

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

21. évfolyam, 2012. évi 1. szám

Alapító és főszerkesztő: Cholnoky Győző

Szerkesztőbizottság: *Pomogáts Béla* (elnök), *Kántor Zoltán*, *Miskolczy Ambrus*, *Szarka László*, *Szász Zoltán*, *Tóth Ágnes*, *Doncsev Toso*, *Péntek János*, *Kocsis Károly*, *Tóth Pál Péter*, *Halász Iván*. Kiadja a Lucidus Kiadó, 1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: 282-2250. Szerkesztőségi titkár: *Vágó Pálné*, Grafikai tervező: *Szabó János*. Nyomdai előkészítés: Scriptor Kft. 1134 Budapest, Angyalföldi út 30-32. Szerkesztőség: 1014 Budapest, Hess András tér 5. fsz. 82-83. Tel./fax: 225-2866. A lap megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár: 4800 Ft (áfá-val), külföldön 24 euro+12 euro (postaköltség tengerentúlra), illetve + 8 euro (postaköltség Európába). Lapszámonkénti ár: 1200 Ft. Előfizethető a kiadónál a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján. Nyomás és kötés: Oliton Kft. 1104 Budapest, Kada utca 149. Felelős vezető: *Balogh Antal*.

Internet: www.lucidus.hu <http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás>
E-mail: cholnoky@mol.gov.hu

HU ISSN 1215–2684

Válogatásunk kiadványai

Acta Poloniae Historica (Legyelország)	Magyar Kisebbség (Románia)
Ethnic and Racial Studies (Anglia)	Nationalities Papers (Anglia)
Europa Ethnica (Ausztria)	Spiegelungen (Németország)
Halbjahresschrift für südeuropäische Gesichte, Literatur und Politik (Németország)	Südeuropa (Németország)
Historický časopis (Szlovákia)	Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (Németország)

TARTALOM

TANULMÁNYOK

MENEKÜLTEK, ERŐSZAK A KISEBBSÉGEKKEL SZEMBEN

Cseresnyés Ferenc: 1956-os menekültek és a „lágerpszichózis”. Családok éskiskorú egyedülállók a német menekülttáborokban	7
Szűts Gergely Ákos: „Kiköltözők regényei” – A trianoni menekültkérdés két korabeli ábrázolása és értelmezése	22

AFRIKAI MENEKÜLTEK EURÓPÁBAN

Bende Zsófia: Falakból hidak... Afrika és Európa közötti migráció	43
Fekete Ferenc: A szómáliai kalózok és a menekültügy kapcsolatai	59

MŰHELY

Somlai Péter: Budakeszi és az 1939-es választás	71
Vitári Zsolt: A Hitlerjugend külkapcsolatai 1933 előtt	112

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Ashe, S.D.-McGeever, B.F.: Marxizmus, rasszizmus, és a „faj” társadalmi-politikai viszonyként való megfogalmazása: interjú Robert Miles professzorral (Juhász Gergely Ákos)	162
Opfer-Klinger, B.: Macedónia: egykor etnikai tűzfészek, ma multietnikus mintaország? (Komáromi Sándor)	166
Dum-Tragut, J.: Örmények Jeruzsálemben (Komáromi Sándor)	170
Mizrachi, N.-Zawdu, A.: A globális faji és a zsidó irányultságú identitás között: megbélyegzés ellenes stratégiák az Izraelben élő etióp zsidók között (Juhász Gergely Ákos)	172
Hotopp-Riecke, M.: A karaita szórványok kilátásai identitásuk fennmaradására (Komáromi Sándor)	175

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Sterbling, A.: Bánsági német avangárd-csoport (1972-1975) – egy alapító tag szemével (Komáromi Sándor)	178
--	-----

KISEBBSÉGEK KULTÚRÁJA

Metz, F.: A hangszer-virtuóz Liszt Ferenc 1846/47-ben Délkelet-Európában – A Liszt-bicentenárium margójára (Komáromi Sándor)	180
Petrovic, T.: A poszt-szocialista emlékezési technikák politikai dimenziója: önszerveződő énekkarok az egykori Jugoszláviában (Bakaja-Dézsi Tímea)	181

KISEBBSÉGI POLITIKA

Szesztay Á.: Az erdélyi magyar szervezetek viszonya és Magyarország (Cholnoky Győző)	184
Bursell, M.: Névváltoztatás és destigmatizáció a Svédországban élő közel-keleti bevándorlók körében (Juhász Gergely Ákos)	186
Baysal, N.-Bozgan, D.: A kurd kérdés Törökországban: a jog a létezéshez nem elég (Bakaja-Dézsi Tímea)	190

KISEBBSÉGI JOG

Tolvaisis, L.: Magyar kulturális autonómia a Vajdaságban az 1974-es szocialista alkotmánytól a 2009-es autonómia-törvényig: útfüggőség a kisebbségi politika visszafordításával szemben (Bakaja-Dézsi Tímea)	193
--	-----

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

Vašek, R.: Beneš elnök szlovákiai látogatása 1936-ban és annak visszhangja a cseh és a szlovák sajtóban (Császári Éva)	195
Clark, R.: Nacionalizmus és ortodoxia: Nichifor Crainic és a szélsőjobboldali politikai kultúra az 1930-as évek Romániájában (Bakaja-Dézsi Tímea)	198
Kornat, M.: „A harmadik Európa” gondolata, Lengyelország, 1937-1938: valóság-hű elképzelés vagy délibáb? (Bakaja-Dézsi Tímea)	200
Sprau, M.: Élet a GULAG után a szovjet „házában” – a segélyfolyamodványok tükrében (Komáromi Sándor)	202

CONTENTS**ESSAYS****REFUGEES, VIOLENCE AGAINST MINORITIES**

Cseresyény, Ferenc: 1956 refugees and 'camp-psychosis'. Families and unaccompanied minors in refugee-camps in Germany	7
Szűts, Gergely Ákos: 'Stories of those moving out' – Refugees of Trianon. Two contemporary descriptions and their analysis	22

AFRICAN REFUGEES IN EUROPE

Bende, Zsófia: From walls into bridges... migration between Africa and Europe	43
Fekete, Ferenc: The relationship between the pirates of Somalia and the issue of refugees ...	59

WORKSHOP

Somlai, Péter: Budakeszi and the elections in 1939	71
Vitári, Zsolt: The international connections of the Hitlerjugend before 1933	112

REVIEWS**NATIONAL IDENTITY, NATIONAL AND ETHNIC PROCESSES**

Ashe, S.D.-McGeever, B.F.: Marxism, racism and the construction of 'race' as a social and political relation: an interview with Professor Robert Miles (Juhász, Gergely Ákos)	162
Opfer-Klinger, B.: Macedonia: once ethnic powder keg, today multiethnic model? (Komáromi, Sándor)	166
Dum-Tragut, J.: Armenians in Jerusalem (Komáromi, Sándor)	170
Mizrachi, N.,-Zawdu, A.: Between global racial and bounded identity: choice of destigmatization strategies among Ethiopian Jews in Israel (Juhász, Gergely Ákos)	172
Hotopp-Riecke, M.: The prospect of the scattered groups of Karaites to preserve their identity (Komáromi, Sándor)	175

NATIONAL AND ETHNIC LITERATURES

Sterbling, A.: The German avant-garde group in Banat (1972-1975) through the eyes of a founding member (Komáromi, Sándor)	178
---	-----

CULTURE OF MINORITIES

Metz, F.: Ferenc Liszt the virtuoso in South-eastern Europe in 1846/47 – contribution to the Liszt- bicentenary (Komáromi, Sándor)	180
Petrovic, T.: The Political Dimension of Post-Socialist Memory Practices: Self-Organized Choirs in the Former Yugoslavia (Bakaja-Dézsi, Tímea)	181

MINORITY POLICY

Szesztay, Á.: The relationship of the Hungarian associations and Hungary (Cholnoky, Győző)	184
Bursell, M.: Name Change and Destigmatization Among Middle Eastern Immigrants in Sweden (Juhász, Gergely Ákos)	186
Baysal, N.-Bozgan, D.: The Kurdish Issue in Turkey: The Right to Exist is Not Enough (Bakaja-Dézsi, Tímea)	190

MINORITY RIGHTS

Tolvaisis, L.: Hungarian cultural autonomy in Vojvodina from the 1974 Socialist Constitution to the 2009 Statute of Autonomy: path dependence dynamics against the reversal of minority policies (Bakaja-Dézsi, Tímea)	193
--	-----

HISTORY OF NATIONAL AND ETHNIC MINORITIES

Vašek, R.: The 1936 visit of President Beneš in Slovakia and its reception in the Slovakian and Czech media (Császári, Éva)	195
Clark, R.: Nationalism and orthodoxy: Nichifor Crainic and the political culture of the extreme right in 1930s Romania (Bakaja-Dézsi, Tímea)	198
Kornat, M.: The Polish idea of „The Third Europe” (1937-1938): A realistic concept as an ex-post vision? (Bakaja-Dézsi, Tímea)	200
Sprau, M.: Life in the Soviet country after the GULAG – as mirrored by the applications for aid (Komáromi, Sándor)	202

TANULMÁNYOK***Menekültek, erőszak a kisebbségekkel szemben******Cseresnyés Ferenc*****1956-os menekültek és a „lágerpszichózis”*****Családok és kiskorú egyedülállók a német menekülttáborokban*****1956 refugees and 'camp-psychosis'*****Families and unaccompanied minors in refugee-camps in Germany***

Following the fall of the Hungarian revolution in 1956 the refugees were unanimously supported by the Western world. However, as usual, after a while the enthusiasm and solidarity let out. In the DBR the Hungarian situation was considered more differentiated because of Germans were living under similar oppression as the Hungarians. The Hungarians were accommodated in camps with the possibility of their finding employment. By the end of 1957 the number of inmates were reduced and by the middle of 1958 the great part of the Hungarians left the camps and integrated into the German society, a smaller part of them, however, was demoralized, and there were also some who returned back to Hungary. By the middle of 1959 the attitude of the German authorities changed and considered serious crime what earlier was accepted as pardonable.

Az 1956-os magyar forradalmat az egész nyugati világ szimpátiája és együttérzése övezte. A lelkesedés nem csak a politikai eliteket, hanem a társadalom kisembereit is áthatotta.

Ennek következményeként a bukás után is viszonylag sokáig aktív maradt a magyar menekültek támogatásának a törekvése. Pénz- és egyéb adományok érkeztek folyamatosan a kijelölt gyűjtő- és elosztóhelyekre. Mint ahogyan lenni szokott azonban, egy idő után alábbhagyott a lelkesedés és a szolidaritás. A pezsgés átadta helyét a mindennapok egyhangúságának.

A nyugati világon belül a Német Szövetségi Köztársaságban a többi államnál differenciáltabban látták a magyar helyzetet: a lelkesedés itt már kezdetben is visszafogottabb volt. A németországi szovjet-zóna tapasztalatai alapján egyrészt „testközelből” értették az elnyomást, másrészt a többi országnál jobban tudták, mit jelent menekültnek lenni, milyen feladatok várnak a menekülteket befogadó országokra. Az otthonuktól elszakadt embereknek milyen intézményes és karitatív támogatásokra van szüksége.

Az 1944. és 1961. a berlini fal felépítése közötti időszakban Németország nyugati tartományaiban kelet-európai és szovjet-zónabeli (belső) német menekültek millióit kellett befogadni, letelepíteni és gazdaságilag, társadalmilag integrálni. A sok éves elvárás és az ennek megfelelően kívánó szándék és

tapasztalat bejáratott intézményrendszert is létrehozott. Egy példa: a menekült-gondozás összehangolására külön minisztérium jött létre. Az eredetileg etnikai német ügyeket intéző Elűzöttek, Menekültek és Háborús Károsultak Szövetségi Minisztériumának apparátusa (miután hatáskörét részben kiterjesztették a magyar menekültek támogatására is) érthetően hatékonyabban volt képes a magyar menekültek igényeire válaszolni, azokat kezelni, mint egy olyan nyugati befogadó ország, ahol nem léteztek ilyen apparátusok.

A magyarok tábori elhelyezése

A második világháború előtt, alatt, majd pedig azt követően a menekülttábor, a léger elég sok helyütt szolgált a hontalanná vált, menekült, vagy éppen deportált tömegek ideiglenes lakhelyeként. Ennek ellemére Európában ekkor eléggé jellegzetesen ausztriai és németországi intézménynek számított.¹ Az ország különböző tartományokban többnyire nem előzmények nélkül, már a háború előtti időktől deportáltak, hadifoglyok, kényszer- és egyéb munkavállalók elhelyezésére szolgáló fabarakk építmények a háborút követően is rendelkezésre álltak. Igénybe vételükre inkább az ország nyugati régióiban került sor, ahová a második világháború alatt és azt követően az említett német és más menekültek tömegei érkeztek. A cél az volt, hogy végleges letelepülésükig valahol ideiglenes elhelyezést nyerjenek.

A kedvező szociális összetételű és független (nem családos) magyar menekültek jelentős részének alig, vagy egyáltalán nem volt szüksége (legfeljebb pár hétig) a menekült táborban történő elhelyezésre. Más volt a helyzet a családok (1-2 gyermekkel), illetve a még gondozásra szoruló, kísérő nélküli kiskorúak esetében.

A családok esetében a munkahely közeli, megfelelő méretű lakás megtalálása volt nehezen teljesíthető elvárás. E nélkül a munkába járás a városoktól gyakran kilométerekre fekvő táborokból a korabeli infrastruktúrával nehezen megoldható feladat volt. Az eredeti elképzelésekkel szemben itt 1959. közepéig is elhúzódott a tábori élet, annak minden elképzelhető (alább részletezett) erkölcsi, mentális és pszichológiai problémájával. A családok tábori életének leírására az alábbiakban a Neuenhaßlauer tábor (Hessen) problémáit mutatjuk be.

¹ Még akkor is, ha például Kecskés D. Gusztáv korabeli beszámoló ismertetéséből tudható, hogy az 1940-es évek végétől a több tízezer menekültből Ausztrián és Németországon kívül Olaszországban és Görögországban is éltek sokan. (Kecskés D. Gusztáv: Egy humanitárius csoda anatómiája – az 1956-os magyar menekültek nyugati befogadása. Külügyi Szemle 2010. 159.)

A kísérő nélküli kiskorúak csoportos nevelésének problémáira zömmel a Hasselborni körzeti otthonban (Hessen), illetve a Lahr-i árvaházban (Baden–Württemberg) kialakult helyzetet elemezzük. Úgy véljük, hogy a tábori és a csoportos, közösségi élet jellegzetességeinek leírása közelebb hozza az érdeklődőket az eddig jobbára csak általánosságban ismert „lágerpszichózis” problémához, és lehetővé teszi mélyebben megismerni az 56-os menekültlévél kevésbé ismert (árny-) oldalait is.

A nyugati Németországba érkezett családok (szülők és gyermekek együtt) a menekültek 27,6%-át tették ki (3710 személy) A kísérő nélküli kiskorúak számára nem találtunk pontos statisztika adatot. A viszonylag korrekt friedlandi összesítés szerint 1.383 (10, 3%) szülő nélküli 18 év alatti személy érkezett a szövetségi köztársaságba.² Ennek feltehetően kevesebb, mint a fele lehetett 14 év alatti gyerek, azaz számuk messze a családosok alatt volt. A továbbiakban a hangsúly (részben ezért) a családok problémáin lesz.

Neuenhsslauer átmenőtábor

A Hanau-Gelnhausen közötti országút mentén egy erdőben nyert elhelyezést Hessen-tartomány menekült átmenőtábor (vagy beengedő) tábor. 1956. november közepén a helyi sajtó igyekezett felkészíteni a lakosságot arra, hogy a szokásos keleti zónabeli német menekültek helyett, most 300 magyar menekült család fog a közelükbe költözni.³ Mivel a (fa-)barakktábor éppen ennyi befogadó-képességű volt, az akció kivitelezhetősége érdekében előbb onnan a német menekülteknek el kellett költöznie egy másik átmenőtáborba (Hochheim). Bár ez egyáltalán nem volt egyszerű (meg kellett például az addigi munkaviszonyt szüntetni, a kisebb gyerekeknek az iskolát kellett otthagyni, ami nyilván visszaeséseket eredményezhetett), a többség nem egyszerűen csak tűrte az áthelyezést, hanem segítettek a barakkokat szebbé, otthonosabbá tenni az érkező magyaroknak. Ahogy egyikük mondta: „Mi ismerjük a menekültsorsot, és nem csak azt akarjuk, hogy fedél legyen a fejük felett, de azt is, hogy amennyire lehetséges, jól is érezzék magukat”.⁴

² Cseresnyés Ferenc: Az 1956-os menekültek befogadása az NSZK-ba. Múltunk. Politikai-történelmi folyóirat 2005/2. sz. 123-124.

³ Frankfurter Rundschau 1956. november 17. Fremde Not laßt die eigene vergessen (A mások szüksége feledtetni a sajátot) Nem, mintha a helyiek nem rokonszenveztek volna a magyar forradalmárokkal, de a demokráciában illik tájékoztatni

⁴ Uo.

Gondoskodtak a megfelelő fűtésről éppúgy, mint a megerősített, téliesített barakkok külső rendezettségéről. A magyar gyermekek nyelvismeretének hiánya miatt arra is gondoltak, hogy külön osztályt indítanak a táborban számukra.

Két tényező játszott szerepet abban, hogy az említett nehézségek ellenére a Neuenhaßlauer-tábort jelölték ki a Hessenbe érkezett magyar menekültek ideiglenes elhelyezésére. Az egyik a *tábor mérete* volt, amely lehetővé tette a tartományba érkezett csaknem valamennyi családos magyar elhelyezését. A másik ok, amiért a tartományi kormány e tábor mellett döntött az volt, hogy *Neuenhaßlauban* már létezett egy kitelepített magyarországi németek által alapított településrész. A politikusok úgy gondolták, hogy a magyarok olyan egykori honfitársakkal kerülhetnek itt kapcsolatba, akik nem csak Magyarországot, az ottani kommunista rendszer sajátosságait ismerik, de nyilván a nyelvet és a szokásokat is. Egy 1957. január közepi jelentésből kiderül a magyar menekültek életkora, családi állapota, az iskolakötelesek oktatásának helyzete, a kulturális gondozásuk, valamint a felnőtt nyelvtanításuk állapota. A könnyebb áttekintés, továbbá a belső folyamatok jobb megértése érdekében egy táblázatba foglaljuk az 1957. eleji, valamint az 1958. közepi (17 hónappal későbbi) adatokat.

A magyar menekültek számának és összetételének alakulása a neuenhaßlauer átmenőtáborban 1957.01.15. és 1958.06.13.

Családi állapot és nemek szerinti összetétel	1957.01.15.	1958.06.13.	Munkahely és a lakóhely kijelölése (1958. 06. 13.)
Felnőttek száma:	247		A hatból 2-en fogdában voltak, a többi családfő már mind rendelkezett munkahellyel a Hanau-Frankfurt /a.M.-Offenbach háromszögben. Be is utalták őket e körzetekbe, de még a táborban laktak
Ebből férfi:	175		
Ebből nő:	72		
Gyermekes családok száma:	21		
Gyermektelen családok száma:	19		
Családosok összesen:	40	29 (115 fő)	
Egyedülálló férfi:	137	6	
Egyedülálló nő:	37		
Egyedülálló összesen:	174	6	
Gyerekek száma összesen:	39		
Ebből csecsemő (egy év alatt):	2		
Ebből kisgyermek (1-6-évig):	7		
Ebből gyermek (6-14 évig):	30		
Összesen:	295	121	

Az első oszlop összesítésében nyilvánvalók az elszámolások, mégis ezeket a számokat használták. Talán a magyarokkal a táborban maradt két német család hat tagját számolták időnként a magyarokhoz. Minden esetre nem látszik túl fontosnak az egyébként utólag már nem kideríthető elírások feldelelítése, mert az egyes kategóriák tendenciái e nélkül is nyomon követhetők.

Például az a tény, hogy másfél évvel a magyarok táborba költözését követően gyakorlatilag mindenki dolgozott, akitől ez elvárható volt, kivéve a két letartóztatásban lévő személyt. Jól kitapintható, hogy az egyedülállók nem csupán munkában álltak, de zömmel el is távoztak a táborból. Érthetően egyedül sokkal könnyebben és korábban találtak szállásmegoldást a munkahelyük közelében. Feltűnő viszont a családok lakásgondjai megoldásának lassú előrehaladása. 3/4-részüik még 1958. közepén is a táborban élt, és járt naponta onnan dolgozni.⁵

Az érintettek oldaláról tekintve jelentős konfliktuspotenciált növelő tényező volt a tartós együttélés. A konyha és a vizesblokkok közös használata, főzés, mosogatás, mosdás, mosás, szárítás, WC-használat, a jövedelem szempontjából már önálló családoknál meglehetősen kellemetlennek bizonyult.

Az *első időszak* fő konfliktusai a munkahely kereséssel-találással, az ezzel kapcsolatos ügyintézés vélt-valós sérelmeivel jellemezhetőek. Már 1957. februárjában megjelentek ezek a problémák. Növekvő bizalmatlansággal fogadták a menekültek a tábor hatóságainak, és különösen a tartományi munkaügyi hivatal (Landesarbeitsamt) munkaközvetítő tevékenységét. A táborlakó magyarok ugyanis elsősorban is munkát szerettek volna kapni, és a fizetésükkel szabadon rendelkezve, ki akartak költözni az erdei barakkból. Meglehetősen idegesen fogadták a lágerbe telepített munkaügyi hivatalnok türelemre intó szavait. Ügyintézési módja mögött (ígéretes, zárt hivatali levelezés) különböző háttérszándékokat véltek felfedezni. Az ügyintéző a szerintük megígért személyes találkozókon nem jelent meg, bár a jövetelét (szerintük) rendre megerősítette. A csalódásaik nehéz helyzetbe hozták a táborvezetést éppúgy, mint a munkaügyi hivatal alkalmazottját. Nem csupán a tábori élethez szükséges fegyelem kezdett fellazulni, de nem kívánatos indulatok is keletkeztek. (A munkaügyi hivatalnok a menekültek szerint: hazug, szabotőr és kommunista volt).

Tápot kapott a gyanakvás például M. József esetével, akit jól fizető villanyszerelő állással kecsegtetett a Frankfurter Egyetem. Már a siker küszöbén állt (azt mondták neki, övé lesz a munka), már csak a megfelelő lakás megtalálásához kérték türelmét. Ehhez képest két hét múlva (sza-

⁵ Hauptstaatsarchiv Wiesbaden (a továbbiakban: HStAWI) 508/4205, illetve : HStAWI 508/4204.

badságra ment az illetékes hivatalnok) mégis azt közölték vele, hogy nem ő kapta meg a munkát. Történt ez annak ellenére, hogy az egyetemnek eredetileg a magyar menekült jobban megfelelt volna. (Egy sokgyermekes német menekült apát alkalmaztak). Az elutasítás nem csak az érintettet, de a tábor egész magyar lakosságát igen negatívan érintette. Nem csoda, ha egyéni munkakeresési akciókat kezdeményeztek, nem is mindig eredménytelenül (Hanauban a Dunlopnál 26-an kaptak közülük munkát). Az egyéni kezdeményezésekbe persze idővel bekapcsolódott a munkaügyi hivatal és a tolmács is.

A rendelkezésre álló munkaadói ajánlatokról a táborlakók késve, vagy sehogy sem kaptak tájékoztatást. A munkaügyi hivatal állásfoglalása szerint ugyanakkor egy hivatali alkalmazottnak nem szükséges a menekültek között a táborban tartózkodnia, sokkal hatékonyabban intézkedhet adott esetben a tartományi központból (Wiesbaden). Ráadásul a munkaügyi hivatalnak tudnia kell a már betöltött és a még nem betöltött helyekről, különben maradhatnak nem betöltött helyek. Ezért nem szerencsés az önálló álláskeresés, illetve ha a munkaadók közvetlenül veszik fel a kapcsolatot a menekültekkel. A hivatal szerint a nehézségek alapvető oka az volt, hogy a munkahelyek közelében a menekültek számára nem álltak rendelkezésre megfelelő számban és minőségben lakások.⁶ A táborlakók, mint ahogy a hivatalnokok egy része sem nem értették, hogy hosszabb tábori tartózkodás esetén miért nem lehet onnan munkát vállalni, illetve onnan munkába járni.

A táborban élők, valamint gondozók szerint a fiatalok között a nélkülözhetetlen fegyelem és morál csak úgy tartható fenn eredményesen, ha jövőképet tudnak számukra nyújtani a munkával. Sok szobában a menekültek tönkretették az ablakokat, megrongálták az ajtókat. Kitépték az ajtózáratokat, széttörték a mosdókagylókat. Leszerelték, eltávolították a zuhanyrózsákat, elgörbítették, néhol kitépték a falból a vízvezetékot: A tábor lakatosai alig győzte reparálni az értelmetlen károkozásokat. 1957. február elején nyilvánvalóvá vált, hogy a fiatal (főleg energiával rendelkező), egyedülálló férfiakat a munka világába kell vezetni, különben a táborfegyelem nem tartható fenn.

Egyes esetekben a menekültek vonakodtak elfogadni a számukra kijelölt munkát. Néha szinte azonnal otthagyták a munkahelyet és visszatértek a menekülttáborba. De a többségre nem ez volt jellemző. 1957. február 23. és március 6. között 15 személynek sikerült munkát találni a táborból. Egészeiben véve a magyarok közül összesen hat olyan személy volt csupán, aki több mint egyszer otthagyták a számára kiutalt munkát, illetve munkahelyet. Az egyszer kiutaltak egy része már időközben dolgozott egy másik

munkahelyen, egy részük a táborban maradt. A gyors munkahelyelhagyások háttérében a szakértők szerint alapvetően nem a dolgozni nem akarás húzódott meg, hanem a legtöbb esetben nyelvi nehézségek, vagy a beígért bér ki nem fizetése. Csak néhány esetben volt a munkahelyelhagyás oka a menekült mentalitása. De nem csak a fiatal férfiak munkába közvetítésének volt nagy jelentősége, a menekültek döntő többsége is szenvedett a tétlenségtől. Késznek mutatkoztak átmenetileg olyan munkát is elvállalni, amely messze volt tanult szakmájuktól, csak végre kikerülhessenek a tábori körülmények közül.⁷

Nem véletlen, hogy Hessenben a magyar menekültek számára kijelölt négy táborból 1957. március végén háromnak már nem volt lakója (például a kisebb Bensheim-Auerbachnak, vagy Unterbernhardsnak). A tartományi munkaügyi hivatal vezetője szerint, ha a fiatal magyar munkavállalóknak és egyetemistáknak berendezett Karlshaus (Frankfurt am Main) már 1957. elején rendelkezésre állt volna, akkor a neuenaßblau tábor fiatal férfi lakói is munkába közvetíthetők lettek volna a nagyváros térségében.⁸ Kihozhatók lettek volna tehát a táborból, amelyre ismét szükség lett a keleti német menekültek elhelyezése érdekében.⁹

Már 1957. elején láthatóan két igen eltérő csoportra oszlottak a magyar menekültek a táborban. A nagyobb csoport azon igyekezett, hogy rendet tartson maga körül és a táborlakók között. A kisebb csoport ezzel szemben kifejezetten antiszociálisan viselkedett. Az előbbieket igyekeztek a táborvezetés partnerei lenni a fegyelmezésben (javasolták bizonyos esetekben a zsebpénz megvonását), az utóbbiak nem rettentek vissza a fizikai erőszaktól, a verekedéstől sem. Az utóbbi csoportot jobban érintette a lágerpszichózis „betegsége”, amely végül azt is eredményezte, hogy 38-an bejelentették a táborvezetésnek, hogy visszatérnek Magyarországra. A bejelentést követően kilencen a saját szakállukra azonnal elhagyták a tábor Ausztria felé véve az irányt. Függetlenül ettől és a magyar menekültek állapotától a tartományi szervek tervbe vették a neuenaßblau tábor kiürítését a keleti zónabeli német menekültek érdekében.¹⁰

A hesseni központi átmenőtábor körüli problémák nem szűntek meg 1957. végéig sem, legfeljebb elcsitultak kissé egy időre. A magyar menekültek jelentős része, elsősorban a családostól, a lágerben maradtak. A tér-

⁷ Uo.

⁸ A Frankfurter Magyar Házhoz lásd: Cseresnyés Ferenc: A fiatal 56-os menekültek Magyar Háza Frankfurtban. In: Népek együttélése Dél-Pannóniában. Tanulmányok Szita László 70. születésnapjára (Szerk.: Lengvári István, Vonyó József) Pannónia Könyvek Pécs, 2003. 73-88.

⁹ HStWi 508/4197.

¹⁰ Uo.

⁶ HStWi 508/4197

ség ipari központjainak ugyanakkor szüksége volt a magyar munkaerőre is. 1957. december közepén Svájc-ból 23, majd 1958. január közepén Ausztriából 25 fiatal magyar menekültet vettek át a tartományi szervek (belügyminisztérium, ifjúsági hivatal, munkaügyi hivatal), hogy betanítsák őket Hanaú és Frankfurt képzőhelyein. A szállás és a képzés költségeit a szövetségi Garancia Alapból fedezték.¹¹ Hat önálló 20 év körüli fiatalembert viszont a neuenaßblau lágérbén hagytak, bár munkába, illetve szakképzési helyre történő irányításuk több szempontból is fontos lett volna. Igaz ugyan, hogy egyéni gondozásuk a frankfurti Magyar Házban (Karlshaus) sokkal jobban megoldható lett volna, agresszív, antiszociális viselkedésük miatt végül is nem javasolták őket oda befogadni.¹²

1958 tavaszán olymértékben elmérgesedett a viszony a menekülttáborban maradt magyar családok között (valamennyien munkába jártak a környéken, csak az önálló lakhatásukat nem tudták még megoldani), hogy szinte naponta fizikai konfliktusok törtek ki. Május 2-án címszavakban leírva azt történt, hogy K. Gábor felesége, valamint S. Károly és G. László és Ottó családtagjai egymásnak estek. K. Gáborné fejsérüléseket szenvedett, a rendőrséget értesítették, de anyagi károk nem keletkeztek.

Még aznap este a konfliktusban részt vett egyik érintett fél (a 29 családból 20-an aláírták a kérvényt) írásban kérvényezte a tábor vezetésétől, hogy az említett K. Gábornét távolítsák el a lágérből, mert a nő nem képes uralkodni indulatain és az utóbbi időben elviselhetetlenné, kötekedővé vált. Terrorizálja a környezetét, és meggyőződésük szerint a tábor békéje és nyugalma a továbbiakban csak Lujza asszony elköltöztetésével érhető el. Ezzel nem szoros összefüggésben már másnap ismét verekedés tört ki a magyar családok tagjai között. Itt az egyik résztvevő a kérelmező családok egyike volt (Á. János családtagja), a másik résztvevő egy a kérelmet alá nem író család (F. Pál felesége) volt. (Utóbbi feltehetően Lujza asszony oldalán állt a konfliktusban). Az asszony olyan súlyos sérüléseket szenvedett, hogy kórházba kellett szállítani.¹³

Bár a verekedés tisztán személyes okból tört ki, a lassan állandósuló nyugtalanság aggasztani kezdte a tábor vezetését. A magyarok ugyanis időközben jelentős kisebbségbe kerültek a táborlakosságon belül. A Lengyelországhoz került Sziléziából 234 német áttelepülő költözött melléjük, akiknek nyugalma a fent leírt magyar virscaftok meglehetősen zavarták.

¹¹ HStAWI 508/4205.

¹² HStAWI 508/4198 b. Az elhelyezési igény időközben részben okafogyottá vált, mert a hat fiú közül három visszatért Magyarországra, egy Frankfurtba, egy pedig ismeretlen helyre költözött. Csak ketten maradtak a menekült táborban

¹³ HStAWI 508/4206

A táborvezetés ezért arra kérte a tartományi irányítást, hogy a már említett K. Gábort és feleségét, mint fő rendzavarókat, helyezték el a táborból. Az illetékes rendőrség az állandósuló konfliktusok miatt állandó posztot volt kénytelen létrehozni a táborban.¹⁴

Az eset miatt aligha szükséges valamiféle önmarcangolásba kezdeni. A családok már másfél éve éltek együtt, összezárva, meglehetősen távoli kilátással arra, hogy rövid időn belül önálló lakásuk legyen. Ahogyan ezt a lengyel dípík esetei Németországban mutatták a második világháborút követően (lásd Wolfgang Jakobmayer vonatkozó kutatásait¹⁵), nehéz tartósan összezárva, kiszolgáltatva, ugyanakkor fegyelmezetten élni egy idegen környezetben. Az eltérő nyelvű, kultúrájú és mentalitású magyar menekültek nyilván másként élték meg a német befogadó környezetet, mint az áttelepülő németek, akik bizonyos mértékben mégiscsak kicsit „hazaérkeztek”. 1958. július-augusztusától jószerevel már csak a nyugtalanság, a zaklatottság és a frusztráció uralkodott az ottmaradt magyarok körében. Azt sem tudták már igazán, hogy mit szeretnének elérni.

Akiknek 1958. közepéig nem sikerült a német környezetben, a németek között helyet találni, azok demoralizálódtak, hite vesztetté váltak, és passzívan, egykedvűen várták sorsuk jobbra fordulását. Amikor július 28-án panasz kivizsgálást tartottak a táborban, az ottmaradt magyarok (18 embert hallgattak meg) azt sem tudták kifejezni, hogy az írásban bejelentést tett menekültnek mi a baja a tábor tolmácsával. Egyszerűen nem tudtak az esetről. A panaszt tevő nem volt ott, a többieknek meg nem adódott problémájuk a fordítóval.¹⁶

Egy év múlva, 1959. június közepén még mindig éltek magyar menekültek a neuenaßblau menekülttáborban. Az eddigiek alapján tulajdonképpen logikusan, szinte már kizárólag kriminológia szabályozást tartottak kívánatosnak velük szemben. 1959. június 15-én arról vitatkoztak a tartományi belügyminisztériumban, hogy a nemkívánatos külföldiekkel szemben milyen esetben fogatosíthatók idegenrendészeti intézkedések.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Például: Wolfgang Jacobmayer: Ortlos am Ende des Grauens: „Displaced Persons” in der Nachkriegszeit. In: Deutsche im Ausland – Fremde in Deutschland (Szerk.: Klaus J. Bade) Verlag C. H. Beck München 1992. 367-373.

¹⁶ HStAWI 4205. Ez azért elképesztő, mert az egyre kisebb zárt közösségekben mire számíthat, mire számíton az ember, ha nem a közvetlen sorstársaira? (1957. elején még mindenkit felháborított M. József villanszerelő kikosarazása a frankfurti egyetemi állásból!) Az eset egy közösség széteséseként is interpretálható. Fontos kérdés az is, hogy a hatóságok miért nem fogatosították hatékonyabban a német áttelepülőknél bevált lakás-kiutalási rendszert honfitársaink megsegítésére? Nagyon cinikus és igaztalan annak a helyi hivatalnoknak a lapszéli megjegyzése, aki egészében élethetetlen, nemkívánatos társaságnak minősítette a magyarokat: „A magyarok bejöttek, de ki viszi el őket?”

A Genfi Menekültkonvenció (általuk is ratifikált intézkedései) alapján arra a következtetésre jutottak, hogy csak abban az esetben toloncolható ki egy személy, ha különösen súlyos bűncselekmény elkövetéséért jogerősen elítélik a Szövetségi Köztársaságban. Mivel néhány magyarral szemben szemérem elleni bűncselekmény miatt büntetőeljárás indult, és jogerős ítélet volt várható, felkészültek arra, hogy ennek bekövetkezte után elindítsák vele szemben a kitoloncolást eredményező idegenrendészeti eljárást.¹⁷

A türelem és az együttérzés szertefoszlását mutatja a Szövetségi Köztársaságban, hogy ugyanaz a cselekmény, ami 1957. elején még bocsánatos, enyhén megítélt magatartásnak számított, az 1959. közepére súlyos bűncselekménnyé minősült át. 1957. január közepén még alapvetően tudomásul vették, hogy a független magyar menekültök vonakodtak a női hálótermekben aludni, mondván a forradalom alatt is együtt voltak férfi kollegáikkal, és most is velük együtt szeretnének maradni.¹⁸ Sőt abból sem csináltak nagy ügyet, hogy éjszaka amerikai katonák és fiatal német férfiak látogatták a környékről a neuenaßlauer tábor magyar nők és asszonyok által lakott részlegeit. Az akkori ellenintézkedés abban nyilvánult meg, hogy drótkerítéssel körbevették a tábort.¹⁹ Ugyanez a cselekedet változott két és fél év múlva súlyos szemérem elleni bűncselekménnyé (1959-re).

1957. január 2-án a hesseni átmenőtáborban még iskolai oktatás indult 30 iskolaköteles kisgyermekkel, akiket két magyar menekült tanár tanított. A gyerekek a táborban laktak (családban), a tananyagot a tábor költségvetéséből biztosították. A tankönyveket a Münchener Magyar Menekült Kancellária küldte. Még ha akadtak is szülők, akik nem rajongtak ezért a lehetőségért (például visszatartották gyerekeiket az iskolából), a többség hálás volt a segítségért. A felnőtteknek délután fél öt és hat között ingyenes német nyelvoktatást tartottak, amelyet a többség ki is használt.

Kezdetben (1957. január közepe) nagyon figyeltek az egyedülálló fiatalokra. Például 16 fiú és 2 lány lakott a „Fiatalság Házában” Frankfurtban (volt Karlshaus), hogy egy

előkészítő év alatt felkészülhessenek a felsőbb iskolai felvételire, illetve megkezdhessék ott tanulmányaikat.

Miként egy másik tanulmányunkban elemeztük, alapvetően igen sikeresnek volt minősíthető a magyar egyetemisták és főiskolások befogadása is a Szövetségi Köztársaságba.²⁰ Akadt azonban egy olyan fiatalkorú

magyar menekültkategória, amelynek tagjaival a német befogadók gyakorlatilag kezdettől (1956. végétől) nem tudtak (és talán nem is akartak igazán) mit kezdeni. Ezek az egyedülálló, kiskorú (10-14 éves), egyszerű családból elmenekült gyerekek voltak.

A Hasselborni körzeti ifjúsági tábor

A táborban 13 zömmel gyermekkorú (14 év alatti) menekültet helyeztek el, akik Wetzlarban egy nagy ipari üzemben dolgoztak. Négyen közülük már a kezdet kezdetén elkezdtek keményen inni, pontosabban alkoholt fogyasztani. Részegen randalíroztak, az utcán nőket molesztáltak. Velük szemben igen korán felvetődött a kiutasítás szükségessége. Akkor tehát, amikor másokkal szemben még egyáltalán nem. Igaz, egyelőre csak elvi lehetőségként, hiszen kezdetben, esetükben is nagyobb megértés volt tapasztalható.²¹ Rögzítették például azt, hogy Magyarországon az átlagnépesség körében az alkohol élvezete sokkal inkább jellemző, mint a német népesség körében.²² Bízta benne, hogy a magyar forradalom keltette együttérzés és tekintély lerombolásának a veszélye, visszatartja majd a fiatalokat a randalírozástól, a német törvények és a tábor rendjének a megsértésétől.

Az illetékesek megígérték nekik mintegy biztatásként, hogy februártól magánszállásokra költözhetnek ki a táborból. (Persze ha már rendelkeznek az ehhez szükséges nyelvtudással is). Mivel azonban ez a közeljövőben még nem volt várható, a hesseni belügyi államtitkár kezdett felkészülni a lehetséges negatív forgatókönyvre is. (Mit tegyenek, ha a figyelmeztetések és a dorgálások nem használnak egyes renitenskedő magyarokkal szemben?) A kérdés nem tűnt alaptalannak, mert 1957. január 4-ről 5-re virradó éjszaka ismét súlyos verekedés tört ki a körzeti otthonban. Megtámadták az otthon vezetőjét és követelőztek a konyhásoknál is. A kiérkező rendőrök négy magyar menekültet letartóztattak, de másnap reggel szabadlábra is helyezték őket. Mivel nem sikerült kijózanodniuk, munkába menni még nem tudtak.

Egy érdekes tili-toli játék indult el 1957. elején a nemkívánatos, illetve a nehezen kezelhető menekült gyerekekkel. Ahogyan említettük, a táborból igyekeztek a civil környezetbe, a kisebb otthonokba irányítani a fiatalokat, ahol úgymond egyéni igényeik, problémáik könnyebben kezelhetők. Lényegében ilyen testre szabott szállásnak minősült a hasselborni otthon

¹⁷ HStAWI 508/4206.

¹⁸ HStAWI 508/4198 a.

¹⁹ Uo.

²⁰ Cseresnyés Ferenc: Magyar egyetemisták társadalmi integrációja a nyugati Németországban 1956-1958. Kézirat.

²¹ HStAWI 508/4198 a.

²² HStAWI 508/4205.

is, még ha a négy részegeskedő fiatal az otthonból éppen a neuhenhasslauer átmenőtáborba készültek is visszaküldeni. Már azt feltételezték, hogy a német vendégszeretetet valakik (nyilván a Kádár-kormány megbízottjai) becsempészett emberekkel tudatosan provokálják, illetve lerombolni igyekeznek.²³ A gyanút erősíthette az a tény, hogy minden csoportos szálláson akadtak repatriálók, azaz Magyarországra visszatérők. Ezért azon

gondolkodtak, hogy ha a gyanú fennáll, akkor visszavonják a már biztosított menedékhelyeket, és kiutasítják az érintett személyeket.

A Magyarországra visszatérni kívánó, illetve a beilleszkedni nem akaró menekültek elkülönítési szándéka már 1957. január közepén megjelent a német politikában. A német államtitkár 1956. novemberében érdeklődött osztrák kollegájánál Bécsben, hogyan tudná Németország az akkor még csak repatriálni kívánó személyeket Ausztrián keresztül hazaküldeni. Az osztrák politika nem volt még akkor sarkosan elutasító, de később feléledtek a félelmek attól, hogy ezek a személyek mégsem térnek haza, következésképpen esetleg Ausztria nyakán maradhatnak. Ezért magyar hazatérési engedélyeket kezdtek követelni arra az esetre, ha a magyarok nyugati irányból, Ausztrián keresztül tartamának vissza Magyarországra. Nehezebb volt természetesen a renitensek hazatoloncolása, ahol még sokkal inkább várható volt, hogy Magyarország esetleg nem veszi őket vissza.²⁴

Mindenesetre a renitens fiatalok esetében sem tudott a szövetségi belügyminisztérium mást ajánlani az alsóbb hatóságoknak, mint hogy vigyék bíróságra az ügyüket, és amennyiben jogerősen elítélik őket a közbiztonság és a közrend zavarása büntetésében, akkor a Genfi Menekültkonvenciónak is megfelelően kitoloncolhatók lesznek Németországból. (Hogy hová, arról nem esett szó a tájékoztatókban).²⁵ Ha bebizonyosodna, hogy valaki a menekültek között becsempészett rendzavaró, akkor azon az alapon vonható vissza tőle a menekültként történő elismerés, hogy az eljárás elején lényeges tényeket hallgatott el a menekültügyi hatóság előtt, továbbá vele szemben nem áll fenn a származási ország részéről üldözés, azaz megalapozatlanul részesült a külföldi politikai menekült kedvező státuszban.²⁶

A wetzlari eset mutatja a renitenskedő fiatalok körének kiterjedtségét. 1957. január végén 46 személyre növekedett a térségben az egyedülálló fiatal munkavállalók száma. Mégis azok számát, akik nem csak a bért terhelő elvonások miatt protestáltak, hanem kifejezetten a zavart igyekeztek kelteni a fiatalok között, 3-4 személyre tették. Ugyanazok okozták a ne-

hézségeket, akikkel már (kiköltözésük előtt) a hesselborni otthonban sem „bírtak”. A velük szemben esetleg szükségessé váló intézkedést abban összegezték, hogy vissza kell őket küldeni a neuhenhasslauer átmenőtáborba azzal a céllal, hogy onnan repatriálják őket Magyarországra.²⁷

A helyi közigazgatás arra kérte a magyarokkal foglalkozó kitelepített németeket, hogy jelezzék a hatóságoknak, amennyiben valamelyik zavarokeltető menekülttel szemben felmerül bennük az „ügynök” gyanú.

Egyébként a menekültek döntő többségét tiszta jelleműnek és szorgalmasnak tartották, akik hálásak a befogadásukért és az addig kapott támogatásokért. Szorgalmazták (családi meghívásokkal) a személyes kapcsolatok kialakítását is, hogy áthidalhassák az egyedüllét és a honvágy érzéseit. Viszonylag korán szabályozták (1957. január) a hazatérni kívánók helyzetét, a visszatérés technikai menetrendjét is.²⁸ 1957. februárjában az említett több mint 40 személyből már csupán egy javíthatatlan fiatalemberről (H. István) esik szó, aki sem beilleszkedni, sem hazatérni nem akart a jelek szerint, ráadásul rendre megpróbálta sorstársait antiszociális magatartásra rábírni.²⁹

A csoportos, tábori elhelyezés kudarca (árvaház – Lahr)

Gyorsan igyekeztek megoldást találni a „tévelygő” fiatalok eredményes integrálása, vagy éppen (ha azt látták elkerülhetetlennek) kitoloncolása érdekében. A 11 és 16 év közötti fiatalok már ahhoz nagyok voltak, hogy egy német családban a siker reményében integrálódhassanak, ahhoz viszont míg „kicsik”, hogy a saját lábukra állhassanak. A „családszerű” gondoskodás fellelése (étkezés, tisztálkodás, mosás biztosítása) viszont akkor is komoly, nehezen megoldható kihívás volt. Sok múlott magán a fiatalon, illetve a személyiségén is.

Két magyar fiú (16 és 17 évesek) kapott munkát a Hessen közeli Montabaurban. A családi gondoskodás, odafigyelés hiánya miatt szinte állandósultak velük a problémák. A cégtől, ahol 1957. közepén dolgoztak, az egyiket verekedés, a másikat munkakerülés miatt bocsátották el. A munkaügyi hivatal intenzív közbenjárására kaptak ismét munkát egy másik helyi

²³ BA B150/3551

²⁴ BA B106/47465

²⁵ BA B150/3551

²⁶ HStAWI 508/4205

²⁷ Uo.

²⁸ A gyűjtőtábor Schaldingban (Passaunál) lesz, adminisztratív teendők: a hazatérési ok rövid írásbeli rögzítése, valamint egy nyilatkozat arról, hogy minden befolyástól mentesen, szabad elhatározásból térnek vissza.

²⁹ Uo.

vállalkozásnál. Bár továbbra is együtt laktak egy panzióban, azaz lényegében egy háztartásban voltak, az egyik fiú (a fiatalabb) megbecsülte magát az új munkahelyén, folyamatosan dolgozott, a másik viszont ott sem akart dolgozni. Továbbra is keresték számukra a családserű elhelyezést.³⁰

A náluk fiatalabbak esetében a hazaszállítás lehetősége merült fel egyik lehetőségként, akár erőszakkal is. A lahri árvaházban például nyolc 10 és 14 év közötti Magyarországról elmenekült fiút helyeztek el. Hatan közülük határozottan azt kívánták (miután Magyarországon maradt szüleikkel is beszéltek), hogy szállítsák őket vissza hazájukba, ami 1957. május 13-án meg is történt. Két féltestvér fiú (13 és 11 évesek) azonban kijelentette, hogy nem akarnak Magyarországra visszamenni. Arra hivatkoztak, hogy anyjuk, aki takarítónő Budapesten, több levélben is megírta nekik, hogy nem tudja őket eltartani.

A magyar tanárak szerint az idősebb fiú esetében olyan gyerekről van szó, akit Magyarországon különféle bűncselekményekért már kétszer lecsuktak. A német árvaházban, ahol élt, öt alkalommal kapták lopáson. Gyakran hagyta el engedély nélkül az otthont, hogy a városban ismerősöktől italt szerezzen, amitől már többször lerészegedett. A féltestvérek között erkölestelen kapcsolatot feltételeztek (éjszaka többször találták együtt őket a WC-ben), melynek elterjedésétől okkal féltették a többi gyereket. Bizonytalanná vált az anyával való kapcsolat is, amennyiben az árvaház vezetője szerint egyetlen levelet sem kaptak a testvérek Budapestről. Ebből arra következtettek, hogy a gyerekek inkább az ismételt büntetéstől való félelem miatt nem akarnak visszatérni Magyarországra. Bár iskolakötelesek voltak, magyar nyelvű iskoláztatásukat megoldani nem tudták (nem akarták), foglalkoztatni szintén nem lehetett őket, mert erre meg ők nem hajlottak.

A német szervek ekkor felvették a kapcsolatot a magyar hatóságok képviselőivel, akik készen mutatkoztak a fiúk visszafogadására (otthon az anyával is felvették a kapcsolatot). Így születhetett meg 1957. augusztus 31-én a kitoloncolási határozat.³¹ Eszerint tilos a két fiúnak a Szövetségi Köztársaságban tartózkodnia, mert magatartásukkal kárt okoznak a társadalomnak. Az ulmi tartományi átmenőtábor kapta a feladatot, hogy az odaszállított fiatalembereket átadja az osztrák hatóságoknak. A magyar beutazási engedélyt csatolták, és gondoskodtak a szállítási költségekről is.

³⁰ HStAWI 508/4205

³¹ Érdekes, még kutatandó feladat lehet, hogy az éles hidegháborús ideológiai küzdelem közben, ahol minden menekült megtartása a Nyugat, és minden hazatérő a keleti tömb (kis) győzelmét jelentette, hogyan történhettek meg az ilyen gyors és pragmatikus megegyezések a felek között.

Megjegyezték azt is, hogy amennyiben a fiúk nem lennének partnerek az elszállításhoz, kényszerrel kell a kitoloncolást végrehajtani.³²

Kitekintés

A Hessenbe érkezett több mint 1.000 magyar menekült között csak 32-en voltak idősebbek 45 évnél (3,2%), és a túlnyomó többség ipari szakmunkás végzettséggel rendelkezett. Feltételezték, hogy a menekültek között lesznek politikailag megbízhatatlanok éppúgy, mint köztörvényes büntetettek. A nők között több prostitúcióból élőt ismertek, a nemi betegség nem volt ismeretlen a táborokban. Egy titkos feljegyzés szerint a magyaroknak erős nemzeti öntudatuk van, temperamentumosak, könnyen lelkesedők és könnyen kétségbe esők. Ugyanakkor már 1957. elején tudták, hogy nem lesz nagyobb baj a menekültek beilleszkedésével. Még az értelmiségi foglalkozásúak és az egyetemisták sem félték az átmenetileg esetleg szükségesnek bizonyuló fizikai munkától.³³

A német hatóságoknak nehézséget inkább azok okoztak, akik azonnal és nagy számban akartak a tengeren túlra továbbvándorolni. (Rájuk azonban már az általános, németekre is vonatkozó kivándorlási intézkedések voltak érvényesek). A nehezen beilleszkedni tudók számát a tartományba érkezettek tizedére (100 fő) becsülték. Ugyancsak 10% körüli becsülték a hazatérni kívánók arányát. Amíg az emigráció egésze vonatkozásában ez a várakozás nagyjából meg is felelt a valóságnak, Németország tekintetében más volt a helyzet. Az oda érkezett mintegy 14 ezer magyar menekültből a hazatérni kívánók aránya 300 fő körüli (2,1%) maradt.³⁴

³² BA B150/3554 Heft 2.

³³ HStAWI 508/4198 a.

³⁴ Uo.

Szűts Gergely Ákos

„Kiköltözők regényei”

A trianoni menekültkérdés két korabeli ábrázolása és értelmezése

‘Stories of those moving out’

Refugees of Trianon: Two contemporary descriptions and their analysis

After World War I, Hungary has lost two-thirds of its territory, one third of the Hungarian speakers most of its natural wealth of minerals, forests and its railway system was also disrupted; the torso that was left as Hungary had to take care of 430 thousand displaced persons, too. Not only the members of the intelligentsia but also the general public were of the opinion that the personal and collective grievances could be best expressed in writing. The present essay analyses two novels: *Menekültek* [Refugees] by the now almost unknown Judit Beczássy, published in 1933, and *Urak, Úrfiak* [Gentlemen and young masters] by the still popular Rózsa Ignác.

A trianoni döntés következtében a magyar társadalom a látható gazdasági, politikai és területi veszteségek mellett nagyon komoly és hosszan tartó lelki sérüléseket is szenvedett.¹ A veszteség feldolgozása és a következmények feltárása az elmúlt majd kilencven esztendőben főként politikai okok miatt vagy hibásan, vagy egyáltalán nem történt meg. Bár az utóbbi évtizedben számos, a témához tudományos alapossággal közelítő írás is született, közülük mégis csak kevés foglalkozott a döntés mikrotársadalmi következményeivel.² Pedig Trianon hatásai a mindennapok láthatatlan világaiból tapinthatóak ki leginkább. Ezek feltárásához azonban elengedhetetlen megismernünk olyan direkt társadalmi jelenségeket is, amelyeket alapvetően a békediktátum és az impériumváltás idézett elő.

A történeti Magyarország felbomlásával kapcsolatban ismert, ám máig alig feltárt kérdésnek számít többek között a menekültek problematikája. Az első világháborút és a trianoni döntést követően az utódállamokból Magyarországra menekült közel 430 000 ember helyzetéről és sorsáról, az olyan ismert címszavakon kívül, mint vagonlakók vagy tisztviselők, alig tudunk valamit. Még annak ellenére sem, hogy a kortársak többsége, – különösen úgy, hogy szinte alig akadt olyan család, amelyet ne érintett volna a döntés-, súlyos tragédiaként élte meg ezeket az éveket. Pedig a magyar szellemi élet meghatározó szereplői foglalkoztak a témával, és eltérő világ-

szemléletüktől és stílusuktól függően megfogalmazták mindazt, amit az elcsatolt városok, tájak és az ezekhez fűződő emlékek számukra jelentettek.³

Nemcsak az irodalmi elit, hanem sokan mások is úgy érezték, hogy vélt vagy valós, kollektív vagy egyéni sérelmeiket és érzéseiket leginkább írásban tudják kifejezni. Ennek köszönhetően születhetett több ezer olyan vers, novella és népszínmű, amely Trianonra adott, legtöbbször esetben nagyon általános válaszokat. E számos ismert és alig jegyzett alkotás közül azonban csak meglepően kevés foglalkozott ténylegesen a meneküléssel és annak komplex következményeivel. Mondjuk mindezt annak ellenére, hogy ebben az időszakban bár menekült egyének és családok, mint a korszak jellegzetes figurái számos alkotásban feltűnnek, mégis önálló történetet az általunk ismert és elemzett műveket leszámítva tudtunkkal senki sem szentelt nekik.⁴ Erre a mulasztásra már Weis István történész is utalt a magyar társadalmat elemző 1930-ban megjelent munkájában.⁵ Pedig, ahogy azt ő is megállapította, a trianoni döntés nyomán Magyarországra települt hatalmas tömeg alapvetően meghatározta mind az ország, mind az őket nagy számban befogadó települések mindennapjait.⁶ A menekültkérdés ugyanis nemcsak a menekülteket érintette, hiszen az elveszített vagy egy időre megtört egzisztenciájú kiköltözők új lakóhelyükön közvetve és közvetlenül is hatást gyakoroltak annak társadalmi, gazdasági és kulturális életére. Persze nehéz lenne meghatározni olyan általános sajátosságokat, amelyek tértől és időtől függően minden, a menekültek által lakott településre igazak volnának, már csak azért sem, mert ez a közel félmillió tömeg meglehetősen differenciált volt. Mondjuk ezt annak ellenére, hogy például foglalkozásszerkezetileg elsőre homogénnek tűnnek. Jobban megvizsgálva azonban látszik, hogy bár többségük korábban valóban közalkalmazásban állt, azonban a talán nem is létező hivatalnoki réteget megvizsgálva jól látszanak azok a hatalmas egzisztenciális különbségek, amelyek például egy díjnokot és egy alispán egymástól elválasztottak.

Az alkalmazotti középosztály heterogenitása, az utódállamok politikája valamint az egyéni kényszerek és önálló döntések miatt tehát lehetetlen és talán felesleges is lenne meghatározni egy olyan menekült modellt, amely leképezhetné ezt a komplex problémát. Ehelyett célravezetőbb, ha a korábbi hivatal és otthon elvesztését vagy feladását valamint a magyarországi be-

³ Pomogáts Béla: *Querela Hungariae. Trianon és a magyar irodalom*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 1996.

⁴ Ignác Rózsa: *Urak, úrfiak*. Budapest, 1985.; Beczássy Judit: *Menekültek*. Budapest 1933.

⁵ Weis István: *A mai magyar társadalom*. Budapest, 1930.

⁶ Jó példa erre a Sátoraljaújhelyen letelepedett szepesi menekültek közéleti szerepvállalása. Erről bővebben lásd: Szűts István Gergely: *A trianoni menekültek szerepe egy határmenti kisváros közéletében*. in: *A Hajnal István Kör 2008. évi konferenciája*. Túrkeve. (megjelenés alatt)

¹ Külön köszönet Kunt Gergelynek hasznos és értékes észrevételeiért.

² Kivételt képeznek többek között Zeidler Miklós, Csóti Csaba és Ablonczy Balázs írásai.

illeszkedést egyéni élettörténeteken keresztül próbáljuk megismerni és megérteni. Bár kétségkívül hatalmas népmozgásról és társadalmi változásról volt szó, mégis ezzel kapcsolatban máig csak nagyon kevés feltárt forrás ismert. Emiatt, de persze ettől függetlenül is érdemes segítségül hívni például olyan irodalmi alkotásokat, – esetünkben két regényt, – amelyek szintén erről a jelenségről tudósítanak. Itt persze rögtön felmerülhet a kérdés, hogy ezek a menekült lét problémáit körüljáró szövegek, de egyáltalán bármiféle szépirodalmi alkotások használhatóak-e forrásként a történész számára? Vajon a valóság, amennyiben az egyáltalán létezik, feltárható-e egy fiktív szövegből? Amennyiben elfogadjuk azt az állítást, hogy minden szöveg, így egy tudományos alkotás is, épp amiatt, hogy azt a források sajátos olvasata alapján egy szerző konstruálja, akkor máris feloldódnak a fikció és a valóság közti határok, és sokkal inkább érdemes a lehetséges fogalmát, mint entitást használnunk.⁷ Így tehát az irodalmi alkotás is inkább értelmezhető a lehetséges egy magyarázataként, mint egy önmagában létező fikcióként. Egyszóval a szépirodalmi mű is bírhat forrásértékkel, hiszen elég, ha csak arra gondolunk, hogy annak szerzője sem független saját korától, emiatt az általa konstruált történet is tekinthető korszakának egy lehetséges olvasataként. E gondolatmenetet tovább fűzve válik igazán fontossá a regény esetében a szerző témaválasztása, szereplőinek karaktere és ebből következőleg a problémához való viszonya. Természetes tehát, hogy nemcsak maga a történet, hanem az őt létrehozó impulzusok is fontos forrásértékkel bírnak.

Az általunk választott regények lehetőséget nyújthatnak tehát arra, hogy a történet központi témáját jelentő menekültkérdésről, a korabeli diskurzusokról az alkotók tapasztalatai alapján információkat kaphassunk. Úgy véljük minderről nemcsak a regényekben található párbeszéd, hanem a szereplők, a helyszínválasztások, a karakterek valamint ezek ábrázolási módjai is rendkívül árulkodóak.

Menekültkérdés

1918 novembere és 1923 decembere között az Országos Menekültügyi Hivatal (OMH) 1924 végén kiadott zárójelentése szerint az utódállamokból közel 350 ezren menekültek Magyarország területére.⁸ Figyelembe véve,

hogy kormány a menekültek ügyeit koordináló szervezetet csak jó másfél évvel az első nagyobb menekülthullám megérkezését követően, tehát 1920 tavaszán hívta életre, valamint azt, hogy az általuk rögzített összeírásokban például az illegális határátlépők nem jelentek meg, célszerűbb ennél lényegesen többel, közel 430 ezer fővel számolnunk. A majd százezres differencia ellenére az OMH adatai fontos forrásértékkel bírnak, hiszen az ott megjelenő számok tudomásunk szerint a mai napig az egyetlen makroszintű adathalmaznak számítanak. A jelentést tanulmányozva jól látható, hogy a Magyarországra érkezettek közül, a keresettel rendelkezők közel kétharmada állt korábban állami- vagy magántisztviselői alkalmazásában.⁹ A háborús vereség, a forradalmak valamint a külső és belső konfliktusok miatt súlyos válságba került állam ezt a hatalmas tömeget képtelen volt munkához és megfelelő lakóhelyhez juttatni. Sem a vármegyei, sem a községi, sem az állami hivatalok nem volt képesek felszippantani ezt, az eltartottjaikkal együtt több, mint háromszázezres, képzett és kevésbé képzett hivatalnok tömeget. Ennek következtében válhatott a korszakban általánossá jelenség az, hogy az egykor társadalmi megbecsülésnek örvendő menekültek, egyszerűen egzisztenciális okok miatt korábban elképzelhetetlen munkákat és lakóhelyeket vállaltak. Természetesen nem mindenki számára okozott ekkora problémát az újrakezdés. Mivel a menekültek társadalma meglehetősen differenciált volt, ezért megfelelő összekötéssel és vagyonnal rendelkezők számára megvolt a lehetőség a zökkenőmentes váltásra. Egy részüket már menekülésük pillanatában, de legkésőbb a megérkezésüket követő néhány napon belül állás és megfelelő otthon várta.

Érdekes, hogy a regények főszereplői is abba az irigyelt kasztba tartoztak, amelyben társadalmi státusnak és összekötéseknek köszönhetően viszonylag könnyen, látható veszteségek nélkül lehetett átvészeln az impériumváltást. Velük szemben a menekültek többsége nagyon komoly és csak nehezen kiheverhető morális és anyagi veszteségeket szenvedett. Többségük ugyanis az otthon hagyott vagy részben átmenekített illetve a korábban sem létezett vagyonából képtelen volt új egzisztenciát teremteni. Ezt látva, a folyamatos beköltözések okozta szinte kezelhetlenné váló szociális és gazdasági viszonyok és a revízió szempontjából elengedhetetlen erős határontúli magyar kisebbségek megtartása miatt az állam 1920 októberétől rendeletileg szabályozta a bevándorlást.¹⁰ Ennek értelmében ezután csak családgyesítés, megkezdett tanulmányok valamint igazolt

⁷ Gyáni Gábor: Történelem és regény. A történelmi regény in: Tiszatáj 2004. 4. szám 78.-92.

⁸ Az Országos Menekültügyi Hivatal 1920. április 16-án hozták létre azzal a céllal, hogy koordinálja az utódállamokból érkező menekülteket, majd ellátásukról és elhelyezésükéről gondoskodjon. A szervezet 1924-ben szüntették meg, ezután a menekültek ügyeivel a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium foglalkozott. Az OMH-ról bővebben. Petrichevich-Horváth Emil: Az Országos Menekültügyi Hivatal négyéves működéséről. Budapest, 1924.

⁹ Az OMH által regisztrált 350 ezer személy közül 104.804 kereső és 245196 eltartott volt. A keresők közül 44253 állt korábban közszolgálati és 24473 ipari vagy kereskedelmi alkalmazásban. Petrichevich-Horváth 1924. 37.

¹⁰ Az OMH akkori elnökének, Bethlen Istvánnak a javaslatára a nemzetgyűlés 1920. október 23-án 8352/1920. szám alatti kormányrendelet alapján rendelkezett a letelepedés jogi háttéréről.

kiutasítás címén lehetett a letelepedést kérni. A kormányrendelet nem állította le teljesen a beköltözést, hiszen továbbra is lehetőséget biztosított azok számára, akik valóban kényszerből hagyták el szülőföldjüket, korábbi állomáshelyüket. Ezzel szemben viszont igyekezett visszatartani azokat, akik a „könnyű elhelyezkedés” reményében hagyták el az utódállamokat. A beköltözési korlátozás regénybeli főhőseinket már nem érintette, ám a történetben felbukkannak olyan szereplők, akik nem direkt kényszerből érkeztek Erdélyből a fővárosba.

Menekültregények

A menekültkérdéssel foglalkozó történetek közül időben az elsőt, 1933-ban a mára alig ismert Beczássy Judit vetette papírra. Beczássy, Szobotka Katalin néven 1888-ban született Szegeden a református vallású Szobotka Rezső mérnök és az ugyancsak lutheránus Beczássy Júlia gyermekeként. Szobotkáékról sajnos nagyon keveset tudunk, annyi bizonyos, hogy a városnál mérnökként dolgozó édesapa családja számára sokáig a Széchenyi téri Postapalotában bérelt lakást.¹¹ Beczássy elemi iskoláit a városban végezte, tanári oklevelét viszont már a szomszédos Szabadkán szerezte. Frissen végzett tanítónőként 1911-ben került Székelyudvarhelyre, ahol hamarosan megismerkedett és feleségül ment kollégájához, Balázs (Breiner) Sándor latin-magyar szakos tanárhoz és íróhoz. Valószínűleg az erdélyi román betörés idején a házaspár feladva korábbi életét a fővárosba költözött. Ahogy az erdélyi, úgy a budapesti életükről is nagyon keveset tudunk, ennek legfőbb oka, hogy a házaspár hagyatéka máig seem ismert helyen lappang. A rendelkezésre álló kevés forrásból annyi bizonyosan megállapítható, hogy Balázs Sándor Budapestre költözésüket követően a krisztinavárosi Verbőczy Gimnáziumban kapott tanári állást. A lelkesen író pedagógus a magyar irodalomtörténetbe nem elsősorban regényei és novellái, hanem József Attila érettségiztetése miatt vonult be. A házaspár, ahogy regény főhősei is Budán, az első kerületben élt, így érthető, hogy Balázs miért szerepel az korabeli irodalmi életben közismert *Philadelphia* kávézó törzsvendégei között.¹² Emellett fennmaradt levéltöredékekből a család

¹¹ Az anyakönyvi adatokért köszönet illeti Berta Tibor szegedi levéltárost.

¹² Saly Noémi: A Krisztinaváros és a Philadelphia. Budapesti Negyed. 1996 2-3.szám

magánéletének egy súlyos időszakáról, egyik gyermekük betegségével járó érzelmi és anyagi bizonytalanságokról is képet kaphatunk.¹³

Beczássy még első könyvének megjelenése előtt, valószínűleg már a fővárosban a szláv hangzású Szobotka helyett, a Székelyföldön elterjedt Beczássyt választotta alkotói nevéül. Az 1930-as években az Erdélyi Helikonban megjelent könyvismertetésben már, egy olyan ősi székely család sarjaként szerepel, akit csak a háború tudott fizikálisan elszakítani gyökereitől.¹⁴

Első regényét férje biztatására 1920-ban írta és csak néhány évnek kellett eltelnie ahhoz, hogy a magyar irodalmi élet ismert, hanem is közismert alakjává válhasson. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy az Athenaeum Kiadó regénypályázatán előbb dicséretet, majd egy évvel később már díjat is kapott. Az elismerés komoly visszhangot váltott ki, ennek egyik jele, hogy 1921-ben megjelent Tóth Eszter élete és halála című regényét a Nyugat hasábjain maga Kosztolányi Dezső méltatta.¹⁵ A házaspár szórányosan fennmaradt levelei arról tanúskodnak, hogy Balázs és felesége otthonosan mozgott a fővárosi irodalmi életben.

1920 és 1945 között összesen tíz könyve jelent meg köztük a Menekültek is, majd ezután 1961-ben bekövetkezett haláláig még három kisregénye látott napvilágot. A trianoni menekültekkel foglalkozó munkáját 1933-ban a Singer és Wolfner Kiadónál jelentette meg. Bár ekkorra ismertsége talán vesztett fényéből, ám a Menekültekről mégis Schöpflin Aladár közölt kritikát a Nyugatban.¹⁶ Schöpflin valódi lelkesedéssel és őszinte örömmel beszélt a vállalkozás kortörténeti jelentőségéről, azonban annak irodalmi értékével már nem volt ennyire elégedett. Kritikájának legfontosabb pontjai a történetben rejlő túlzott erkölcsi bírálat és a tipikus karakterekbe szorított szereplők voltak. Úgy tűnik nemcsak ezt, hanem a két világháború között született munkáit is egyszerre jellemezte erős és jól kimunkált társadalomkritika, valamint leíró társadalomábrázolás és folyamatos erkölcsi ítélet. Schöpflin kritikája és a jelentősebb napilapokban megjelenő könyvismertetések ellenére végül a regény mégsem váltott ki nagy visszhangot, pedig a témafelvetés és a címválasztás többre predesztinálta volna.

¹³ Beczássy Judit levélben fordult Gellért Oszkárhoz, hogy kétségbeesett családján, – kikenél már a telefon is kikapcsolták- segítsen. A választ nem ismerjük, ám Babits Mihályhoz intézett köszönő levele arra enged következtetni, hogy Babits segített a bajba jutott családon. Sajnos egyik levél esetében sem ismert a pontos dátum. in: Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Babits Mihály iratai. III/252-253.

¹⁴ Erdélyi Helikon 1931. 2. szám

¹⁵ Nyugat 1922. 4. szám

¹⁶ Nyugat 1933. 9. szám.

Érdekes, hogy a másik történet, szerzőjének, Ignác Rózsának ismeretése ellenére szintén nem került be a magyar köztudatba. Ebben közrejátszhatott az is, hogy Ignác ezt a háború alatt írta illetve az, hogy a kész szöveg az államosítás előestéjén 1947-ben, mindenféle reklám nélkül, kis példányszámban került csak ki a nyomdából. A korszakban ismert és elismert író 1909-ben Kovásznán született régi erdélyi családok sarjaként. Anyai ágon az enyedi Makkaiak, míg apai ágon a Csíkból Szolnok-Dobokába elszármazott Ignácok voltak felmenői között. Iskoláit Erdélyben végezte, 1928-ban Kolozsvárt érettségizett, ám még ugyanebben az évben Magyarországra költözött. Budapesten elvégezte a színművészetit majd rokonai és barátai biztatására a színpad mellett prózával is foglalkozott. Első irodalmi sikerét az 1937-ben megjelent Anyanyelve magyar című regényével érte el. Az általunk vizsgált Urak, úrfiak című regényét 1943-44-ben, tehát jó tíz évvel a Menekültek megjelenése után írta. A kevés példányban megjelent könyve a következő évtizedek kényszerű hallgatása miatt csak halálát követően, 1984-ben került újra kiadásra. A közelmúltban a szerző életművét megjelentető csíkszeredai kiadó újból piacra dobta, mégis három kiadása ellenére máig a kevésbé ismert és elemzett regényei közé tartozik.¹⁷ Jól mutatja ezt az is, hogy az 2009-ben megjelent Ignác Rózsa Emlékkönyvben is csak említés szintjén bukkan fel a történet.¹⁸ Ettől függetlenül az emlékkönyv számos olyan indirekt információt közöl, amelyek alapján a történet háttéré és a témaválasztás lehetséges okai is viszonylag könnyedén kirajzolódnak. Így többek között az is jól látható, hogy a helyszínválasztások valamint szereplőinek személyiségvonásai és élettörténetei egyszerre vannak tele valós és elképzelt részletekkel. Beczássyhoz hasonlóan ő maga is átélte az 1916-os menekülést, igaz mindazt gyermekfejjel. Emiatt egészen másképpen emlékezik e néhány hetes kényszerű ám számára kalandos távollétre. A menekülés tehát mindkét szerző esetében személyesen átélt esemény volt, ennek tükrében érdemes rögtön kitérni címválasztásukra.

A Menekültek esetében egyértelmű az üzenet, hiszen ezzel a direkt címmel a trianoni döntés okozta, a magyar társadalmat több mint tíz éve láthatatlanul átható problémára kívánta felhívni kortársai figyelmét. Ignác Rózsa ezzel szemben nem elsősorban a menekültkérdés komplex hatásaival, hanem csak a menekültek egy részével és főleg azok mentalitásával foglalkozott. Minderről a könyv 1985-ben megjelent második kiadásában is beszél, külön kitérve arra, hogy kezdetben Törtetők címmel akarta megjelentetni írását a Magyarországra menekült erdélyiek érvényesülési politikájáról. Hosszas

mérlegelés után és talán a közállapotok miatt végül a kevésbé provokatív, két generáció történetére utaló Urak, úrfiak mellett döntött.

Ahogy a címválasztás úgy természetesen a kiinduló okok, tehát a menekülést előidéző események interpretálása is meglehetősen különböző a két írás között. Míg Beczássy a trianoni döntés áldozataiként tekint főhőseire és így szinte minden alól felmenti őket, addig Ignác a menekültlét kihasználásával, bűnös nemtörődomséggel vádolja az áttelepültek egy részét. Nemcsak a megközelítés, de a probléma elemzése is nagyban eltér egymástól. Ignáccal ellentétben Beczássy egy rövidebb és kevésbé kimunkált történetben tárja az olvasó elé a trianoni menekültkérdés és a magyar középosztály traumáját. Elsősorban a menekülés tragikumára és annak már előre kódolt következményire helyezi a hangsúlyt, szemben Ignáccal, aki sokkal inkább a Budapestre települt menekültek mindennapjaira és integrálódásuk folyamatára koncentrál. A szemléletbeli különbség oka lehet, hogy a trianoni traumát eltérő élethelyzetben élték át. A szerzők közt lévő majd egy generációs korkülönbség, a menekülés felnőtt és gyermek emlékezete valamint a kisebbségi lét közvetlen és közvetett ismerete együttesen okozhatták a probléma eltérő interpretálását.

Az időben visszafelé haladva úgy tűnik a menekülést, a szülőföld elhagyását előidéző események ábrázolása is már igen különböző a két történet között. Beczássy Judit főhősei, a Deésy család tagjai egy meg nem nevezett székelyföldi településről voltak kénytelenek elmenekülni, miután a családfőt hazaárulás vádjával a románok őrizetbe vették. Az apa, idősebb Deésy Dénes egészen 1918 év végi román bevonulásig valószínűleg Csík vármegye egyik járásának főszolgabírói hivatalát vezette. Az impériumváltást követő hónapokban egy titkos, országos jelentőségűnek vélt ellenállási mozgalomban betöltött szerepéért, - amely azonban a magyarországi támadás meghiúsulása miatt még csak meg sem kezdődött- letartóztatták, majd Bukarestbe szállították. Félévi vizsgálati fogság után 1919 őszére a nagyszombati törvényszékekre tűzték ki a tárgyalását, azonban felesége közbenjárására néhány napra kíséret nélkül hazautazhatott és a beidézéséig otthonában tartózkodhatott. Ez idő alatt a család a repatriáltak számára biztosított tehervagonban kicsempészte az egykori főszolgabíró Erdélyből. A Menekültek főhősei tehát kényszerből, választási lehetőség nélkül voltak kénytelenek néhány nap alatt elhagyni szülőföldjüket.

A székelyföldi Deésy családdal szemben Ignác Rózsa a Fogaras vármegyei Göncze és az Erzsébetvárosban élő Bákody családot köré építette történetét. Érdekes összehasonlítani a helyszínválasztást és a szereplők társadalmi státuszát is. Mindkét szerző szülőföldjét vagy a maga és családja számára fontos településeket, tájegységeket választotta helyszínül. Ám míg Beczássy az abszolút magyar többségű Székelyföldön, addig Ignác a ma-

¹⁷ A csíkszeredai Pro-Print Kiadó vállalkozott az Ignác Rózsa életműsorozat gondozására.

¹⁸ Neményi László szerk.: Ignác Rózsa (1909-1979) Emlékkönyv. Csíkszereda, 2009.

gyarok által csak szórványban lakott vármegyékben helyezi el történetét. Az eltérő helyszínekkel szemben a szereplők társadalmi státusza nagyon hasonló. Mindketten az elit és a felsőbb középosztály láthatatlan és folyamatosan változó határán helyezik el főhőseiket: Deésy főszolgabíró, Göncze László vidéki nagybirtokost, valamint az erzsébetvárosi főügyészt Bákody Gerőt. Bár karaktereik hasonlóak, a köztük lévő elsősorban morális különbségek, majd az impériumváltást követő hetekben, hónapokban és a fővárosi hétköznapokban válnak igazán érzékelhetővé. Ignác Rózsa a kisebbségbe került magyarság legfontosabb morális kérdését az egyéni és közösségi érdekek közti választást, a maradás vagy a kivándorlás dilemmáját helyezte története középpontjába. Az „erdélyi gondolat” szellemében a szülőföldön való boldogulást és a megmaradást állítja szembe az egyéni érdekek, kényelem és a karrier miatt választott kitelepüléssel. Ennek ellenére szereplői végül mindannyian elhagyják szülőföldjüket, ki önként a román bevonulást követően, ki kényszerből az 1920-as évek közepén. Az Urak, úrfiak szemléletesen érzékelteti azokat a kényszerhelyzeteket, amelybe az erdélyi magyar kisebbség, elsősorban is a korábbi állami alkalmazottak kerülhettek.

Beczássy főhősei számára ez a dilemma, tehát a választás lehetősége sem adatott meg, hiszen az új állammal szembeni összeesküvés ebben a bizonytalan helyzetben súlyos következményekkel járhatott volna. A kiindulópont esetében tehát az utódállamok erőszakja és a szabad döntéstől való megfosztás traumája volt. Bár valószínűsíthető, hogy a magyar politikai és hivatali elit számára amúgy is kevés valós alternatíva maradt volna egzisztenciájuk megtartására, mégis a döntés jogának felfüggesztésével és az erőszakos nyomásgyakorlással kényszerhelyzetbe hozták őket. Mindez tömeges jelenségnek számított ekkor, ugyanis az új hatalom először a magyar államot működtető hivatalnokai rétegtől igyekezett megszabadulni. Az azonnal ki nem utasítottaktól hűségesküt követeltek, azonban az érintettek többsége tiltakozásból, félelemből vagy a jobb remény érdekében inkább a kivándorlás mellett döntött. Bár a probléma megközelítése és értelmezése eltér egymástól, mégis olyan közös alapmotívumok, mint a Trianon okozta egzisztenciális krízisek, széthulló családok és félresiklott életpályák, mint alapmotívumok mindkét történetben hangsúlyosan jelen vannak.

A kibocsátó közeg

A Menekültek otthoni életéről meglehetősen keveset árul csak el a szerző. Annyi bizonyos, hogy Deésy főszolgabíró és családja egy székelyföldi településen élt, ahol a hivatal mellett a családfő jelentős birtokokkal is

rendelkezett. Menekülésük előtt ingatlanjaikat és ingóságait nagy részét olyan szerencsésen sikerült értékesíteni, hogy abból a fővárosban több éven keresztül nagypolgári háztartást vezethettek. Otthoni társadalmi kapcsolathálóikról csak a budapesti menekült társaságuk alapján kaphatunk képet. Deésy Dénes a fővárosban elsősorban az egykori vármegyei elit tagjaival tartott fenn kapcsolatot, azonban személyét az impériumváltás idején tanúsított helytállása, bebörtönzése és meghurcolása miatt széles körben ismerték. Aktív ellenállási kísérlete ugyanis nem csak Erdélyben, hanem a fővárosban is közismertté tette, ennek köszönhetően viszonylag hamar sikerült megtört egzisztenciájukat újraalkotnia. Érdekes ugyanakkor, hogy a családfő félhivatalos kapcsolatain kívül hiányoznak a barátok valamint a korszakot jellemző társadalmi szerveződések. Mindez nem lehet véletlenül, hiszen ahogy említettük a szerző a tragédiára, az egyéni és közösségi kapcsolatok széthullására helyezte a fő hangsúlyt.

Beczássyval ellentétben Ignác Rózsa külön fejezetet szentel az erdélyi háttér felvázolásának. Sokkal részletesebben és érzékletesebben ír az impériumváltás rövid távú következményeiről, arról, hogyan hatott a kivándorlás és a menekülés a menekültekre és otthon maradóakra. A hatalmváltás kétségkívül traumatikus eseményének helyszínéül férje, Makkai János szülővárosát, a Kis-Küküllő vármegyei Erzsébetvárost és annak magyar érzelmű, hangsúlyozottan nem csak magyar származású közösségét választotta.¹⁹ A történet egyik központi figurája, az 1918-as román bevonulásig a városi ügyészséget irányító Bákody Gerő ügyész volt. Ignác bevallása szerint ő az egyetlen olyan szereplő, akinek jellemvonásait egy valós személyről, minden bizonnyal apósárról, Dr. Makkai Jenő koronaügyésztől mintázta. A városban nagy tiszteletnek örvendő Bákodyt az új hatalom kiépülésének kezdetén elbocsátották állásából, bár ő maga sem kívánt szerepet vállalni a román ügyészségen. Hozzá hasonlóan döntöttek más vezető beosztású barátai is, így a hűségeskü megtagadása után a hivatal nélkül maradt ügyészen kívül az egykori törvényszéki elnök, valamint a helyi állomásfőnök is fizikai munkából próbálta meg eltartani családját. Az etnikailag kevert kisvároska magyar vezető elitje, legalábbis a történetben szereplő családok 1920 augusztusában hagyták el a Nagy-Küküllő partját. Utaztatásuk hasonlóan az Erdélyből távozó többszázezer repatriáléhoz,

¹⁹ A regényben a város az 1733-ig használt nevének egy részletével, Ebesként szerepel. A Nagy-Küküllő partján fekvő Erzsébetváros (Dumbraveni, Elisabethstadt) az erdélyi örménység egyik központjának számított. A városban rajtuk kívül magyarok, románok és szászok is éltek. Az 1910-es népszámlálás adatai szerint 4408 lakójából 2613 vallotta magát magyarnak, 940 románnak, 496 németnek valamint 332 cigánynak. Annak, hogy az Erzsébetváros arculatát és szellemiségét meghatározó örmények nem jelentek meg a Monarchia utolsó népszámlálásában az volt az oka, hogy anyanyelvre és vallásra kérdeztek, emiatt az ekkora nagyrészt asszimiláló római katolikus örmények magyarnak vallották magukat.

azaz optánszhoz, a román hatalom hathatós támogatása ellenére sem ment könnyen.²⁰ Ennek legfőbb oka az volt, hogy sem a román (főként a Magyar Államvasút odaát maradt szerelvényeivel) sem a magyar vasút nem tudott elég kocsit biztosítani a repatriálók és ingóságai számára. Emiatt gyakran fordultak elő olyan esetek, hogy az ingatlanjaikat már értékesített magyar alkalmazottak több hetet voltak kénytelenek eltölteni állomásaik oldalvágányain, raktáraiban vagy bérelt lakásokban.

A kivándorlás mellett döntő Bákody Gerő villája is hamar új gazdára talált, mégpedig a frissen kinevezett román törvényszéki elnök személyében. Az ingatlanügylet után ő maga szerencsésnek mondhatta magát, hiszen kiutazásig lakásában maradhatott. Erről az átmeneti állapotról, az indulást megelőző pillanatokról szólnak a történetben felbukkanó vég nélküli búcsúzások, az utolsó vizitek és kártyapartik. Mindezt a szerző személyesen is átélte, miután a családja 1918-ban Kovásznáról Fogarasra költözött és ott bemutatkozó látogatósaikat vendéglátóik hamar búcsúzó vizitációval viszonzták. A gyorsan átalakuló, nemzetiségileg amúgy is kevert, magyarok által kisebbségben lakott település otthon maradt lakói körében a repatriálók egyre inkább irigyeltnek számítottak. Annak ellenére is, hogy már ekkor jól látszott a Magyarországra menekültek kilátástalan és sokszor megalázó helyzete. Ebes, azaz Erzsébetváros magyar lakossága nemcsak Bákody Gerőék utazásának napján, hanem a következő években is folyamatosan átélte a veszteség és az otthonalanság érzetét. Azok, akik kényszerből vagy jobb megélhetés reményében útra keltek, az esetek többségében fizikálisan hosszú hónapig és évekig, érzelmileg akár életük végéig is otthonalannak érezhették magukat.

A történet másik szála Fogarastól nem messze, egy tisztán románok által lakott faluba vezet, ahol 1918 őszéig Göncze László földesúron és családján kívül csak a csendőrök képviselték az államhatalmat. Az impériumváltás pillanatában a magyar közigazgatást megtestesítő csendőrség elhagyta a települést, ennek ellenére két éves óromániai fogságból visszatérő családfő mégis az otthonmaradás mellett döntött. Személye és cselekedeti szimbolizálják mindazt, ami a két világháború közti erdélyi gondolatot és annak fontos alakját, a szerző édesapját, Ignác László református lelkészt jellemezte.

²⁰ Az optálás az állampolgárság megválasztását jelentette. Magáról az optálásról a trianoni döntés VII. részének, a 61. és 66. közötti cikkelyei rendelkeznek. E szerint azok, akik egykor az Osztrák-Magyar Monarchia állampolgárai voltak, és a döntés után Magyarországon kívülre kerültek, elvesztették magyar állampolgárságukat. A rendelkezés azonban lehetőséget adott arra, hogy az ily módon állampolgárságukat elvesztő, 18 éven felüli személyek a békeszerződés életbelépését követő, általában egy éven belül igényelhessék addigi státuszuk fenntartását. Ennek következtében, a trianoni békeszerződés elfogadásától, tehát 1921. július 26.-tól, az optálást és a kiköltözést, az utóállamoktól függően fél vagy egy éven belül végre kellett hajtani.

Ahogy Ignác László is, fiával, a Budapestre menekült Péterrel ellentétben otthon, a szórványban kívánt mindent megtenni a trianoni döntés okozta súlyos következmények enyhítésére. Szórványiskolát szervezett és parlamenti képviselőként hivatalos szintre emelte az egykori Fogaras vármegye magyarjainak problémáit. Karakterét tehát apjáról, Ignác László református lelkészről mintázta, erre utal, hogy Göncze László országgyűlési képviselője mellett szórványiskolát is működtetett a fogarasi magyarok számára. Korai halálát követően özvegye, Bákody Máli és lánya Rika elhagyta Erdélyt és utolsóként, rokonait követve Magyarországra költözött. Róka, azaz Ignác Rózsa, apja halála után, ahogy regénybeli szereplője is, édesanyjával együtt szintén kiköltözött a rokonokkal és barátokkal teli Budapestre.

Az úton

Deésy Dénes főszolgabíró családja a kivándorlás hivatalos bejelentését követően a számukra biztosított két tehervagon kiutalására várakozott. Általános gyakorlat volt ugyanis, hogy a menekültek két kocsit kaptak, egyikben ingóságait tároltál, másikkban pedig igyekeztek ideiglenesen berendezkedni. A Székelyföldről menekült család útjáról semmit sem árul el a szerző, hiszen velük már csak a magyar-román határon találkozik az olvasó. A család és a kimenekítendő családfő rituális határátlépéséről, mint a menekülés végző fázisáról azonban részletesen képet kaphatunk. Ennek legfőbb oka, hogy a határ, itt mint a biztost a bizonytalanságtól elválasztó felület van jelen. Az átlépés aktusa olyan fizikális és emocionális esemény, amely a szereplők életét végérvényesen egy meghatározott mederbe tereli, és amelyből kilépni végül úgy tűnik csak azoknak sikerülhet, akik mindezt még gyermekfejjel élték át. A menekültlét bár nagyon sokrétű lehetett, alapvetően mégis egyfajta egzisztenciális és főként morális krízissel járt együtt. A történet szereplői egy elképzelt menekült lélek traumájának olyan modelljeit testesítik meg, amelyek Schöpflin Aladár kritikája szerint is csak meglehetősen egyszerű és sematikus magyarázatai ennek a komplex jelenségnek.²¹

Bákody Gerő és az 1920 augusztusában menekülő erzsébetvárosi magyarok utazásáról Ignác Rózsa sem tesz említést. Így a több heti várakozás után elinduló szerelvény utasai csak jó pár hónappal később, a lokálisan újraszerveződött társadalmi és kulturális közösségükben, az Ebesiek Egyesületében bukkannak fel újra.

²¹ Schöpflin Aladár kritikája a regényről. Nyugat 1933. 9. szám.

Fővárosi életstratégiák

A két regény koncepciója a fővárosba érkezést követően ismét eltér egymástól. Míg Beczássy kronologikusan tovább fűzi a történetet és az újrakezdés egzisztenciális és morális kérdéseire koncentrálnak, addig Ignác inkább az időben ugorva, a fővárosi életbe már integrálódott vagy még hat év után is integrálódni igyekvő szerepekre kíváncsi. Beczássy főhősei a majd egy hónapos vonat utat követően az egyik budapesti, talán a józsefvárosi pályaudvar oldalvágányán értek célba. Az állomás a hétköznapokban megszokott rövid tartózkodás helyett a menekültek többsége számára most és a következő években is a tehervagont magában foglaló otthon jelentette. Nem véletlen, hogy a trianoni menekültkérdés kapcsán talán máig a legismertebb kép a pályaudvarok oldalvágányain élő családok kálváriája. 1919 tavaszától ugyanis a súlyos lakáshiány és a menekültek folyamatosan növekvő száma miatt a fővárosi és nagyobb vidéki városokban külön városrészek jöttek létre a pályaudvarokon. Egyesek olykor akár öt évig is lakhattak a meneküléstük fizikálisan is megtestesítő vagonokban. Az OMH adatai szerint 1920 és 1924 között több tízezren éltek pályaudvarok oldalvágányain, közülük legtöbben, majd tizenötezren 1921 nyarán. 1924-re ez a szám jelentősen mérséklődött, de még így is majd háromezren a fővárosban, és több mint kétezeröt ezren az ország nagyobb városaiban kénytelenek voltak vagonokban élni mindennapjaikat.²²

Deésyék összeköttetéseknek, társadalmi rangjuknak köszönhetően a többséggel ellentétben végül „csak” néhány hetet töltöttek a fővárosi pályaudvaron. Ennek ellenére, bár a szerző önálló fejezet nem szentelt nekik, a történetben többször feltűnnek a vagonlakók mindennapjait bemutató események, problémák és az ezekből kinövő konfliktusok. Beczássy úgy tűnik tudatosan figyelt a cselekmény háttérének történeti hitelességére. Ezt támasztja alá a vagonlakók időbeli szerepeltetése és azok magabiztos ábrázolása is. Részletesen ír a menekültek napi programját meghatározó lakáskutatásokról és az egyes típusok alkalmazkodási modelljeiről. Az eltérő lehetőségek és az integrációs sikerek és kudarcok ellenére úgy tűnik, hogy a menekültek számára mindaz ami velük történt sokáig teljesen felfoghatatlannak tűnt. Mindez érthető, ha csak arra gondolunk, hogy néhány hónappal vagy héttel azelőtt a bizonytalan politikai helyzet és az impériumváltás ellenére is egy részük még otthonában, szolgálati helyén élte mindennapjait. Természetesen voltak olyanok is, akik hosszas vívódás után, több hónapi bizonytalan állapotot adtak fel a biztonságosabbnak tűnő

kilátástalanságra. Mindezek persze olyan általános jellegzetességek, amelyek csak bizonyos kereteket jelölnek ki a menekült történetekben.

Ahogy azt korábban már említettük a menekültek életkörülményeivel kapcsolatban viszonylag kevés adat áll rendelkezésünkre. Éppen ezért érdemes végig követni például a családok lakáskörülményeinek változásait. Deésyék, ahogy az erzsébetvárosi kolónia is, 1920 nyarán kerültek a fővárosba, és úgy tűnik meglehetősen hamar maguk is felvették a hajléknélküli menekültek napi ritmusát. A családfőt és a vagonokat őrző cselédet kivéve a család naponta járta Pest és Buda bérletkiszárait és bérkaszárnnyait. Bár a menekültek lakhatásáról az 1917-ben létrehozott lakáshivatalnak kellett volna gondoskodnia, azonban az igénylők folyamatosan növekvő száma és a már korábban is súlyos lakáshiány miatt ez a központi szerv feladatát képtelen volt ellátni. Mindez azzal járt, – ahogy azt miskolci példák is mutatják – hogy a menekültek legtöbbször megpróbálták maguk felkutatni az üresen álló lakásokat, albérleteket és lakhatásra alkalmas egyéb helyiségeket.²³ Ezt az utat követte tehát a Deésy család is, amikor a város kerületeit járva megpróbálták legalább egy komfortnélküli kislakást kibérelni. Több heti keresgélés után végül az egyik pesti bérkaszárnnya első emeleti lakásába becsengetve találkoztak a történet fontos szereplőjével, az öreg Steinerrel. Rövid és hasztalan keresgélés után Deésyék ennek a zsidó kereskedő önzetlenségének köszönhetően hamarosan egy ötszobás rózsadombi villába kerültek, amelyet az otthoni kúria árából saját nevükre is írtak. Steiner emberi és már-már érthetetlen gesztusát azzal magyarázták, hogy ő valószínűleg nemzeti hősként tisztelte az egykori főszolgabíró, emiatt az általa frissen megszerzett ingatlant jutányos áron ajánlott fel a fővárosba érkezett család számára.

Az új, gyors és sikeres egzisztenciateremtéssel a család csakhamar a fővárosi felsőbb középosztály mindennapjaiba csöppent úgy, hogy a családfőt kivéve szokásaikban is igen könnyen idomultak új környezetükhöz. Az otthonhoz jutott család feje, az egykori főszolgabíró a menekültek tömegével szemben nem óhajtott hivatalt vállalni és úgy tűnik erre igazán nem is volt szüksége. Erdélyi ingatlanjuk bevételéből és bizonyos honoráriumokból ugyanis kényelmesen tudta biztosítani a fővárosi polgári elit életmódjához szükséges anyagi javakat. Ennek köszönhetően gyerekek a

²³ Miskolcra 1919 és 1922 között több tízezer menekült érkezett, akik közül végül mintegy 3500-4000 személy telepedett le itt. A város hasonlóan Budapesthez nehezen, vagy alig tudták csak megoldani a lakhatás problémáját. Mindez azzal járt, hogy a menekültek hol egyénileg, hol kisebb közösségek tagjaként igyekeztek lakásokat megszerezni, ez pedig sokszor komoly konfliktusokhoz vezetett. A lakhatás kapcsán kialakult krízisekről bővebben lásd. Szűts István Gergely: „A szükséglakások felét menekültek kapják...” Érdekkonfliktusok és előítéletek az 1920-as évek első felének lakástügyeiben Miskolcon. in. Korall 2010. 2. szám (megjelenés alatt)

²² Petrichevich-Horváth 1924. 38.

legnevesebb fővárosi iskolákban tanulhattak, szabadidejükben társadalmi rangjuknak és a kor divatjának megfelelően teniszezni és evezni jártak, házukban a szerdai vizitációs nap alkalmával pedig az erdélyi barátokon kívül hamarosan a jelentősebb fővárosi családok ifjú tagjai is megjelentek. Deésyék integrálódását és hétköznapjait egészen az 1920-as évek végéig követheti nyomon az olvasó, ennek köszönhetően az évtized második felétől már párhuzamos képet kaphatunk mindkét történet szereplőiről.

Ahogy azt korábban említettük Ignác Rózsa a megérkezés pillanata és a kezdeti tapogatózás helyett tudatosan a fővárosban már otthonosan mozgó apák és fiúk generációjára koncentrált. Emiatt a történet fonalát 1926-ban fűzi újra, még hozzá a fővárosban működő menekült társadalmi és politikai egyesületek, csoportok és szervezetek sajátosság szubkultúráján keresztül. A háborús vereséget követően, majd a trianoni döntés elleni tiltakozásul ugyanis számos olyan jól szervezett, országos hálózattal bíró egyesület és szövetség jött létre, amelynek tagságában döntően menekültek voltak. Ezeknek a szervezeteknek az egyik része, így a MOVE vagy a Revíziós Liga a kollektív veszteségek, a nemzetet ért trauma miatt, míg például mások, így Szepesi Szövetség vagy Ignác regényében szereplő Ebesiek Egyesülete lokális alapon, a Heimat, az óhaza elvesztésének okán jöttek létre.²⁴ A történet szálai mind-mind ezekbe, a menekültek által működtetett hivatalos és nem hivatalos szervezetekbe vezetnek.

Az egyik ilyen csoport szellemi vezetője az otthonmaradást választó Göncze László, fogarasi földbirtokos fia, a Kolozsvárt az 1918. decemberi román megszállását követően elhagyó Göncze Péter volt. Az ekkor alig húsz éves fiú a következő években ennek a menekült fiatalokat tömörítő revizionista szervezetnek válik fontos ikonjává. Az általa vezetett mozgalom és mögötte álló, beszédes nevű Honfoglalás című lap néhány kivételtől eltekintve csupa menekült egyetemistát és főiskolás hallgatót tömörített. A szerző ezeknek a tanulmányaikat kényszerből felfüggesztő, egzisztenciával még nem rendelkező fiataloknak, valamint, igaz csak mellékesen sikeres sorstársaiknak integrációját követi végig.

A történet főszereplői közül Göncze Péter után másfél évvel, a rokon Bákody Gerő ügyész és fia is a fővárosba érkezik. Míg az ifjú Göncze nemcsak ekkor, de hat évvel később is albérlésben és fix jövedelem nélkül

²⁴ A Magyar Országos Véderő Egylet (MOVE), Gömbös Gyula vezetésével 1919 januárjában alakult. Célja Magyarország területi integritásának megvédése volt. A trianoni békeszerződés aláírását követően a belpolitikai küzdelmek eredményeként a szervezet, és vezetője folyamatosan háttérbe szorult. Az egylet 1928-tól, Gömbös kilépésétől kezdődően teljesen súlytalaná vált. A Revíziós Ligát az irredenta tevékenységek szervezésére és a magyarországi revíziós mozgalmak összehangolására hozták létre 1927-ben. A Herczeg Ferenc nevével fémjelzett szervezet 1944-es széthullásáig a hazai mellett nemzetközi propaganda tevékenységet is végzett.

tengődik, addig ebesi rokonai a Lipótvárosban vásárolnak egy lakást és kerülnek gyorsan pozícióba. A helyzet Péter és az impériumváltást követően elmenekült barátai esetében még 1926-ra is alig változott valamit. Ennek legfőbb okát Ignác abban látja, hogy Göncze Péter és revíziós mozgalmának tagjai áldozatként tekintettek magukra és egzisztenciális krízisükért egyedül Trianont okolták. Ellenben a középkorú Bákody Gerő és kortársainak többsége ismeretség és akarat birtokában rövid időn belül képes volt integrálódni. A kontraszt mégsem kizárólag a generációk és azok lehetőségei között van, hiszen példaként feltűnnek olyan huszonéves fiatalok is, akik karriert tudtak befutni új környezetükben. Az alapvető eltérések a különböző mentalitásokban keresendők. Ignác Rózsa könyvének bevezetőjében éppen ezt hangsúlyozza. Olyan jelenségre, viselkedésmódra kívánta felhívni a figyelmet, amelyek a menekülttársadalom egyes csoportjait és tagjait jellemezte. Olyan emberi típusról beszél, aki a menekült létét felhasználva igyekszik boldogulni, valamint olyan közösségekről, akik számára az egyetlen összetartó kapocs az elveszett múltból való szomorú emlékezés volt.

Ezek után érdemes megnézni, hogy a szerzők milyen kiemelt karakterekkel jelenítették meg magát a menekültkérdést. Beczássy Judit, aki alapvetően áldozatként tekintett a menekültekre többségében pozitív jellemvonásokkal ruházta fel szereplőit. Itt van példának egyből a Deésy család idős cselédje, aki hosszú évek szolgálata után, a személyzet közül egyedülként követte gazdáit Magyarországra. Megbízhatóságára és a családhoz fűződő viszonyára utal, hogy a budapesti pályaudvaron veszteglő vagonjaikat hosszú hetekig rá bízták. Ő lesz később az is, aki a családi csőd ellenére végig kitart, annak ellenére, hogy a húszas évek közepétől már máshol, sokkal jövedelmezőbb állásokat is vállal. Felvázolt személyiségében egyszerre van jelen a köztudatban egyre inkább megerősödő romlatlan erdélyiség és a hűség cseléd toposza.

A menekültek egy másik, bár korántsem olyan pozitív figurája Dénes korábbi barátja Kuthy Tamás, aki a főszoigabíróval ellentétben megérkezését követően az egyik minisztériumban rögtön hivatalt vállalt. A történet során ritkán bukkan fel, ám ha mégis, akkor legtöbb esetben valamilyen morálisan megkérdőjelezhető ügylet kapcsán. Kuthy ábrázolása testesíti meg azt az irigylet, sokak, így Ignác Rózsa számára is ellenszenves menekültet, aki helyzetét és kapcsolatait maximálisan kihasználva viszonylag rövid idő alatt új egzisztenciát teremtett. Az egykori erdélyiek közül kétségtelenül a csak vezetéknevével illetett Pétery számít abszolút negatív figurának. Megítélésén tovább ront, hogy bankalapítóként gátlástalan kihasználta olyan tehetős ám bizonytalan menekülteket, akik az új helyzetükkel nem tudtak, vagy nem is akartak semmit sem kezdeni. Pétery a menekült

elit tagjait, köztük Deésy Dénest is felhasználva Pesten bankot alapított, majd néhány év működést követően csődöt jelentett és a még megmaradt tőkével családját hátrahagyva külföldre távozott. Áltevékenységét biztosítva az igazgatósági tagok közé olyan köztiszteletben álló személyeket jelölt, akik garanciát jelenthettek a befektetők számára. Mivel Deésy igazgatósági tagként vagyona nagy részét „saját” bankjába fektette, ezért a krach a család anyagi helyzetét alaposan megroppantotta. Ezekben az évtizedekben mindez valós jelenségnek számított, mégpedig azért mert bizonyos vagyonnal rendelkező menekültek többsége átmenekített vagyonából igyekezett ingatlant vásárolni vagy tőzsdén megtöbbszörözni tőkéjét. Ez pedig körükön csábított olyan ingatlanspekulánsokat, tőzsdéügynököket és magánbankárokat, akik megpróbálták hasznot húzni a pénzügy világában bizonytalanul mozgó között.

Az Urak, úrfiak történetében szereplő menekültek ábrázolása nem olyan sematikus, mint a Menekültek esetében. Itt ugyanis az egzisztenciális válságok okai nem elsősorban az anyagi, hanem sokkal inkább morális hiányosságokban keresendők. Különösen igaz ez az 1920-as évek elején a fővárosba érkező fiatalok esetében, akik közül az „úrfiak” még az évtized utolsó harmadában is a menekültlétet kihasználva igyekeztek pozíciókhoz jutni. A kezdetben talán nem is tudatos életfilozófiájukat, annak „*Minket tönkretett Trianon*” jelszavát használja Göncze Péter is, amikor rokonától, Bákody Gerő ügyésztől saját és irredenta szervezete számára támogatást kért. Nemcsak ő, hanem jelképesen a Honfoglalás nevű, irredenta lap körül tömörülő, így a menekültek egy csoportját leképező köztes helyzetben lévő értelmiségiek is hasonló módszerekkel és szóhasználattal igyekeztek saját egzisztenciájukat rendbe tenni.

Az Ignác Rózsa által csak „törtetőknék” nevezett menekültekkel párhuzamosan felbukkannak olyan csoportok, körök is akik a városon belül megpróbálták újraalkotni és folyamatosan újraélni az impériumváltás nyomán megszüntetett közösségeiket. A fővárosban letelepedett több tízezer ember ugyanis lehetőséget biztosított arra, hogy olyan kocsmák, éttermek, kereskedések vagy éppen borbélyüzletek működjenek, amelyek falain belül az óhazához kötődő közös élmények megelevenedhettek. Az úrfiak és az ebesi menekültek törzsasztalai is olyan helyekhez kötődtek, amelyek üzemeltetői az otthon újratemetéséhez biztosították a hátteret. Göncze Péter és szerkesztői kollégái napjaik nagy részét például Czinna Zoltán nevű erdélyi menekült falatozójában töltötték. Nem tudjuk, hogy a Czinna-féle vendéglő létezett-e, de az látszik, hogy Ignác Rózsa nemcsak erdélyi de a budapesti színtereinek egy részét létező helyszínekről mintázta. Az egyik ilyen, a fővárosi menekültek körében közismert és közkedvelt hely a VIII. kerület, Rákóczi u. 29. szám alatt található Kovács-

vics étterem volt, ahová hosszú éveken keresztül minden hét csütörtökén a szepesiek jártak.²⁵ A regényben az Ebesről elszakadt, különböző társadalmi háttérű személyek szintén itt gyűltek össze, hogy egy közös est keretében emlékezzenek a dicsőséges múltra. Közösségi eseményeik bemutatásával a szerző mintát szolgáltat az otthonuktól elszakított egyesületek, körök múltba révedő és revízió hitében élő hétköznapijaira. Felbukkannak olyan tagok, akik például élő néprajzi gyűjteményt rendeznek be otthonaikban, vagy akik budai kirándulásaik célpontjait erdélyi tájnevekkel ruházzák fel. Mindezek a kényszerű migráció túlélési stratégiái voltak. A menekültek egy jelentős része nem tudott vagy nem is akart ebből a mitizált világból kiszakadni, jól példázta ezt, hogy a Honfoglalás köré gyűlt fiatalok közül többen még az 1920-as évek végén is irredenta kulturális műsorokból és művészi alkotásokból próbáltak megélni. Éppen ezt, a sérthetetlen és megkérdőjelezhetetlen múltba menekülő típust kritizálta Ignác Rózsa.

Mielőtt visszatérnénk a Deésy család életét alapvetően befolyásoló pénzügyi bukásra, röviden érdemes visszatekinteni azokra az évekre, amikor a család a fővárosi polgári elit mindennapjait élte. Először is fontos megnézni milyen kép élt róluk környezetükben. Bár a történetben közvetlenül nem jelenik meg, de egy szegény rokon és más vagonlakók reakcióiból arra következtethetünk, hogy a család sikeres integrálódását sokan irigyen figyelték. Valószínűleg nemcsak Deésyék, de általában a gyorsan és eredményesen alkalmazkodó beköltözők, – vagyis az idegenek, ahogy arra a kortársak is utaltak – gyakorta váltottak ki ellenérzéseket az „őslakókból”, a befogadókból. A befogadók és a beköltözők közti látens és olykor nyílt ellenségeskedés, ha nem is általános, de mindenképpen létező jelenségnek tekinthető. Erre utal többek között az is, hogy az OMH jelentésében külön kitér az ilyen, általuk csak szórványosnak vélt cselekedetek ellen.²⁶

A korszak hivatalos politikai propagandája ugyan alig tett említést a menekültekkel szembeni negatív megnyilvánulásokról azonban a gyanú, az elutasítás és olykor az ellenszenv különösen a huszas évek elején gyakori társadalmi reakcióra lehetett.²⁷ Mondjuk mindezt annak ellenére, hogy a két történetben alig találkozunk konfliktusra utaló jelenségekkel.

²⁵ A szepesi menekültek fővárosi közösségi életéről bővebben. Szűts István Gergely: A szepesi menekültek sajtója 1920-1944 között. in: A Hajnal István Kör 2009. évi konferenciája, Miskolc. (megjelenés alatt)

²⁶ Petrichevich- Horváth 1924.1.

²⁷ Egy korábbi tanulmányomban a lakáskérdés kapcsán felmerülő konfliktusokat vizsgáltam egy észak-magyarországi városban. A kutatás során világossá vált, hogy nemcsak a beáramlók és a befogadók, de előbbieik között is gyakori érdekellentétek, feszültségek alakultak ki. A lakhatás problémája az amúgy is súlyos krízisben lévő helyi társadalmat még tovább szabdalta és különböző értékek, hitek vagy egyszerűen materiális érdekek mentén hosszú időre állóháborúkra készítette. Szűts 2010.

Valószínűleg azért mert a legtöbb ellentétet generáló lakás- és munkahelykeresésből a szereplők társadalmi státuszuknak köszönhetően szinte teljesen kimaradtak. Persze ez is csak részben igaz, hiszen kamaszfejjel, komoly kapcsolati tőke hiányában a fővárosba érkező szereplők esetében, – gondolunk itt például Göncze Péterre- az egzisztenciateremtés komoly lemondásokkal és alkukkal járhatott.

A fővárosban letelepedett családok története az 1920-as és 1930-as évek fordulóján ér véget. Deésyék a látszólag gyors és sikeres integrálódást követően a már említett balul sikerült pénzügyi befektetés miatt az évtized végére súlyos anyagi helyzetbe kerültek. Az elkerülhetetlen csőd ellenére hosszú hónapokon keresztül megpróbálták korábbi, társadalmi rangjukhoz méltó élet látszatát fenntartani, még azon az áron is, hogy ehhez szinte minden tartalékot feléltek. Mindez tipikus példája a középosztály deklaszszálódásának. A bukás úgy tűnt, elkerülhetetlen, azonban a teljes összeomlás helyett a történetben folyamatosan jelenlévő erkölcsi példamutatás diadalmaskodott azzal, ahogy a család a rangvesztést elviselte. Egykori jötevőjük, Steiner felvázolta az elszegényedő polgár lehetséges túlélési stratégiáit és javasolta albérlők, kosztosok fogadását, a cselédség elbocsátását valamint biztos, ám szerény jövedelemforrásként egy trafik bérlését. Deésyék mindezeket a gyermekre hivatkozva nem vállalták, helyette inkább a budai villából egy bérház negyedik emeletének két szoba, konyhás, fürdő- és cselédszobás lakásába költöztek át. Mindez az 1920-as évek végén, éppen a gazdasági világválság előestéjén történik.

A szerző megpróbálta egy másik társadalmi osztályba behelyezni szereplőit, így a rózsadombi úri középosztály életvilágából az alkalmazotti, közép- és kispolgárság összemosódó határán élők mindennapjaiba is bepillantást nyújtott. Amit Deésyék 1920-ban elkerültek, az most bekövetkezett. A nemzeti hősként tisztelt családfő és felesége korábban elképzelhetetlen körülmények között, kihúzhatós pótágyon hált az úriszobában, míg az étkezőt és a konyhát éjjelre gyerekszobává és cselédkamrává alakították. A korszak jellegzetes kényszerhelyzeteként később egy albérlőt is kénytelenek voltak befogadni, ezzel is leképezve nemcsak a saját, de az alkalmazotti középosztály lassú lecsúszását. Az események itt, a gazdasági válság előestéjén, ebben a korábbi luxust nélkülöző budai bérházban érnek véget. A Deésy család majd egy évtizeddel az otthon elvesztése után is csak részben, elsősorban a menekülést még gyermekfejjel átélőknek köszönhetően képes integrálódni, és ha nem is elfogadni, de elviselni a veszteséget.

A Dél-Erdélyből menekült családok más utat jártak be, mint az egykori főispánék. Bákody Gerő már megérkezését megelőzően biztosította maga és fia számára az anyagi biztonságot. Karrierje Budapesten is töretlen maradt, annak ellenére vagy inkább annak köszönhetően, hogy a hírhedt

frankhamisítási perben az ügyészi feladatokat ellátta.²⁸ A valóságban az általa megmintázott Makkai Jenő védte a frankhamisítás célpontjának számitó francia államot.

Bákody Gerő fia, mint a trianoni generáció tagja az anyagi biztonság ellenére is csak nagyon nehezen tudta a számára megfelelő élethivatást megtalálni. Nem volt ezzel egyedül, hiszen a Trianon sokkhatása alatt élő és váltani képtelen huszonévesek hasonló problémákkal küszködtek. A múltba révedő és önmaguk problémáit csak a kollektív traumából gyökerezetető menekültek helyzete a történet végére mégis megváltozik. Míg egy részük, főként a mellékszereplők továbbra is vegetálnak vagy éppen az öngyilkosságba menekülnek, addig Göncze Péter kapcsolatai és házassága révén államtitkári pozícióig és közismertségig jutott. Nemcsak ő, de a Honfoglalás körül összegyűlt fiatal menekültek többsége kitartó, és sokak, így a szerző szemében is ellenszenves munkával az 1930-as évek végére jelentős hivatali pozíciókba kerültek.

Az egyéni sikereik mellett, a mitizált Erdélyt újratertető otthonaikban és éttermeik mélyén megélt közösségi életükben is fontos változásokat hoztak a második bécsi döntés nyomán megnyíló határok.²⁹ Észak-Erdély visszacsatolásával, amint lehetett az egykori menekültek szinte kivétel nélkül hazatértek, azzal a szépséghibával, hogy többségük rövid látogatást követően visszatért otthonába, a fővárosba. A történet főszereplői közül Göncze Péter államtitkár hivatalos küldöttséggel vett részt Kolozsvár ünnepélyes visszavételénél, szemben vele Bákody Gábor a magyar közéletől megundorodva ekkor épp Párizsból Londonba költözött. Az ebesiek közül, nyilván nem véletlenül egyedül az örmény Gabradián házaspár tért vissza Erdélybe. Mivel Ebes, azaz Erzsébetváros illetve a Göncze család korábbi birtoka, Kisasszonyfalva is a határ túloldalán maradt, ezért Gabradiánék az erdélyi örménység központjában, Szamosújváron vállaltak hivatalt. Az Észak-Erdély visszatértét követő események és jelenségek jól jelképezik mindazt, ami ellen Ignác Rózsa annyira tiltakozott. A szerző szerint regényben ábrázolt trianoni menekültek – és hangsúlyozottan csak egy csoportjuk- mentalitása 1940-ben, a hazatérés lehetőségének pillanatában válik igazán kitapinthatóvá. A revíziós mozgalomban felnőtt, egykori fiatal menekültek számára az Erdélybe való hazaköltözés gondolata ekkor

²⁸ Az évtized botrányának tartott és nagy nemzetközi visszhangot kiváltó magyar frankhamisításról bővebben. Ablonczy Balázs: Összeesküvés a frank ellen. In: Rubicon 2005/9.

²⁹ Az 1938. november 2-án született I. bécsi döntést követően, – amellyel a Felvidék főként magyarok által lakott területei kerültek vissza Magyarországhoz-, 1940. augusztus 30.-án Észak-Erdély is visszatért. A visszacsatolt területen élő közel két és fél millió népesség etnikailag meglehetősen kevert volt, hiszen az 1941. évi magyar népszámlálás szerint is a lakosság alig több mint fele vallotta magát magyarnak.

komolyan már fel sem merült. Többségüknek ugyanis hosszas és sok esetben morálisan megkérdőjelezhető küzdelem árán végre sikerült egzisztenciát teremtenie, amelyet a visszatért szülőföldért és Nagy-Magyarországért sem kívánt többé feladni. Ignác számára ekkor váltak teljesen hiteltelenné azok, a menekültségüket hangoztató és kihasználó, a revízió bűvkörében élő menekültek, akik számára a visszacsatolt területek már csak szimbolikus értelemben bírtak jelentőséggel.

Összegzés

A történetekben szereplő karakterek megrajzolása és majd két évtizedes életüknek elbeszélése a trianoni döntés igazságtalan és sok esetben irracionális következményeire hívta fel a figyelmet. A szerzők a menekült családok élettörténeteinek keresztül a két világháború közötti Magyarország társadalmi kríziseire is igyekeztek felhívni a figyelmet. A problémafelvetés és annak ábrázolása eltérő, mégis mindkét regény esetében alkalmas volt arra, hogy a máig fel nem tárt trianoni menekültkérdéshez forrásként szolgálhassanak. A szerzők ugyanis regényük témájául olyan kortárs jelenséget választottak, amely szinte minden magyar családot közvetve és közvetlenül is érintett. Az egyéni kötődésen túl a Magyarországra menekült majd félmillió tömeg jelenléte és a határon túl keletkezett hiánya alapvetően meghatározta az ország és a Kárpát-medencében maradt magyar közösségek életét.

Beczássy Judit főhőseire elsősorban mint a trianoni döntés áldozataira tekintett, ezzel pedig gyakorlatilag fel is mentette őket minden felelősség alól. A Deésy család morális tragédiájának ábrázolása egyszerű és kétségtelenül könnyen elfogadható magyarázatként szolgált a menekültkérdéshez, igaz, hogy mindezzel nagy visszhangot nem váltott ki a szerző. Ignác Rózsa a kérdést sokkal összetettebbnek és bonyolultabbnak vélte. Szereplőinek döntéseit nem kívánta a menekültléttel magyarázni, sokkal inkább az egyéni felelősség felől próbálta a problémát megragadni. Emiatt egyszerre lett a történet a menekültek, a magyarországi felsőbb középosztály és az irredenta kultusz kritikája. Mindezt jól szimbolizálja eredeti címválasztása és majd annak későbbi elvetése is.

Az ábrázolási módok, elsősorban Beczássy Judit esetében irodalmi szempontból talán vitathatóak, ám az biztos, hogy mindketten a korszak egy olyan kevésbé vizsgált problémakörére hívták fel a figyelmet, amely ahogy láttuk nemcsak a kényszerű költözésről, hanem többek között az idegenségről valamint az integráció lehetőségeiről és lehetetlenségeiről is szólt.

Afrikai menekültek Európában

Bende Zsófia

Falakból hidak... Afrika és Európa közötti migráció

From walls into bridges... migration between Africa and Europe

The regulation of the migration that mainly concerns Southern Europe at present can only be achieved by the cooperation of the states involved. The cooperation between Europe and Africa is unavoidable and it is also in the interest of Africa to be able to give to Europe in order to receive from Europe.

Kitörőlheteretlen képek

Egy nő plédbe burkol egy rémült gyermeket a homokban térdelve, s aggódva fordul ki a képből, tekintetével segítség után kutatva. Nem sokkal odébb egy másik turista egyik kezével ásványvizes palackból próbál itatni egy legyengült férfit, a másikkal finom óvatossággal segíti tartani a fejét, hogy odafigyelve könnyítse a nyelést. A képek alig pár óra leforgása alatt bejárták az egész világot. A helyszín a Kanári szigetek partja. Az idő 2006 nyara. Ez volt az az év, amikor volt olyan nap, hogy a nyaralók által kedvelt, máskor idilli partszakaszon több mint száz afrikai menekült jelent meg. Kis lélekvesztő csónakjaikból, kiszáradva, kihülve, teljesen legyengülve értek partot, köztük nők és gyermekek. Sokan nem élték túl a kimerítő utazást, de a túlélők sem bízhattak biztonságot adó, következő lépésben. A képek láttán Európa aggódva tekintett a jövőbe.

Majd nem sok évvel később, 2011 tavaszán és nyarán történt, hogy három nap alatt, több mint háromezer menekült érkezett Afrikából az olasz Lampedusa szigetére. A menekültáradatra fel nem készült szigeten hamar megteltek az ideiglenes menekült szállások, s sokan sáttortáborokban vagy a kikötőben húzták meg magukat. A helyi lakosok – akik többsége a turizmusból és halászatból él – türelme is véges volt, a sokadik zsúfolt hajót látva „Megtelt” feliratú táblákkal tiltakoztak, s még a városházát is elfoglalták. Látva a kialakult kritikus helyzetet, március utolsó napjaiban Silvio Berlusconi olasz miniszterelnök is ellátogatott a térségbe, s határozott fellépést ígérve, magabiztosan kijelentette, hogy egy-két napon belül már csak lampedusaiak lesznek a szigeten, s eltünteti a menekülteket. Még arra is volt figyelme, hogy némi humorral fűszerezve megnyugtassa a he-

lyieket, s adókedvezmények ígérletén túl Nobel-békedíj jelölést, golfpálya, kaszinó építését helyezte kilátásba az embereknek türelmükért cserébe. Eközben az olasz hatóságok igyekeztek megküzdeni a menekültáradattal, s sokan osztoztak Franco Frattini külügyminiszter aggodalmában, miszerint akár 300 000 afrikai menekült érkezése sem kizárt. Az utóbbi időszakban ez a két történet volt az, amely újból elgondolkodtatta a politikusokat, egyúttal előrevetítette Európa vezetői számára, hogy a migrációs kérdésekkel foglalkozni kell, s ezt a rendkívül összetett és sok érdeket magában hordozó problémát, akár a politikák és a szabályozási háttér újragondolásával is kezelni kell, közös európai megoldást találva.

Az Európai Unió számára az egyik legnagyobb problémát és kihívást a menekültkérdés és a bevándorlási politika megfelelő szabályozása jelenti. A menekültügyi és a bevándorlási politika egységesítése a térségen belül szükségszerű, figyelemmel Európa néhány sajátos, a migráció tekintetében más kontinensektől eltérő jellemzőire, s a probléma, a jelenség összetettségére, tagállamonként olykor eltérő, összességében azonban sok hasonlóságot kirajzoló mivoltára. Az Unió harmadik országból származó lakóinak száma évente mintegy 1,5-2 millió fővel nő. Az évi kétmillió népesedésként – amely az elmúlt évtizedben jellemezte az Európai Uniót –, mintegy 80 %-a a nemzetközi bevándorlás eredménye.¹ Az ENSZ adatai szerint 2010 közepén a nemzetközi migráció becsült száma 214 millió fő, s Európán belül Németország, Spanyolország, az Egyesült Királyság és Olaszország a legjelentősebb befogadó állam. Ekkor és az ezt megelőző években is az Afrikából Európába irányuló migráció jelentős számot mutatott, s a számok mögött naponta szembesülhettünk a világsajtón keresztül a jelenséggel. A probléma időszerűsége indokolta teszi, hogy az afrikai migráció motivációival, a megoldások lehetőségeivel és korlátaival, adott és még hiányzó lehetőségeivel foglalkozni kell, s ez Afrika és az Európai Unió közös érdeke, felelőssége és feladata.

Elvándorlás Afrikából – kiváltó okok

A történelemben visszatekintve a migráció talán legtragikusabb formája a rabszolga-kereskedelem volt, amely folyamat keretében kényszerűségből afrikaiak már az ókorban is eljutottak európai mediterrán térségekbe, a 16.

¹ Colette, Elizabeth – Münz, Rainer: The Future of European Migration: Policy Options for the European Union and its Member States. BACKGROUND PAPER WMR 2010. (http://publications.iom.int/bookstore/free/WMR2010_migration_policy_options_EU.pdf)

századtól pedig a nyugati rabszolga-kereskedelem is beindult. Kutatásokból megismerhető, hogy az afrikaiak jelentős részét az amerikai földre hurcolták, s egy-két százalékkukat szállították Európába. A 18. században már az egész kontinensen elterjedt jelenség volt, hogy a főurak afrikai származású embereket szolgaként, inasként, kocsisként dolgoztattak. Voltak közöttük olyanok, akikről a későbbiekben is sokat lehetett olvasni, mint például Angelo Solimantól, aki még lichtensteini hercegek nevelője is volt. Vagy Sarah Baartman, aki Fokvárosból került Londonba egy angol hajóorvoshoz, s látványosságként, pénzért testének intim részei felfedésével keresett pénzt „gazdájának”. Az ilyenfajta emberi állatkerteket számos európai nagyvárosban bámészkodók százezrei kísérték figyelemmel. Később számos gyarmati kiállítás szereplői is voltak, melyek során az afrikai falvak bemutatásának fő látványosságai voltak az „élő afrikaiak” némi fizetségért cserében, rácsok mögött bemutatva, miként élnek eredeti közösségükben. Az afrikai-európai migráció történetében szintén egyfajta további mérföldkőnek tekinthető a francia-porosz háború az 1870-es években, majd a két világháború is, amelyek során és következtükben nagyon sok afrikai került Európába. Joseph Mengelének, a náci orvosnak az afrikai származású hadifoglyokon és félvér gyermekeken folytatott borzalmas kísérletei történelemkönyvek sokaságának lapjain köszönnek vissza. A háborúkat túlélők közül sokan visszatértek Afrikába, majd az 1950-es évektől megfigyelhető, hogy hirtelen megnőtt azoknak az afrikai tanulóknak a száma, akik Európában lettek diákok, egyúttal hazájuknak, munkahelyüknek, családalapítás helyszínéül választva a kontinenst. Európában a háborúk után tapasztalt jelentős munkaerőhiány kölcsönösen jó volt mindkét félnek, s elkezdtek kialakulni a nagyvárosok afrikai negyedei először Nyugat-Európában, majd a '90-es évektől Dél-Európában is, a többek között mezőgazdaságáról híres Olaszország és Spanyolország déli területein. A munkanélküliséggel küzdő déli mediterrán országokban sok helyütt a bevándorló afrikaiak ellen hangolódott a munkahelyüket és megélhetésük forrásait féltő társadalom, miközben a bevándoroltak számára a túlélést jelenti az Európában eltöltött idő. Az ott megkeresett pénz nagy részét hazautalják otthonmaradt családtagjaiknak, akik számára ez szintén nélkülözhetetlen, és az összeg folyamatosan emelkedik. Például Nigéria esetében: míg 2002-ben körülbelül 1300 millió amerikai dollár körüli összeget tett ki a hazautalás, 2007-ben már 2200 millió dollár felett volt.²

Mára az afrikai népességnek körülbelül 3 %-a migráns, de ehhez hozzá kell tenni, hogy az erre vonatkozó adatok meglehetősen pontatlanok.

² Tarrósy István-Glied Viktor-Keserü Dávid szerk.: Új népvándorlás, Migráció a 21. században Afrika és Európa között. Publikon Kiadó. Pécs, 2011. 100-101. o.

nok, s ez az arány minden valószínűség szerint a valóságban nagyobb. Az észak-afrikai migránsok szinte mindannyian főként Európában próbálnak új életet, míg a szubszaharai térségből származó, nagyrészt teljesen képzetlen afrikaiak legtöbbször egy másik, közeli afrikai országba menekülnek. A World Bank adatai szerint az afrikai migráció fő irányai: Franciaország, Elefántcsontpart, Dél-Afrika, Szaúd-Arábia, Nagy-Britannia, USA. Az Európai Unió országai felé irányuló migrációs nyomás fokozatosan erősödik.³

Az Afrikából történő elvándorlás indíttatása sokrétű lehet. Befolyásolhatják a helyben tapasztalt rossz életkörülmények, a megélhetési problémák, a munka hiánya, az elburjánzó korrupció, az állami irányítási rendszerek hiányosságai, a kezelhetetlen együttműködési hiányosságok, éhezés, járványok, természeti katasztrófák, s a harcos hős-tudat is.

A 2005-ös World Migration Report szerint hat fő jegggyel lehet leírni az afrikai migrációt. Megfigyelhető, hogy a belső és a külső migráció az ökológiai és a gazdasági problémákkal való megbirkózásra való stratégia. A régiókon belül tapasztalható egyenlőtlenségek a jobb életet és kiszámíthatóságot biztosító térségekbe való vándorlásra indítják az embereket. Érzékelhető, hogy az Észak-Afrikán keresztüli migráció megerősödött, az ottani területek egyfajta kaput jelentenek a vándorlásban. Nagyrészt az északi szigorú bevándorlás-politika miatt megnőtt a tiltott és irreguláris migráció. Jellemző, hogy a magasan képzett és szakképzett személyek hagyják el elsősorban a visszamaradott szubszaharai területeket és mennek a fejlettebb országokba. Végül megfigyelhető, hogy az az afrikaiak közül egyre magasabb a nők aránya.⁴

Biztonságpolitikai vetület

Az elmúlt években Európában megerősödött a hangja a bevándorlás-ellenes politikai pártoknak, így a politikai vitatémák és a választási kampányok hangsúlyos elemévé lépett elő a migráció kérdése. Politikusok saját céljaikat és eredményes választási szereplésüket is szem előtt tartva érzékenyen reagálnak a társadalom tagjainak, a választóknak a félelmeire, olykor a szélsőséges kijelentésektől sem visszariadva. A helyes arány megtalálása nem egyszerű, hisz az emberek féltik munkahelyeiket, fontos számukra a megélhetés és a környezet biztonsága. Ugyanakkor a helyes

válaszok megtalálása nem képezheti jogalapját a kirekesztő és mélyen ítélkező gondolkodásnak.

A nemzetközi migráció és Európai biztonságpolitikai kihívásai c. projekt külön fontos fejezetét képezik tehát a témával foglalkozó kutató-soknak. Az események sorában az 1995-ös londoni öngyilkos robbantások, szintén ezt mutatják. A merényleteket követően érzékelhetően felerősödött a migránsokkal szembeni ellenszenv, abból kiindulva, hogy a terrorcselekményt korábban befogadott és támogatott szomáliaiak követték el. Az afrikai migránsok egy részében kialakult, „a szegénység, s a kilátástalanság miatt nincs mit veszíteni érzése” óriási veszélyforrást jelent. Az illegális migráció következtében nem csupán a gazdasági és társadalmi biztonság sérülhet, hanem az államok katonai biztonsága is. Az illegális migrációhoz szorosan kapcsolódó jelenség a fegyver- és lőszerkereskedelem, a drog-csempészet, a politikai terrorizmus és a maffiabünözés. Az országokban megjelenő idegenek bizalmatlanná teszik a lakosságot, s a gyanakvás táptalaját képezheti az erőszakos eszmékbe kapaszkodásnak, azok elterjedésének, s az ellenszenv kinyilvánításának a gyakorlatban is. A hatóságok, a vezetők sokszor meginognak az emberek mindennapi biztonságának biztosítása terén, hisz minden, ami a hétköznapi ember rendelkezésére áll, az éppúgy a bűnözők számára is elérhető, elég csak a technika fejlődése adta előnyökre gondolni, melyekkel élve óriási visszhangot kiváltó merényleteket lehet elkövetni. S az ilyen típusú megoldásoknak sokszor célja is a minél nagyobb érdeksértés és a cselekmény elkövetése mögött meghúzódó üzenet minél több emberhez való eljuttatása. Érdekes az a kettősség, ami ennek kapcsán megfigyelhető: a modern, gazdag, technológiailag fejlett államok hagyományos háborúkban érvényesülő, a kevésbé felkészült ellenségnek esélyt sem adó magatartása és társadalmuk sebezhetősége, sérülékenysége között. S ami talán az egyik legnagyobb dilemma, hogy a nemzetközi kapcsolatokban a terrorista vagy terrorista jellegű cselekmények kapcsán azok elkövetői vagy „megrendelői” úgy fogalmaznak meg követeléseket az államokkal szemben, hogy közben nem legitim tárgyalófelek. Így hiába születik bármiféle egyezmény, „láthatatlan” féllel szemben nehéz a nemzetközi konfliktusok megoldása.⁵

Továbbá, bár a szakirodalom kevésbé részletesen foglalkozik vele, mint a nemzetközi migráció egyéb vetületeivel, mégis azzal szorosan összefüggnek közegészségügyi következmények is. A világban tapasztalható nemzetközi, kontinenseket átölelő mozgások óhatatlanul is a betegségek továbbcipelésének, továbbadásának veszélyét rejtik magukban. Míg a fej-

³ Tarrósy István-Glied Viktor-Keserű Dávid szerk.: Új népvándorlás... i. m. 107. o.

⁴ Tarrósy István-Glied Viktor-Keserű Dávid szerk.: Új népvándorlás... i. m. 109. o.

⁵ Szabó A. Ferenc: A nemzetközi migráció és korunk biztonságpolitikai kihívásai. Zrínyi Kiadó. Budapest, 2006. 149-151. o.

lett területek hatékonyabban és gyorsabban küzdenek meg a különböző egészségügyi kihívásokkal, addig a fejlődő világ sajnos e tekintetben is lemaradásban van, vagy legalábbis a harmadik világ országaiban élők oda-haza kisebb eséllyel küzdenek meg ugyanazokkal, s vándorlásaik során betegségeiket tovább is viszik. Határokat átlépve a betegségek és a járványok is könnyebben és szélesebb körben terjednek. Nem hiába hát, hogy a határőrizet egyik fő feladata az elmúlt századokban a járványok terjedésének megállítása volt. Szakértők vallják, hogy például napjaink egyik legfenyegetőbb kihívása, az Afrikában kíméletlenül pusztító AIDS, azon túl, hogy súlyos közegészségügyi probléma, egyben komoly nemzetbiztonsági kockázatot is jelent.⁶

Ami a megoldásokat jelentheti, azok tulajdonképpen ugyanazok, mint amikre a nemzetközi migráció kapcsán egyébként is, mint válaszlehetőségként gondolni kell. Az európai gondolkodásban és válaszreakciókban nagyjából három fő elem olvasható ki. Egyrészt javítani lehet a határellenőrzés módján, szigorítani a szabályokat, s így visszafogni a menekülthullámokat. Másrészt összehangolt intézkedéseket kell tenni a menekültek társadalmi, politikai, gazdasági integrációja érdekében. S végül, ami talán a legfontosabb az Unión belül a kibocsátó országokkal szemben, együttműködve velük, közös megelőzési és beavatkozási stratégiákat kell kialakítani.⁷

Szoros partnerség – A rabati folyamat

A bevándorlók Európába való tömeges beáramlása tette sürgetővé az Afrika és Európa közötti együttműködést. Így került sor 2006. július 10-11-én a Franciaország, Spanyolország és Marokkó közös kezdeményezésével rendezett rabati konferenciára, Marokkó fővárosában. Ez az időszak különösen érzékeny volt, hisz ez volt az az év, amikor volt olyan nap, hogy a Kanári szigetek partjainál közel száz afrikai menekült jelent meg kis lélekvesztő csónakjaikkal, kiszáradva, kihűlve, s sokan nem is élték túl a kimerítő utazást. A fotók, amelyeken fürdőruhás turisták segítik, itatják, betakarják a legyengült embereket, köztük gyerekeket is, pár óra alatt bejárták a világsajtót. Az 57 afrikai ország és uniós tagállam részvételével megtartott euro-afrikai miniszteri konferenciának a migráció és a fejlesztés volt a témája. Ahogy a francia liberális EP-képviselő, a parlament állam-

⁶ Szabó A. Ferenc: A nemzetközi migráció... i. m. 145-146. o.

⁷ Cseresnyés Ferenc: Menekültpolitika és menedékjog az Európai Unióban. Janus Pannoni Tudományegyetem, Európa Központ. Pécs, 1999. 99. o.

polgári jogi bizottságának elnöke, Jean-Marie Cavada megfogalmazta, ez azért is volt fontos alkalom, mert a közös problémákról közösen gondolkodtak, így a megoldások is együtt születhetnek meg a kibocsátó országok, a tranzit országok és a befogadó államok között. Hozzátette, hogy a tamperei csúcspont óta, azaz 1999. óta az Európai Unióban először mondták ki, hogy a bevándorlással kapcsolatos problémák és a fejlesztési politikákban tapasztalt hibák között összefüggés van. Kiemelte továbbá, hogy az illegális migrációval éppúgy fontos foglalkozni, mint a szabályos letelepedési folyamatokkal. A rabati konferencia azért is volt fontos lépés, mert jóváhagytak egy hatvankét pontos cselekvési tervet, amelyben közösen kezdeményezték egy szoros együttműködés, partnerség létrejöttét Európa és Afrika között. A cselekvési tervben afrikai fejlesztési terveket emeltek ki, amelyek részeként például anyagi támogatást kaphatnak azok a legális bevándorlók, akik a származási országukban üzleti vállalkozást szeretnének létrehozni. A fejlesztések mellett kezelendő kihívásként fogalmazták meg az olyan bűnszervezetek elleni fellépést, melyek az illegális bevándorlók csempészésében működnek közre. Azt azonban valamennyien tudták, hogy a rabati folyamat valódi sikere abban rejlik, hogy a megfogalmazottakat tettek is kell, hogy kövessék. Ennek érdekében az Európai Parlament kifejezte szándékát, hogy a konkrét intézkedések figyelemmel kísérése érdekében létre kell hozni egy felügyelőbizottságot.⁸

A rabati konferencia évében, 2006 júniusában nyolc európai parlamenti képviselőből álló delegáció látogatott el a Spanyolországhoz tartozó Kanári-szigetek Tenerife és Fuerteventura szigetére. Később a csoport kiegészült további négy spanyol európai parlamenti képviselővel. A delegáció azzal a céllal utazott a szigetekre, hogy első kézből, a helyszínen szerezzenek információkat és megvizsgálják az ott menedékjogért folyamodó és egyéb bevándorlók befogadásának körülményeit, ellenőrizték, milyen állapotban vannak a központok, meghallgassák a civilek képviselőinek tapasztalatait, s egyeztetéseket folytassanak a hatóságokkal. Mindezek keretében találtak többek között a Kanári-szigetek kormányának elnökével, helyi hatóságok képviselőivel, a Vöröskereszt, a Caritas, a Mozgalom a békéért, a fegyverkezés csökkentéséért és a szabadságért képviselőivel. A jelentős médiavisszhangot kapott utazás keretében a delegáció tagjai ellátogattak a SIVE, azaz az Információs és Külső Felügyeleti Rendszer központjába, s a Vöröskereszt szervezésében részt vettek egy szimulációs programon, amely szemléltette számukra a bevándorlók megmentését. A négynapos utat megelőzték más helyen tett látogatások, így delegáció látogatott el korábban a problémák-

⁸ <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+IM+PRESS+20060717STO09891+0+DOC+XML+V0//HU>

kal jelentősen érintett Lampedusára, Ceutába és Melillába, valamint Máltára. A kanári-szigeteki küldöttség látogatásának egyik legfőbb eleme az a három program volt, amelyek keretében meglátogatták az Las Raices, a Hoya Fria és a Matorral Carretera és a General del Sur központokat. Ez azért is hangsúlyosan kiemelendő, mert ilyenre ritkán kerül sor, s talán az egyik leghatékonyabb eszköze, hogy az általános tapasztalatok megfontolásra kerüljenek, s beépülhessenek a közös gondolkodásba és akár a szabályozási háttér alakításában is mankóként szolgálhatnak. Az Állampolgári Jogi, Bel- és Igazságügyi Bizottság küldöttség jelentésben foglalta össze a Tenerifén és Fuerteventurán tett látogatásán tapasztaltakat.⁹

A 2006. júliusi rabati megállapodás után, 2006. november 22-23. között újabb lépés következett. A találkozóra, melyen afrikai és európai külügyminiszterek, bevándorláspolitikáért és fejlesztési politikáért felelős kormányzati szereplők vettek részt, a líbiai Szirtében került sor. A résztvevők közös nyilatkozatot fogadtak el, amelyben a migrációs kérdések kezelésében és megoldásában a közös felelősségvállalást jelölték meg az egyik legfőbb prioritásnak. Majd a rabati folyamat a 2007. június 21-i madridi állomással folytatódott, melynek keretében kidolgozták a szükséges gyakorlatokat, s döntés született egy olyan hálózat megalkotásáról, mely valamennyi érintett államra kiterjed, tagjai felelnek a megfogalmazott célok eléréseért, s a kialakított politikák végrehajtásáért. Majd 2007 végén, a decemberben megtartott lisszaboni EU-Afrika csúcson öt ún. zászlóshajó kezdeményezést rögzítettek, melyek között tervként szerepel a migráció, mobilitás, fejlődés hármasa. A találkozó hangsúlyosan foglalkozott a körkörös migráció lehetőségeivel, a munkahely-bővítésekkel, valamint az agyelszívással. Sokan mérföldkőnek tekintik a találkozó legfőbb üzenetét, miszerint az európai programok az afrikaiakra épülnek, illetve a megkezdett afrikai programok alapján, a helyi igényeket és helyi lehetőségeket számításba véve folytatódnak. Valamennyi szereplő egyetértett abban, hogy ez az egyik legfőbb kulcsa a szoros együttműködésnek.¹⁰

Megoldások Afrikában

Afrikaiak ezrei indulnak útnak évente Európába, s teszik kockára életüket, nem megriadván attól, hogy az esetek nagy részében tragédiával végződnek az ilyen nekiindulások. A döntéshozók felismerték, hogy még az utazások

előtt, helyben, Afrikában is kezelni kell a problémát, s igyekeznek megelőzni a bajt. Nem ámitás persze, hogy ez bizonyos tekintetben az Európai Unió érdeke is.

Mára kezd megerősödni az a jelenség az 1960-as, 1970-es évekhez képest, hogy az afrikai fiatalok egyre nagyobb számban a feltörekvő afrikai országokban találják meg boldogulásukat. Ilyen célpontok Botswana, Gabon, Namíbia és a Dél-afrikai Köztársaság. Afrika számára alapvető fontosságú, hogy képes legyen megtartani a tudást, a szakértelmet, a tapasztalatot és a magasan képzett munkaerőt. Ehhez nélkülözhetetlen saját maga megerősítése, hisz a kíméletlen és magas szintű globális versenyben csak így tud helytállni. Ennek egyik útja a regionális szintű együttműködések kialakítása és működtetése, mely révén képes lehet helyben tartani a tudást és ütőképesebben, hatékonyabban léphet a fejlődés útjára. Egyúttal a globális hatásokkal szembeni védekezőképessége is erősödhet az országain belüli és országai közötti regionalizációs folyamatoknak, összekapaszkodásnak köszönhetően, a helyi értékek megőrzésének képességével. Ha számba vesszük a világ térségeit, látható, hogy a legtöbb regionális együttműködés Afrikában található. Az Afrikai Unió tagállamai közül sok több regionális szerveződésnek is tagja. Afrika számára ezek a regionális együttgondolkodások jelenthetik a kiutat, de ehhez figyelnie kell arra, hogy a sokféle szervezet sokféle célja és érdekei ne kerüljenek egymással szembe, hanem egy irányba vezessenek. Több afrikai szervezet egy olyan afrikai agy-alap létrehozásán dolgozik, amelynek célja helyben tartani és jó lehetőségekhez juttatni, a közös fejlődésben „kihasználni” a képzett embereket, fiatalokat. Erre jó példa a Digitális Afrikai Diaszpóra Hálózat¹¹, amely mintegy száz-harminc technológiai cég és non-profit szervezet összefogásával, az ENSZ támogatásával jött létre 2002-ben. Célja a képzett orvosok, mérnökök, tudósok, közgazdászok, informatikai szakemberek otthon tartása, valamint azok visszacsábítása, akik már elvándoroltak, azt üzenve a világban élő afrikaiaknak, hogy szükség van a tudásukra és segítségükre ehhez a folyamathoz. Emellett persze Afrika azt is belátta, hogy külső segítség nélkül, egymaga nem lesz képes a (vissza)vonzásra és megtartásra. Erre hívta fel a figyelmet az Afrikai Tudományos Akadémiák Hálózata¹² 2009-ben, amikor a G8+5-ök számára nyilatkozatban fogalmazta meg, hogy Afrika számít a technológiailag és gazdaságilag fejlett államok támogatására.¹³

¹¹ Digital Diaspora Network Africa

¹² Network of African Science Academies

¹³ Tarrósy István-Glied Viktor-Keserü Dávid szerk.: Új népvándorlás... i. m. 112-113. o.

⁹ http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/pv/623/623483/623483hu.pdf

¹⁰ Tarrósy István-Glied Viktor-Keserü Dávid szerk.: Új népvándorlás... i. m. 110. o.

Az első uniós migrációs központ – Európán kívül

Fontos lépésnek számít, hogy 2008-ban Bamakóban, Mali állam fővárosában megnyitotta kapuit az első Európán kívül létrehozott uniós migrációs központ. A Bevándorlási Információs és Menedzsment Központ (CIGEM)¹⁴ feladata, hogy segítse és információkkal lássa el azokat, akik máshol szeretnének munkát vállalni, ismerteti számukra a törvényes lehetőségeket, álláskereséssel, szakképzéssel kapcsolatosan nyújt támogatást, s felhívja a figyelmet a lehetséges veszélyekre. A központnak otthont adó város azért is alkalmas a kísérletképpen elindított projekt színhelyéül, mert Mali pont az Európába irányuló migrációs útvonalak kereszteződésében helyezkedik el. Maliban az elvándorlási arány az egyik legnagyobb Afrikában, az ország 12 milliós lakosságából mintegy 4 millióan vannak azok, akik külföldön élnek. Közülük körülbelül 200 000 afrikai él Európában, a többiek Nyugat-Afrika egyéb államaiban. Az elsősorban a mezőgazdaságából, s a gyapottermelésből élő ország a világ legszegényebb országai közé tartozik, így elemi jelentősége van a kivándoroltak által külföldről hazaküldött forrásoknak, amelynek összegét jelentősen csökkentik a banki átutalási költségek. A CIGEM a felsoroltak mellett például abban is fontos szerepet tölt be, hogy megvizsgálja, miként lehetne ezeket a költségeket visszaszorítani. Segíti továbbá az elvándorolt, de visszatérő személyek hazatérését és beilleszkedését.¹⁵ A központ feladata tehát azért sem egyszerű, mert olyan hatékony kivándorlási politikát kell kidolgoznia, ami egyszerre kezeli a potenciális kivándorlókat, a külföldről hazatérőket és a már elvándoroltak helyzetét. Ez egyben azt is jelenti, hogy a projekt keretén belül ugyanúgy az Uniót érintő problémával is foglalkoznak, csak éppen a másik oldalról megközelítve. Az Európai Bizottság által létrehozott projekt úttörő megoldásnak számít, s ha működésének eredményei igazolják hatékonyságát, az európai pénzből létrehozott beruházást továbbiak követhetik majd Afrikában.¹⁶

Az arab tavasz hatása

Bár az európai értékrend vonalán mérve részben pozitív folyamatként értékelhetőek a 2011 tavaszán kirobbant, a nemzetközi sajtóban nagy visszhangot kapott események, váratlanságának és az általa előidézett kihívásnak köszönhetően az Arab tavasz eseménysorozat hatása mérföldkönek mondható az Európai Unió és a migrációs dilemmák terén. A lakosság Egyiptomban, Líbiában, Szíriában és Tunéziában lázadt fel az autoriter politikai rendszerek ellen, s hol békés úton, hol polgárháborús lázadások útján próbálták kiragadni a hatalmat a vezetők kezéből. Ami a számokat illeti, a kialakult helyzet következtében körülbelül 400 000 embernek kellett elhagynia a lakóhelyét, s sokan közülük Európát vették célba. A televíziók képernyőjén naponta láthattuk a híradásokat, ahogy menekültek tömegei érkeztek Málta és Olaszország partjaihoz. Ez óriási feladatot jelentett az Európai Unió számára is, hisz pár hét leforgása alatt több mint 25 000 menekült érkezett, ami a schengeni rendszert is kihívás elé állította. Az Európai Parlament 2011. április 4-i ülésén foglalkozott a helyzettel, s elfogadott egy határozatot, amely az Unió külpolitikájának szerepéről és a menekülthullámok kezelésével kapcsolatban fogalmazott meg álláspontot. Az ülés során kimondták, hogy a probléma megoldására 30 millió eurót különítenek el. Azonban ahogy az ülés vitája és az elfogadott állásfoglalás szövegéből is kiolvasható, nem volt egyértelmű, hogy az Unió miként kezelje a helyzetet, miként birkózzon meg a lélekvesztőkön érkezett emberek tömegével, az esetleges még nagyobb menekültáradattal, s hogy rövid vagy hosszú távú megoldásban gondolkodjon-e. Azt mindenestre kimondták, hogy mindenképpen üdvözlendő a folyamat demokratizálódási indítatása. Az állásfoglalás elsősorban nem az aktuális helyzet megoldására helyezte a hangsúlyt, hanem azokra a feladatokra, amelyeket a jövőben meg kell oldania, ehhez alapul szolgált az a szöveg, ami már korábban készült, amikor a migrációs problémákat napirendre vették. Szerepel benne többek között annak elismerése, hogy kulturális és gazdasági szempontból az Európai Unió számára gazdagítólag hat a bevándorlók befogadása. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan kiemeli, hogy ahhoz, hogy ez a pozitív hatás megőrizhető és fejleszthető legyen, az Uniónak szembe kell néznie a bevándorlók jelentette kihívásokkal, társadalmi integrációjuk kezelésével, s megfelelő szabályozási háttérrel kell kialakítania. A szövegben azt is kimondták, hogy a 2011 tavaszi események minden bizonnyal növelni fogják a legális és az illegális migrációt Európa irányába. Már a drámai helyzet közben is igyekeztek helytállni az érintett szervek, intézmények. A FRONTEX és az Europol például Lampedusán és Máltán, valamint Ceuta és Melilla enklávékban. Európa külső határainak megerősítésére szolgálnak azok

¹⁴ A francia elnevezés után: Centre d'Information et de Gestion Des Migrations

¹⁵ http://ec.europa.eu/news/justice/081002_1_hu.htm

¹⁶ http://kitekinto.hu/europa/2008/10/05/eu_uj_frontvonal_az_illegalis_bevandorlas_elleni_kuzdelemben

a kerítések, amelyek Ceutát és Melillát, a két afrikai területen lévő, de Spanyolországhoz tartozó várost védik a menekültek rohamai elől. A falként húzódó szögesdrótkerítések hat méter magasak, mikrofonokkal, kamerákkal, könnygázt kibocsátó eszközökkel vannak felszerelve.¹⁷ Az érintett tagállamok között jelentős konfliktust okozott, hogy míg a francia hatóságok az afrikai menekülteket határozottan visszafordították a határoknál, addig eközben az olasz kormány lehetővé tette számukra a legális belépést és határozott időre szóló, ideiglenes schengeni beutazási vízumot adott körülbelül 10 000 menekültnek. Ez nem csupán a franciák és az olaszok között jelentett szembenállást, hanem a tagállamok és a szupranacionális intézményeket vezetők között is, s azt is felvetette, hogy újra kellene gondolni az uniós jogszabályi hátteret és megfontolni, a tagállamok saját belső ellenőrzései visszaállítását. Éppen erre az időszakra esett az Unió magyar soros elnökségét lezáró Európai Tanácsi ülése, ahol az elnök, Herman Van Rompruy megfogalmazta, hogy az európai integráció egyik legjelentősebb hozománya a szabad mozgás, ami egyúttal alapvető joga az európai polgároknak. Az állam- és kormányfők végül kimondták, hogy az ellenőrzés abban az esetben és akkor is csak ideiglenesen állítható vissza, amikor a tavaszi eseményekhez hasonló rendkívüli migrációs helyzet van.¹⁸

Az Európai Unió migrációs politikájának jelene és jövője

2010-ben az Európai Parlamentnek megjelent egy tanulmánya, amely a menekültügy vonatkozásában kifejtette a legfontosabb problémákat, alátámasztva azokat számos adattal, számításokkal, tagállamok szerinti bontásban. A világ menekültjeinek 14%-át Európa fogadta be 2008-ban, az uniós országokhoz mintegy 220 000 kérelmet nyújtottak be. A tanulmány azt az ajánlatot fogalmazta meg a Tanács és a Bizottság részére, hogy a kérelmezők számának arányában nyújtsanak pénzügyi ellentételezést a közös költségvetésből az érintett tagállamoknak, s működjenek közre a menedékkért folyamodók más országba történő áthelyezésében. Az Európai Bizottság éves jelentésében új elemként szerepel, hogy könnyebbé teszik Európában a harmadik országokból jövő munkavállalók időszakos foglalkoztatását a multinacionális cégeken belüli munkaerő átcsoportosítás érdekében. Továbbá az idénymunkára érkezők jogbiztonságának elősegítése tekintetében

az is fontos elem volt, hogy javasolta, egyszerű és gyorsított eljárásban részesüljenek az érintettek. Előrelépésként értékelte mindezek mellett, hogy az Európai Parlament és a Tanács módosította azt az irányelvet, amelyet korábban a menekültekre vonatkozóan megfogalmazott. Ez azt jelenti, hogy a menekültek és az egyéb nemzetközi védelemben részesülők könnyebben juthatnak huzamos tartózkodási engedélyhez, vállalhatnak munkát és letelepedhetnek nem csupán abban a tagállamban, amely tagállam menekült státuszt biztosított részükre.¹⁹

A harmadik Európai Unió-Afrika csúcstalálkozót követően, 2010 decemberében fogadta el az Európai Parlament azt az indítványt, amely az Afrika és az Európai Unió partnerségi együttműködésének jövőjére vonatkozó közös állásfoglalásra irányult. Sajnos azonban az írott dokumentumokban megfogalmazottak és azok gyakorlatban való megvalósítása nem mindig van kellő átfedésben. A migrációra való utalás mindössze két elemben jelent meg. Egyrészt megfogalmazta, hogy ösztönözni kell a kibocsátó országokban a magasán képzett szakemberek visszatérését, ezzel kezelve az agyelszívás jelenségének egyre nagyobb méretű térhódítását. Másrészt olyan közös stratégia kidolgozását és azon belül megfelelő projektek megvalósítását sürgeti, melyekkel vissza lehet szorítani az illegális migráció súlyos negatív hatásait.²⁰ Továbbá meg kell említeni az Európai Unió Alapjogi Ügynökségének 2011 nyarán közzé tett éves jelentését, amelyben leírták, hogy néhány tagállam már az előző évben sem tudott megküzdeni a méretében és gyorsaságában is megnövekedett menekültáradattal. Azzal, hogy ezek az országok nem tudták megfelelően kezelni a jelenséget, szükségszerűen a migránsok alapvető jogainak sérülését növelték egyúttal.²¹

Az Afrikából az Európai Unióba irányuló migráció kezelésében felmerülő feladatok tekintetében, s az ennek alapjait képező általános elvekben a tagállamok között nagyjából egyetértés van. Azonban a gyakorlati megvalósítás, az elvekre épülő tevékenység, az egyeztetések, a külpolitikába történő beillesztés már meglehetősen lassú. A bevándorláspolitikai külpolitikai vonatkozásainak alapelveit az Európai Tanács már 1992-ben megfogalmazta, melyet jellemző módon nem az általános tanács kezdeményezett, nem a bevándorlásért felelős miniszterektől indult. Bár a maastrichti munkaprogram szól róla, a felmerülő problémákat sokszor a bevándorlási miniszterek kizárásával vetették fel. Az Edinburgh-ban megfogalmazott alapelvek pedig nem elég konkrétak és részletesek ahhoz, hogy az egyes államok felelőssége hangsúlyos legyen, az együttműködés-

¹⁷ Corinna Milborn: Európa: az ostromlott erőd. A bevándorlás fekete könyve. Alexandra Kiadó. Pécs, 2008.

¹⁸ Tarrósy István-Glied Viktor-Keserű Dávid szerk.: Új népvándorlás... i. m. 254-256. o.

¹⁹ Tarrósy István-Glied Viktor-Keserű Dávid szerk.: Új népvándorlás... i. m. 253. o.

²⁰ Tarrósy István-Glied Viktor-Keserű Dávid szerk.: Új népvándorlás... i. m. 253-254. o.

²¹ 21 Tarrósy István-Glied Viktor-Keserű Dávid szerk.: Új népvándorlás... i. m. 254. o.

nek csak a minimumát írják le. Fontos a közös érdekek határozott, pontos körülírása, mert a tagállamok és a politikák koherenciája biztosítja csak az eredményes megoldások lehetőségét. Ha csak részpolitikának tekintik, s a migrációs okokra figyelemmel lévő gazdasági együttműködés, a humanitárius segélyezés és a fejlesztési segélyezés nem tud egymásra épülni és összhangba kerülni, ami veszélyezteti az eredményességet. A hatékonyság kérdése más metszetben is fontos kérdés, így a tagállamok konkrét kötelezettségvállalása és azok megvalósítása terén. Amint konkrét kötelezettségeket kellene megvalósítani a tagállamoknak, a nemzeti szintű ratifikációs folyamat jelentős mértékben lelassul, s megakadályozva a migrációs politikai valódi értelemben vett közösségivé válását, számtalan akadályba ütközik.²² Ahhoz, hogy Európa képes legyen megfelelően kezelni a feléje irányuló bevándorlást, így az afrikai bevándorlást is, három fontos elemre kell helyeznie a hangsúlyt. Nem engedheti meg magának, hogy az egyes megállapodások, egyezmények ratifikálása ne legyen kellően dinamikus. Nyitottnak kell lennie a közvélemény felé, s a bevándorlást és a menedékjogot érintő kérdések megoldási lehetőségeinek kutatásába és azok elfogadásába be kell azt vonnia. A kitűzött célok megvalósítása nélkülük nem lehet hatékony. A másik ugyancsak fontos elem a tagállamok kormányai és a nemzetközi szervezetek tevékenysége közötti átfedések, kettősségek feloldása. A megoldás irányába az mutathatna, ha a bevándorlási politika kialakításában és gyakorlatban történő megvalósításában az Unió eljárásai és intézményei képeznék az európai mintát. Mindezekhez hozzátartozik, hogy a bevándorlási és menekültügyek biztosának jogköre szélesítésével, megerősítésével, az ENSZ menekültügyi főbiztosának „partnerévé emelésével” még tovább növelhető a hatékonyság. Ez valamelyest már átvezet annak fontosságára, hogy az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet, az Európai Emberi Jogi Bíróság és az OECD és más intézményeknek is többet kell tenniük, összehangoltan a migrációs problémák megoldásáért. S végül, ha felidézük a hazai és a nemzetközi sajtó szalagcíméit vagy a mélyrehatóbb elemzéseit, nem egyszer találkozunk azzal a megfogalmazással, mellyel Európát egy erődhez hasonlítják.²³ Felelőtlen lenne az a leegyszerűsítés, ami csak annyit mond, hogy az Európai Uniónak nem szabad erődiként elzárnia magát. Ugyanakkor tény, hogy a migrációs kihívások elől nem zárkozhat el.

A témával foglalkozó szakirodalom olykor csak felületesen érinti a probléma morális vetületét. Pedig a kérdés jogos, vajon szabad-e moralizálni, s ha igen, az hova vezet. Bénítólag hat és gúzsba köt vagy a meg-

oldások felé tereli a gondolkodást? A tanulmány írója azzal az állásponttal bátorodik leginkább azonosulni, amely azt mondja, hogy a moralizálás megengedett, sőt valahol kötelező is az emberi jogi, a menekültügyi megfontolások miatt. A korszakos kérdésekre adott válaszok ugyanis nem írhatók le csupán költségek és hasznok, munkaadói és munkavállalói érdekek és politikák alapján, elismerve, hogy nem mindig csak a GDP-t növelő érdekek fókuszra a mérvadó, s hogy mindenkinek joga van a méltóságteljes élethez.²⁴

A megoldások csak aképpen lehetnek hatékonyak és a jövőre nézve előrevezetőek, ha a tagállamok közösen, együtt gondolkodnak rajta, mint már megannyi nemzetközi problémánál tapasztalatként rögzíthettük. Eközben ugyanakkor figyelemmel kell lenni arra, hogy a jelenség összetettségének köszönhetően az egyes tagállamok olykor eltérő megoldásokban, igényekben és célokban gondolkodnak. Viszont azon feltevés is helytállóan bizonyul, hogy bár a jelenség tagállamonként olykor eltérő, összességében azonban sok hasonlóságot kirajzoló, ami szintén a kezelési módokban való közös gondolkodás és együttműködés igényét igazolja. A jövő csakis a tagállamok együttműködésével, közös szabályozási háttérrel képzelhető el, máskülönben a szándéknyilatkozatok, cselekvési tervek csak szavak maradnak, amit sem Európa, sem Afrika nem lenne képes jelentős érdeksérelmek nélkül túlélni. Az afrikai és európai együttműködés kikerülhetetlen, valamint nagyon nagy súly, felelősség, lehetőség és egyben kényszer van Afrika kezében azzal, hogy a kontinensen belüli regionális összekapcsolásnak köszönhetően megvédje, erősítse magát, határain túltekintve pedig egyszerre adhasson Európának és kaphasson Európától. A jövő legnagyobb kihívása a sürgető problémák megoldásán túl, olyan bevándorlási, migrációs politika kialakítása, amellyel mindenki nyer, a kibocsátó országok, a befogadó államok és társadalmi, s maguk a migránsok is. Ehhez valamennyi szereplő felismerése, aktívan hozzáadott értéke hangsúlyos kell legyen. A bevezető sorokban megrajzolt képek csak így lehetnek mihamarabb kitörölhetőek... s a falakból így lehetnek hidak.

²² Cseresnyés Ferenc: Migráció az ezredfordulón. Dialóg Campus Kiadó. Pécs, 2005. 42-43. o.

²³ Cseresnyés Ferenc: Migráció... i. m. 42-43. o.

²⁴ Sik Endre-Tóth Judit szerk.: Migráció és politika. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport. Budapest, 1997. 175. o.

Felhasznált irodalom

- Colette, Elizabeth – Münz, Rainer: The Future of European Migration: Policy Options for the European Union and its Member States. BACKGROUND PAPER WMR 2010.
- Corinna Milborn: Európa: az ostromlott erőd. A bevándorlás fekete könyve. Alexandra Kiadó. Pécs, 2008.
- Cseresnyés Ferenc: Menekültpolitika és menedékjog az Európai Unióban. Janus Pannonius Tudományegyetem, Európa Központ. Pécs, 1999.
- Cseresnyés Ferenc: Migráció az ezredfordulón. Dialóg Campus Kiadó. Pécs, 2005.
- Sik Endre-Tóth Judit szerk.: Migráció és politika. MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport. Budapest, 1997.
- Szabó A. Ferenc: A nemzetközi migráció és korunk biztonságpolitikai kihívásai. Zrínyi Kiadó. Budapest, 2006.
- Tarrósy István-Glied Viktor-Keserű Dávid szerk.: Új népvándorlás, Migráció a 21. században Afrika és Európa között. Publikon Kiadó. Pécs, 2011.
- <http://www.europarl.europa.eu>
<http://ec.europa.eu>
<http://kitekinto.hu>

Fekete Ferenc

A szomáliai kalózok és a menekültügy kapcsolatai

The relationship between the pirates of Somalia and the issue of refugees

The Somalian migration and the pirate activities that developed simultaneously were triggered by the great poverty of the country and the deep corruption of its society. Keeping at least part of the refugees at home by reorganizing agriculture and fishing seems to offer solution. The international community could develop support and development projects to complement material aid.

2012-ben a bukott államok egyik iskolapéldája minden bizonnyal Szomália. Az afrikai kontinens keleti részén, az ún. Afrika Szarván elterülő ország 1960-ban nyerte el függetlenségét. Ezután egy katonai diktátor, Mohamed Siad Barre ragadta magához a hatalmat és a szovjet-amerikai ellenállást kihasználó hintapolitikával, különböző segélycsomagok és fegyveres erők útján uralkodott az állampolgárok felett. 1991-ben különböző fegyveres csoportok koalíciója megdöntötte hatalmát és elzavarta őt az országból, ám az utódlás körül kialakult konfliktus következtében lassan 20 éve tartó, változó intenzitású polgárháború robbant ki. 2006-ban átmenetileg mérséklődött a helyzet az Iszlám Törvényszékek Uniója nevű politikai szerveződés hatalomra jutásával, a konszolidációnak azonban rövid időn belül véget vetett egy etióp invázió. Az etiópok hivatalosan csak az addig külföldön ülésező Szomáliai Parlament számára akartak biztonságos körülményeket teremteni az országban, ez azonban nem sikerült, csak a főváros bizonyos negyedeiben. Az etióp hadsereg kivonulása után, működő állami- és gazdasági rendszer hiányában a többi terület továbbra is a különböző fegyveres csoportok irányítása alatt áll.

Elméletileg ugyan létezik és működik egy Átmeneti Szövetségi Kormányzat (*Transitional Federal Government*, a továbbiakban: TFG)¹, amely az ENSZ és az Afrikai Unió segítségével a főváros, Mogadishu bizonyos területeit ellenőrzi – ezeken túl viszont mindenféle egyéb helyi autoritások gyakorolják a hatalmat az „állam” polgárai felett. Ezen csoportok közül a legjelentősebb az Al-Shabaab, amely ellenségként tekint a Szomáliában tartózkodó afrikai és nyugati békefenntartókra és segélyszervezetekre is. Ha mindez még nem volna elég, a földrajzi értelemben vett Szomália te-

¹ A kormányzatról bővebben az alábbi helyen olvashat :
<http://www.cfr.org/somalia/somalias-transitional-government/p12475>

rületén két országrész is küzd az önállóságért: a senki által el nem ismert Szomáliföld és a fél-autonóm Puntland. Ez a két terület még fenntartásokkal sem fogadja el a TFG fennhatóságát és saját árnyék-kormányzatot alakított ki.

Nemcsak az ország, maga a szomáliai nép sem tekinthető egységesnek – az ország lakossága tradicionálisan öt részből állt, amelyből mára csak kettő él az országhatárokon belül, a többi három Etiópiában, Dzszibutiban és Kenyában alkotott jelentős kisebbséget. A népesség legnagyobb része a mezőgazdaságból él és állandó ivóvíz-hiánnyal küszködik. A társadalom vallásilag homogén – 95%-ban az iszlám szunnita ágához tartoznak; de erős a helyi hagyományok tisztelete is. A tágabb értelemben vett család, a klán szerepe fontos, de nem kizárólagos a társas érintkezésekben, gyakori a más klánba tartozók befogadása – a tagság férfiágon öröklődik. A gazdasági, politikai életet a felnőtt férfiakat magába foglaló tanács, a *shir* irányítja, ahol mindenkinek egyenlő szavazata van – de az idősebbeknek és a régebbi családok tagjainak a tekintélye meghatározóbb a döntéshozatalnál.² Ezek az erős klánbeli- és családi kötelékek sokszor meghatározóbbak az egyén sorsának alakulásában, mint a (nem mindenhol létező) állami szervezetek és hatóságok.

A menekültáradat okai

Ilyen körülmények között természetesen az állampolgárok élete és testi épsége sincs biztonságban. Az 1991-ben megdöntött Siad Barre diktatúra után kialakult polgárháború tönkretette az ország infrastruktúráját, az öntözőrendszereket és a termőföldeket is. Az aszály és a folyamatos harcok miatt a lakosság többnyire képtelen akár csak minimálisan is élelmet vagy megélhetést biztosítani magának, így többségük elmenekül eredeti lakhelyéről. Néhányan belső menekülteként az ország más részein élő családjához kerül, többségük azonban a szomszédos országokban – elsősorban Kenyában és Etiópiában – felállított táborokban keres menedéket. A menekültek többsége nő és gyermekeik, a férfiak legtöbbször hátramaradnak őrizni az állatokat vagy életüket veszti valamilyen összecsapásban. A nők és a gyermekek számára sem veszélytelen az út: ha nem a sivatagi nap vagy a vadállatok ölik meg őket, ha nem az éhezés miatt legyengült

² Forrás: *Államok és államkudarok a globalizálódó világban* In: *Szomália – a véget nem érő háború* (Tekei László Intézet, Külpolitikai Tanulmányok Központja – szerk.: Marton Péter) 219-220. old.

szervezetük mondja fel a szolgálatot, még mindig belefuthatnak egy járőröző al-Shabaab milíciába, akik akár erőszakkal is visszatoloncolják őket Szomáliába – vagy elrettentésként merényleteket szerveznek ellenük a menekülttáborokban.³

A szomáliai menekültek elsődleges célpontja a világ valószínűleg legnagyobb menekülttábora, a kenyai és szomáliai határ mentén fekvő Dadaab komplexum.⁴ Az eredetileg három menekülttábort – a Dagahale, az Ifo és a Hagadera nevűt – magában foglaló komplexum 1992 óta működik és az eredetileg tervezett 90 000 menekült helyett ma közel 400 000 – többségében szomáliai – lakója van. A tábor az ENSZ Menekültügyi Főbiztosága (*United Nations High Commissioner for Refugees*, a továbbiakban: UNHCR) és más nem-kormányzati segélyszervezetek működtetik, vagy inkább próbálják működtetni. A tábor vezetőinek nem csupán a zsúfoltsággal és a szélsőséges időjárással kell megküzdenie, hanem a súlyosan alulkalkulált működési erőforrásokkal, a menekültek folyamatos áradásával is. Míg korábban havonta átlagosan 1000 fővel bővült a tábor, 2008-ban ez a szám havi 4000-re nőtt. Bár pontos számok nem állnak rendelkezésre, a becslést adatok alapján az afgánok és a palesztinok után a szomáliaiaké a maguk közel milliós számával a legnépesebb regisztrált menekült populáció a világon.

A Dadaab komplexumba érkező menekülteknek először egy regisztrációs folyamaton kell keresztülmenniük, de ez a várakozók számától függően akár napokig is eltarthat. Ez idő alatt a tábor kerítése mentén kénytelenek várakozni és nem részesülhetnek semmilyen ENSZ-fejadagban sem – így újra előtérbe kerülnek a rokoni vagy klánbeli kapcsolatok és támogatások. A regisztráció után a menekült családok egy átmeneti táborban némi élelemhez és vízhez juthatnak, mielőtt beosztanák őket a 3 állandóan működő tábor közül valamelyikbe.⁵ Ezekben aztán a többségük hosszú távra rendezkedik be, várva arra, hogy visszatérhessen hazájába. Idővel valamilyen úton-módon összetákolnak maguknak valamilyen menedéket gallyakból, ponyvákából; a tehetősebbek agyagtéglából és bádogból. Erre nem csak a napsütés és a szélviharok, hanem az özönvíz-szerű esők miatt kialakuló sártenger miatt is komoly szükség van. Az élelmezést az ENSZ Világélelmezési Programja (*UN World Food Programme*, a továbbiakban: WFP) által kényszerített kiosztott fejadagok és a tábori közutak hivatottak

³ Forrás: http://kitekinto.hu/afrika/2011/07/29/az_ehezert_harcoltak_a_szomaliai_bekefenntartok

⁴ Forrás: <http://www.guardian.co.uk/global-development/2011/mar/24/dadaab-refugee-camps-living-in-crisis>

⁵ Hasonlóan működnek a táborok Etiópiában is.
Forrás: http://kitekinto.hu/afrika/2011/08/15/szomaliai_menekultek_kozott/

biztosítani – a fejadagokban található alapanyagok azonban meglehetősen egyoldalú táplálkozást biztosítanak és a közutaknál is hosszú sorok kígyóznak az ivóvízért. A táborlakók egymás között kereskednek is, leggyakrabban konzerveket, zöldséget, ruházatot árulnak; míg a vagyonosabbak akár kecskét, marhát vagy tevét is tarthatnak.⁶

A táborok területén van közösségi ház, mecset, orvosi rendelő és általános iskola is – utóbbi igen fontos szerepet kap a nemzetközi szereplők integrációs törekvéseiben, a táborban élő fiatalok jelentős része ugyanis bár írástudatlan, de lelkesen tanulni szeretne – elsősorban azért, hogy akár Kenyában, akár külföldön másutt munkát kapjon.

A tábor rácsain túl

A menekültek számára a következő lépcsőfok a tábor elhagyása után valamelyik nagyobb szomáli közösségbe való betagozódás – néhányan azonban embercsempészek segítségével egyből ide igyekeznek. Kenyában az egyik legismertebb ilyen közösség a Nairobiban található Eastleigh negyed, ahol a lakók többsége szomáliai származású és nem sokkal jobb körülmények között él, mint a menekülttáborban. A kenyai törvények értelmében a menekültek illegálisan tartózkodnak itt, munkát pedig egyáltalán nem vállalhatnak – legtöbbször a nyelvi akadályok és a szakképzettség hiánya miatt egyébként sem tudnák ezt megtenni.

A másik népszerű úti cél a menekülttábor elkerülők között a Szomáliával szomszédos Jemen.⁷ Ide rendszerint az Ádeni-öblön keresztül érkeznek a menekültek, mégpedig az embercsempészek többszörösen túlterhelt hajóin. A csempészek nem ritkán nem is viszik el egészen a jemeni partokig „kuncsaftjaikat”, hanem a parttól néhány kilométerre egyszerűen kilövik őket a csónakból a cápáktól hemzsegő vízbe, hogy a maradék távot úszva tegyék meg. A Jemenbe menekült szomáliaiak azonban cseberből vederbe kerültek: a jemeni törvények sem engedik, hogy munkát vállaljanak és a 2011-es „Arab tavasz” következtében kialakult válság miatt ez az ország is a polgárháború felé sodródik. A menekültek jobb híján képesítést nem igénylő munkákat végeznek: a férfiak például kocsikat mosnak, míg a nők koldulnak, takarítanak vagy prostituálódnak.⁸ A jemeni társadalom azonban

nem fogadja szívesen az olcsó munkaerejüket, az egyébként is közel 35%-os munkanélküliséggel küzdő országban hamar a gyűlölet céltáblái lesznek. Ezen túl pedig, a korábbi külügyminiszter, Abubaker Abdullah al-Qirbi szavaival élve: „... a menekültek sok problémát okoznak, akár biztonsági oldalon, akár az oktatási- és egészségügyi rendszer oldaláról nézve.”

Jemen azonban sok esetben csupán ugródeszka (vagy köztes állomás) a sokkal vonzóbb Szaúd-Arábia vagy Európa valamely országa felé – egy remélhetőleg jobb élet felé. Ez azonban csak ritkán sikerülhet legális úton, a legtöbb szomáliai ugyanis egész egyszerűen nem rendelkezik érvényes személyazonosító okmánnyal. A menekülttáborok lakói és a Nemzetközi Vöröskeresztnél nyilvántartásba vett személyek ugyan kapnak valamilyen azonosítót, de az abban szereplő adatok legtöbbször bemondás alapján kerülnek rögzítésre. Gyakran megkövetelik ugyan két tanú jelenlétét, akik elvileg ismerik a nyilvántartásba frissen bekerülő illetőt és ellenőrizhetnék az adatok valóságát, ám ez legtöbbször nem elégíti ki a célországok hatóságát. Így vagy maradnak a menekülttáborban, vagy illegálisan valamelyik Szomáliával szomszédos országban – vagy súlyos összegekért, embercsempészek segítségével megkísérelnek eljutni Európába és főként a schengeni övezetbe és ott valamelyik országban menekültstátuszért folyamodni.

Kalózok a láthatáron

Felmerül a kérdés, honnan van pénze minderre az illetőnek? Honnan teremti elő a 1000 USD-re vagy többre rúgó összeget azok, akiknek a saját megélhetésükre sem futja?

Legtöbbször „természetesen” ebben az esetben is a klánbeli- és családi kötelek jelentik a megoldást: kölcsönök és kötelezettség-vállalás útján, legtöbbször az alvilágból érkezik a szükséges pénz. Szomáliában ugyanis bár működő kormányzat nincs, jól működő alvilág viszont annál inkább. Elég például az Ádeni-öböl vizeit rettegésben tartó kalózokra gondolni, akik a külvilág szemében elvetemült bűnözőknek tűnnek, a helyiek azonban a megélhetés egy(etlen) biztos forrását látják bennük. A kalózok fő bázisa a két önállóságra törekvő terület, Szomáliföld és Puntland. Mindkét terület kormányzata tagadja ugyan az együttműködést a kalózokkal, ám a területen lévő kikötőkben vagy azok közelében rendszerint hónapokig várakoznak olyan tankerhajók és más vízi közlekedési eszközök, amelyek legalábbis gyaníthatóan nem önszántukból vesztegelnek ott.

A kalózok az általuk kiszorolt váltságdíjakból aztán működtetik a helyi gazdaságot és a 2008-as megnövekedett aktivitásuk következtében már

⁶ Forrás: http://www.afrikatanulmanyok.hu/application/essay/727_1.pdf

⁷ 2010-ben az UNHCR adatai szerint 25 500 szomáliai érkezett Jemenbe. Forrás: <http://www.unhcr.org/4f197d8d0.html>

⁸ Forrás: <http://www.time.com/time/printout/0,8816,1948401,00.html>

pénzügyi befektetéseket is eszközölnék – akár külföldön is. Ténykedésük másik fontos eredménye, hogy a partmenti vizekről elriasztják a külföldi hajókat, így a somáliai halászok nagyobb zsákmányhoz juthatnak, minek következtében a parti halászfalvak lakói kevésbé szenvednek az éhezéstől, mint az ország déli részén vagy belső területein élők.⁹

A megfelelő tőkével rendelkező kalózokhoz aztán a klánon és ismeretségen belüli csatornákon eljuthat a hír, hogy valakinek pénzre van szüksége a külföldre meneküléshez. Egy ilyen utat megfinanszírozni pedig több okból is igen jövedelmező lehet: a kalózok rendelkezhetnek olyan csatornákkal, amik bevetésével az utazást olcsóbban megoldhatják – de a menekülővel természetesen az eredeti árat fizettetik ki. A menekülő családja a továbbiakban lekötelezettje lesz a kalóznak, valamint a kölcsön visszafizetéséből többé-kevésbé tisztára moshatja a váltságdíjából szerzett jövedelmét – nem mintha tartania kellene a somáliai adóügyi szervezettől. Egy másik, talán még értékesebb dolgot is nyer ezzel a kalóz: lesz egy embere egy külföldi országban, aki adott esetben információval láthatja el vagy menekülés esetén az ő vagy családja segítségére lehet.

Az Iszlám Törvénysszékek Uniójának 2006-os megbuktatása után ug-rásszerűen megnövekedett a Szomáliából az Európába tartó menekültek száma. A Magyar Helsinki Bizottság egyik vizsgálata szerint¹⁰ a legnép-szerűbb célországok közé tartozik Olaszország, Nagy-Britannia, Franciaország, Svédország, Hollandia, Németország, valamint az Eurostat szerint középük tartozik még Norvégia is.¹¹ Túl azon, hogy ezek az országok nyilvánvalóan a legvonzóbb célpontok Európán belül, még két okból érdekesek a somáliai migráció szempontjából: egyrészt az első három ország egykori gyarmattartóként nagyobb érdeklődéssel fordul a somáliaiak felé, másrészt az összes felsorolt ország jelentős tengeri forgalmat bonyolít és erős szociális hálóval rendelkezik. A somáliai menekültek számára ez utóbbi a legfontosabb, a többségük ugyanis nem beszél nyelveket és nem rendelkezik semmilyen szakképzettséggel sem. A kiutazásukat esetleg finanszírozó kalózok számára pedig a tengeri kikötőkben elcsíphető pletykák és a külföldi nyelven beszélő lekötelezett menekült további bevételeket hozhat.

⁹ Forrás:

http://mno.hu/migr/kalozok_es_lazadok_csapdajaban_sinylodik_a_bukott_allam-171847

¹⁰ Forrás:

<http://helsinki.hu/wp-content/uploads/HHC-Famreun-of-Somalis-2009-HUN-FINAL.pdf>

¹¹ Forrás: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Asylum_statistics#Further_Eurostat_information

Piszkos anyagiak

Érdeemes megvizsgálni, hogyan kerül ki az embercsempészek és a kalózok a nemzetközi bankrendszer ellenőrzési mechanizmusait és hogyan támogathatja a hagyományos pénzküldésnél lényegesen egyszerűbb és olcsóbb módon a hátrahagyott rokonaikat.

Létezik egy tradicionálisan iszlám kultúrához köthető, a bizalmon és tekintélyen alapuló pénzügyi rendszer, a *hawala*. A szó arab nyelven többek között „áthelyezést” jelent, míg hindi nyelven „referenciát”. Ez a pénztovábbító rendszer évszázadok óta létezik és eredetileg arra szolgált, hogy az arab kereskedők könnyebben és biztonságosabban mozgassanak meg nagyobb mennyiségű pénzt. A működési elve a következő:

- Esetünkben a menekült pénzt akar küldeni valamelyik szerettének a világ egy távoli pontjára, ahol nem elérhető semmilyen banki szolgáltatás.
- A menekült felkeresi a helyi hawala-bankárt (*thakedar*) és átadja neki az utalni szándékozott pénzt, plusz a szolgáltatás díját. Ez legtöbbször az utalni kívánt összeg 5%-a.
- A hawala-bankár kapcsolatba lép a küldemény célterületén dolgozó másik hawala-bankárral és érdeklődik, hogy van-e elég fedezet nála a tranzakció végrehajtására. A bankároknak nem feltétlenül kell személyesen ismerni egymást, de mindenképpen megbízhatónak kell minősülniük. Ezt a tényt rendszerint egyéb csatornákon keresztül kölcsönösen ellenőrzik.
- Ha megvan a megfelelő fedezet, a menekült megad egy jelszót, ami hitelesíti a tranzakciót. Egy másik beszélgetés során ezt a jelszót elárulja a szerettének, akinek a pénzt szánja.
- A szerettett illető a jelszó bemondása után bármikor (akár a következő percben is) jogosult átvenni a második hawala-bankártól a küldött pénzt mindenféle egyéb költségek nélkül.
- A két bankár ezután akár legális, akár illegális csatornákon keresztül kiegyenlíti egymás felé a számlát.¹²

A rendszer egyik nagy előnye a megbízhatóság, a hawala-bankároknak ugyanis nem érdeke elsikkasztani az ügyfelek pénzét – egyrészt, mert az így szerzett hitelvesztés bankári működése végét jelenti, másrészt pedig a feldühödött ügyfelek és esetlegesen a többi bankár nem kívánt elégtételt venne rajta. Manapság ezek a megbeszélések főként e-mailen vagy internetes telefonon keresztül zajlanak.

¹² Forrás: <http://www.cbc.ca/news/background/banking/hawala.html>

A rendszernek további előnye, hogy nagyon nehéz a meglévő pénzügyi ellenőrző mechanizmusokkal nyomon követni ezeket a tranzakciókat, így a szervezett bűnözés előszeretettel használhatja nem legális üzleteik finanszírozására.

A legális beutazás nehézségei

Miért éri meg a menekülteknek vállalni ezeket a nehézségeket a legális ügyintézés és az úti okmányok beszerzése helyett?

A somáliai központi kormányzat 1991-es összeomlása óta a legtöbb ország nem fogadja el a somáliai útlevelet, mert hiányzik mögüle a megbízható állami azonosítási háttér. 2007-től az Átmeneti Szövetségi Kormányzat új, elektronikus chipet és biometriai azonosítót is tartalmazó útleveleket kezdett kiadni. Ezekhez az adatokat viszont továbbra is többnyire bemondásra és két tanú igazolásával tudták begyűjteni – ennek következtében az EU, az USA és Kanada (a főbb migrációs célországok) továbbra sem fogadják el ezeket az okmányokat. A beérkező menekültek azonosítására tagállamonként eltérő megoldásokat dolgoztak ki, melyről részletesen ír a Magyar Helsinki Bizottság egyik 2009-es tanulmányában.¹³ A leggyakoribb megoldás egy ideiglenes útlevél kiállítása, amely csak korlátozott időtartamra érvényes és egyszeri beutazásra jogosít fel. A beutazás után az adott ország rendszerint a különleges helyzetre való tekintettel valamilyen korlátozott területre érvényes vízumot ad a somáliai migránsnak. Komoly problémákat okoz még a családtagok beutazása, amelyre az érintett országok rendszerint külön-külön megoldásokat dolgoztak ki.

Egy konkrét történet

Az UNHCR 2011 októberében hírt adott egy somáliai nőről, aki Magyarországon él menekültként és egy budapesti gyermekklinikán dolgozik.¹⁴ Az asszony gyermekét és szüleit hátrahagyva, egy meg nem nevezett családi barátától kölcsönkérve kísérelt meg elmenekülni Szomáliából. A mo-

¹³ Megtekinthető az alábbi linken:
<http://helsinki.hu/wp-content/uploads/HHC-Famreun-of-Somalis-2009-HUN-FINAL.pdf>

¹⁴ Forrás:
<http://www.unhcr-centraleurope.org/hu/hirek/2011/haboru-gyasz-menekules-egy-somaliai-asszony-igaz-tortenete.html>

gadhui orosz nagykövetségen sikerült vízumhoz jutnia, majd Dubajon keresztül Moszkvába utaznia. Ezután egy ott élő somáli férfi 500 USD-ért autóval átcsempesztette Romániába, ahonnan további 400 USD-ért egy román sofőr elvitte őket a zöldhatárig, amin keresztül gyalogszerrel jutott át több más társával együtt Magyarországra. Itt egy arra járó autós megállítva kérte segítséget és jutottak el egy határrendészeti kirendeltségig, ahol fűtött szobát, élelmet és innivalót kaptak. Másnap egy somáli tolmács segítségével sikerült megfogalmazni a menedékjogi kérelmet és rövid időn belül a bicskei menekülttáborban találták magát, ahol intenzív magyar- és egyéb tanfolyamon vett részt.

Az asszony saját állítása szerint is a szerencsések közé tartozik, mert munkához jutott és nem kellett segélyből élnie. Már négy éve él Magyarországon, állítása szerint egyetlen célja a családtagok beutazása: Szomáliában maradt gyermekét szeretné magához venni.

Mások helyzete azonban nem ilyen egyszerű. A Népszabadság Online 2009. október 2.-án közölt írásában¹⁵ arról számol be, hogy nincs elég hely a somáliai menekültek téli elhelyezésére. Mint Magyarország által menekültként elismert külföldi, ezek a somáliai menekült is a magyar állampolgárokhoz hasonló jogokat élvezhetnek – így többek között szabadon utazhatnak a schengeni övezeten belül – és egyéb ellátásokat is igényelhetnek. A legtöbbben élnek is ezzel a lehetőséggel és a már említett európai célországok – Norvégia, Svédország és Nagy-Britannia – felé igyekeztek továbbutazni. Innen aztán idővel az ottani hatóságok visszaküldik őket Budapestre és a menekültek a közel nulláról kezdenek előlről.

Megoldatlan biztonsági problémák

Az EU-27-be irányuló somáliai menekültek száma az Eurostat szerint 2010-ben 24,4%-kal csökkent a 2009-eshez képest.¹⁶ Szomália ezen lista szerint a 4. legtöbb menekültet kibocsátó ország. Magyarország ugyan nem tartozik az elsődleges célpontok közé a somáliai menekülteknél, ám 2006 és 2010 között több, mint 500 somáliai menekült lépte át illegálisan az országhatárt.¹⁷ Ezek a számok egyrészt a célországok egyre szigorodó

¹⁵ Forrás: http://nol.hu/belfold/pesti_hajlektalan_lesz_a_somaliai_menekult

¹⁶ Részletek az 1. táblázatban a tanulmány végén.

¹⁷ 2006 és 2010 között összesen 513 somáliai állampolgárságú menekült érkezett Magyarországra, közülük mindössze 10 érkezett legális úton.
Forrás: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wvvn002c.html

bevándorlási és menekültügyi intézkedései miatt alakultak így, másrésről az Arab-félsziget országai elkezdtek elfogadni a 2007 után kiadott szomáliai útleveleket és így sokkal kisebb veszélyek és költségek árán menekülhetnek el a háború és belső viszály sújtotta otthonukból a szomáliaiak. Ennél vélhetően komolyabb ok azonban, hogy az éhezés miatt legyengült szomáliaiak már nem vállalkoznak ilyen hosszú utazásokra, hanem csupán valamelyik szomszédos országban található menekülttáborba próbálnak eljutni – ezzel azonban tovább terhelve az amúgy is kihívásokkal küszködő államok társadalmi ellátórendszerét.

A képzetlen és sokszor kilátások nélküli menekültek sajnos gyakran próbálnak meg bűnözés útján pénzhez jutni – legyen ez akár valamilyen csalás, csempészet vagy akár erőszakos cselekmény. Nem állítható, hogy ez általános jelenség lenne, a veszélye azonban mindenképpen fennáll. A kalózok és a szélsőséges iszlamista fegyveres szervezetek gyakran a hátrahagyott család testi épségének veszélyeztetésével, zsarolás útján is ráveheti az illetőket a bűnelkövetésre. A megoldás erre a problémára azonban véleményem szerint nem a családdegyesítés, mert az csak további képzetlen és a szociális hálóba kapaszkodó migránsokat eredményezne.

A szomáliai migráció megállításának egyetlen, valóban hatásos és megnyugtató módja Szomália mint állam újjáépítése lenne. Egyrésztől a különböző fegyveres szervezetek leszerelése és a mezőgazdasági és halászati tevékenység újraindítása volna mindennél fontosabb – ezzel ugyanis legalább az éhezés elől menekülők egy részét sikerülne az országon belül tartani. A nemzetközi közösség pedig a segélyezés mellett párhuzamosan elkezdhetné kiépíteni a támogató- és fejlesztő-projekteteket is, amelyek fókuszpontjában az oktatásnak – elsősorban az írás-olvasásnak és az egyenlőség tanításának – kell állnia.

Az államoknak meg kell kísérelni a közbiztonságot is helyreállítani. Ez természetesen nem az európai értelemben vett közbiztonságot kell jelentse kezdetben, de a szomáliai kormányzati szervek korrupcióját mindenképpen csökkenteni kell.

A szomáliai migráció problémája nem egyes országok feladata, hanem az egész nemzetközi közösségé. A feladat nem csekély, de úgy hiszem, hogy az érintett államokban megvan a kellő erő és akarat a sikeres végrehajtásra.

Melléklet

1. táblázat. Nem-EU-27 országokból érkező menedékkérők származási országok szerint az EU-27 tagállamaiban 2009 és 2010-ben

	2010	2009	Change 2009 to 2010		Ranking		
			Absolute (number)	Relative (%)	2010	2009	Change
Non-EU-27 total	258 945	263 990	-5 045	-1.9	-	-	-
Afghanistan	20 590	20 455	135	0.7	1	1	0
Russia	18 590	20 110	-1 520	-7.6	2	2	0
Serbia	17 745	5 460	12 285	225.0	3	16	+13
Iraq	15 800	18 845	-3 045	-16.2	4	4	0
Somalia	14 355	19 000	-4 645	-24.4	5	3	-2
Kosovo (UNSCR 1244/99)	14 310	14 275	35	0.2	6	5	-1
Iran	10 315	8 565	1 750	20.4	7	9	+2
Pakistan	9 180	9 925	-745	-7.5	8	8	0
FYR of Macedonia	7 550	930	6 620	711.8	9	47	+38
Georgia	6 860	10 500	-3 640	-34.7	10	6	-4
Nigeria	6 750	10 270	-3 520	-34.3	11	7	-4
Sri Lanka	6 470	7 380	-910	-12.3	12	11	-1
Turkey	6 350	7 030	-680	-9.7	13	12	-1
Bangladesh	6 190	5 970	220	3.7	14	14	0
China	5 655	5 800	-145	-2.5	15	15	0
Armenia	5 525	6 855	-1 330	-19.4	16	13	-3
Dem. Rep. of Congo	5 515	4 950	565	11.4	17	18	+1
Syria	5 010	4 750	260	5.5	18	19	+1
Guinea	4 895	4 485	410	9.1	19	20	+1
Eritrea	4 525	5 230	-705	-13.5	20	17	-3
Algeria	3 575	3 405	170	5.0	21	21	0
India	3 175	3 030	145	4.8	22	22	0
Zimbabwe	2 615	8 050	-5 435	-67.5	23	10	-13
Haiti	2 345	1 840	505	27.4	24	30	+6
Vietnam	2 320	2 460	-140	-5.7	25	24	-1
Sudan	2 295	1 955	340	17.4	26	27	+1
Bosnia and Herzegovina	2 105	1 330	775	58.3	27	34	+7
Azerbajjan	2 060	2 585	-525	-20.3	28	23	-5
Albania	1 905	2 065	-160	-7.7	29	25	-4
Mongolia	1 680	2 030	-350	-17.2	30	26	-4
Other non-EU-27	42 690	44 455	-	-	-	-	-

(1) Cyprus, data relates to applications instead of applicants.

Source: Eurostat (online data code: migr_asyappctza)

Forrás: epp.eurostat.ec.europa.eu

Felhasznált források

Államok és államkudarok a globalizálódó világban, *Szerkesztette*: Marton Péter (2006): HEGEDŰS Kata: Szomália – a véget nem érő háború Teleki László Intézet, Külpolitikai Tanulmányok Központja, Budapest
 Külügyi Szemle 4. szám, *Főszerkesztő*: Magyarics Tamás (2008): HETTYEY András: Szomália története és a környező országok szerepvállalása 2004 óta
 Afrika Tanulmányok II. évf. 3. szám, *Főszerkesztő*: Búr Gábor (2008): SZILASI Ildikó: A Mogadishu-Budapest-Nairobi háromszög

Afrika Tanulmányok V. évf. 3. szám, *Főszerkesztő*: Búr Gábor (2010): GLIED Viktor – BUMBERÁK Maja: Klímavándorlás, klímaigazságság és a globális NGO-k Afrikában
LÁNGH Júlia: Budapesti Afrikaiak

Internetes források

http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Asylum_statistics
<http://helsinki.hu/wp-content/uploads/HHC-Famreun-of-Somalis-2009-HUN-FINAL.pdf>
http://hvg.hu/gozpontok/20090416_szomalia_kalozok_migracio
http://hvg.hu/vilag/20080401_jemen_szomalia
http://kitekinto.hu/afrika/2011/07/29/az_ehezkeret_harcoltak_a_szomaliai_bekefenntartok
http://kitekinto.hu/afrika/2011/08/15/szomaliai_menekultek_kozott/
http://mno.hu/migr/kalozok_es_lazadok_csapdajaban_sinylodik_a_bukott_allam-171847
http://nol.hu/belfold/pesti_hajlektalan_lesz_a_szomaliai_menekult
http://wardheernews.com/Articles_09/June/Adan_Makina/27_Outdated_cultural_practices.html
http://www.afrikatanulmanyok.hu/application/essay/727_1.pdf
<http://www.cbc.ca/news/background/banking/hawala.html>
<http://www.cfr.org/somalia/somalias-perpetual-war/p16191>
<http://www.cfr.org/somalia/somalias-transitional-government/p12475>
<http://www.cfr.org/somalia/terrorism-havens-somalia/p9366>
<http://www.guardian.co.uk/global-development/2011/mar/24/dadaab-refugee-camps-living-in-crisis>
<http://www.kenya-information-guide.com/somali-tribe.html>
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eyes/i_wvvn002a.html#
<http://www.time.com/time/printout/0,8816,1948401,00.html>
<http://www.unhcr.org/4f197d8d0.html>
<http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain?page=category&do-cid=4f2fd2ed2&skip=0&category=COI&querysi=somali&searchin=title&display=10&sort=date>
<http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain?page=category&do-cid=4f756f122&skip=0&category=COI&querysi=somali&searchin=title&display=10&sort=date>
<http://www.unhcr.org/refworld/category,COI,,,SOM,,0.html>
<http://www.unhcr.org/refworld/docid/49b92b245.html>
<http://www.unhcr-centraleurope.org/hu/hirek/2011/haboru-gyasz-menekules-egy-szomaliai-asszony-igaz-tortenete.html>
https://portal.mmowgli.nps.edu/c/wiki/get_page_attachment?p_l_id=33393&nodeId=10773&title=Published+papers&fileName=Published+papers%2FCFC_Anti-Pi_racy_Report_Clans+in+Somalia_Aug_2011+v1.pdf

MŰHELY

Somlai Péter

Budakeszi és az 1939-es választás

Budakeszi and the elections in 1939

Budakeszi was an almost entirely Saxon-German community where surprisingly the extreme-right Hungarian Arrow-Cross Party won the by-elections with hands down. The reasons have been only partially researched; one of the motives might have been the minority policy of the Arrow Cross Party that meant special role for the Germans in Hungary (on the influence of the Third Reich).

Bevezetés

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy az 1939-es választást és előzményeit Budakeszi¹ példáján keresztül mutassam be szűkebb környezetben, a Budai-hegyvidék és az országos események kontextusában. A téma összetettsége miatt szükségesnek érzem, hogy először röviden kitérjek az 1930-as évek végi Magyarország jellegzetes viszonyaira, amelyek közepette az 1939-es választások zajlottak. Mivel ezek a magyarországi nemzetiszocialisták, nyilasok jelentős előretörését hozták, – mint látni fogjuk, különösen igaz ez a főváros környéki német településekre – vázlatosan összefoglalom ezen pártok és mozgalmak megjelenésének és megerősödésének történetét. A kontextus felvázolása után a budakeszi eseményekkel foglalkozom, a nemzetiszocialista mozgalom első helyi, 1933-as említésétől kezdve egészen az 1939-es választásokig. Ezt követően különböző szempontok alapján – az ellenfelek, mindenekelőtt a kormánypárt helyzete, társadalmi bázis, nemzetiségi vonatkozások – elemzem a választási

¹ Az 1941-es népszámláláson a 7322 lakosból 4632 (63,3%) német anyanyelvűnek, 2237 (30,6%) pedig német nemzetiségűnek vallotta magát, de hozzá kell tenni, hogy a magukat magyar anyanyelvűnek, illetve nemzetiségűnek vallók jelentős része is a helyi németiségből került ki. Az oktatásban 1900 körül tértek át a magyar nyelvre. A XIX. század végéig alapvetően mezőgazdasági jellegű, bortermelő község a filoxéravész követően gyorsan iparosodni kezdett. A korszakban a lakosság döntő többségét már az iparban, kereskedelemben, közlekedésben, szolgáltatásban és a közszolgálatban foglalkoztatottak adták, akik jelentős része naponta a fővárosba ingázott. A jó levegőjű, erdőkkel övezett település a fővárosiak – elsősorban a zsidó közép- és alsó középosztály – kedvelt nyaralóhelyének számított.

eredményeket, az azokhoz vezető okokat, eseményeket, rövid kitekintéssel a mozgalom további alakulására a háború éveiben.

Az 1939-es országgyűlési választások

Az 1939 pünkösdjén tartott választás az utolsó volt a Horthy-korszakban. Az európai politikát ekkor már a náci Németország és a fasiszta Olaszország térnyerése illetve a polgári demokráciák visszaszorulása jellemezte, ami különösen Közép-Európában éreztette hatását. A magyar külpolitikában a német orientáció erősödése, míg a belpolitikában a jobb- illetve szélsőjobboldali radikalizmus erősödése figyelhető meg. Az 1920-as években hatalmat gyakorló, a dualista Magyarország értékrendjét továbbvivő, konzervatív, illetve konzervatív-liberális nagybirtokos-nagytőkés elit kénytelen volt fokozatosan átadni a helyét a jobboldali radikalizmus különböző válfajai felé orientálódó fiatalabb nemzedéknek.² Ebben a folyamatban jelentős szerepe volt az 1929-ben kibontakozó gazdasági világválságnak, amely növelte a szociális feszültségeket, ráirányítva a figyelmet a korszaknak még a dualizmusból örökölt társadalmi problémáira, mindenekelőtt a földkérdés megoldatlanságára és a kapitalistafejlődés ellentmondásaira. Szintén a jobboldali-szélsőjobboldali radikalizmus megerősödésének kedvezett, hogy a Német-, illetve Olaszország felé forduló revíziós politika eredményesnek tűnt: 1938 novemberében az első bécsi döntéssel Magyarország visszakapta a Felvidék döntően magyarok lakta déli sávját, majd 1939 márciusában – szintén Németország beleegyezésével – bevonult Kárpátaljára. Az 1930-as évek második felét tehát a szélsőjobboldali – nemzetiszocialista, nyilas – mozgalmak előretörése jellemzi, de a radikális jobboldal a kormánypárt, a Nemzeti Egység Pártja (NEP) keretein belül is egyre jobban teret nyert. A feszültség végül a Bethlen István vezette konzervatív szárny 1938 novemberében történt kiválása révén a kormánypárt szakadásához és parlamenti többségének elvesztéséhez vezetett, ami példa nélküli volt a korszakban. Az 1939 februárjában a miniszterelnökké kinevezett Teleki Pál éppen ezért szükségesnek látta a kormánypárt újjászervezését és új választások kiírását.

Az 1938-ban elfogadott új választójogi törvény általánossá tette a titkosságot, azaz megszűnt a vidéki lakosság nyílt szavazása. Ezt nemcsak a jobb-, illetve baloldali ellenzék követelte, de az ország legfontosabb kül-

² Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest: Osiris Kiadó, 1999. 151.o.

politikai szövetségese, Németország is elvárta.³ A konzervatív kormányzat azonban megfelelő biztosítékokkal igyekezett ellensúlyozni az így keletkezett bizonytalanságot. A korhatár felemelése, a vagyoni, műveltségi és helyben lakási cenzusok szigorítása, a magas kaució, a választókerületek kialakítása és még számos más módosítás a kormánypártra leadandó szavazatok optimalizálását és az ellenzéki pártok eredményes szereplésének megnehezítését szolgálták.⁴

A választások ennek megfelelően a Teleki által újjászervezett, erősen jobbra tolódott kormánypárt, a Magyar Élet Pártja (MÉP) nagyarányú győzelmét⁵ és a töle balra álló pártok – kereszténypártiak, kispapok, liberálisok és szociáldemokraták – visszaszorulását hozták. A konzervatív aggodalmak jogosságát igazolta viszont a szélsőjobboldal – nyilasok, nemzetiszocialisták, frontisták, fajvédők és pártonkivüliek – nagyarányú előretörése. Együttesen 1 074 415 (30%) szavazattal 49⁶ (19%) mandátumot szereztek és ezzel a legerősebb ellenzéki erővé váltak.

A nyilas szellemiségű pártok megerősödése különösen feltűnő volt a fővárosban és Pest megyében. Budakeszi a „Budapest-környék” elnevezésű, a főváros akkori területét gyűrűszerűen övező, tisztán lajstromos – azaz listás – választókerület részét képezte. Ez a választókerület rendkívül heterogén összetételű volt. A pesti oldal döntően munkások lakta elővárosait – Újpest, Kispest, Rákospalota, Pestszentlőrinc, Pesterzsébet, Csepel, Pestújhely – és a volt törökbálinti választókerület német falvait – Budakeszi, Budaörs, Törökbálint, illetve más választókerületekből többek között Békásmegyér, Soroksár és Üröm – egyaránt magába foglalta. A kormányzat ugyanis tudatosan törekedett arra, hogy a radikálisnak vélt, illetve döntően németek lakta területeket a választókerületek kialakításakor feldarabolja.⁷ A Nyilaskeresz-

³ Romsics, 1999. 228.o.

⁴ Pintér István: A kényszerpályára szavazó ország – 1939. IN: Földes György-Hubai László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon 1920-1998. Budapest: Napvilág Kiadó, 1999. 179-185.o.

⁵ A választójogi törvény a kormánypártnak kedvező biztosítékai következtében a MÉP a mandátumok 72%-át kapta, úgy, hogy mindehhez a szavazatok csupán 49,3%-át szerezte meg. Ld.: Pintér: 1999. 179-180.o. Erdemes megemlíteni azt is, hogy a második zsidótörvényhez kapcsolódó miniszterelnöki rendelet szintén több tízezer állampolgárt fosztott meg szavazati jogától. Ld.: uo.: 185.o.

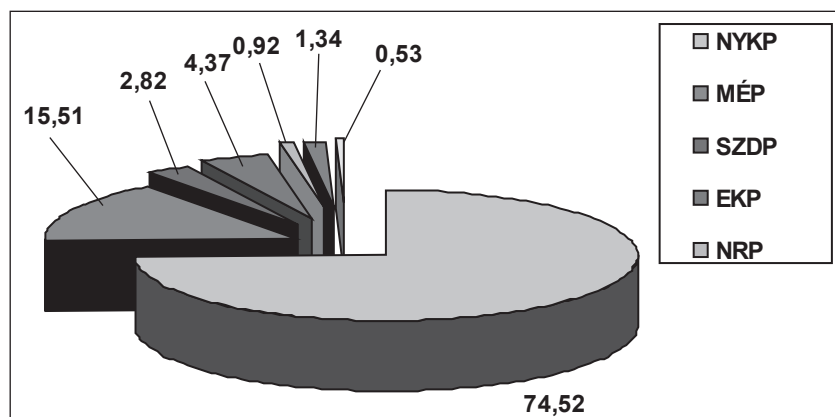
⁶ Meg kell említeni, hogy az 1 074 415 szavazat az egyéni és listás körzetekben leadott szavazatokat egyaránt magában foglalta, tehát a szélsőjobboldalra szavazó választópolgárok száma ennél alacsonyabb volt. 49 szélsőjobboldali mandátumból 31-et a Nyilaskeresztes Párt szerzett. A párt szavazatok mintegy hatodát-hetedét szereztek meg. Bővebben ld.: Paksa Rudolf: Szélsőjobboldali mozgalmak az 1930-as években. IN: Romsics Ignác (szerk.): A magyar jobboldali hagyomány, 1900-1948. Budapest: Osiris Kiadó, 2009. 300-302.o. illetve Pintér, 1999. 197-203.o.

⁷ Szöllösi-Janze, Margit: Die Pfeilkreuzerbewegung in Ungarn. München: R Oldenbourg Verlag, 1989. 150.o.

tes Párt (NYKP) azonban a szavazatok 35,37%-át megszerezve így is megnyerte a választást.⁸ A kormánypárt 27,47%-ot ért el – több mint 20%-kal gyengébben szerepelt, mint országos szinten –, a szociáldemokraták viszont 17,17%-kal messze túlszárnyalták a párt országos eredményét.⁹

A budakeszi eredmények még a fenti adatok tükrében is kiugróak: a nyilasok 74,52%-kal elsöprő győzelmet arattak. Ez az eredmény országos szinten is a legkiemelkedőbbek között van – tizenötödikként.¹⁰ A kormánypárt 15,5%-kal mélyen alulmúlta országos eredményét. A szociáldemokraták 2,82%-kal nagyon gyengén szerepeltek, ami különösen a választókerületben elért 17,17%-ukhoz képest feltűnő. Az Egyesült Keresztény Párt 4,37 %-ot, a liberális Polgári Szabadságpárt 1,34%-ot, kapott.¹¹ A Nemzeti Reformpárt és a Nemzeti Front 1% alatti eredményt ért el.

1. diagram. Az 1939-es választás eredményei Budakeszin

A következőben arra keressük a választ, hogy milyen okok vezettek ehhez az eredményhez, különösen a szélsőjobb oldali ilyen mértékű megerősödéséhez.

⁸ Ha a Nemzeti Front 6,3%-át is hozzá vesszük, a szélsőjobb összesen 41,68%-ot szerzett a választókerületben. Ld.: Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920-2000. Budapest: Napvilág Kiadó, 2001. II. kötet 127.o. illetve www.vokscentrum.hu – Listás választókerületek eredményei-1939, Budapest-környék.

⁹ A MÉP egyéni választókerületekben 48,95%-ot, listás választókerületekben 49,41%-ot szerzett. Az SZDP 2,27, illetve 4,04%-ot. Ld.: Pintér, 1999. 199.o

¹⁰ Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920-2000. Budapest: Napvilág Kiadó, 2001. CD-ROM-melléklet.

¹¹ Hubai, 2001. III. kötet 89 o.

A nyilas mozgalom megjelenése és megerősödése

Magyarországon a bethleni konszolidáció eredményeképpen 1920-as évek második felére a szélsőjobb oldali – magukat ekkor általában fajvédőnek nevező – pártok és mozgalmak perifériára szorultak. Az 1930-as években bekövetkező újbóli megerősödésükben – mint már említettük – jelentős szerepet játszott a gazdasági világválság és a németországi náci hatalomátvétel. Az 1920-as évek legvégén, 1930-as évek elején számos magát nemzeti szocialistának valló politikai csoportosulás alakult Magyarországon. Elnevezésük egyszerre utalt arra, hogy a magyar társadalom problémáit radikális nemzeti-szociális reformokkal kívánják megoldani,¹² illetve, hogy a hasonló németországi mozgalmat példaképnek, követésre méltónak tartották.¹³ A számos kis párt és mozgalom kezdetben igen nagy változékonyságot mutatott, míg végül az 1930-as évek közepére kiemelkedett közülük néhány, amelynek sikerült viszonylag stabil szervezetet kiépíteni és jelentős számú tagságot gyűjteni. Az 1935-ös országgyűlési választások idejére három jelentős nemzetiszocialista pártszervezet jött létre: a kormánypártból kilépett Meskó Zoltán illetve gróf Pálffy Fidél által vezetett Nemzeti Szocialista Magyar Földműves és Munkáspárt (NSZMFMP) valamint a gróf Festetics Sándor-féle Magyar Nemzeti Szocialista Párt (MNSZP) elsősorban a Dunántúlon, míg Böszörmény Zoltán kaszásokeresztes mozgalma az Alföldön épített ki jelentős bázist. A választásokon azonban még nem sikerült jelentős eredményt elérniük. Bár a nyilas jelöltek többsége 30%-ot meghaladó eredményt ért el, kevés jelöltet tudtak állítani és mindössze két mandátumot szereztek. A sikertelenség jelentős részben a hatóságok manipulációira és a társadalom alsóbb rétegeit nagymértékben kirekesztő választási törvényre vezethető vissza. Így a választási eredmény nem tükrözte a nyilasok társadalmi támogattságának valós mértékét.¹⁴

Az 1930-as évek második felében a nemzetiszocialista pártok struktúrájában jelentős átrendeződés zajlott, melynek eredményeképpen 1937 októberében a különböző pártok és frakciók egy része Magyar Nemzeti

¹² Példaként említhető a Meskó Zoltán-féle Nemzeti Szocialista Magyar Földműves és Munkáspárt programkivonata 1935-ből. Ez többek között általános, titkos és egyenlő választójogot, a „nem tisztességes, jogtalan vagy erkölcsstelen úton szerzett vagyont” elkobzását, a „magyar kiségzisztenciák” hadikölcsöneinek és életbiztosításainak valorizálását, „a munka és fáradtság nélkül szerzett jövedelmek megszüntetését,” a nagyvállalatok, bányák, a hitelnyújtás és a külkereskedelem államosítását, progresszív adózást és radikális földreformot ígér. Ld.: Pest Megyei Levéltár (PML) Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye főispánjának bizalmas iratai (a továbbiakban: VI.401.a) 5/1935

¹³ Paksy Zoltán: A nemzetiszocialista mozgalmak megszerveződése, párt-és regionális struktúrája Magyarországon az 1930-as években IN: Múltuk, 2009. 3. sz. 211.o.

¹⁴ Paksy, 2009. 219-220.o.

Szocialista Párt néven egyesült. A pártban többek között Endre László, Széchenyi Lajos és Málnási Ödön mellett egyre inkább vezető szerepet játszott Szálasi Ferenc. Gömbös Gyula halála után a nyilasok társadalmi támogatottságának kiszélesítéséhez a szélsőjobboldalhoz közeledő MOVE támogatása is jelentősen hozzájárult, utat nyitva a mögötte álló keresztény középosztálybeli és kispolgári csoportok felé. Létrejött és folyamatosan erősödött a nemzetiszocialista mozgalom saját sajtója is. A nyilasok pozícióinak erősödését jelezte az is, hogy a közismerten nyilas kötődésű Endre Lászlót 1938 januárjában Pest vármegye alispánjává választották – ráadásul a kormánypárti jelölttel szemben. Ettől kezdve a mozgalom jóval szabadabban szervezkedhetett az ország egyik legnagyobb területű vármegyéjében.¹⁵

Összességében tehát 1938 – „a mozgalom éve” – feszült bel- és külpolitikai viszonyok közepette a nyilasok jelentős megerősödését hozta. Az alapvetően jobboldali konzervatív államhatalom a nemzetiszocialista és nyilaskeresztes mozgalmakat az állam és a társadalom rendjére veszélyesnek tartotta és ezért igyekezett fellépni ellenük, de legalábbis semlegesíteni őket. A többszörös betiltás ellenére azonban a párt más néven rendre újjalakult, ráadásul a kormánypárton belül is tovább nőtt a szélsőjobboldal felé orientálódó politikusok aránya. A mozgalom szervezését Szálasi ellen folytatott perek sem tudták megakadályozni. Sőt, miután 1938 nyarán „az állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására és megsemmisítésre irányuló büntetben” bűnösnek találták és bebörtönözték, hívei szemében igazi mártírrá vált. A kialakult helyzetben a kormánypárt – mint láttuk – egyrészt rendőrhatalósági és adminisztratív intézkedésekkel lépett fel a nyilasokkal szemben, másrészt viszont igyekezett bizonyos nyilas követeléseket – mérsékeltebb formában – integrálni a saját programjába.

A nyilas mozgalom Budakeszin

A nemzetiszocialista mozgalom Budakeszin való megjelenéséről egy 1933 októberéből származó, a belügyminisztérium birtokába került névjegyzék tudósít, amely a Meskó Zoltán-féle NSZMFMP vidéki szervezőit sorolja föl. Budakeszin egy Engelmann Ede nevű fogorvos szervezte a mozgalmat.¹⁶

¹⁵ Paksy, 2009. 224-226.o. Legfontosabb lapjuk, az Összetartás példányszáma 1938 elejére elérte az 50 000-et.

¹⁶ PML IV.401.a 15/1933.

Erről a kísérletről semmilyen további adat nem maradt fenn.¹⁷ Egy néhány hónappal későbbi, 1934 elején belügyminisztériumi utasításra készített statisztika, amely a Meskó- és a Böszörmény-féle párt elterjedését igyekezett felmérni, már azt állapítja meg, hogy „a *biai járásban* – ahová akkor Budakeszi is tartozott – (...) *semmiféle szervezkedés nem észlelhető*”.¹⁸

Komolyabb nemzetiszocialista szervezkedésről Budakeszin először a főjegyző 1936. májusi politikai helyzetjelentésében olvashatunk. A gróf Festetics féle MNSZP¹⁹ május 8-án jelentette be helyi csoportjának megalakulását. A jelentés szerint „*Azóta három ízben is kértek népgyűlés megtartására engedélyt, melynek megadása esetén különösen az ifjúság körében a szervezkedés erős lendületet nyerne, (...) veszélyeztetve a túlnyomórészt zsidókból álló nyaraló közönség nyugalma, s amellet a nyaralók eltávóása vagy elmaradása folytán a közlakosság anyagi károsodását is okozná.*” A párt híveiről a jelentés megjegyzi, hogy „*a pártba részben a felelőtlen elemek, beszervezett munkások és (olvashatatlan szó – S.P.) pedig a szociáldemokrata párt ifjabb hívei lépnek be. A nyilaskeresztesek szervezkedése nem kívánatos, a község kárára van és veszélyezteti a köznyugalmat, s ezért a mozgalom elfojtására vagy továbbterjedésének megakadályozása céljából minden lehetőt elkövetünk.*”²⁰

Az 1936-os év folyamán több antiszemita megmozdulásról tudósítanak a források, amelyek mind az új mozgalom tevékenységével hozhatók összefüggésbe. Még április végén budakeszi villatulajdonosok egy csoportja anonim levélben egyenesen a belügyminiszterhez fordult, felpanaszolva, hogy a községbe busszal érkező ortodox zsidókat, akik – mint addig minden évben – nyári lakást szándékoztak foglalni, atrocitások érték, csúfolták és kövel dobálták őket. A bérlők ezért visszakövetelték a foglaltot. „*Ennek a mozgalomnak a kiindulása az a népgyűlés volt, melyben kimondták a Szé-*

¹⁷ A szervezőről is csak annyit feltételezhetünk a neve alapján, hogy nem budakeszi származású volt.

¹⁸ PML IV.401.a 1/1934. Míg a Meskó-féle párt megjelenését a Budai-hegység több településéről jelentették – Albertfalva, Budafok, Budakalász, Csillaghegy, Solymár, Törökbalint, Úröm –, a Böszörményi-féle kaszákkeresztesekről egyáltalán nem érkezett adat. Itt jelezzük, hogy az idézett forrásrészleteket a mai helyesírási szabályoknak megfelelően javítottuk.

¹⁹ A párt gróf Festetics Sándor, a kormánypártból kilépett dunántúli arisztokrata nagybirtokos vezetésével jött létre 1933 augusztusában a korai nemzeti szocialista pártok egyikeként. 1934 elején fuzionált a Meskó Zoltán és Pálffy Fidél vezette Nemzeti Szocialista Magyar Földműves és Munkáspárttal. Személyi ellentétek miatt azonban 1934. július elején Festetics kivált a pártból és ismét önálló mozgalmat szervezett Magyar Nemzeti Szocialista Párt néven. Az 1935-ös választásokon egyedüli nyilas pártként sikerült mandátumot szereznie, ráadásul mindjárt kettőt (Festetics Sándor és ifj. Balogh István debreceni gazdálkodó). A párt 1936 augusztusáig, Balogh kiválásáig, a legnagyobb befolyással rendelkező nyilas pártnak számított. Ld.: Paksy, 2009. 202-237.o.

²⁰ PML. V. 1016. C/b 1.d. 7/1936

pészeti Egyesület²¹ gyűlése keretében, hogy az ortodox zsidó nyaralókat ezután ki kell a községből szorítani.”- fogalmazzuk a levélben, azzal vádolva a község vezetőségét, hogy kidoboltatták, hogy „ortodox zsidóknak ne adjanak ki nyári lakásokat (...). Nem kell megengedni a sváb lakosság-nak, hogy a külföldi sváb példát utánozzák és behurcolják Magyarországra. Kérjük Nagyméltóságodat, hogy a törvény teljes szigorával méltóztatás- sék rendet teremteni, a megfelelő rendészeti és biztonsági intézkedéseket megtenni, a csendőrök létszámát szaporítani, a horogkereszt jelvényeket eltávolíttatni, azok használatát rendeletben megtiltani és a nyaraló közön- ség megnyugtatójáról mindenképpen gondoskodni.”²² – írják a villatulajdo- nosok. Az ügyet a sajtó is felkapta, a Társadalmunk című lap több cikkben és helyszíni beszámolóban is tárgyalta az eseményeket,²³ de foglalkozott a témával az Esti Kurír,²⁴ az Újság²⁵ és a magyar zsidóság politikai hetilapja, az Egyenlőség²⁶ is. A vádakot Ajtay Béla főjegyző mind a sajtóban, mind a főszolgabírónak tett jelentésében igyekezett cáfolni: „Budakeszi községben az utóbbi években mind több lengyel zsidó²⁷ nyaraló fordult meg. A nya- ralóknak ezzel a részével a község közönsége általában kifogásolta azt, hogy a községben jóformán semmit sem vásárolnak, mindent Budapestről hoznak ki és egy-egy lakásban 8-12 hozzátartozót is vesznek be magukhoz. Ezért a község közönsége körében valóban merült fel olyan óhaj, hogy a lakások ilyen egyéneknek valóban ne adassanak ki. Ettől a mozgalomtól úgy a község elöljárósága, mint pedig a beadványban említett Szépésze- ti Egyesület merőben távol állt. – áll a főszolgabírói jelentésben. Emel- lett azonban kitér az újonnan megjelenő nemzetiszocialista mozgalomra is: „Nem érkezett hozzám jelentés arról, hogy Budakeszi községben zsi- dóellenes tüntetések volnának, és ott – eltekintve az éretlen felrajzásoktól – horogkeresztet használnának. Az igaz, hogy a községben újabban egy

²¹ Az 1985-ben újraalapított Budakeszi Szépitő Egyesület elődjéről, a „Szépitési Egyesület Budakeszin” nevű egyesületről van szó, amely eredetileg 1889-ben alakult. 1912-ben keletkezett alapszabályai szerint legfontosabb céljai közé tartozott „Budakeszi községnek, mint nyaralóhely- nek fejlesztése” és „a község külsejének szépítése.” Ld.: PML V.1016.c Ca 1.d. 5.kötet. Egyesüle- tek alapszabályai. Budakeszi 10-1f ill. www.budakesziszepito.hu

²² PML IV.401.a 92/1936.

²³ Társadalmunk, 1936. április 24. 7.o. „Zsidóknak tilos a nyaralás Budakeszin”, 1936. május 1. 9.o. „Mégis nyaralhatnak a zsidók Budakeszin?”, 1936. május 22. 6.o. „Szakállal is le- het nyaralni Budakeszin”

²⁴ Esti Kurír, 1936. május 2. 5.o. „Kell-e zsidó nyaraló Budakeszin? Budakeszi főjegyzője cáfolja a rémhíreket –Nyilaskeresztes agitáció a sváb gazdák között”

²⁵ Újság, 1936. május 10. 10.o. „Négy darab nyilas van Budakeszi – Azok is hat pengőt kaptak fejjenként”

²⁶ Egyenlőség, 1936. május 7. 6.o. „Nyaralás Budakeszin”

²⁷ Itt: ortodox zsidó.

nyilaskeresztes mozgalom indult a Magyar Nemzeti Szocialista Párt ren- dezésében; nyilaskeresztes ifjak vonultak egy alkalommal végig a község utcáján és már két ízben is kértek alakuló gyűlés tartására tőlem engedélyt, amit azonban megtagadtam. Ezt a mozgalmat a községi elöljáróság és a csendőrség útján a legéberebben figyeltem.”²⁸ A kedélyek megnyugtató- sa érdekében Dr. Gosztonyi Vilmos, orvos, virilista, a Szépitési Egyesület tagja, az Erdő utcában álló Gosztonyi-Szanatórium tulajdonosa – maga is zsidó származású – szintén megszólalt a sajtóban. Hangsúlyozta, hogy a község, élén a „közismerten liberális főjegyzővel” mindent elkövet, hogy az odaérkező nyaralók a lehető legjobban érezzék magukat. Ezért doboltatták ki, hogy minden kiadó lakást be kell jelenteni a községhez, hogy a községi orvossal ellenőriztethessék. „Úgy látszik ez a dobolás adott okot a rosszhiszemű félreértésre és annak terjesztésére. Budakeszi lakossága a múltban megmutatta, hogy a másvallásúakkal szemben mennyire toleráns, hiszen a nyaralók 90 százaléka zsidó vallású volt és most és a jövőben is szeretettel várják őket.”²⁹

A nyugalom – úgy tűnik – ideiglenesen helyreállt, 1936 júniusában „a Nemzeti Szocialista Párt (...) mozgalma tekintettel a község nyaraló közönségére látszólag szünetel”.³⁰ Az idézett jelentés kitér azonban arra is, hogy a párt a Fő utca 147. szám alatt helyiséget bérelt. A szeptemberi jelen- tés szerint ezt elvesztették – hogy minek következtében, arról nem maradt fenn adat – és a párt alig fejt ki működést. „Történetek ugyan kisebb sűrű- dások a zsidó nyaralókkal, de ezek inkább csak gyerekes csínytevéseknek minősíthetők.” – fogalmaz a főjegyző. Ám ugyanabban a jelentésben be- számol arról is, hogy „legutóbb egy különös eset fordult elő a nyilasokkal kapcsolatban, amely élénk világot vet arra, hogy a nyilasok miként és mi- lyen módon dolgoznak.” Dr. Sebestyén Imre gyógyszerész és illatszere- keskedő és családját, akik a Fő utcában laktak a községben akkoriban ál- landó jelleggel lakó 8-10 izraelita család egyikeként, a Magyar Nemzeti Szocialista Párt levélben szólította fel, „hogy saját érdekében a legrövi- debb idő alatt hagyja el a községet.” Néhány nap múlva a párt két embere – a főjegyző megjegyzése szerint egyikük sem budakeszi – személyesen is felkeresték otthonában, és ismét távozásra szólították fel. A gyógyszerész családjával, – bár a főjegyző hangsúlyozza, erre egyéb okuk is volt, – fel- mondta bérletét és elköltözött a községből.³¹

²⁸ PML IV.401.a 92/1936.

²⁹ Társadalmunk, 1936. május 1. 9.o. „Mégis nyaralhatnak a zsidók Budakeszin?”

³⁰ PML. Budakeszi nagyközség iratai. Elöljárósági iratok. (a továbbiakban: V.1016.C/b) 1.d. 7/1936.

³¹ PML. V.1016.C/b 1.d. 7/1936.

Az októbertől decemberig terjedő időszakról szóló jelentés antiszemita röplapok megjelenéséről tudósít. A párt ekkor már ismét rendelkezett ideiglenes párthelyiséggel – ismét a Fő u. 147-ben. A tagok száma 25-30-főre volt tehető, akik „*legújabbán a Balogh-féle frakcióhoz³² tartoznak*” és „*a lakosság meglehetősen szimpátiával fogadja őket.*” Rendszerint este 8-9 óra tájban gyűltek össze pártértekezletre és a közelgő községi választásokra készültek.³³

1937. január 11-én a fősztolgabíró elérkezettnek látta az időt, hogy az erősödő budakeszi nyilaskeresztes mozgalom megfigyelésére utasítsa a csendőrséget miután „*állítólag egyesek részéről a fennálló állami és társadalmi rend ellen izgató kijelentések is történtek*”. Ugyanazon a napon bezáratta a nyilasok párthelyiségét is.³⁴ A hó végére elkészült csendőri jelentés első ízben kísérli meg összefoglalni a budakeszi nemzeti szocialista mozgalom tevékenységét. Eszerint a párt helyi csoportja 1936. július 16-án alakult meg. Vezetői Körösszegi József³⁵, Szalontai Miklós és Sziklai Béla³⁶ budakeszi lakosok, a „*ténylegesen beiratkozott tagok*” száma 30 fő, a támogatóké pedig kb. 60 fő. Legutóbb 1936 decemberében, az egyik pártgyűlésen hangzottak el kijelentések „*a zsidóknak világmentesre való törekvése ellen*”, ám nem lehetett megállapítani, kik tették ezeket a kijelentéseket, és „*nem merült fel olyan adat sem, amely azt bizonyítaná, hogy az elhangzott kijelentések bűnvádi feljelentésre alkalmasak lennének.*” A jelentés megállapítja, hogy az Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt budakeszi csoportja valóban erősödik, és párthelyiségük megszüntetése után a budapesti pártközpont a helyi vezetőkkel együtt elhatározta, hogy Budakeszin és környékén fokozzák tevékenységét.³⁷ Erre reagálva a fősztolgabíró február elején felszólította a járás valamennyi községének jegyzőit, hogy a mozgalmat kísérjék a legéberebb figyelemmel, mert bizalmas értesülés szerint „*a budakeszi szervezők mozgalmat indítottak arra, hogy a környékbeli községekben is meginduljon a szervezkedés.*”³⁸

³² 1936 augusztusában ifj. Balogh István kilépett a gróf Festetics Sándor vezette Magyar Nemzeti Szocialista Pártból és új pártot alapított Pálffy Fidéllel Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt néven. Ld.: Paksy, 2009. 223.o.

³³ PML. V.1016.C/b 1.d. 1/1937.

³⁴ PML. V.1016.C/b 1.d. 6/1937.

³⁵ Körösszegi József 1906-ban született Tetétlenben. Nyugdíjas csendőrként leendő apósa, Krén István budakeszi bérlő gazdaságában dolgozott földművesként. Hamarosan nyilas középvezető lett. A párt 1939. februári betiltásakor az internáltak között van. Ld.: PML A Budakörnyéki járás fősztolgabírói elnöki iratai (a továbbiakban: IV.424.a.) 15.eln/1937.

³⁶ Valószínűleg elírás, valószínűleg Sziklai Ferenc szabómesterről lehet szó.

³⁷ PML IV.424.a. 15.eln/1937.

³⁸ PML. V.1016.C/b 1.d. 15/1937.

A januári fősztolgabírói jelentés „*figyelemre méltó eseménynek*” nevezi a nyilaskeresztesek megmozdulását, amely „*a törökbálinti választókerületben tapasztalható és főfészkük Budakeszi községben van.*” A fősztolgabíró itt utalt először arra, hogy a mozgalomban „*jelentős szerepet játszik*” dr. Gödrösy Béla ügyvédjelölt, Gödrösy János³⁹ helyettes vezetőjegyző fia.⁴⁰

Februári helyzetjelentésében a fősztolgabíró részletesen írt benyomásairól és igyekezett magyarázatot találni a fejleményekre. Megjegyzi, hogy „*a politikailag józan gondolkodású lakosságnál egyre erősödő közöny tapasztalható. Ezt aztán sietnek kihasználni a szélsőségesek, amint ezt Budakeszi községben a nyilaskeresztesek tették.*” Beszámolt az éppen lezajlott községi képviselőtestületi választásokról, ahol a nyilaskeresztesek külön listán indultak. Bár a hivatalos lista teljes egészében győzött, a nyilasok megszerezték a szavazatok egyharmadát, ami annak köszönhető, hogy „*erősen szervezeten vonultak fel, míg a józan polgári elem alig, alig teljesítette kötelességét. Pedig megállapítható, hogy ez az elem, – a falu színe java – nem tart a nyilaskeresztesekkel, akik tagjaikat leginkább az iffúság köreiből toborozzák.*” Sajnálatlaltal jegyzi meg, hogy a nyilaskeresztesek táborában van a leventeoktatók egy része is, ezért az egyik érintett – ráadásul állami alkalmazott, postatiszt – „*messzi vidékre való áthelyezését*” kérelmezi. Kiemeli, hogy a helyettes vezető jegyző ügyvédjelölt fia is a mozgalom szervezői között van. „*Mostani magatartása még nem tisztázott, állandóan figyeltem. Gödrösy János h. vezetőjegyző működése a korrektség jegyében folyik le s ígéretet tett, hogy az egész mozgalmat leszereli. Ezzel szemben vannak olyan – nem hiteles – értesüléseim, hogy a leszerelés csak addig tart, amíg választása megtörténik; természetesen a választást hosszú időre kitolom.*” Utal a mozgalom nemzetiségi vonatkozásaira: „*A mozgalmat – már csak járásom nemzetiségi vonatkozása miatt is felette veszélyesnek tartom, az összes községekben kísérjék a kérdést a legéberebb figyelemmel. A budakeszi mozgalomban egyik sarkalatos kívánalom, hogy a helybeli állásokat csakis helybelieknek juttassák, és általában a vezető magyar középosztály felé valóságos gyűlöletet mutatnak. Nézetem szerint ez mutatja a kérdés nemzetiségi voltát.*”⁴¹

³⁹ Gruber János 1891-ben született Budakeszin tekintélyes, egykori úrbéres gazdacsaládban. 1913-ban kezdett aljegyzőként dolgozni a községhez. Az első világháborúban hadnagyként szolgált és csak 1921-ben tért haza a hadifogságból. 1922-től adóügyi jegyző, majd Ajtay Béla vezetőjegyző 1934 decemberében bekövetkezett halálát követően éveken át helyettes, majd véglegesen kinevezett vezetőjegyző 1945-ig. Nevét 1934-ben Gödrösyre magyarosította. 1944 végén elmenekült a községből. 1945-ös visszatérése után internáltak, 1946 márciusában kitelepítették Németországba. Ld.: PML IV.424.a. sz.n./1935.

⁴⁰ PML IV.424.a. 6.eln/1937. A fentebb idézett csendőri jelentésben Gödrösy Béla neve nem szerepelt.

⁴¹ PML IV.424.a. 6.eln/1937. A község vezető hivatalnokai, választott tisztségviselői és egyesületi vezetői 1944-ig jelentős részben az egykori úrbéres családok leszármazottai közül ke-

Az erélyes hatósági fellépés következtében a párt 1937 tavaszára látszólag visszaszorult. Április 18-ára tervezett népgyűlésüket nem engedélyezték, a párt vezetői közül pedig többen visszavonultak, illetve elhagyták a községet. Gödrösy Béla főszolgabírói nyomásra az év elején elköltözött⁴², Sziklai Ferenc szabómester iparendéjét leadta és Budapestre távozott, Körösszegi József pedig a párt budai főkerületének vezetője lett.⁴³ Májusi helyzetjelentésében a főszolgabíró úgy látta, hogy a mozgalmat, amelynek „főfésze” Budakeszin volt, sikerült „szétugrasztania” és csak egy-két vezető dolgozik még titokban.⁴⁴ Egy július végi csendőri jelentés szerint a mozgalom „szünetel”, egyetlen egy tagdíjat fizető tagja sincs. „Párthelyiségük nincsen, így teljesen szétzültek, egyébként a nagy munkaidőre való tekintettel nem politizálnak az emberek, hanem dolgoznak.”⁴⁵

A visszaszorulás azonban csak átmenetinek, illetve látszólagosnak bizonyult: egy augusztus 31-i csendőri jelentés szerint a budakeszi MNSZP tagjai kiváltak a gróf Pálffy vezetés alatt álló pártból és Szálasi Ferenc féle Nemzeti Akarat Pártjához (NAP) csatlakoztak. „Budakeszi községből a zsidó nyaralók már mennek vissza. Erre fel a helyi nyilasok is kezdenek élénkebbek lenni. Már párthelyiség után járnak (...).”⁴⁶

Szeptember 3-án a főszolgabíró ismét a csendőrnnyomozó parancsnoksághoz fordul a „nyilaskeresztes mozgalom újjáéledése” tárgyában. Miután „a nyaralási idény végével a szélsőjobboldali mozgalom erősödése várható,” ismét megfigyelésre utasítja a csendőrséget, különös tekintettel a Gödrösy család szerepének a tisztázására, tekintettel Gödrösy János helyettes vezetőjegyző várható végleges megválasztására.⁴⁷

A polgári ruhás nyomozók által végzett „bizalmas puhatolás” eredménye szerint „komoly nemzeti szocialista irányzatú szervezkedés” nem

rültek ki. Ld.: Jautz, 1939. 30.o.

⁴² Dr. Gödrösy Béla „visszahúzódik (...) tekintettel, hogy az atya érdekei úgy kívánják. A főszolgabíró áprilisi jelentése szerint „nyomásomra nevezett már mintegy két hónapja elköltözött Budakeszi községből, a nyilaskeresztesek táborában ezért nem található.” Ld.: PML IV.424.a. 15.eln/1937.

⁴³ PML IV.424.a. 6.eln/1937. Más forrás szerint „Budapesten az Erőd utcában van beosztása, ott helyettes elnök.” Ld.: PML IV.424.a. 15.eln/1937.

⁴⁴ PML IV.401.a 152/1937.

⁴⁵ PML IV.424.a. 15.eln/1937.

⁴⁶ PML IV.424.a. 15.eln/1937.

⁴⁷ PML IV.424.a. 15.eln/1937. Dr. Gödrösy Béla „ugyanis a nyilaskeresztes mozgalom megalapításában részt vett, utóbb azonban állítólag teljesen elhagyta a mozgalmat. Ezt édesapja közölte velem, aki jelenleg Budakeszi község h. vezető jegyzője és akinek végleges megválasztása várható. E családi kapcsolat alapján és figyelemmel a jegyzői állás betöltésénél megkívánt fontos érdekekre, különös súlyt helyezek arra, hogy a nyilaskeresztes mozgalomban a Gödrösy család működéséről tiszta képet kapjak.

folyik a községben. „Tény azonban az, hogy van a községben 30-40 fiatal-ember /: választójog nélkül:/, akik hívei az eszmének, és mint a múltban is, bármelyik percben kaphatók aktív, szervező munkában részt venni, ezt viszont jelenleg nem szorgalmazza senki.” A jelentés szerint ezek az emberek – mint az a korábbi dokumentumokból is látható – azelőtt Körösszegi és Sziklai vezetésével a Pálffy Fidél vezetése alatt álló Egyesült Magyar Nemzeti Szocialista Párt budai csoportjához tartoztak. Körösszegi azonban összetűzésbe került a párttal és a gróf Festetics Sándor által vezetett Magyar Nemzeti Szocialista Párthoz csatlakozott, ahová a mozgalom budakeszi hívei is követték. Emellett összeköttetésbe került Szálasi Ferencel is, „nyilván neki is propagandát csinál, így került Szálasi mozgalomnak eszméje Budakeszire (...) Tehát azok, akik Körösszegi mögött állnak, nemcsak Festeticsnek, hanem Szálásinak is hívei, mert az elvek azonosak.” A Gödrösy családot lényegében tisztázza a nyomozás: „Dr Gödrösy Béla ügyvédjelölt, – jegyzőhelyettes fia, - aki a múltban részt vett a nyilaskeresztesek mozgalomban, 1937 tavasza óta teljesen visszavonult. Politikai tevékenységet nem fejt ki. A Gödrösy család a községben köztisztviselőként áll, magatartása és jelenlegi működése politikailag kifogás alá nem eshet.” A csendőrnnyomozó tiszt a jelentés végén hangsúlyozza, hogy a mozgalmat továbbra is figyelteti, „de ha törvénybe ütköző cselekedetet nem követnek el, velük szemben eljárni nem lehet”, különösen miután Körösszegi híveivel az országgyűlési mandátumot nyert Festeticshez csatlakozott, aki legálisan szervezhette mozgalmát.⁴⁸

Az októberi, novemberi és decemberi helyzetjelentések arról tanúskodnak, hogy a hatósági fellépés nem tudta megakadályozni Budai-hegyvidék falvaiban a mozgalom terjedését: a nyilaskeresztesek és frontisták⁴⁹ különböző frakciói megjelentek Budaörsön, Pesthidegkúton, Tökön és Nagytétényben is.⁵⁰

Bár a novemberi főszolgabírói helyzetjelentés szerint a mozgalom járásbeli térhódításával szemben Budakeszin „erős visszafejlődést mutat (...) s ma már külsőleg semmiféle tevékenységet nem fejt ki.”⁵¹, decemberi je-

⁴⁸ PML IV.424.a. 15.eln/1937.

⁴⁹ A Nemzeti Front Magyar Szocialista Néppárt 1936-ban alakult Salló János tisztviselő és Rajniss Ferenc újságíró vezetésével, akik a nemzeti szocializmus sajátosan magyar arculatát kívánták megteremteni. Bár a keresztény középosztályban bizonyos ismertségre és népszerűsége tett szert, országos szervezetet nem tudott kiépíteni. Az 1939-es választások előtt fuzionált a Meizler Károly vezette Keresztény Nemzeti Szocialista Fronttal, átvéve annak nevét is. A Budai-hegyvidéken elsősorban Pesthidegkúton és Tökön tudott szervezkedni. Bővebben ld.: Paksy, 2009. 230-231.o.

⁵⁰ Nincs bizonyíték arra, hogy a terjeszkedés Budakesziről indult volna, a források inkább a főváros felé mutatnak.

⁵¹ PML IV.401.a 152/1937.

lentésében a főjegyző arról ír, hogy a budakeszi nemzeti szocialistáknak a Fő u. 144-ben ismét „*párthelyiséget jelöltek ki*”, és gyűléseket szándékoznak tartani. Új vezetőjük, Tóth Pál rádiótávírász és gépész, aki „*a Szálasi-csoport embere*”.⁵² A jegyző szerint a párt „*élénksége abban nyilvánul meg, hogy január hó 28-ról 29-ére virradó éjszakán több helyen a villanyvilágítást szolgáló oszlopokon nyilaskereszteseket festettek.*”⁵³

Összességében tehát az 1937 augusztusa és 1938 februárja közötti időszakban a budakeszi nemzeti szocialisták az országos fejleményeknek megfelelően több kitérő után végül felsorakoztak Szálasi pártja mögé. Taglétszámuk újra növekedni kezdett: 1938 elején mintegy 50 főre tehető.⁵⁴ A hatóságok tehetetlenségét jelzi a főszolgabíró február 2-i levele, melyben az előző év februárja óta már másodszer nyomatékosan utasította a vezetőjegyzőket, hogy a jelentéseket teljes részletességgel tegyék meg és ne hallgassák el a fontos információkat.⁵⁵ Február havi jelentésében ismét megállapítja, hogy „*a szélsőjobb oldali mozgalom tovább terjedt, főhelye Pesthidegkút és Budakeszi községben van, ezenfelül Budaörs és Zsámbék községben mutat élénkebb tevékenységet.*”⁵⁶

1938. február 13-án a budakeszi helyi csoport mintegy 300 fő vett részvételével előadást tartott az egyik vendéglőben, majd 25-én beszüntette működését.⁵⁷ Újabb fordulat következett be a párt életében, a Darányi-kormány ugyanis február 21-én – 1937 után ismételen⁵⁸ – feloszlatta, Szálasi és a párt 72 vezető funkcionáriusát pedig eleinte előzetes letartóztatásba, majd házi őrizet alá helyezte. Márciusban azonban Hubay Kálmán, nemzetiszocialista országgyűlési képviselő Nemzetiszocialista Magyar Párt néven új mozgalmat alapított, amelyhez Szálasi hívei is csatlakoztak és ettől kezdve a párt Nemzetiszocialista Magyar Párt–Hungarista Mozgalom (NSZMP-HM) néven szerepelt.⁵⁹ A főszolgabíró márciusi helyzetjelentéséből kitűnik, hogy a fenti események milyen zaklatott bel-és külpolitikai viszonyok között zajlottak: „*Tisztelettel jelentem, hogy az elmúlt hónapban a politikai helyzetet a zsidókérdés uralta. Ebben a kérdésben a pártok között a határvonalak valósággal elmosódtak és a közvélemény*

⁵² PML IV.424.a. 6.eln/1937. Tóth Pál személyéről ennél többet nem sikerült kideríteni.

⁵³ PML. V.1016.C/b 1.d. 3/1938.

⁵⁴ PML IV.401.a 15/1938.

⁵⁵ PML. V.1016.C/b 1.d. 31/1938. illetve azt megelőzően: PML. V.1016.C/b 1.d. 7.eln/1937.

⁵⁶ PML IV.401.a 15/1938.

⁵⁷ PML. V.1016.C/b 1.d. 3/1938.

⁵⁸ 1937. április 16-án a Darányi-kormány feloszlatta Szálasi Ferenc első pártját, a Nemzeti Akarat Pártját. Ld.: Paksy, 2009. 225.o.

⁵⁹ Pintér, 1999. 187.o.

egyértelműleg a kérdés mielőbbi megoldását várja.” A jelentés utal az „*osztrák eseményekre*”, melyek kapcsán a keresztény gazdasági párt legitimista szárnya, amely a budakörnyéki járásban hagyományosan erős volt, háttérbe szorult. A kormánypártról megjegyzi, hogy „*tevékenységet egyáltalában nem fejt ki.*”

Az immár Hubay Kálmán vezette új nyilaskeresztes párt budakeszi helyi csoportját 1938 áprilisában szervezték meg. A párt saját irodát is berendezett, amelyet esténként 7-től 9-ig tartott nyitva. A tagok többsége – nagyrészt kisiparosok, kisebb részben földművesek és néhány értelmiségi – már az előző pártnak is tagja volt.⁶⁰ Úgy tűnik, a budakeszi szervezők különösen eredményesek voltak: a főszolgabíró áprilisi jelentésében ismételen kénytelen volt megállapítani, hogy a fővárossal határos községekben a Hubay-féle párt „*általános tevékenységet kezdett*” és „*a párt főhelye Budakeszi községben van, ahol mint a Szálasi-párt utóda működik.*” A mozgalom további terjeszkedését mutatja, hogy már párthelyiséget tartott fenn Nagytétényben, Pilisszentivánon, Pilisvörösváron – ez utóbbi kettő német bányásztelepülés –, valamint erős propagandát fejtett ki Budaörsön, Soly máron, Ürömmön, és Zsámbékon. Utóbbi német települések közül több a legitimista kereszténypárt bázisainak számított.⁶¹ A jelentés ismét kitér a kormánypárt gyengeségére, amely „*vontatott tevékenységet fejt ki,*” sőt, a biai választókerület falvaiban „*teljesen beszüntette működését.*”⁶² A következő hónapban a párt tovább erősödött, és egyre több községben kezdett eredményes szervezkedésbe: a fent említettekén túl már Bián, Törökbálinton és Nagykovácsiban is.⁶³ Az áprilisi és májusi jelentések szerint a pártban „*egyes kommunista elemek (...) igyekeznek elhelyezkedni*”⁶⁴, a vezetők között pedig „*többben vannak olyanok, akik korábban a legitimista párthoz tartoztak. A többi polgári pártok, továbbá a szociáldemokrata párt különösebb tevékenységet nem fejtett ki. A helyzet általában nyugodt. Szórványosan előfordul, hogy a németajkú községekben az éjszakai órákban Heil Hitler kiáltások hallatszanak és egyes helyeken horogkeresztet rajzoltak.*”⁶⁵

1938 június 16-án – Úrnapján – a párt vezetői közül többen, Hubay Kálmán, Málnási Ödön, gróf Széchenyi Lajos és maga Szálasi Ferenc is, aki szűk három hete szabadult a házi őrizetből, személyesen Budakeszire

⁶⁰ PML. V.1016.C/b 1.d. 47/1938.

⁶¹ Ld.: Budaörs, Üröm és Nagykovács eredményeit az 1931-es és 1935-ös választásokon. Hubai: 2001. CD-ROM melléklet.

⁶² PML IV.401.a 15/1938. A főszolgabíró utalt rá, hogy a budakeszi helyzetről külön jelentésben is beszámolt már, ez a dokumentum azonban – úgy tűnik – nem maradt fenn.

⁶³ PML IV.401.a 15/1938.

⁶⁴ PML IV.401.a 15/1938.

⁶⁵ PML IV.401.a 15/1938.

látogattak. A jegyzői jelentés szerint – „*az állami fiúiskola előtt álló nézőközönség közé elkeveredve*” megtekintették a körmenetet,⁶⁶ majd Fruh József helyi nemzeti szocialista párttag – későbbi nyilas képviselőjelölt – pincéjébe mentek, ahonnan rövid tartózkodás után eltávoztak.⁶⁷ A hónapról szóló főszolgabírói jelentés szerint a párt tevékenysége erősödött, „*magatartásuk sok esetben kihívó, és szeretnek magasabb tisztségviselőknél való feljelentésre hivatkozni.*” A főszolgabíró szerint több hívük, valószínűleg tagjuk is van a leventeoktatók között, ezért javasolja, hogy az 1938. május végén elfogadott 3400/1938. M.E. sz. rendelet hatályát rájuk is terjesszék ki.⁶⁸ Megemlítendő, hogy az 1938-as nyári szezonban érezhetően – 95 családdal, azaz mintegy 30%-kal – csökkent a nyaralók száma „*az erős antiszemita áramlat miatt*”.⁶⁹

1938 ősze változást hozott a járás vezetésében: Schultz Gábor budakörnyéki főszolgabírót Dr. Horváth János, korábban a váci járás főszolgabírója váltja fel. A tiszti értekezlet jegyzőkönyve tükrözi a hatóságok nyilasokkal szembeni magatartásának alakulását: „*Politikai megbízhatatlanokról egy névsort kell készíteni, és azon kívül meg kell állapítani, hogy a községben hány zsidó van és azok mikor jöttek oda. Nyilas mozgalommal szemben, ott, ahol a vezetők intelligens emberek, megértéssel kell lenni. Más a helyzet, ha gyűlevész emberekből áll a mozgalom.*”⁷⁰

A március óta dinamikus terjeszkedő Hubay-féle NSZMP-HM sem állt fenn egy egész évig. Teleki Pál miniszterelnök 1939. február 23-án, három hónappal a választások előtt feloszlatta, vezető funkcionáriusait internáltatta, legfontosabb lapjait – Magyarország, Összetartás – pedig a tavasz folyamán betiltotta.⁷¹ A szervezet erejét mutatja, hogy a betiltáskor a budakörnyéki járás 29 községéből már 23-ban volt pártirodája.⁷² Az utódpartot ismét a parlamenti képviselősege révén mentelmi joggal rendelkező, szabad lábbon maradt Hubay Kálmán szervezte meg, aki már március 8-án bejelentette a Nyilaskeresztes Párt (NYKP), megalakulását. A március 15-én

⁶⁶ A mintegy két és fél kilométer hosszú, színpompás úrnap virágszőnyeg 1946 előtt valódi látványosságként ment és látogatók tömegeit vonzotta a községbe.

⁶⁷ PML. V.1016.C/b I.d. 55/1938.

⁶⁸ PML IV.401.a 15/1938. A 3400/1938. M.E. sz. rendelet megtiltotta az állami és köztisztviselőknél, hogy „*a törvényes rend követelményeibe ütköző*” egyesületek – így a különböző nemzetiszocialista és nyilas pártok valamint a szociáldemokrata párt tagjai legyenek. A rendelet hatályát 1940-ben, a II. bécsi döntést követően feloldották.

⁶⁹ Jautz M. Flamina: Budakeszi. Földrajzi tanulmány. Szeged: 1939. 67. és 69.o.

⁷⁰ PML A Budakörnyéki járás főszolgabírói iratai. Külön kezelt iratok. (a továbbiakban: IV.424.e.) Tiszti értekezlet a községek helyzetéről. A személyi változás okai és körülményei még nem teljesen tisztázottak. Jelentőségére a későbbiekben még kitérünk.

⁷¹ Szöllösi-Janze, 1989. 148.o.

⁷² PML IV.401.a 10/1939.

közzétett „*Országépítő Program*” taktikai okokból az előzményekhez képest mérsékeltebb megfogalmazásokat tartalmazott. Hangsúlyozta, hogy a párt követeléseinek alkotmányos úton kíván érvényt szerezni, antikapitalista és antiszemita jellege azonban mit sem változott.⁷³ A forgatókönyv most is ugyanaz volt, mint a korábbi betiltás(ok)nál: a feloszlított mozgalom tagjai egyszerűen átléptek az új pártba, és ott folytatták a szervezkedést, ahol abbahagyták.⁷⁴

Az 1939 tavasza már a választásokra való készülődés jegyében zajlott. Az ekkor írt főszolgabírói és jegyzői jelentések általában a kormánypárt, illetve jelöltjei népszerűségét igyekeznek bizonygatni, nyilvánvalóan felsőbb elvárásoknak megfelelően. Az 1935-ös választáshoz képest fontos változás volt, hogy új választókerületi beosztás – mint fentebb már említettük – a korábbi törökbálinti kerület többségében németek lakta községeit a Budapest-környéki lajstromos kerületbe olvasztotta. A kormánypárt Ébner György budai bírójelölésével látta biztosítottnak a budakörnyéki németajkú lakosság támogatását. – aki a főszolgabíró szerint „*jó szónok, és közismert derék és becsületes, államhű gondolkodásáról*”. Ébner György végül a lista 5. helyén szerepelt.

A főszolgabíró május 10-én utasította a községek vezetőjegyzőit, hogy küldjenek „*hetenként két izben pontos és a való helyzetnek megfelelő választási helyzetjelentést*” és hozzátette, hogy „*a felettes hatóságokat a MÉP hivatalos jelöltjei érdeklik elsősorban.*”⁷⁵ Ez az egyoldalú, a realitásokra kevésbé tekintettel lévő elvárás is közrejátszhatott abban, hogy a közvetlenül a választások előtt készült helyzetjelentések nem adtak megbízható képet az egyes politikai erők valós támogatottságáról. Ennek megfelelően az eredmények megdöbbenést keltenek.

Különös mértékben áll ez Budakeszire. A főjegyző május 12-én kelt levelében – azaz mintegy két és fél héttel a választások előtt – még arról tudósított, hogy „*a MÉP-lista vezető szerepet tölt be, és igen jó hatást váltott ki az, hogy Ébner György kedvező helyezést nyert*”. A kormánypárt a helyi szervezet vezetőjének értesítője szerint a szavazatok mintegy 60%-ára számíthat. A riválisokról szólva mindössze annyit jegyzett meg, hogy „*jelenleg a MÉP szervezeten kívül még a Nyilaskeresztes Pártnak van talaja.*”⁷⁶ Négy nappal később, az ajánlási ívek hitelesítése után azonban már jóval óvatosabb volt, mert a kormánypárt 60 aláírásával szemben a NYKP négyszer annyit, 240-et kapott, míg 40 jutott a Nemzeti Reformpártnak és 30

⁷³ Szöllösi-Janze, 1989. 126.o.

⁷⁴ PML IV.401.a 10/1939.

⁷⁵ PML. V.1016.C/b I.d. 51/1939.

⁷⁶ PML. V.1016.C/b I.d. 37/1939.

az Egyesült Kereszténypártnak. Ezek után – a realitásokat nyilvánvalóan figyelmen kívül hagyva – úgy vélte, hogy a szavazatok egyenlő arányban oszlanak majd meg a MÉP, a NYKP és a többi párt között, azaz mindegyik körülbelül 30-30%-ot kap.”⁷⁷ Május 19-én a MÉP előző napi gyűléséről írt, amelyen az „*elhangzott beszédek a lakosságban igen jó hatást váltottak ki*” és igyekezett bizonygatni, hogy a nyilasok állandó közbeszólása a lakosságban erős visszatetszést szült, ami növelte a kormánypárt támogatását.⁷⁸ A választások előtti utolsó fennmaradt, május 23-án kelt helyzetjelentésben a főjegyző még mindig azt hangsúlyozta, hogy „*az utóbbi napokban a MÉP körében a hangulat javult*” és megismételte a régi érvet, amely szerint a lakosság azon része, amely nyári lakások kiadásából él, a főként zsidó származású vendégek elmaradásától tart, és ezért nyilasellenes propagandát fejt ki. Utalt a napilapokban megszelleztetett „Zöld Könyv” tartalmára, „*melynek következtében a kisgazdák köréből is már sokan csatlakoztak a MÉP-hez.*”⁷⁹

Mindezek után került sor május 28-29-én a választásokra, ahol a már fentebb említett eredmények születtek.

Taktika és ellenfelek

Bizonyos, hogy a szélsőjobb kiemelkedő eredményéhez nagyban hozzájárult a választások titkossága, hiszen a kormánypártnak, ill. az érdekében eljáró hatóságoknak így jóval kevesebb alkalma nyílt a szavazók manipulálására. Eredményesnek bizonyult a különböző nemzeti szocialista és nyilas pártok igen jól szervezett választási kampánya is: a szavazatmaximálás érdekében különböző pártjaik választási szövetséget kötöttek, ami megóvta őket attól, hogy ugyanabban a kerületben több jelöltet állítsanak, és egymás ellen küzdjenek.⁸⁰

Szintén fontos momentum volt az ellenfelek, elsősorban a kormánypárt gyengesége. Ha a többi ellenzéki párt helyzetét vizsgáljuk, szembeötlő

⁷⁷ PML. V.1016.C/b 1.d. 37/1939.

⁷⁸ PML. V.1016.C/b 1.d. 39/1939.

⁷⁹ PML. V.1016.C/b 1.d. 37/1939. A „Zöld könyv” című nyilas brosúrát a választásokat megelőzően 100 000 példányban küldték Berlinből különböző magyarországi címekre. Az eset nagy politikai botrányt kavart, amelyet a kormánypárt igyekezett is kihasználni a nyilasok lejáratására. Az akkori vélekedésekkel szemben azonban nem a hivatalos német politika állt az akció mögött – Ribbentrop ingerülten esztelenségnek nevezte az egészet és vizsgálatot rendelt el az ügyben. A kezdeményezés háttérében egyéni akciók álltak. Ld.: Szöllösi-Janze, 1989. 217-218.o.

⁸⁰ Pintér, 1999. 195.o.

a kereszténypárt drámai tévesztése, különösen az előző választáshoz képest. A legitimista kereszténypárti mozgalmak – mint fentebb már említettük – hagyományosan erős bázissal rendelkeztek a budakörnyéki német falvakban. A Griger Miklós bicskei plébános által 1933 nyarán alapított Nemzeti Legitimista Néppárt (NLNP) az 1935-ös választásokon 40% fölötti eredményével a budakörnyéki járás mindhárom választókerületében megszorogatta a kormánypártot,⁸¹ így – bár nem sikerült mandátumot szereznie – a hatóságok a legitimizmust 1937 közepéig-végéig a régió legjelentősebb ellenzéki erejeként tartották számon.⁸² A NLNP azonban 1937 elején beolvadt a Keresztény Gazdasági és Szociális Pártba, majd hívei az Anschlusst követően e párton belül is háttérbe szorultak. „*Megállapításom szerint a róm. kat. papság várakozó állaspontra helyezkedett a politikai kérdéseket illetően. Az Egyesült Keresztény Gazdasági Párt keretében sem fejt ki tevékenységet.*”⁸³ – írta a főszołgabíró 1938 áprilisi helyzetjelentésében. A párt tévesztését jól mutatják a budakeszi adatok, annak ellenére, hogy az 1935-ös többségi és az 1939-es arányos rendszerben született eredmények nem hasonlíthatók össze egymással, csak a tendenciát jelzik. Míg 1935-ben a budakesziek 58,87%-a (1045 fő) szavazott a NLNP jelöltjére az egyetlen, kormánypárti ellenféllel szemben, 1939-ben az Egyesült Kereszténypárt (EKP) pártlistája mindössze 4,37%-ot (124 fő) ért el. A tény, hogy az EKP-nak mindössze 30 ajánlószełvényt sikerült összegyűjtenie – ezek jelentős részét is a plébános környezete és a zárdaiskolában tanító apácák adták össze – a párt alacsony támogatottságán túl az egyház politikai befolyásának behatároltságát is tükrözi.

Látványos a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) visszaesése is. A választási adatok tanúsága szerint az MSZDP-nek az 1920-as években még komoly bázisa volt a régióban.⁸⁴ Országos szinten fokozatosan veszítette el híveit, amit az egyes választásokon megszerzett voksok, illetve mandátumainak száma jól tükröz.⁸⁵ Ha a fentebb megfogalmazott fenntartásokat figyelembe véve megvizsgáljuk a párt budakeszi eredmé-

⁸¹ Bia: 43,62%, Pilisvörösvár: 42,39% Törökbálint: 42, 16%, ld.: www.vokscentrum.hu

⁸² PML IV.401.a 152/1937.

⁸³ PML IV.401.a 15/1938.

⁸⁴ A teljesség igénye nélkül: 1922-es választáson Nagykovácsiban (36,46%), Pilisvörösváron (72,90%), Solymáron (50,90%) és Törökbálinton (63,43%) az MSZDP jelöltje győzött, de jelentős eredményt ért el Budaörsön (34,05%) is. Budafok a Budapest-környék választókerületéhez tartozott, így ott titkos volt a szavazás. 1922 és 1935 között valamennyi választást a szociáldemokraták nyertek. Ld.: Hubai, 2001, CD-ROM-melléklet.

⁸⁵ 1922: 17,00% (25m), 1926: 11,09% (14m), 1931: 10,98% (14m) 1935: 6,69% (11m) 1939: 3,42% (5m). Különösen feltűnő volt a párt visszaesése Budapesten, ahol a legnagyobb bázisa volt: 1922-ben a párt még a szavazatok 40%-át meg tudta szerezni, 1935-re ez az arány 22%-ra, 1939 viszont már 12%-ra csökkent. Ld.: www.vokscentrum.hu

nyeit, még nagyobb térvesztés mutatkozik. Jelöltjeik az 1922-es és az 1926-os választásokon még 41,26, illetve 44,46%-ot kaptak. 1931-ben és 1935-ben a párt nem indít(hat)ott jelöltet, 1939-ben pedig csak 2,8%-ot ért el az SZDP-lista⁸⁶ – mindössze nyolcvan szavaztak rá. A párt támogatottságának csökkenéséhez mindenképpen hozzájárult, hogy a hatóságok többnyire szélsőséges mozgalomként kezelték és igyekeztek akadályozni működését. Fontos hangsúlyozni azt is, hogy nyilasok a szociáldemokrata sőt, a kommunista program számos elemét átvették – antikapitalista retorika, tervgazdaság, a magántulajdon korlátozása – ezzel is magyarázható, hogy számos korábbi szociáldemokrata átpártolt hozzájuk. Az 1930-as évek második felében a budakörnyéki járásban készült politikai helyzetjelentések általában az MSZDP passzivitását hangsúlyozzák. Helyi szervezete csak néhány községben volt, és általában azok sem fejtettek ki rendszeres működést. Budakeszin az 1939-es választások előtt az SZDP nem is szerepel az ajánlószelvényeket gyűjtő pártok között.

A kormánytól balra álló ellenzéki pártok közül meg kell még említeni a Független Kisgazdapártot is, amely 1937 elején, éppen a nyilasokkal párhuzamosan kezdte meg a szervezkedést a régióban. Tevékenységét a hatóságok éberrel figyelték. Budakeszin is tartott gyűlést, de nem sikerült kiépítenie szervezeteit, így az 1939-es választáson már jelöltet, illetve a Budapest-környéki választókerületben listát sem tudott állítani.⁸⁷

Legszembetűnőbb azonban a kormánypárt gyengesége. Politikai helyzetjelentéseikben a főváros környéki járások főszolgabírái már 1937 végétől kezdve folyamatosan jelezték a Nemzeti Egység Pártja (NEP) működési nehézségeit. Erre – mint fentebb láttuk – a budakörnyéki járás főszolgabírája is többször utalt, de 1938 szeptemberében még nyíltabban fogalmazott a központi járás főszolgabírája: „*a NEP vezetősége egyáltalán semmilyen irányító lépést nem tesz, és azokat a rétegeket, amelyek eddig a NEP gondolatkörében éltek, ezzel teljesen átengedi a szélsőségesebb irányzatok propagatív működésének.*”⁸⁸ 1939 februárjában, három hónappal a választások előtt már határozottan kéri a főispánt, hogy sürgősen intézkedjen a kormány iránti bizalom felkeltése érdekében, mert ellenkező esetben a járás közönsége „*visszavonhatatlanul csatlakozni fog a szélsőséges irányzathoz.*”⁸⁹

⁸⁶ A párt 1939. januári kongresszusán Magyarországi Szociáldemokrata Pártról (MSZDP) Szociáldemokrata Pártra (SZDP) változtatta nevét, hogy mérsékelje nemzetközi jellegét. Ld.: Pintér, 1999. 188-189.o.

⁸⁷ PML IV.424.a. 6.eIn/1937.

⁸⁸ PML IV.401.a 15/1938.

⁸⁹ PML IV.401.a 18/1938.

Mi lehetett a kormánypárt gyengeségének oka? A korábbi választások eredményei mutatják, hogy a Budai-hegység falvaiban az esetek döntő többségében a kormánypárti jelöltek szereztek mandátumot, de úgy, hogy mellettük az ellenzéki jelöltek – kereszténypártiak, szociáldemokraták és pártonkívüliek – is jelentős, gyakran 30-40% körüli támogatottsággal rendelkeztek.⁹⁰ Az ellenzéki választói magatartás tehát nem tekinthető előzmények nélkülinek a régióban, és emellett érdemes ismételt hangsúlyozni azt is, hogy ezek az eredmények még nyílt szavazás mellett születtek.

A főváros környéki településeken már 1933-ban komoly nehézségekbe ütközött a Gömbös-féle új kormánypárt, a NEP megszervezése. A források szerint ebben jelentős szerepe volt az ekkor kibontakozó „*Milchkampfnak*”. A főváros ugyanis közegészségügyi okokra hivatkozva megszüntette a „*milimári-rendszert*,”⁹¹ emellett jelentősen korlátozta a szekérről való árusítást egyéb termékek esetében is. A gazdák tetemes haszontól estek el és vehemensen tiltakoztak a rendelet bevezetése ellen.⁹² Miután idővel kiderült, hogy a nem sokkal korábban nagy várakozással övezett Gömbös nem siet a segítségükre, a gazdák az ellenzéki pártok felé kezdtek orientálódni, amelyek természetesen igyekeztek politikai tőkét kovácsolni a kialakult helyzetből.⁹³ Ebben a légkörben érthető módon nem volt könnyű a falvakban megfelelő vezetőket találni. A NEP a legtöbb választókerületben nehezen szerveződött meg és gyakoriak voltak a lemondások is.⁹⁴ Ezt tükrözik az 1935-ös választási eredmények: bár a NEP jelöltjei jutottak

⁹⁰ Bővebben lásd: www.vokscentrum.hu, – a biai, a pilisvörösvári és a törökbálinti választókerületek eredményei 1922 és 1935 között.

⁹¹ Milimáriknak nevezték a tejet, tejterméket a városban árusító, illetve házakhoz szállító sváb asszonyokat.

⁹² A „*tejkartell*” Ürömrre érkező autóját a lakosság megrongálta, ezért többeket perbe fogtak. Védelmüket Kussbach Ferenc vállalta. Ld.: Sonntagsblatt, 1934. július 1.6.o. „*Die Folgen des erbitterten Kampfes für den freien Milchverkehr vor Gericht. Die Ürömer auf der Anklagebank*”

⁹³ Példaként említhető egy 1934-es jelentés, amely szerint a nagykovácsi képviselőtestület 3 tagja „*amióta a tejrrendelet életbe lépett, hangosan szerepelnek különböző gyűléseken, és pedig: Nemzeti Néppárt, Horogkeresztes, Nyilaskeresztes, Szociáldemokrata Párt budapesti ülésein.*” Ld.: PML IV.401.a 15/1933.

⁹⁴ Erről tanúskodik a törökbálinti választókerület választmányának Budakeszin tartott alakuló üléséről készült jegyzőkönyv, amely idézi Navratil Dezső, a kerület országgyűlési képviselőjének hozzászólását. Eszerint „*a fennforgó nehézségek főképp a tejkérdésben lelik magyarázatukat és (...) a párt szervezési munkálatai csak az esetben kecsegtetnek megfelelő kilátásokkal, ha a tejkérdésben megnyugtató intézkedések történnek.*” Dr. Schaffer Mihály budaörsi orvos szerint „*több száz gazda azonnali csatlakozása volna biztosítható, ha a tejkérdés megoldása megnyugtató irányba terelődne.*” Miller József, budakeszi plébános „*a budakeszi gazdák nehéz helyzetét hasonlóan jellemzi és a tejkérdés megnyugtató rendezését a szervezés eredményessége érdekében igen fontosnak tartja.*” Az ülés résztvevői úgy határoztak, hogy már másnap megjelennek a vármegyei elnöknél – ezt a tisztelet Dr. Preszly Elemér főispán töltötte be –, hogy tájékoztassák a körülményekről. A megbeszélés eredménye nem ismeretes, de a későbbi források tanúsága szerint nem sikerült megnyugtatóan rendezni a problémát. Ld.: PML IV.401.a 5/1933.

mandátumhoz, az ellenzéki NLNP – mint fentebb láttuk – jelentős, 40% feletti támogatottságot szerzett a budakörnyéki járás mindhárom választókerületében.

1937 végétől kezdve, a nyilasok előretörésével párhuzamosan ismét szaporodtak a kormánypárt működésképtelenségére utaló jelentések, amelyekből fentebb is idéztünk. A NEP 1938-as válsága helyi szinten abban is megmutatkozott, hogy Temple Rezső, a biai választókerület képviselője a „*disszidensekhez*” csatlakozva kilépett a kormánypártból.⁹⁵ Az 1939 első felében keletkezett források szerint a Teleki által újjászervezett, erősen jobbra tolódott MÉP sem tudott ezen a helyzeten érdemben változtatni.⁹⁶ A választások után keletkezett jelentésekben a nyilasok előretörésének egyik fő okaként jelenik meg, hogy a kormánypárt „*teljesen szervezetlenül ment bele a választásokba.*”⁹⁷

Bizonyára nem növelte a kormánypárt népszerűségét az a tény sem, hogy Gömbös kifejezett törekvései ellenére sem tudta levetkőzni a dualizmusból örökölt „*klubpárt*” vagy „*választási párt*” jellegét, és ez nem változott a MÉP esetében sem. Gyakran vagyonos, nemesi származású, vagy az úri középosztályhoz tartozó képviselői választási győzelmüket követően ritkán jelentek meg személyesen a választóik között, választókerületük községeit rendszerint csak a kampány idején látogatták sűrűbben.⁹⁸ A MÉP passzivitása szöges ellentétben állt a nyilasok szervezési módszereivel, akik – mint fentebb láttuk – a községeken minden nap, késő estig, azaz munkaidő után is nyitva tartó pártirodákat igyekeztek létesíteni és így sokkal intenzívebb és közvetlenebb kapcsolatot tudtak kiépíteni a választókkal.⁹⁹

⁹⁵ PML IV.401.a 15/1933.

⁹⁶ PML IV.401.a 10/1939. Az 1939 januárjáról szóló helyzetjelentésében a budakörnyéki járás főszolgabírája a kormánypártba integrált, Imrédy-féle Magyar Élet Mozgalommal kapcsolatban megjegyzi, hogy szükségesnek tartaná, hogy azt „*megfelelő helyről*” irányítsák, mert „*a községi vezetők eziránt ezideig rendelkezéseket nem kaptak – és így megfelelő irányító tevékenységet sem tudtak kifejteni.*”

⁹⁷ PML IV.401.a 10/1939. Jelentés a központi járásból. 1939. június 2.

⁹⁸ Jó példa erre a főszolgabíró 1939. november 6-i jelentése, amely szerint a budakörnyéki választókerületben mandátumot nyert képviselő, dr. Várady József pátyi földbirtokos „*a kerület közönsége érdekében ugyan állandóan tevékenykedik, a községekbe azonban nem száll ki és nem keresi a közvetlen érintkezést a közönséggel,*” miközben „*a nyilaskeresztes párt a MÉP passzivitással szemben igen nagyhangú és agresszív propagandát fejt ki.*” A konkrét eset ugyan már a választások után történt, mégis példaként szolgálhat az említett mentalitásra. Ld.: PML IV.401.a 10/1939.

⁹⁹ Serényi Miklós nyilas képviselő és a budakeszi Fruh József, a választásokon alulmaradt nyilas képviselőjelölt például a választásokat követően is felkeresték a Budai-hegység több községét és „*panasznapokat*” tartottak. Ld.: PML IV.401.a 10/1939.

Ki kell térni még a hatóságok és a közigazgatás szerepére is. A szakirodalom általában hangsúlyozza, hogy a hatóságok fellépését a nyilasok ellen sok helyen mérsékelte, hogy politikai és eszmei fölfogásuk hasonlósága folytán jó volt a kapcsolatuk a helyi közigazgatással.¹⁰⁰ Pest megyében minden bizonnyal előnyükre vált, hogy 1938 januárjában a gyakorlatilag nyilasnak tekinthető Endre Lászlót választották alispánnak. A források alapján úgy tűnik, hogy az 1920-tól 1938 októberéig hivatalában lévő főszolgabíró, Dr. Schultz Gábor, híven szolgálta a jobboldali konzervatív államhatalmat és a tőle telhető módon, önállóan is igyekezett fellépni a nyilasok ellen. Utódjáról, Dr. Horváth Jánosról ez már csak fenntartásokkal állítható: bizonyíték erre fentebb idézett, az 1938. októberi tiszti értekezleten elhangzott utasítása, amelyben gyakorlatilag türelmre intette a főjegyzőket a nyilas mozgalommal szemben, amennyiben a vezetők „*intelligens emberek*”. Az utasítás háttérében vélhetően Endre Lászlót kell sejtenuünk. Az ezt követő időszakból a fennmaradt forrásokban már ritkábban fordulnak elő kifejezetten a nyilasok ellen foganatosított megyei vagy járási szintű intézkedéseknek.¹⁰¹ A helyi közigazgatás tekintetében Budakeszin külön érdekesség, hogy fiának a nyilasokkal ápolta kapcsolata miatt a helyettes főjegyző családja is a hatóságok látókörébe került. Mint fentebb láttuk, a több alkalommal lefolytatott nyomozások végül is tisztázták Gödrösy Jánost, akit hamarosan véglegesítettek. Mindenesetre megállapítható, hogy hivatali elődjével, Ajtay Bélával szemben jelentései kevésbé részletesek, és a nyilas mozgalommal kapcsolatban kevésbé tükrözik a realitásokat. Ez, mint láttuk, különösen igaz a választások előtti hetekre. A főszolgabíró jelentéseiből kitűnik az is, hogy budakeszi információit esetenként inkább a csendőrségtől, illetve egyéb, bizalmas úton szerzi be. Gödrösy János személyes álláspontját, motivációit illetően a források hallgatnak. Tény, hogy jegyzősége alatt a nyilasok jelentősen megerősödtek Budakeszin.

A fentieket összegezve természetesen felmerül a kérdés, hogy hova tűntek a korábban erős ellenzéki pártok és a kormánypárt szavazói. Kézenfekvőnek tűnik feltételezni, hogy jelentős részben átpártoltak a nyilasokhoz. Erre – mint fentebb láttuk – a hatósági jelentések is gyakran hivatkoznak. A kiugró budakeszi eredmény esetében pedig egyszerűen matematikailag sem marad más lehetőség. A kérdés további vizsgálatához érdemes elemezni a nyilas választók társadalmi bázisát.

¹⁰⁰ Pintér, 1999. 195.o.

¹⁰¹ Az 1938-as és 1939-es betiltásokat a belügyminisztérium rendelte el.

Társadalmi bázis

A nyilas szavazók társadalmi összetételét illetően már közvetlenül a választások után, és azóta is különböző elméletek születtek. Bethlen István már tíz nappal a választások után, a Pesti Naplóban megjelent elemző cikkében rámutatott arra, hogy az alsóbb néprétegek – azaz a munkások és a szegényparasztság – nem tehetők kizárólag felelőssé a szélsőjobb előretöréséért, mert „*sajnos megállapítható, hogy a városi polgárságnak és a birtokos parasztságnak is tekintélyes tömegeit ma már elfogta a nyilas láz.*”¹⁰² Az elmúlt évtizedekben napvilágot látott elemzések szintén megerősítik a feltevést, hogy a nyilas mozgalom nem kimondottan az alsó vagy középosztályok mozgalma, hanem sokkal inkább a kettő jellegzetes keveréke volt.¹⁰³ Budapest viszonylatában az egyes szavazóközetekre kiterjedő, empirikus kutatáson alapuló eredményekkel rendelkezünk.¹⁰⁴ Ezek azt mutatják, hogy a szélsőjobb oldali pártok – a NYKP mellett ide számítandó a Nemzeti Front (NF) is – ellentétben a liberálisokkal és a szociáldemokratákkal mind a 14 fővárosi kerületben viszonylag erős, együtt átlagosan 29,6%¹⁰⁵ támogatottságot szereztek. Ez azt jelenti, hogy egészen különböző szociális karakterű városrészekben sikerült jelentős számú szavazatot kapniuk. Általánosságban megállapítható, hogy a többségében kevésbé tehető, alsóbb társadalmi csoportok által lakott kerületekben jellemző módon jobb eredményeket értek el.¹⁰⁶ A XI. és XII. kerületi eredmények azonban bizonyítják, hogy a szélsőjobb nem csak az alsóbb társadalmi karakterű kerületekben lehetett sikeres. Ezekben a polgári jellegű, döntően alkalmazottak, tisztviselők és vállalkozók által lakott kerületekben a NYKP átlagon felüli eredményt ért el (27,5 ill. 26,7%), – megjegyezendő azonban, hogy a kormánypárt kiemelkedő, 40% fölötti támogatottsága mellett. A budapesti eredményeket az országos tendenciákkal összevetve megállapítható,

¹⁰² Bethlen István: A választások eredménye és tanulságai. Pesti Napló, 90. évf. 129.sz. június 8 1-4.o.

¹⁰³ Pintér, 1999. 205.o.

¹⁰⁴ Bővebben ld.: Ránki György: Az 1939-es Budapesti választások. IN: Ránki György: Mozgásterek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok. Budapest: Magvető Kiadó, 1983. 385-423 o. Valamint Szöllösi-Janze, 1989. 153-165.o.

¹⁰⁵ Ebből 24,8% a NYKP és 4,8% a NF eredménye. Ld.: Szöllösi-Janze: 1989, 154.o.

¹⁰⁶ Legnagyobb arányú támogatottságot (33,2%) a III. kerületben – Óbuda és Újjak – szereztek, ebben a többségében munkások és alacsony jövedelmű kisiparosok által lakott kerületben, ahol a fővárosi átlaghoz képest alacsony volt a zsidó és magas a német lakosság aránya. Legrosszabbul a belső pesti kerületekben szerepeltek, ahol átlagon felüli volt zsidó lakosság aránya, a magasabb státuszú társadalmi csoportok jellemző módon a liberálisokat ill. – a Belvárosban – a kormánypártot támogatták, míg az alsóbb társadalmi csoportok a fővárosi átlagnál nagyobb arányban adták voksukat a szociáldemokrata pártra. Ld.: Szöllösi-Janze, 1989. 163-164.o.

hogy a nyilasoknak sikerült minden társadalmi csoportban híveket szerezniük – kézenfekvő okokból a zsidóságot kivéve –, jóllehet, támogatóinak nagyobb hányada az alsóbb rétegekből – munkások, törpebirtokosok, kisiparosok, kiskereskedők, kishivatalnokok és alkalmazottak – került ki.¹⁰⁷

A fenti megállapítások a főváros környékére is érvényesek, amint azt a már idézett helyzetjelentések és a fennmaradt névjegyzékek is megerősítik. Ezekben a nyilas mozgalom bázisaként leggyakrabban az alsóbb társadalmi csoportokat, eleinte főleg a városba ingázó munkásokat, kisiparosokat, majd a hozzájuk csatlakozó törpebirtokosokat jelölték meg. Több helyen olvasható, hogy sokan közülük korábban szociáldemokraták vagy kommunisták voltak, de a legitimistákra is hivatkoztak. Általában hangsúlyozták, hogy sok közöttük a fiatal. Ezekben a jelentésekben azonban gyakran érezhető a szándék, hogy a tisztviselők feletteseik előtt igyekeztek némileg bagatellizálni illetve kriminalizálni a mozgalmat, felelőtlen, fiatal, egykori szociáldemokrata ill. kommunista elemek szervezkedéseként bemutatva azt. Dr. Horváth István, a budakörnyéki járás főszolgabírája még 1939 elején is hangsúlyozta, hogy a nyilas párt továbbra is a Budapestre ingázó gyári munkások közül szerzi híveit, míg „*a komolyabb, értelmesebb és tekintélyesebb lakosság ezen párttal szemben egyelőre tartózkodó. A bányamunkások pedig teljesen távol tartják magukat ezen pártszervezettől és általában nagy bizalommal és várakozással viseltetnek a kormányelnök iránt.*”¹⁰⁸ A későbbi fejlemények ismeretében nyilvánvaló, hogy meglátása nem fedi a valós viszonyokat.

Az alsóbb társadalmi rétegek mellett ugyanakkor többször megjelennek a jelentésekben különböző kispolgári és középosztályi csoportok is. A budafoki rendőrkapitányság már a nyilas pártok korai szerveződésének idején, 1934 márciusában azt írta a Meskő-féle MNSZFP gyűléséről, hogy azon „*a társadalom minden rétege képviselve volt*” és „*a pártnapokon megjelentek nagy számából azt lehet megállapítani, hogy a párt igen rövid idő alatt a kispolgárok, iparosok, kereskedők és munkások köréből rendkívül sok hívet toborzott össze.*”¹⁰⁹ A budakörnyéki főszolgabíró – Schultz Gábor – 1937-től kezdve többször kénytelen volt megjegyezni, hogy a nyilas párt vezetői, ill. a tagok között állami alkalmazottak – postamester, fővárosi tisztviselő, operaénekes, körorvos – és leventeoktatók is vannak.¹¹⁰ A MNSZP nagytétényi csoportjának vezetőiről megjegyezte, hogy „*nemzeti szempontból kifogástalan emberek, és meglehetősen tekinté-*

¹⁰⁷ Szöllösi-Janze: 1989, 163-164 o.

¹⁰⁸ PML IV.401.a 15/1933.

¹⁰⁹ PML IV.401.a 1/1934.

¹¹⁰ PML IV.424.a. 6.eln/1937. valamint PML IV.401.a 152/1937.

lyük van, ezért a szervezkedés komolyabb méreteket ölthet.” 1938. márciusi jelentésében egyenesen úgy fogalmazott, hogy „a szélsőjobboldali mozgalom hívei főleg a középosztályból kerülnek ki.”¹¹¹

A fentieket összefoglalva elmondható, hogy a források alapján a Budai-hegyvidék településeire is igaz az a főváros esetében megállapított tény, hogy a nyilasok hívei között az alsóbb társadalmi osztályok mellett különböző kispolgári és középosztályi csoportok is képviselve vannak.

A fennmaradt adatok szerint hasonló volt a helyzet Budakeszin is. Kiindulópontként az 1941-es népszámlálás adatai szolgálnak.

1. táblázat. Budakeszi lakosságának foglalkozási megoszlása – 1941

Foglalkozás	Fő	Százalék
Mezőgazdaság	1470	20,1%
Bányászat, ipar, építőipar	2837	38,7%
Közlekedés, kereskedelem, szolgáltatás	1269	17,3%
Közszolgálat	1007	13,8%
Egyéb ágazat	444	6,1%
Nyugdíjas	295	4,0%
Összesen	7322	100%

Megállapítható, hogy a község előrehaladott iparosodásának megfelelően legnagyobb csoportot az iparban és az építőiparban dolgozók¹¹² alkotják, őket követik mezőgazdaságban dolgozók. A közlekedésben, kereskedelemben és szolgáltatásban foglalkoztatottak, illetve közszolgálatban dolgozók viszonylag magas aránya a szomszédos Budapest hatását tükrözi. Hozzátehetjük még, hogy a lakosság jelentős része naponta a fővárosba ingázott.¹¹³

A MNSZP helyi tagjairól 1937 márciusából maradt fenn az első, egyben a legrészletesebb kimutatás, amely a párttagok foglalkozását is közli.¹¹⁴ A 34 párttag foglalkozás szerinti megoszlása a következőképpen alakult:

¹¹¹ PML IV.401.a/15/1933.

¹¹² A bányászatban dolgozók száma elhanyagolható volt (3fő).

¹¹³ Jautz, 1939. 34.o. Jautz számításai szerint 1930-ban kb. 600 fő ingázott naponta a fővárosba, akik eltartottjaikkal együtt a lakosság 56%-át alkották.

¹¹⁴ PML IV.424.a. 15.eln/1937.

2. táblázat. A MNSZP budakeszi tagjainak foglalkozás szerinti megoszlása – 1937. március

Foglalkozás	Fő	Százalék
Iparos, munkás	14	41,52%
Napszámos	7	20,6%
Gazdálkodó	6	17,6%
Szabad értelmiségi (jogász, egyetemi hallgató)	3	8,8%
Tisztviselő	2	5,9%
Leventeoktató	1	2,3%
Nyug. altiszt (csendőr)	1	2,3%
Összesen	34	100%

Hangsúlyozni kell, hogy a két adatsor csak megszorításokkal hasonlítható össze, összevetésük legfeljebb tendenciák felvázolására alkalmas.¹¹⁵ Jól látható azonban, hogy az 1937-es párttaglistán a község szinte minden társadalmi rétege képviselve van. Legmagasabb az iparosok és a munkások aránya, de figyelemre méltó az is, hogy a nem fizikai munkából élő értelmiségek, tisztviselők, altisztek együttes aránya meghaladja a 20%-ot.

További becslésekre ad lehetőséget a fennmaradt ajánlószervények vizsgálata.¹¹⁶ Ezeket pártonként mutatják az alábbi táblázatok.¹¹⁷

3. táblázat. A NYKP ajánlóinak foglalkozás szerinti megoszlása – 1939. május

Foglalkozás	Fő	Százalék
Iparos és munkás	137	57,6%
Háztartásbeli	60	25,2%
Napszámos	19	8,0%
Földműves	13	5,5%
Nyugdíjas	3	1,3%
Magántisztviselő	3	1,3%
BSZKRT-alkalmazott	1	0,4%
Ismeretlen	2	0,8%
Összesen:	238	100%

¹¹⁵ További problémát jelent, hogy a párttaglistán az iparosok és munkások esetében nem állapítható meg, hogy önállókról vagy alkalmazottakról van-e szó, illetve pl. az egyik tisztviselőről más dokumentumok alapján tudható, hogy leventeoktatóként is működött, míg a leventeoktatóként feltüntetett párttag eredeti foglalkozása nem ismeretes.

¹¹⁶ PLM. V.1016.C/b. 9.d. 3144/1939.

¹¹⁷ A Nemzeti Reformpárt adatait elenyésző támogatottsága miatt (0,92%) nem vettük figyelembe.

4. táblázat. A MÉP ajánlóinak foglalkozás szerinti megoszlása – 1939 május

Foglalkozás	Fő	Százalék
Iparos és munkás	11	18,3%
Háztartásbeli	15	25,0%
Napszámos	1	1,7%
Földműves	2	3,3%
Nyugdíjas	3	5,0%
Magántisztviselő	1	1,7%
Altiszt	8	13,3%
Erdészeti alkalmazott	4	6,7%
Pedagógus	4	6,7%
Körorvos, védőnő, állatorvos	3	5,0%
Jegyző, irodatiszt	5	8,3%
Magántisztviselő	1	1,7%
Vendéglős	1	1,7%
Ismeretlen	1	1,7%
Összesen	60	100%

5. táblázat. Az EKP ajánlóinak foglalkozás szerinti megoszlása – 1939 május

Foglalkozás	Fő	Százalék
Iparos és munkás	4	13,3%
Háztartásbeli	7	23,3%
Napszámos	1	3,3%
Földműves	6	20,0%
Nyugdíjas	3	10,0%
tanítónő	6	20,0%
Plébános, segédlelkész, kántor	3	10,0%
Összesen	30	100%

Eszerint a nyilasok támogatóinak többsége iparos illetve munkás (57,6%). A második legnagyobb kategória a háztartásbeli nőké (25,2%), akik jelentős részben az előbb említett iparosok és munkások családtagjai. Őket követik a napszámosok (8,0%) és a földművesek (5,5%) végül a magántisztviselők és a nyugdíjasok (egyaránt 1,3%). Természetesen erre az adatsorra is érvényes, hogy csak megszorításokkal hasonlítható össze az előző kettővel. Ha a háztartásbeli nőket nem számítjuk – ők nem szerepeltek az 1937-es párttagok között –, feltűnő, hogy az iparosok és munkások aránya jóval magasabb, az 1937-es arány kétszerese (78,2%,), míg napszámosoké (10,9%) és a földműveseké (7,5%) alacsonyabb, mintegy 50- illetve 40%-a annak. A különbség részben abból adódhat, hogy az ajánlók választópolgárok voltak, akik közül a törvény eleve kizárta a 26, nők esetében 30 év alattiakat, továbbá azokat, akik nem rendelkeztek legalább 6 év folyamatos helyben

lakással, illetve általában a szegényebb és iskolázatlan (6 elemi el nem végzett) rétegeket. Ez különösen a napszámosokat érinthette. A gazdák arányának csökkenését – lévén, hogy jóval heterogénebb csoportról van szó – már nehezebb ezzel magyarázni, különösen úgy, hogy nincsenek adataink az egyes pártokat támogató gazdák anyagi és műveltségi viszonyairól. A MÉP hívei között – ha a háztartásbeli nőket ismételtelen leszámítjuk – mintegy 7%, az Egyesült Kereszténypárt esetében pedig feltűnően magas, mintegy 26% az arányuk. Az abszolút számokat tekintve viszont félrevezetőek lehetnek ezek az arányok: Budakeszin ugyanis összesen 22 „földműves” adta le ajánlószevényét, többségük pedig éppen a nyilasokra (13 fő, 59,1%), míg az Egyesült Kereszténypártra 6 fő (27,3%), a kormánypártra mindössze 2 fő (9%) és a Nemzeti Reformpártra összesen 1 fő (4,5%). Tehát elmondható ugyan, hogy a kereszténypárt támogatói között volt a legmagasabb a gazdák aránya, az abszolút számokat tekintve azonban kiderül, hogy az ajánlószevényt leadó gazdák több mint kétharmada a nyilasokat támogatta.

Az 1937-es párttaglistához, illetve a jelentésekben leírtakhoz képest feltűnő az a tény is, hogy az ajánlószevényükkel a nyilasokat támogatók közül hiányoznak a közalkalmazottak, a köztisztviselők és az altisztek. Ez a kormányzat 1938 májusában hozott, 3400/1938. ME. sz. rendeletével függ össze, amely – mint arra fentebb már utaltunk – megtiltotta az állami és köztisztviselőknek, hogy „a törvényes rend követelményeibe ütköző” egyesületek, így a különböző nemzeti szocialista és nyilas pártok, valamint a szociáldemokrata párt tagjai legyenek. Ezek a csoportok, – a község vezető tisztviselői, a közszolgálatban dolgozók, altisztek, pedagógusok, erdészeti dolgozók, a körorvos és az állatorvos – mint a táblázat mutatja – a kormánypártot támogatták, amivel egyben felsőbb elvárásoknak tettek eleget.

A fentieket összegezve megállapítható, hogy Budakeszin a nyilas mozgalom széleskörű, a legtöbb társadalmi rétegre kiterjedő támogatottsággal rendelkezett. Egzakt számarányok megállapítását a fennmaradt források, illetve a választások titkossága nem teszik lehetővé, de annyi biztosan állítható, hogy választóinak többsége az iparosok és munkások közül került ki – akik egyben a teljes lakosságon belül is többséget alkottak. Emellett szereztek híveket a gazdák, napszámosok, magántisztviselők és az értelmiség köreiből is. A konkrétan beazonosítható társadalmi csoportok közül egyedül az állami alkalmazottakról, illetve az egyháziak szűk rétegéről feltételezhető, hogy alapvetően távol tartották magukat a mozgalomtól. Előbbiek a kormánypártot, utóbbiak a kereszténypártot támogatták.¹¹⁸ Meg

¹¹⁸ Ez a megállapítás csak azzal a megszorítással érvényes, ha feltételezzük, hogy a választók ténylegesen arra a pártra szavaztak, amelynek ajánlószevényeiket adták. Hangsúlyozni kell azt is, hogy a választópolgároknak csupán töredéke adott le ajánlószevényt: 380 fő, azaz a választójogosultak 12,2%-a, a választáson részt vettek 13,1%-a.

kell azonban jegyezni, hogy források több esetben utalnak arra, hogy az általam alkalmazottak egy része a tiltás ellenére a nyilasokkal szimpatizált.¹¹⁹

Az eredmény vizsgálatakor figyelembe kell venni azt is, hogy a választási törvény – mint fentebb láttuk – viszonylag magas korhatárhoz kötötte a választójogot, aminek éppen az volt a célja, hogy a radikalizmusra hajlamosabbnak vélt fiatalabb korosztályokat kizárják a politikai döntéshozatalból. Láttuk viszont, hogy a nyilas párt szervezőiről, tagjairól szóló jelentések többször hangsúlyozták: a mozgalmat elsősorban fiatalok alkotják. Egy 1937-es csendőri jelentés külön hozzátette azt is, hogy választójog nélküli fiatalokról van szó.¹²⁰ Abból kell tehát kiindulnunk, hogy a párt legaktívabb támogatóinak egy része egyáltalán nem is vehetett részt a választáson. Valószínűsíthető tehát, hogy alacsonyabb korhatár esetén még ennél is nagyobb lett volna a nyilasokat választók aránya. Ugyanez érvényes a vagyoni censusra is.

A párt népszerűségét növelhette a fentiek mellett az is, hogy vezetői és tagjai között befolyásos, a község lakói által megbecsült „referenciaszemélyek” is voltak, akik a hatóságok szemében is – hogy az 1938. októberi főszolgabírói utasítást idézzük – az „intelligens emberek” kategóriájába tartoztak. A már többször említett Gödrösy Béla ügyvédjelöltön kívül köztük volt a község egyik legfoglalkoztatottabb kőműves mestere, egyben az építési bizottság elnöke, de utalhatunk a levelektanácsra is. Példaként felhozható az is, hogy a választási névjegyzékek hét összeíró biztosa közül négyen szintén nyilas párttagok vagy ajánlók voltak.¹²¹

Szintén segíthette a párttal való azonosulást, hogy Budakeszinek Fruh József szabómester és rövidáru-kereskedő személyében nyilas párti képviselőjelöltet sikerült állítania.¹²² Igaz ugyan, hogy Fruhra a budakesziek nem szavazhattak, mert a szomszédos budakörnyéki választókerületben indult egyéni jelöltként. Ott egyébként a szavazatok 44,25%-át szerezte meg, amivel hajszál híján sikerült elútnia a mandátumtól dr. Várady József pátyi földbirtokos kormánypárti jelöltet, aki 45,59%-ot ért el – mindössze

¹¹⁹ A budakörnyéki járás főszolgabírája a választásokat megelőző jelentéseiben többször utal erre a tényre. 1940 őszén, a 3400/1938. M.E. sz. rendelet hatályon kívül helyezését követően pedig beszámol arról, hogy több községben a tisztviselők, főleg a tanítók beléptek a NYKP-be és ennek hatása az egész lakosság körében észlelhető volt. Ld.: PML IV.401.a 11/1940.

¹²⁰ Ld. az 48. sz. lábjegyzetet.

¹²¹ PLM. V.1016.C/b. 9.d. 3302/1938.

¹²² Ezt megelőzően az 1922-es választásokon sikerült budakeszi jelöltet állítani: Frankhauer József gazdálkodó a község tekintélyes polgára, számos egyesület alapító és vezetőségi tagja, a Hitelszövetkezet igazgatója volt. Kormánypárti jelöltként indult, és a négy jelölt között az utolsó helyet szerezte meg a szavazatok 4,5%-ával. A választásokat a másik kormánypárti jelölt, Szabó F. Géza nyerte meg. Ld.: www.vokscentrum.hu

76 szavazattal többet. Szerepet játszhatott az is, hogy a NYKP listáját maga a pártvezér, Hubay Kálmán vezette.

A választásokat követően a budakörnyéki járás főszolgabírája elismerte, „*hogy a nyilaskeresztes párt minden községben sokkal több szavazatot nyert, mint amilyen számra a választás megtörténte előtt gondolni is lehetett volna,*” ami szerint „*a választási agitáció következményének tudható be.*”¹²³ A központi járás főszolgabírája néhány nappal a választás után azzal magyarázta a nyilas előretörés okát, „*hogy a kormányt támogató párt nem volt megszervezve, másrészt pedig a földbirtokreformnak és a kisipari jogviszonyok rendezésének elmaradása a Nyilaskeresztesek részére elegendő izgató anyagot szolgáltatott, de kihasználták – különösen a kisebb tisztviselőknél – a tisztviselői írtmányok felemelése iránti követelések alatt fennálló elégedetlenséget is.*”¹²⁴

Láthatjuk, hogy ezek az egykorú értékelések abból indulnak ki, hogy a nyilasok sikerében kulcsszerepet játszott demagóg választási programjuk, amely elsősorban az alsóbb és középrétegek különböző szociális problémáinak gyors és radikális megoldását ígérte. Bethlen is hasonló véleményen volt, amikor fentebb már idézett cikkében a Nyilaskeresztes Pártot „*jobboldali forradalmi irányzatnak*” és „*valóságos vérbeli forradalmi pártnak*” nevezte, amely „*modern nacionalista köpönyegbe burkoltan sok tekintetben bolsevista színezetű dugárut árul nemzetiszínű lobogója alatt.*”¹²⁵ A történeti kutatások lényegében megerősítik ezt a vélekedést. Ránki György, aki a választási ajánlóívek adatai alapján kísérelte meg feltérképezni a budapesti nyilas szavazók társadalmi háttérét, úgy vélte, hogy „*a nyilaskeresztes pártok nemzeti jelszavakat és tradicionális értékeket hirdető ideológiája valójában nagyon vonzó volt az alsó és középosztály szemében, amely sokat szenvedett jövedelme bizonytalansága, a válság után különösen élesen jelentkező gazdasági nehézségek miatt. Így a nyilasok erős szociáldemagógiája, s a szociális kérdések antiszemitizmussal való összekapcsolása is fogékony talajra találhatott.*”¹²⁶

Magának a nyilas ideológiának vélhetően jóval kisebb szerepe volt a sikerben.¹²⁷ Margit Szöllösi-Janze szerint „*az ideológiailag meggyőződéses hungaristák aránya mindazonáltal inkább csekély lehetett. A nyilasok abból*

¹²³ PML IV.401.a 10/1939. Ígérte, hogy „*a legrövidebb időn belül részletes, felvilágosító jelentést*” fog tenni. Ez a dokumentum azonban úgy tűnik, nem maradt fenn.

¹²⁴ PML IV.401.a 8/1940.

¹²⁵ Bethlen, 1939. 3.o.

¹²⁶ Ránki György: Az 1939-es Budapesti választások. IN: Történelmi Szemle, 1976. 4. sz. Idézi: Pintér, 1999. 205.o.

¹²⁷ A nyilas ideológiáról bővebben ld.: Szöllösi-Janze, 1989. 220-250.o. Valamint Paksa, 2009. 275-304.o.

profitáltak, hogy sikerült magukat széles társadalmi rétegek számára a tiltakozás szócsöveként felkínálni, amire a többi politikai párt egyáltalán nem, vagy csak jóval kisebb mértékben volt képes.”¹²⁸ A baloldali ellenzéki pártok, – ahová a korszakban a kisgazdapártot is számították – gyakorlatilag semlegesített, erősen mérsékelt fellépésükkel szinte elhalványultak a nyilasok radikalizmusa és lendülete mellett, ráadásul az alkotmányosság védelme folytán egyre inkább a kormánypárt konzervatív szárnyához közeledtek, ami különösen az alsóbb társadalmi csoportok szemében hiteltelenné tette őket. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a kisgazdapártnak elsősorban ott sikerült mandátumot szereznie, ahol nem volt nyilas ellenjelölt.¹²⁹ A NYKP sikere tehát jelentős mértékben erős protesztpárt-jellegére vezethető vissza.

Nemzetiségi vonatkozások

Végül felmerül a kérdés, hogy mennyiben befolyásolta a nyilasok sikerességét egyes vidékeken a német nemzetiségű lakosság aránya. A téma már közvetlenül a választásokat követő elemzésekben is megjelent. A Magyar Nemzet 1939. június 4-i, a szélsőjobb sikerének okait elemző cikkében többek között külön megemlíti a Dunántúl nagyszámú német lakosságát.¹³⁰ A magyar közvélemény – különösen a nyilasok ellenségei – általában Németországhoz, illetve a németekhez kötötte a magyarországi nemzeti szocialista és nyilas mozgalmakat, ideológiai és külsőségeiben – egyenruha, köszönés, jelvények – megnyilvánuló hasonlóságok, nem is tagadott átvételek miatt. A kormánypárt igyekezett is kihasználni ezt a választási kampányban, többek között azzal vádolva a nyilasokat, hogy illegális németországi pénzforgásuk vannak.¹³¹ Ami azonban a magyarországi németiséget illeti, az országos eredmények sokhelyütt ellentmondanak ennek az általánosításnak. A nyilas mozgalomról maga Bethlen állapította meg idézett cikkében, hogy „még az sem mondható, hogy a Dunántúlon azokon a vidékeken erősödött volna meg elsősorban, ahol svábok laknak”, mert a számadatok azt tükrözik, hogy a jobboldali radikalizmus Zala és Fejér megyében bizonyult legerősebbnek, „e vármegyék pedig szintisza magyar lakosságúak.”¹³²

¹²⁸ Szöllösi-Janze, 1989. 164.o. Ford. SP

¹²⁹ Szöllösi-Janze, 1989. 160-161.o.

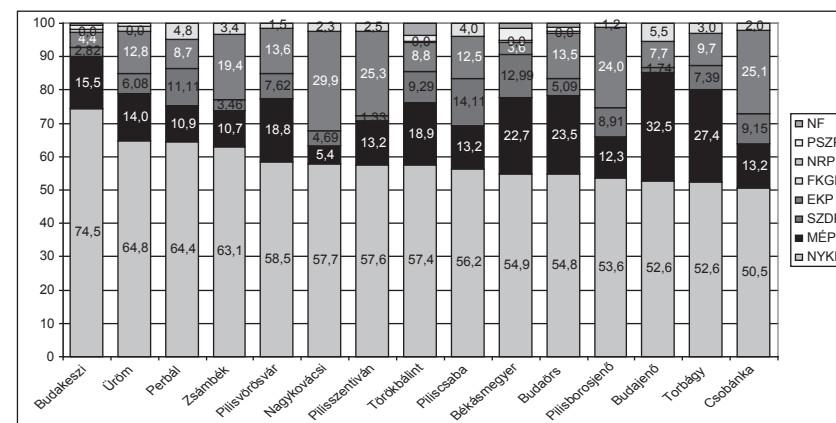
¹³⁰ Magyar Nemzet, 1939. június 4. 6.o. Idézi: Pintér, 1999. 203 o.

¹³¹ Komoly német állami támogatás létét az újabb történetírás vitatja. Ld.: Ungváry Krisztián: Kik azok a nyilasok? <http://beszelo.c3.hu/03/06/085ungvary.htm>. Leoltve: 2011. november 12.

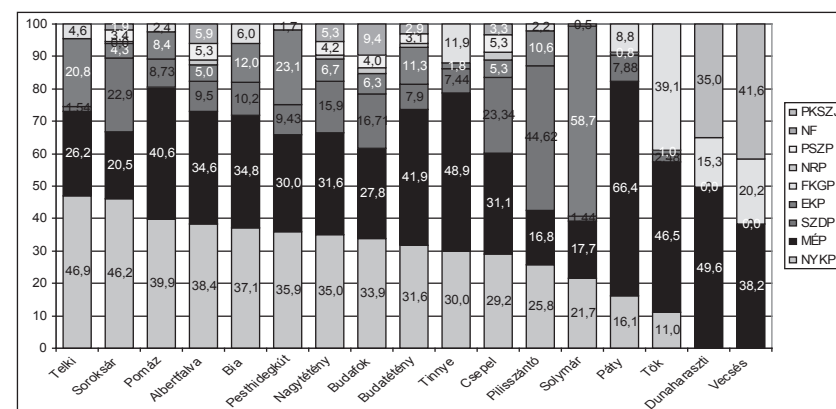
¹³² Bethlen, 1939. 2.o. Bethlen nem említi a részben németek lakta Győr-megyét, ahol a nyilas szavazók aránya magasabb volt, mint Fejér-megyében.

A német lakosság aránya és a nyilasok támogatottsága közötti pontos összefüggés vizsgálata országos szinten nem lehetséges, mert több, németek lakta vidéken egyáltalán nem indult nyilas jelölt, Tolna megyében például listát sem állítottak. Ami azonban a főváros környékét illeti, a választási eredmények alapján úgy tűnik, hogy a németiség jelentős része a nyilasokat támogatta. Jól szemléltetik ezt az alábbi grafikonok, amelyek az egyes községek – elsősorban a Budai-hegyvidék községei, de az összehasonlítás miatt néhány más, főváros környéki település is – listás választási eredményeit mutatják a nyilas párt eredményei alapján sorba rendezve:¹³³

2. diagram. Az 1939-es választások eredményei a főváros környéki településeken (%) I.

3. diagram. Az 1939-es választások eredményei a főváros környéki településeken (%) II.

¹³³ Az egyes községek adatait ld.:Hubai, 2001. CD-ROM-melléklet

Megállapítható, a német többségű községekben – Solymár kivételével,¹³⁴ ahol egyedülként kiemelkedően szerepelt a kereszténypárt – mindenhol a NYKP szerezte meg a legtöbb szavazatot, számos községben 50% feletti eredménnyel. Ha a foglalkozási megoszlást vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a sor elején egyaránt találhatók döntően iparosok és munkások lakta települések – Budakeszi, Üröm, Törökbálint –, bányásztelepülések – Pilisvörösvár, Pilisszentiván – és mezőgazdasági jellegű települések – Perbál, Zsámbék, Nagykovácsi. Az a feltételezés tehát, mely szerint a nyilasok elsősorban a fővárosba ingázó munkások körében voltak népszerűek, nem állja meg a helyét. Egyértelműen látszik viszont, hogy a párt jóval gyengébb eredményt ért el a református magyar falvakban – Páty, Tök, ill. a részben református Tinnye –, ahol a kormánypárt nyert, illetve Tökön kiemelkedő eredményt ért el a kisgazdapárt is. Az elmagyarosodott illetve vegyes lakosságú települések – Albertfalva, Bia, Budatétény, Nagytétény – átmeneti helyet foglalnak el a két pólus között. Kézenfekvő lenne tehát arra következtetni, hogy a magyar falvakban a nyilasok kevésbé voltak népszerűek, mint a németek lakta településeken. További Pest megyei választókerületek adatai azonban cáfolják ezt a feltételezést. A NYKP, illetve más nemzetiszocialista pártok jelöltjei több, „színmagyar” választókerületben is kiemelkedő eredményt értek el,¹³⁵ és idézhetnénk adatokat más megyékből is. A jelenség mögött tehát speciális, helyi tényezők állhattak.¹³⁶ Az mindenesetre bizonyos, hogy a főváros környéki német települések döntő többségében a nyilasok kiemelkedő, az országos átlagot jóval meghaladó eredményt értek el. Mi állhat ennek hátterében?

Felmerülhet az etnikai tényezők szerepe. A magyarországi németiség nemzeti öntudatra ébredése a két háború közötti időszak egyik új jelensége volt, amely az 1930-as évekre egyre nagyobb feszültségeket gerjesztő problémává vált. A trianoni traumát követően az alsó és középfokú közigazgatás, sok esetben a papság, illetve általában véve a magyar közvélemény jelentős része ingerülten reagált a németiség önszerveződési kísérleteire. Ennek köszönhető, hogy a főváros környéki német falvak többségében még a kormányzat által kézben tartott és támogatott, mérsékelt kulturális követelésekkel fellépő Magyarországi Német Népművelődési Egyesület (MNNE) sem fejthetett ki tényleges működést.¹³⁷ Az 1930-as években

¹³⁴ Ld. a 147. lábjegyzetet.

¹³⁵ Példaként említhetők a következő választókerületek: Abony: 56,4%(NYKP), Monor: 53,9%(NF), Nagykáta: 69,8%(NF), Aszód: 73,5%(NAP). Ld.: Szöllösi-Janze, 1989.160.o.

¹³⁶ Ld. a 148. lábjegyzetet.

¹³⁷ Budakeszin 1924. december 26-án alakították meg az egyesület helyi csoportját, az elsőként a régióban. Ld.: Flach, Paul: Ortsgruppengründungen des Ungarländischen Deutschen Volksbildungsvereins (1924-1940) und des Volksbundes der Deutschen in Ungarn (1938-1941).

a magyar társadalom heves reakciói mögött már egyre inkább a Német Birodalom expanzív törekvéseitől való félelem is meghúzódott. Külön problémát jelentett a nemzetiségi iskolák kérdése, amely főleg az 1935-ös Gömbös-féle iskolarendelet bevezetését követően került az érdeklődés homlokterébe. De említhető még az istentiszteletek nyelvének problémája és a névmagyarosítási mozgalom túlkapásai is. Valószínű tehát, hogy a német kisebbséggel kapcsolatos megoldatlan problémáknak is szerepe volt abban, hogy a választópolgárok mely pártot támogatták.

Budapest környékén korábban már volt példa arra, hogy a német kisebbség exponált képviselői az ellenzéki pártok színeiben indultak a választásokon.¹³⁸ A hatóságok több esetben összefüggést láttak az ellenzéki pártok és a nemzetiségi törekvések között, eleinte főleg a legitimistákkal kapcsolatban. A fokozatosan előretörő nyilas mozgalmakkal szemben is hasonló vélekedések fogalmazódtak meg: „*Felmerült a gyanú, hogy nemzeti szocialista színben egyes egyének pángermán agitációt kezdtek*” – áll a 1937 márciusáról szóló helyzetjelentésben. Mint fentebb láttuk, Schultz Gábor főszolgabíró Budakeszivel kapcsolatban kifejezetten utal a nyilas szervezkedés nemzetiségi vonatkozásaira, ennek tulajdonítja a helyi vezető réteg zártságát és pozícióihoz való ragaszkodását, amit „*általában a vezető magyar középosztály felé mutatott valóságos gyűlöletként*” értelmez.

A nyilasok és a németiség összekapcsolása különösen a választások után keletkezett dokumentumokban jelenik meg, amelyekben a hatóságok az eredményekre próbálnak magyarázatot adni. A központi járás főszolgabírája pár nappal a választásokat követően Soroksárral kapcsolatban megjegyzi, „*hogy a német ajkú választók nyilvános nyilatkozataik ellenére is a Nyilaskeresztes Párt jelöltjének megválasztását támogatták, nyilvánvalóan a németbirodalmi rokon hangzású uralmi rendszerre való tekintettel, mert gazdasági vonatkozásban ilyen szándékok náluk nem tétélezhetők fel, sőt ezt úgy az én, mint más érdeklődőknek érdeklődésére tagadásba is vették.*”¹³⁹ A budakörnyéki járás főszolgabírája a következőképpen fogalmaz 1939 júniusáról: „*Pilisszentiván községben, de több más községben is az a helyzet, hogy a nyilaskeresztes párthoz tartozók jórészt pángermán érzelműek és ezek ebben a mozgalomban nem a nyilaskeresztes, hanem a horog-*

München, 1968. Miller József plébános „*nemzetiségi igazgatóként*” tekintett az egyesület megjelenésére és igyekezett meggátolni kibontakozását. Ld.: Mózsessy Gergely (szerk.): Lelkipásztori jelentések 1924-26. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár: 2008. 102.o. 1929-ben a főszolgabíró formai szabálytalanságokra hivatkozva felfüggesztette a helyi csoport működését. A felfüggesztés 1935-ig volt érvényben. Ld.: PML IV.424.a. 181/1935.

¹³⁸ Farkas-Faul János 1922-ben kereszténypárti jelöltként – sikertelenül. Ld.: www.wokscentrum.hu

¹³⁹ PML IV.401.a 10/1939.

*keresztes hitlerista mozgalmat illetve a nagynémet mozgalmat látják.*¹⁴⁰ Egy hónappal később megjegyzi, hogy „több németajkú községből vett jelentések szerint a községben nyilasok német nemzetiségi alapon állnak és minden javulást Hitlertől várnak,” majd azzal zárja jelentését, hogy „általában jelenthetem, hogy a hangulat a lakosság körében nyugtalan, izgatott és várakozásteljes, és bár semmi különösebb konkrétumot nem jelenthetek, határozottsággal megállapítható, hogy a régi józan fegyelmezettség, amely a budakörnyéki községek lakosságát mindig is jellemezte, lazulni kezd.”¹⁴¹

A fentiek kapcsán megállapítható, hogy az egyre öntudatosabb főváros környéki németiség egy része, különösen a Volksbund helyi csoportjainak megalakulását megelőzően – azaz 1940 ősze előtt – minden bizonnyal szimpatizálhatott a magyar szélsőjobboddallal, amely eszméinek, módszereinek és külsőségeinek jelentős részét köztudottan és vállaltan a dinamikus erőre kapó, és mind inkább csodált Német Birodalomból importálta.¹⁴² Emellett fontos szerepe lehetett a NYKP fentebb már részletesen kifejtett proteszpárt-jellegének is: a választók nemcsak gazdasági, esetleg ideológiai, hanem etnikai motivációktól vezérelve is itt adhattak leginkább hangot elégedetlenségüknek. A NYKP nemzetiségpolitikai elképzelései ugyanis meglehetősen nagyvonalúnak tűntek, mindenekelőtt azért, mert nem szorgalmazták az asszimilációt.¹⁴³ Hangsúlyozni kell azon-

¹⁴⁰ PML IV.401.a 10/1939.

¹⁴¹ PML IV.401.a 10/1939. A Pilisszentiváni jegyző okfejtése szerint „a nyilaskeresztes mozgalmat a budapesti gyárakba járó fiatal német ajkú falusi lakosság hozta haza és propagálta itt és pedig ezek közül is túlnyomó részt azok az elemek, melyek már teljesen elproletarizálódtak. Ezekhez csatlakoztak előbb a községben élő, régi szociáldemokrata meggyőződésű egyének és kommunisták, illetve a kommunizmus alatt vezető szerepet játszó bányamunkások, majd később az itteni viszonyok szerint jobb módúaknak tekinthető azok a gazdák és iparosok, akik a nagynémet mozgalommal való rokonszenvezésről voltak mindig ismeretesek. Ez utóbbiak csatlakozása annak tudható be, hogy ez a mozgalom az ő felfogásuk szerint a legközelebb állott a német horogkeresztes mozgalomhoz, tehát ezen elemeknek ezen mozgalomban való részvétele faji és nemzetiségi megoklásra vezethető vissza. PML IV.424.e. Tiszti értekezlet a községek helyzetéről – 1939 – Pilisszentiván. Megemlítendő még Pest megye két további, németek lakta járása. A ráckevei járás főszolgabírája szerint a nyilas szavazatok „legnagyobb részét az öt németajkú község szolgáltatta, és így azt kell következtetni, hogy a mozgalom német községekben német mozgalomnak tekintetik.” PML IV.401.a 12/1939. Hasonló értelmű jelentés érkezett a kalocsai járásból Hajós és Nemesnáudvar községek vonatkozásában PML IV.401.a 2/1939.

¹⁴² Természetesen meg kell említeni, hogy a magyar nemzetiszocialista mozgalmak külföldi példák mellett hazai előzményeikre is támaszkodtak, mint például a XIX. század végi politikai antiszemitizmus, ill. az forradalmakat követően megerősödő fajvédő mozgalmak. Ld.: Paksa, 2009. 247-280.o.

¹⁴³ Bővebben ld.: Paksa, 2009. 294.o. Példaként említhető a „Magyar Nemzeti Szocialista Párt” („Ungarische Nationalsozialistische Partei” – a párt hivatalos neve ekkor Nemzetiszocialista Magyar Párt – Hungarista Mozgalom volt.) 1938-ban Dorogon nyomtatott német nyelvű röplapja, amely kifejezetten a magyarországi németiséget szólította meg. Többek között hú hazafiaknak nevezte őket, és kijelentette, hogy a német anyanyelv használata az oktatásban és az egyházi élet-

ban, hogy a probléma tisztázása további kutatásokat igényel, mert az eddig vizsgált források nem adnak elegendő információt arról, hogy a nyilasok a kampány folyamán mennyiben tematizálták a nemzetiségi kérdést.¹⁴⁴ Érdemes azonban utalni az 1939-es választás legnagyobb figyelmet keltő etnikai vonatkozású eseményére: német nyomásra a kormánypart saját színeiben indította a Volksbund három jelöltjét Bonyhádon, Mohácsom és az Észak-Bácskában.¹⁴⁵ A német lakosság döntő többsége – különösen a falvakban – a Volksbund jelöltjét támogatta, a kisebbségben lévő magyar választók viszont a helyi értelmiség vezetésével egységesen felsorakoztak az ellenzéki jelöltek, Bonyhádon az FKGP, Mohácsom pedig a NYKP mögé. Az eredmények azt mutatták, hogy a választók magatartását elsősorban nem a pártszimpátia, hanem az etnikai hovatartozás motiválta.¹⁴⁶ Miután a főváros környékén nem indult volksbundista jelölt, nem tudhatjuk, mekkora támogatottságot szerzett volna. Feltételezhető azonban, hogy az etnikailag motivált „protesztszavazatok” itt a NYKP-nak sikerült begyűjtenie.¹⁴⁷ A források arra utalnak, hogy hasonló lehetett a helyzet a nyugat-magyarországi német településeken és Sopronban is.¹⁴⁸

ben, a német szokások ápolása sem nem pángermánizmus, sem nem hűtlenség a hazához. A nemzetiségeket egyenrangú testvéreknek nevezte, akiket hűségükért cserében megillet kultúrájuk intézményes védelme. Ld.: Politikatörténeti Intézet Levéltára (PIL) Pártok (I.) MSZDP és SZDP (658.) Titkárság (V.) Vidéki pártszervezetek jelentései a szélsőjobb mozgalmakról 1938. (205.)

¹⁴⁴ A fennmaradt jelentések rendszerint nem térnek ki erre a témára. Még 1940-ben, a nagy botrányt kavart Vágó-Hubay-féle nemzetiségi törvénytervezettel kapcsolatban sem maradt fenn olyan forrás, amely az azzal kapcsolatos reakciókról tudósított volna.

¹⁴⁵ Az első kettő egyéni, az utolsó listás választókerület volt.

¹⁴⁶ Részletesen ld.: Spannberger, Norbert: A magyarországi Volksbund. Berlin és Budapest között. Budapest: Lucidus Kiadó, 2005. 175-183.o.

¹⁴⁷ Feltehetően ugyanez a magyarázata a kereszténypárt sikerének Solymáron és talán Nagykovácsiban is – bár utóbbi községben is a nyilasok nyertek, az EKP majdnem 30%-ot ért el. Ezen községek plébánosai, Hufnagel Ferenc, illetve Greszl Ferenc kiálltak német híveik érdekében, rendszeresen publikáltak a Sonntagsblattban, kiváltva ezzel a hatóságok rosszállását, akik pángermánnak tartották őket. Ld.: Bonomi, Eugen: Meine Gewährsleute im Ofner Bergland. Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde 17. 1974. 55.o.

¹⁴⁸ Ld.: „Csáky külügyminiszter Sopronban legyőzte a német jelöltet.” Magyar Nemzet, 1939. május 31. 8.o. Visszatérve a fentebb említett református magyar községekre: valószínűsíthető, hogy a kialakult eredményben itt is részben etnikai motivációk játszhattak szerepet, de természetesen más előjellel. A nyilas párt a szomszédos német településekhez képest kiugróan alacsony támogatottságában szerepe lehetett annak, hogy a református magyar lakosság jóval kisebb arányban szavazott a budakeszi „sváb” Fruh József nyilas jelöltre. Ezt támaszthatja alá az is, mindhárom községben 3-4%-kal jobb eredményt hozott a nyilasok számára a listás szavazás, mint az egyéni, ami 15-30-fős különbséget jelent. Ld.: Hubai, 2001. CD-ROM melléklet. Ezt támaszthatja alá az is, mindhárom községben 3-4%-kal jobb eredményt hozott a nyilasok számára a listás szavazás, mint az egyéni, ami 15-30 -fős különbséget jelent. Ld.: Hubai, 2001. CD-ROM melléklet.

A NYKP helyzete a Volksbund megjelenését követően

Rövid kitekintésként érdemes utalni arra, hogyan változott meg a nyilasok támogatottsága több mint egy évvel az 1939-es választásokat követően, 1940 őszén, miután a magyar kormány augusztus 30-án aláírta a bécsi német népcsoportegyezményt. Ez lehetővé tette, hogy a Volksbund legálisan, nemzeti szocialista szellemben szervezze a hazai németiséget. Ettől kezdve sorra alakította meg helyi csoportjait a Budai-hegység falvaiban, ami rövid úton konfliktusokhoz vezetett a nyilasokkal.¹⁴⁹ A fősztolgabíró már október elején jelezte, hogy a Volksbund szervezése a budakörnyéki járás valamennyi németajkú községében erőre kapott és a NYKP tagjai a Volksbund szervezetekbe lépnek át. Budakeszivel kapcsolatban megjegyezte, hogy „*a nyilaskeresztes párttagok a Basch szervezet tagjaival a vendéglőkben több ízben összeszólalkoztak és a két ellentábor tagjai között elkeseredett vitatkozások folynak.*”¹⁵⁰ Októberben Torbágyon a NYKP és a Volksbund tagjai között olyannyira elfajult az ellenségeskedés, hogy egy multság alkalmával verekezés történt, ezért a fősztolgabíró az összes, az évre tervezett táncmultságot betiltotta.¹⁵¹ Majd decemberben ismét Budakesziről: „*A Nemzeti Egység Pártjának helyi szervezetei tevékenységet nem fejtenek ki. Ez irányban feltétlenül szükségesnek és indokoltnak tartom a MÉP részéről az egész járás területén a szervezet új beállítását, mert ha továbbra is ez a helyzet lesz fenntartva és eltűrve, úgy a közönség feltétlenül a nyilas szervezkedés vagy a Volksbund agitációs tevékenységének az eszközévé válik. (...) Budakeszi községben a Volksbund szervezet és a nyilaskeresztes párt között e lakosság körében éles ellentét mutatkozik, amely a községi tisztújítás alkalmával is kifejezésre lett juttatva. E községben úgy a Volksbund, mint a nyilaskeresztes párt nagyon erős, a tisztújításkor azonban mégis a nyilaskeresztes párti szervezet erősebbnek bizonyult, mert nyolc nyilaspárti elöljárót választott meg a közönség, a Volksbund tagjai közül viszont csak hármat választott meg elöljárónak.*”¹⁵²

A kérdés részletesebb tárgyalása – különösen a nemzetiségi vonatkozások előzményei – szétfeszítené e tanulmány kereteit. Az eddigi kuta-

¹⁴⁹ Basch felszólította a NYKP német tagjait, lépjenek ki a pártból és csatlakozzanak a Volksbundhoz. Kijelentette, hogy Szálasinak le kell mondania a magyarországi németiség szervezéséről, mert Himmler az egész népcsoportra igényt tart. A NYKP eleinte óvatosan reagált, a németek lakta vidékek pártvezetőit felszólította, hogy ne akadályozzák a Volksbund szervezését és törekedjenek a barátságos viszony megőrzésére, hamarosan sor kerül a vitás kérdések rendezésére. Az ellentéteket azonban Basch és Szálas személyes tárgyalásai sem tudták feloldani, a két szervezet viszonya mindvégig feszült maradt. A későbbiekben Volksbund leginkább a kormánypárt jobbszárnyát támogatta. Ld.: Szöllösi-Janze: 1989. 265-266 o.

¹⁵⁰ PML IV.401.a 11/1940.

¹⁵¹ PML IV.401.a 11/1940.

¹⁵² PML IV.401.a 11/1940.

tás alapján úgy tűnik, hogy a Volksbundnak a budakeszi lakosság csak egy kisebb, de nem elhanyagolható hányadát sikerült beszerveznie, mintegy 13-15%-ot.¹⁵³ Megjelenése megosztotta az asszimilációs és a disszimilációs hatásoknak egyaránt kitett német, illetve német származású lakosságot. Az 1940-es községi választások eredményei mutatják, hogy annak ellenére, hogy a nyilas párt tagjainak egy része ténylegesen átlépett a Volksbundba, a Volksbund jelöltjei kisebbségben maradtak. Ez a tény, valamint a Volksbund népszerűségének korlátai az asszimiláció előrehaladottságára utalnak. Az eredmények egyben ismételten a kormánypárt gyengeségére, tehetetlenségére hívják fel a figyelmet, amely ekkor már végképp nem volt képes a szélsőséges mozgalmak ellensúlyozására, sőt, mintha le is mondott volna arról.¹⁵⁴ Megfigyelhető az is, hogy a nyilasokat a Volksbund megjelenése új szerepkörbe kényszerítette: a kialakult helyzetben, amely egyfajta lojalitáskonfliktusként is értelmezhető, immár ők lettek a „*magyar párt*”.

Összefoglalás

A nemzetiszocialista és nyilas mozgalmak fokozatos megerősödése és választási sikerei a második világháború küszöbén álló magyar társadalom válságát tükrözik. Egyrészt arról tanúskodnak, hogy a dualizmusból öröklött társadalmi problémákra – a földreform elmaradása, a kapitalista fejlődés ellentmondásosságai – nem sikerült megfelelő megoldást találni. Másrészt látszik az is, hogy ezekhez a társadalmi tehetételekhez az első

¹⁵³ A tagok létszámáról nem maradt fenn pontos kimutatás, de nagyságrendileg lehet rá következtetni. A helyi csoport 1942. június 27-én rendezett nagyszabású „*Heimabend*” keretei közt ünnepelte, hogy a tagság létszáma átlépte az ezret, azaz az 1941-es népszámlálás adataival számolva az összlakosság 13,66%-át. Az országos tendenciákat figyelembe véve feltételezhető, hogy ez az arány később már nem emelkedett jelentősen. Ld.: Deutscher Volksbote, 1942. július 3. 4.o. „*Grosser Gemeinschaftsabend in Budakeszi. Die Mitgliederzahl hat 1000 überschritten.*” Érdemes továbbá megemlíteni, hogy Budakeszin 1941-től a Volksbundnak külön elemi, 1942-től pedig polgári iskolája működött.

¹⁵⁴ A kormánypárt helyzete a későbbiekben sem javult. Egy 1941-ben készült jelentés szerint, amely MÉP-ből kivált Imrédy-féle Magyar Megújulás Pártja elterjedését volt hivatott felmérni, érződik, hogy a hatóságok gyakorlatilag lemondtak a térség német falvairól: „*Tisztelettel jelentem Méltóságodnak, hogy főleg a budakörnyéki járás három szintiszta magyar / Páty, Tök, Tinnye továbbá már teljes mértékben elmagyarosodott három / Albertfalva, Budatétény, Nagytétény/ községben tartanám szükségesnek, hogy a MÉP helyi szervezete a párt részéről nagyobb tevékenységre lenne buzdítva, mert a többi németajkú községekben a lakosság 90 %-a vagy volksbundista vagy nyilas érzelmű és itt a nemzeti megújulás pártjának tevékenységére fáradságot pazarolni nem érdemes.*” Ld.: PML IV.401.a 152/1941. Érdemes megemlíteni, hogy 1943-ban, a következő községi választások előtt a főjegyző jelezte, hogy „*a közhangulat egyáltalán nem alkalmas választások megtartására.*” Ld.: PML V.1016.C/b. 13.d. 3546/1943.

világháború elvesztését és a trianoni területvesztéseket követően további problémák és traumák társultak, amelyeket nem sikerült feldolgozni. A német kisebbség kérdése mindenképpen ezen utóbbi csoportba sorolható.

A nyilas mozgalom sikere abban rejlett, hogy kihasználta a kormány-párt és a többi ellenzéki párt hibáit és tehetetlenségét. Jól szervezett, tömegeket megszólító kampányával és gátlástalanul demagóg programjával a társadalom széles rétegeit tudta – legalábbis időlegesen – maga mögé állítani. Az 1939-es választások eredményei azt mutatják, hogy a főváros környéki német településeken jellemzően nagyon magas, az országos átlagot jelentősen meghaladó volt a nyilasok támogatottsága. Ebben gazdasági és ideológiai motivációk mellett a nemzetiségi kérdés megoldatlanságából fakadó etnikai indítékok is szerepet játszottak. Erre utal, hogy 1940 őszén – a Volksbund helyi csoportjai megalakulását követően – mindenhol csökkent valamelyest a nyilasok bázisa, mert a támogatók egy része elhagyta a mozgalmat és csatlakozott a Volksbundhoz. A Volksbund megjelenése a nyilas pártot, amelyet a magyar közvélemény egy része német eredetű, németekhez köthető mozgalomnak tartott, – egyéb alternatíva híján – a „magyar párt” szerepkörével ruházta fel.

A fentiek fokozottan érvényesek Budakeszire, ahol a nyilasok támogatottsága a választási eredmények alapján a legmagasabb volt a régióban. A mozgalom jelentéktelen előzmények után 1936 tavaszán bontakozott ki a községben a Festetics Sándor-féle MNSZP keretei között, és 1937 elejére erősödött meg annyira, hogy kiváltotta a hatóságok beavatkozását. Nem sikerült azonban tartósan visszaszorítani. 1938 folyamán ismét előretört, több kitérőt követően ekkor már a Szálasi Ferenc vezette MNSZP, majd a Hubay Kálmán vezette NSZMP-HM, végül pedig 1939 márciusától a NYKP keretei között. Úgy tűnik, hogy az első években egyfajta ciklikusság is jellemezte a mozgalom intenzitását: a nyári hónapokban rendszerint alábbhagyott, míg ősszel ismét megerősödött. Ebben a nyári mezőgazdasági munkák mellett – helyi sajátosságként – az idegenforgalmi szezonnak is szerepe volt, a vendégek jelentős része ugyanis a fővárosi zsidóság köreiből került ki.

1938 második felétől kezdve a megyei és járási hatóságok egyre kevésbé akadályozták a szervezet működését, amiben nyilvánvalóan szerepe volt Endre László alispánjának.

A fennmaradt névjegyzékek, ajánlási ívek és hatósági jelentések szerint a mozgalom széles társadalmi bázison épült ki. A kisiparosok, munkások és napszámosok mellett a földművesek, kiskereskedők, magán- – és a hatósági tiltás ellenére – köztisztviselők, valamint az értelmiség soraiból is szerzett híveket. A nyilasok megerősödésével párhuzamosan megfigyelhető a kormánypárt és a tőle balra álló ellenzéki pártok – mindenképp a szociáldemokraták és a kereszténypártiak – drámai térszűkítése.

Az 1937-38-ban keletkezett források többször utalnak arra, hogy Budakeszi a mozgalom egyik legkorábbi és legerősebb bázisa volt. Az okokat az eddigi kutatásnak csak részben sikerült feltárnia. A kutatás további szempontja lehet a főváros szerepe, illetve a párt vezetői és támogatói fővárosi kapcsolatai. A kiemelkedően magas támogatottság egyik okaként felmerül a fővárosi zsidó nyaralók szerepe is, miután a nyilasok hatékonyan kapcsolták össze a szociális demagógiát az antiszemitizmussal. Ezen kérdés vizsgálata szintén árnyalná a képet. Fontos lenne továbbá Endre László alispán és a megyei, illetve a járási közigazgatás szerepének alaposabb vizsgálata. A nyilasok nemzetiségpolitikai elképzelései, illetve ezek recepciója, valamint a mozgalom 1940-és 1945 közötti története szintén további kutatások tárgyát képezhetik.

Felhasznált Irodalom

- Bethlen István: A választások eredménye és tanulságai. Pesti Napló, 90. évf. 129.sz. (június 8)
- Bonomi, Eugen: Meine Gewährsleute im Ofner Bergland. Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde 17.1974. 51-86.o.
- Flach, Paul: Ortsgruppengründungen des Ungarnländischen Deutschen Volksbildungsvereins (1924-1940) und des Volksbundes der Deutschen in Ungarn (1938-1941). München, 1968.
- Hubai László: Magyarország XX. századi választási atlasza 1920-2000. Budapest: Napvilág Kiadó, 2001.
- Jautz M. Flamina: Budakeszi. Földrajzi tanulmány. Szeged: 1939.
- Mózesy Gergely (szerk.): Lelkipásztori jelentések 1924-26. Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár: 2008.
- Paksa Rudolf: Szélsőjobboldali mozgalmak az 1930-as években. IN: Romsics Ignác: A magyar jobboldali hagyomány, 1900-1948. Budapest: Osiris Kiadó, 2009. 275-304 o.
- Paksy Zoltán: A nemzetiszocialista mozgalmak megszerveződése, párt- és regionális struktúrája Magyarországon az 1930-as években IN: Múltuk, 2009 3. sz.
- Pintér István: A kényszerpályára szavazó ország – 1939. IN: Földes György-Hubai László (szerk.) Parlamenti választások Magyarországon 1920-1998. Budapest: Napvilág Kiadó, 1999.
- Ránki György: Az 1939-es Budapesti választások. IN: Ránki György: Mozgásterek, kényszerpályák. Válogatott tanulmányok. Budapest: Magvető Kiadó, 1983
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest: Osiris Kiadó, 1999.
- Spannenberger, Norbert: A magyarországi Volksbund. Berlin és Budapest között. Budapest: Lucius Kiadó, 2005.
- Szöllösi-Janze, Margit: Die Pfeilkreuzerbewegung in Ungarn. München: R Oldenbourg Verlag, 1989.
- Ungváry Krisztián: Kik azok a nyilasok? <http://beszelo.c3.hu/03/06/085ungvary.htm>. Leöltve: 2011. november 12.

Vitári Zsolt

A Hitlerjugend külkapcsolatai 1933 előtt

The international connections of the Hitlerjugend before 1933

The essay is about the precedents of the 'international politics' of the Hitlerjugend following it up to the Nazi takeover in 1933. It searches for answers for the following important questions: what were the precedents the Hitlerjugend could rely on in developing its international relations; what kind of mentality and concept was in the background; who were its major partners; what were the regions the organization got into touch first; what forms and frames the relationship developed and how did this period grounded the 'foreign policy' after 1933.

Az „Akié az ifjúság, azé a jövő” ismert jelszava a 20. századra, az Európa- és a világszerte kialakuló és virágzó ifjúsági mozgalom hatására általános és közismert elvvé vált. Ma már nem tudhatjuk pontosan, hogy ki, mikor és hol mondta először ezt a szállóigét – állítólag már a rómaiak is használták –, annyi azonban bizonyos, hogy az első világháború után különös aktualitást nyert. Különösen így volt ez azokban a tekintélyelvű vagy diktatórikus rendszerekben, amelyek továbbélésük biztosítása végett előbb vagy utóbb valóban hozzáálltak az ifjúság megszervezéséhez. Így Németországban is, amely a weimari demokrácia éveit és ezerszínű, a társadalom legszélesebb köreiben elismert ifjúsági mozgalma után a náci diktatúra keretében kezdte meg az egész ország ifjúságának fokozatos megszervezését és saját szellemében, illetve érdekében való képzését.

A náci Németországban az ifjúságpolitika kulcsszervezete a Nemzetiszocialista Német Munkáspárt (NSDAP) ifjúsági szervezete, a Hitlerjugend (HJ) lett, amely az anyapárthoz hasonlóan már 1933 legelején egyeduralmi igényekkel lépett fel a maga területén. Fokozatosan létrejött a világ egyik legnagyobb és legjobban szervezett ifjúsági mozgalma, amely 1940 elejére több mint 8 millió tagot tudhatott a soraiban, s tevékenységével már békeidőben, de különösen a háborúban Németország egyik kulcsfontosságú szervezetévé vált. A Hitlerjugendet azonban kiterjedt külkapcsolatai is komoly – eddig nem megfelelően értékelt – politikai tényezővé tették.

Ez a tanulmány a Hitlerjugend „külpolitikájának” előzményeiről szól, ennek változásait követi nyomon a kezdetektől egészen az 1933-as náci „hatalomátvételig”. Választ keresünk többek között a következő fontos kérdésekre: milyen előzményekre támaszkodhatott a Hitlerjugend külkapcsolatai kialakítása során, milyen szellemiség és koncepció húzódott a háttérben, kik voltak a Hitlerjugend fő partnerei, melyek voltak azok a területek, amelyekkel elsősorban kapcsolatot ápolta a szervezet, e kapcsola-

latoknak milyen keretei és formái alakultak ki, s miként alapozta meg ez az időszak az 1933 utáni periódusban kiteljesedő ifjúsági „külpolitikát”.¹

Ifjúság és külföld Németországban 1933 előtt

„Vándormadarak”

Az ifjúsági mozgalom születésekor és az azt követő kezdeti időkben, vagyis a 19. század végén és a 20. század elején még nem igen volt jellemző, hogy a különféle országok ifjúsági csoportjai között kapcsolatok létesültek. A kialakuló német *Vándormadár-mozgalom* (Wandervogel) egyes jómódú csoportjainak utazásai ugyan jól illeszkedtek az új jelenségként mutatkozó turizmusba, az utak során azonban csak ritkán került sor külföldi ifjúsági szervezetekkel való kapcsolatkeresésre. Az ifjúsági mozgalom kezdeti, tervszerűnek nem nevezhető külföldi tevékenysége idején az utak többnyire nem különböztek az élményt, a helyállást, a becsvágyat és a kalandvágyat középpontba helyező belföldi utaktól. Így ezeknek többnyire sem diplomáciai, sem politikai jelentősége nem volt, szimpla szabadidős tevékenységnek minősültek.²

Mindazonáltal az alapok megteremtése terén mégis nagy jelentősége volt annak a néhány útnak, amelyet a Vándormadár egyes csoportjai külföldre tettek. A német *Vándormadár* első útjai a Cseh-erdőbe és keletre vezettek, a németeknek a csehek és a lengyelek ellen folytatott „harcát” segítő. Az utak túlnyomó része azonban nem tartalmazta ezt a népiségi személetet, még azok sem, amelyek a határmenti területekre irányultak. Más külföldi országokkal a Vándormadárnak vajmi kevés kapcsolata volt, csak kis csoportjainak látogatásairól lehetett szó. Az első nagy külföldi útra csak 1909-ben, egy korábban Németországba látogatott angol cserkészcsapat meghívására került sor.³ Ennél jelentősebb volt azonban az a tény, hogy a Vándormadár léte

¹ Az 1933 utáni külkapcsolatokhoz ld.: Vitári Zsolt: A Hitlerjugend külkapcsolatai 1933 és 1939 között. I. Múltunk, 56 (2011) 4., 183-210. o.; uő: A Hitlerjugend külkapcsolatai 1933 és 1939 között. II. Múltunk, 57 (2012) 3.; uő: Európai összefogás a bolsevizmus ellen: A Hitlerjugend külföldi kapcsolatai a világháború idején. Századok, 145 (2011) 6., 1359-1416. o.

² Aufgaben der Mittelstelle deutscher Jugend in Europa. In: Sonderdruck. Das Junge Deutschland és *Das Junge Deutschland*, März 1932, 80-84. o. – Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (továbbiakban: PAAA), R 63603; Vö. *Walter Laquer*, Die deutsche Jugendbewegung. Eine historische Studie. Verlag Wissenschaft und Politik, Köln 1983, 263. o.; *Alice Gräfin Hardenberg*, Bündische Jugend und Ausland. Uni-Druck, München 1966, 4., 12-16. o.

³ *Gerhard Ziemer – Hans Wolf*, Wandervogel und Freideutsche Jugend. Voggenreiter, Bad Godesberg 1961, 340-341., 348-351. o.; Hardenberg, i. m., 4., 6-9. o.; *Werner Kindt* (szerk.), Grundschriften der deutschen Jugendbewegung. Eugen Diederichs Verlag, Düsseldorf-Köln 1963, 33-62., 79-83. o.

túlsugárzott a német határokon. Az Osztrák–Magyar Monarchiában *Osztrák Vándormadárként*, Svájcban pedig *Svájci Vándormadárként* jött létre hasonló szervezet.⁴ A három ország Vándormadár-szervezete között ha nem is élénk, de működő kapcsolatok léteztek.⁵

Az Osztrák Vándormadár kezdeti időszakáról mára már jobbára csak bizonytalan információkkal rendelkezünk, melyek szerint az első csoportok Csehország németek lakta vidékein, Erdélyben, a bánáti területeken, Bécsben jöttek létre, de elterjedtek a birodalom egészen keleti, német lakta területein is.⁶ E mozgalom későbbiekre nézve nagyon fontos ismertetőjegye volt, hogy a mozgalom elkötelezett és tevékeny részesevé vált az ún. *védsvövetségi munkának* (Schutzvereinsarbeit). A monarchia nemzetiségeinek egyre hangosabb nemzetépítési és egyenrangúsági követeléseinek mentén felerősödő „osztrák” nacionalizmus jegyében elsősorban a nyelvhatárok környékén (így leginkább Észak-Csehországban, Dél-Tirolban, Dél-Karintiában és Dél-Stájerországban) mutatkozott szükség arra, hogy a német-ség pozícióit fenntartsák és a „szláv áradattal” szemben megerősítsék. Ez a tevékenység az Osztrák Vándormadár születésének idejére a különféle védsszervezetek révén (pl. Német Iskolaegyesület (Deutscher Schulverein, 1880), a Südmárk (Graz 1889)) már jól bejáratott aktivitásnak számított. Az osztrák vándormadarak pedig – a német anyaszervezettel szemben – tudatosan fel is vállalták ezt a tevékenységet.⁷ Németországban is létrejöttek hasonló védsszervezetek, de itt egyelőre nem állt fenn együttműködés az ifjúsági mozgalommal.⁸

⁴ Németországban az első világháború előtt ca. 25 000, Ausztriában és Svájcban pár ezer taggal számolhatunk. A háború utáni történetükhöz ld. még főleg: Österreichischer Wandervogel. In: *Werner Kindt* (Hg.), *Die deutsche Jugendbewegung 1920 bis 1933. Die bündische Zeit. Quellenschriften*. Eugen Diederichs Verlag, Düsseldorf–Köln 1974, 1267–1273., 1294–1299. o.

⁵ Hardenberg, i. m., 6–9. o.; Ziemer – Wolf, i. m., 8., 12., 15., 327., 331., 340–341., 348–351. o.; Hardenberg, i. m., 4. o.; Kindt, *Grundschriften*, i. m., 79–83. o.

⁶ Ziemer – Wolf, i. m., 294–297. o.; *Gerhard Albrich – Hans Christ – Hans Wolfram Hockl*, *Deutsche Jugendbewegung im Südosten*. Verlag Ernst und Werner Gieseking, Bielefeld 1969, 18–26., 33–36., 42–51., 55., 107–127. o.; *Gerhard Seewann*, *Österreichische Jugendbewegung 1900 bis 1938*. Dipa-Verlag, Frankfurt/Main 1974, 59–120. o.; *Ernst-Michael Jovy*, *Jugendbewegung und Nationalsozialismus – Zusammenhänge und Gegensätze. Versuch einer Klärung*. Lit, Münster 1984, 18–19. o.

⁷ Ziemer – Wolf, i. m., 303–305. o. Jovy, i. m., 58. o.; *Unsere Jugend in Burgenland. Grenzland. Zeitschrift des Deutschen Schulvereins Südmárk*, 1936/10–11. sz., 132–133. o. (Bundesarchiv (továbbiakban BArch), R 1501/3330).

⁸ Hardenberg, i. m., 4., 6., 12–16. o.

Birodalmak örökén – a német-ség védelmében

Az első világháborút követően az osztrák hagyományok és a háború alatt Németországban is előtérbe kerülő, a népet középpontba állító gondolatok, valamint a világháború következtében alaposan megváltozott a *külföld fogalma*. Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása, a versailles-i és a St. Germain-i békeszerződések eredményeként németek milliói kerültek a korábbi két birodalom határain kívül, s váltak idegen államok polgáraivá, akik adott esetekben nagy etnikai és asszimilációs nyomásnak voltak kitéve. Így a külföld 1918 után megkerülhetetlenül és az évek előrehaladtával fokozódó mértékben az elszakított német-ség támogatását, német szellemének, kultúrájának és tudatának ébrentartását jelentette, ami egyben folytatása is volt az Ausztria–Magyarországon az első világháború előtt kifejlődött „védsvövetségi” munkának. Az állam fogalma mint szervező erő elértéktelenedett, helyébe a nép, a népiség mítosza lépett, a német nép újbóli egyesítéséé.⁹

E felaprózott német-ség felkarolását számtalan szervezet tekintette feladatának, két szervezet emelkedett ki igazán, amelyek a határmenti és külföldi német-ség támogatásában a legfontosabb fórumot képviselték, és az állami támogatásoknak is fontos közvetítői voltak: az 1881-ben Általános Német Iskolaegyesületként (Allgemeiner Deutscher Schulverein) alapított, majd 1908-tól az Egyesület a Külföldi Német-ségért (Verein für das Deutschtum im Ausland, VDA) néven működő egyesület, valamint az 1919-ben alapított *Német Védsvövetség* (Deutscher Schutzbund für das Grenz- und Auslandsdeutschtum). Központi feladataik közé tartozott a határon túli német-ség megtartása, számukra iskolák, óvodák, könyvtárak, tudományos és kulturális intézmények létesítése és támogatása, valamint Németországban belül a német népiség eszméjének terjesztése, a figyelem ráirányítása a külföldi német-ség létrejöttére és sorsának alakulására.¹⁰

Az ifjúság és a külföld viszonyát vizsgálva a VDA volt a fontosabb szervezet. Birodalmi vezetése önálló ifjúsági osztályt működtetett, amely szervezte és gondozta az egyesület iskolai ifjúsági csoportjait, s ezáltal már fiatal korban elvetette a teljes német nemzetért való felelősségtudat magvat. A VDA olyan szerteágazó tevékenységet fejlesztett ki az évek során,

⁹ *Hans-Adolf Jacobsen* (szerk.), *Hans Steinacher. Bundesleiter des VDA 1933–1937 – Erinnerungen und Dokumente*. Harald Boldt Verlag, Boppard 1970, XXXV–XXXVI. o.; Jovy, i. m., 59–60. o.

¹⁰ *Jacobsen*, VDA, i. m., XXXVIII., XL. o. Ld. még: *Eiler Ferenc*, *Német és magyar nemzetpolitikák a két világháború között 1920–1938*. In: Bárdi Nándor–Simon Attila: *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. (Vázlat) Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja 2006, 89–99. o.; *uő*, *Németország Duna-völgyi politikája 1920–1938*. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép–Európában*. Teleki László Alapítvány, Budapest 2002, 37–63. o.

amely később minden hasonló munkát végző ifjúsági csoportnak mintául szolgálhatott, így a Hitlerjugendnek is.¹¹

Nem ilyen kiterjedt módon, de nagy elkötelezettséget tanúsított az ifjúsággal szemben a Védszövetség is, amely ugyancsak rendelkezett ifjúsági ügyosztállyal, de nem rendelkezett saját ifjúsági csoportokkal, így elsősorban más ifjúsági szervezetekkel kereste a kapcsolatot. Az ifjúsági csoportok és a Védszövetség rendszeres együttműködése adta meg az ösztönzést 1923-ban arra, hogy a szövetség önálló határvidéki hivatalokat állítson fel. E törekvések hozományaként és a külügyminisztérium javaslatára végül több ifjúsági csoport együttműködésével egy központi birodalmi szervet is létrehozták, amely 1925 januárjában az *Ifjúsági Határvidéki Munka Közvetítőszerve* (Mittelstelle für Jugendgrenzlandarbeit) néven Münsterben kezdte meg tevékenységét.¹²

Az ifjúsági csoportok külföldi tevékenységének elterjedése és szabályozása

A Weimari Köztársaság színes ifjúsági mozgalmát alakító három pillér közül (pártpolitikai ifjúság, egyházi ifjúság, szabad csoportok) az *Egyleti Ifjúság* (Bündische Jugend)¹³ szabad és önálló csoportjai virágoztatták fel az újdonsült, külföldre irányuló tevékenységi formát. Bár a pártifjúságok, s főleg az egyházi szervezetek is egyre kiterjedtebb külföldi kapcsolatokra tettek szert, tevékenységüket illetően más szempontok álltak előtérben.¹⁴

Az első világháború után kialakuló új viszonyok közepette a németországi ifjúság is egyre inkább magáévá tette a „népiségi munka” (Volks-tumsarbeit) elvét, s törekedett arra, hogy külföldi útjai elsősorban a németek által lakott vidékekre irányuljanak. E tevékenység új lendületet kapott, amikor Gustav Stresemann külügyminisztersége idején a népiségi politika

¹¹ Jacobsen, VDA, i. m., XLVII–XLIX., 130, 140. o.

¹² Hardenberg, 46–51. o.; *Friedrich Heiß*, Die Mittelstelle für Jugendgrenzlandarbeit. *Der Zwiespruch. Wochenzeitung der deutschen Jugendbewegung*, Nr. 59, 24. November 1927. Idézi: Kindt, Die deutsche Jugendbewegung, i. m., 1539–1540. o.

¹³ Taglétszámuk a különféle adatok alapján kb. 55 000 és 91 000 főre tehető. Az eltérések abból is fakadnak, hogy a csoportok hovatarozása nem mindig volt egyértelmű. Vö. *Felix Raabe*, Die Bündische Jugend. Ein Beitrag zur Geschichte der Weimarer Republik. Brentano Verlag, Stuttgart 1961, 66. o.

¹⁴ Aufgaben der Mittelstelle deutscher Jugend in Europa. In: Sonderdruck. Das Junge Deutschland és *Das Junge Deutschland*, März 1932, 80–84. o.; Gemeinsame Auslandsarbeit der bündischen Jugend. *Zwiespruch. Wochenzeitung der deutschen Jugendbewegung*, Nr. 22–23, 22. März 1927. Idézi: Kindt, Die deutsche Jugendbewegung, i. m., 1064. o.; Vö. Laquer, i. m., 263. o.; Raabe, i. m., 65. o.

a nagypolitika rangjára emelkedett.¹⁵ Ebben a szellemben az egyleti csoportok tagjait ugyanis nem állampolgárokká, hanem néptársakká (Volks-genosse) nevelték, így a középpontban mindig a nép, a népközösség és a birodalom állt. Ennek mégsem voltak olyan radikális, adott esetben rasszista felhangjai, mint a radikális népiségi és védszervezetek körében. Itt leginkább a haza és a nép természetes szeretete volt a fókuszban, vagyis a patriotizmus, amely azonban sok esetben túlfűtötté vált és ezért a külső szemlélő számára egyértelmű nacionalizmusként jelentkezett. A népközösség ideája erősen kötődött az ifjúsági szövetség eszméjéhez, amelyet a benne érvényesülő elvek és az ott végzett tevékenység révén a népközösség előformájaként értelmeztek.¹⁶

A weimari időszakban az *ifjúság gondozásának és támogatásának nagyon fejlett rendszere* alakult ki, s e ráfordításokból minden szervezet részesülhetett, amennyiben tevékenységét közhasznúnak ítélték meg, s illeszkedett a demokratikus köztársasági rendszerbe. A külföldi ifjúsági utak lebonyolításában és támogatásában jelentős részt vállalt a *Német Ifjúsági Szövetségek Birodalmi Bizottsága* (Reichsausschuss deutscher Jugendverbände), az *Ifjúsági Határvidéki Munka Közvetítőszerve* és a *Német Pedagógiai Kirendeltség* (Deutsche Pädagogische Außenstelle).¹⁷

Az *Ifjúsági Határvidéki Munka Közvetítőszervéhez* 1932-re összesen 170 ifjúsági szövetség csatlakozott, amelyek 70 százaléka az Egyleti Ifjúság köréből került ki, míg a fennmaradó rész hallgatói, szakmai és egyházi szervezeteket jelentett. Számuk évről évre gyarapodott. A szervezetnek pártifjúságok nem lehettek tagjai, így a Hitlerjugend sem, amely a weimari rendszerhez való rossz viszonya miatt nem is törekedett erre. Tagok lehetek viszont a határvidéki és külföldi német szervezetek, így csatlakoztak ausztriai, danzigi stb. csoportok is.¹⁸

¹⁵ Aufgaben der Mittelstelle deutscher Jugend in Europa, i. m., 80–84. o.; Vö. Laquer, i. m., 263. o. Ld. még Kindt, Die deutsche Jugendbewegung, i. m., 58–61., 415–418., 476–478., 510–511., 804., 1215–1216. o.; Stachura túlzóan egyenesen a teuton lovagoknak a „veszedelmes szláv befolyás” ellen, a német értékek védelmében kifejtett tevékenységével állította párhuzamba az Egyleti Ifjúság egyre bővülő külföldi tevékenységét. Stachura, The German Youth Movement, i. m., 49. o.

¹⁶ Raabe, i. m., 115–152. o.

¹⁷ Deutsche Pädagogische Außenstelle an das Auswärtige Amt (továbbiakban AA), 1. Oktober 1930 – PAAA, R 63602.

¹⁸ Mittelstelle deutscher Jugend in Europa an das AA, 9. Januar 1932; Vereinbarung zwischen dem Reichsausschuss der Deutschen Jugendverbände und der Mittelstelle deutscher Jugend in Europa über Regelung von Grenz- und Auslandsfahrten; Mittelstelle für Jugendgrenzlandarbeit. Arbeitsbericht über das Jahr 1930/1931. Vertraulich, 30. Oktober 1931 – PAAA, R 63603; Grenzlandfahrten und Auslandsbeziehungen der bündischen Jugend. In: Kindt, Die deutsche Jugendbewegung, i. m., 1530–1531. o.

A Közvetítőszerv annak szentelte tevékenységét, hogy a német ifjúság külföldi útjait rendezett keretek közé terelje. Emellett az alapszabályzatban meghatározott legfőbb célja az volt, hogy mindenhol támogassa a fiatal generáció kapcsolatait a németiséghez, de legfőképpen Közép-Európában.¹⁹

1928-ban a Közvetítőszerv minden tagjára nézve kötelező érvényű *irányelveket* adott ki, amelyekben kifejezésre juttatta, hogy külföldön először mindenki német, s csak azután lehet bármely szövetség tagja. Az irányelvek támpontot adtak az utak előkészítéséhez, az uticélok közötti egyensúly megtartásához, a belföldi és külföldi szervezetekkel való kapcsolatokhoz, a meglátogatandó országban várható reakciókhoz, a vezetőkkel szemben támasztott követelményekhez és képzésükhöz, az utak engedélyezési rendjéhez, az utak tapasztalatainak megvitatásához stb. Vagyis a Közvetítőszerv segítséget nyújtott mind az utak tartalmi kialakítása, mind a külső megjelenés, mind pedig a társadalmi érintkezés terén. Szolgált a „külföldi kiképzést” és kapcsolatokat közvetített az ifjúsági csoportok számára külföldön, valamint fórumot kínált a tapasztalatcserére, a külföldi tevékenység közös kiértékelésére.²⁰

1930 második felében a szervezet az *Európai Német Ifjúság Közvetítőszerve* (Mittelstelle deutscher Jugend in Europa) néven folytatta tevékenységét,²¹ ami már sejtette a határokon átnyúló, a teljes német ifjúságot szem előtt tartó tevékenység irányába tett még erőteljesebb fordulatot. A névváltozás egyben az alapszabályzat módosítását is jelentette. Ennek értelmében a szervezet elsődleges feladatai között deklarálta a német ifjúság azon kapcsolatainak támogatása lépett az első helyre, amelyek a birodalmi határokon kívül élő németiséggel álltak fenn. Másodsorban az ehhez szükséges képzések támogatását (Auslandsbildung) szorgalmazták, s harmadik helyre esett vissza az ifjúság „szokványos” külföldi kapcsolatainak támogatása és fejlesztése.²²

¹⁹ Mittelstelle deutscher Jugend in Europa an das AA, 9. Januar 1932; Vereinbarung zwischen dem Reichsausschuss der Deutschen Jugendverbände und der Mittelstelle deutscher Jugend in Europa über Regelung von Grenz- und Auslandsfahrten; Aufgaben der Mittelstelle deutscher Jugend in Europa, i. m., 80–84. o.; Satzungen der Mittelstelle deutscher Jugend in Europa – PAAA, R 98888; Grenzlandfahrten und Auslandsbeziehungen der bündischen Jugend, i. m., 1530–1531. o.; Peter D. Stachura, *The German Youth Movement 1900–1945. An Interpretative and Documentary History*. The Macmillan Press Ltd., London 1981., 49. o.; Hardenberg, i. m., 46–51. o.

²⁰ Aufgaben der Mittelstelle deutscher Jugend in Europa, i. m., 80–84. o.; Richtlinien für Grenz- und Auslandsfahrten. Mittelstelle für Jugendgrenzlandarbeit – PAAA, R 98887; Auslandsabkommen der bündischen Jugend. Der Zwiespruch. Wochenzeitung der deutschen Jugendbewegung, Nr. 26, 1. Januar 1928. Idézi: Kindt, *Die deutsche Jugendbewegung*, i. m., 1540–1541. o.

²¹ Mittelstelle deutscher Jugend in Europa an das AA, 9. Januar 1932; Vereinbarung zwischen dem Reichsausschuss der Deutschen Jugendverbände und der Mittelstelle deutscher Jugend in Europa über Regelung von Grenz- und Auslandsfahrten – PAAA, R 63603.

²² Dieter Tiemann, *Deutsch-französische Jugendbeziehungen der Zwischenkriegszeit*. Bouvier Verlag, Bonn 1989, 98. o.

A közvetítőszerv 1929-ben 250, egy évvel később már 350 úthoz adta jóváhagyását. 1931-ben a válság hatására az utak száma ismét 264-re csökkent. A túrák minden német települési területet érintettek, s kiterjedtek majdnem minden európai országra is.²³ A közvetítőszervnek és a hasonló szervezeteknek oroszlanrésze volt abban, hogy mind több fiatal fordult meg külföldön, és mint több külföldi, főleg külföldi német Németországban. Koordinációs és támogató tevékenységük révén a fiatalok a szórakozás mellett a német külpolitika és a német nemzeti tudat számára is jótékony munkát láttak el. E szervezetek tevékenységüket – ugyan megváltozott feltételek és keretek mellett – többnyire 1933 után is folytatták.

Az ifjúsági csoportok külföldi tevékenységének irányai és formái

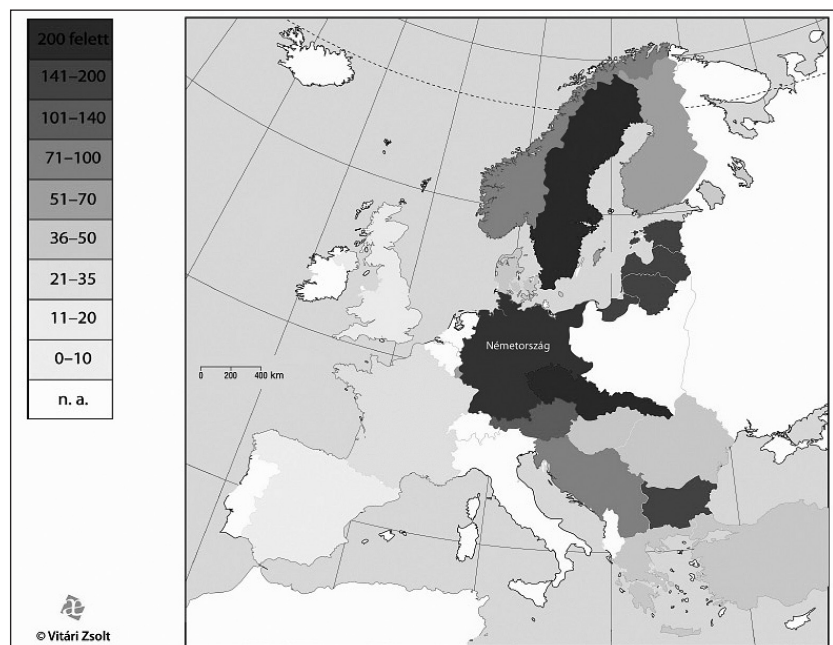
A húszas évek közepére az ifjúsági külföldre irányuló tevékenysége már teljesen általánossá, megszokottá és elfogadottá vált. Az Egyleti Ifjúságba sorolt csoportok útjai az 1920-as évek végére már szövevényes kapcsolatrendszer képeztek. Ebből a szövevényből négy nagyobb irány kristályosodott ki. A cserkészek világmozgalma behálózta szinte az egész glóbuszt, a különböző országok cserkészcsoportjai közötti kapcsolatok egyre inkább felélénkültek. Más csoportok leginkább a világháborúban semlegességet tanúsító és ezért mindvégig szimpátiával kezelt észak-európai térséget és a nagyszámú németiség miatt elsőrangúvá váló Délkelet-Európát részesítették előnyben. Az amerikai kapcsolatrendszer jelentőségében jóval inkább háttérbe szorult. Itt leginkább a kivándorolt német ifjak próbálták fenntartani a német ifjúsági mozgalom hagyományait. A húszas évek második felében, az enyhülés jegyében váltak lehetségessé az első kapcsolatfelvételek Nagy-Britannia és Franciaország irányába, de kapcsolataik továbbfejlődése – főleg az utóbbi esetében – nem volt töretlen, mert változó formában jelentkező politikai feszültségek ezt nem tették lehetővé.²⁴ A szabadidős utak minimálisra csökkent száma mellett az utaknak három fő formája alakult ki, amelyek azonban gyakran keveredtek egymással: 1) a németiség kutatása és a velük való kapcsolattartás, 2) idegen országok politikai, gazdasági, kulturális és természeti viszonyainak feltérképezése (tanulmányutak), 3) s a német kultúra terjesztése külföldön (ének-, színjátszó és tánc csoportok).²⁵

²³ Mittelstelle für Jugendgrenzlandarbeit. Arbeitsbericht über das Jahr 1930/1931. Vertraulich, 30. Oktober 1931 – PAAA, R 63603.

²⁴ Kindt, *Die deutsche Jugendbewegung*, i. m., 1064., 1529–1535. o.; Rudolf Hartmann, *Die Fahrten der deutschen Wandervögel in die Donauländer. Suevia Pannonica* (15) 1987, 124–131. o.

²⁵ Hardenberg, i. m., 25–27. o.; Jovy, i. m., 60. o.

E látogatások során a kapcsolatok bejártatott formái alakultak ki. A kapcsolatfelvétel elején mindig egy nagyszabású, gyakran akár egy hónapnál hosszabb időtartamú út állt (Großfahrt), amely felkeltette az érdeklődést egy adott terület iránt, s bepillantást engedett az ottani politikai és gazdasági viszonyokba, a kulturális életbe, valamint a határmenti és külföldi németiség életébe, az ifjúsági cserék, a nemzetközi találkozók és a két ország közötti kapcsolatok lehetőségébe. Általános jellemzőjévé vált, hogy a felkeresett területekkel állandó kapcsolatot ápoltak. Mindez megmutatkozott a rendszeres utak szervezésében, az élénk postai kapcsolatban, könyvküldeményekben, illetve a meglátogatott területekről érkező fiatalok és csoportok fogadásában. Egy-egy találkozó után nem ritkán került sor közös határvidéki utakra, például szudétanémet, birodalmi német és ausztriai csoportok részvételével.²⁶

A Német szabadcsapat útjai 1928-ban Európa különböző országaiba (fő)

Általános jelenség volt a missziós tevékenység folytatása a németországi ifjúsági csoportokon belül is, amelynek teleologikus töltete arra

²⁶ Vierter Tätigkeitsbericht der Pioniergemeinschaft für Südosteuropa 1919–1932 – PAAA, R 63607.

irányult, hogy minél több csoportot ösztönözzenek hasonló tevékenységre. Így adott esetben más csoportokhoz tartozókat is magukkal vittek a külföldi utakra. A külföldi utak tehát egyaránt szolgálták a belső politikai nevelést, a német viszonyok ismeretét, a csoportszellemet stb. (tananyagok, statisztikák előállítását, előadások tartása) és a külföldi kapcsolatokat, a külföldi németiség gondozását.²⁷

Törekvés volt az is, hogy a felkeresett országokban a németiség mellett, legalább egy, az adott országban honos, nem német nemzetiségű ifjúsággal is felvegyék a kapcsolatot. Ez hozzájárulhatott ahhoz, hogy a birodalmi német ifjúság segítségével és közvetítésével alakítsanak ki kapcsolatokat az országok különböző nemzetiségű ifjúságai között.²⁸

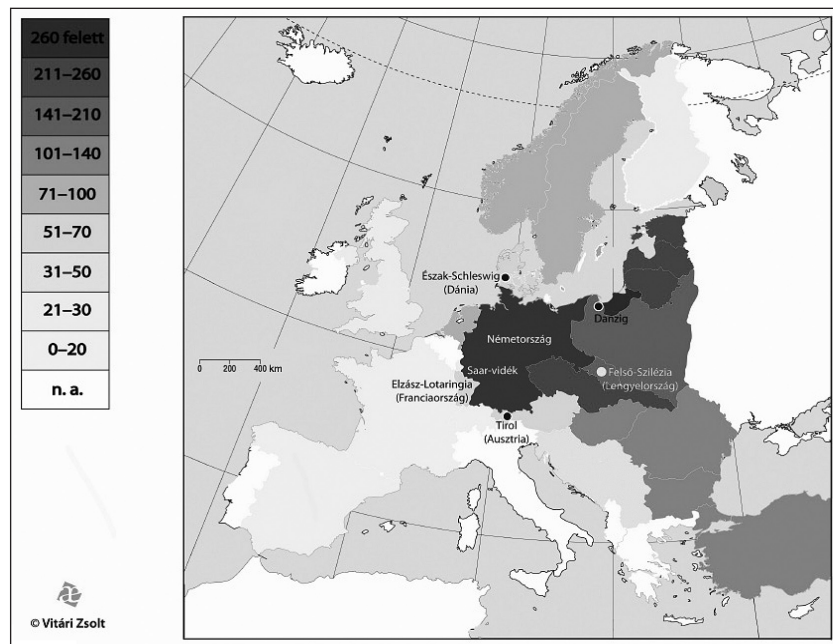
A külföldre irányuló tevékenység a világgazdasági válság kezdetére érte el csúcspontját, majd a nehéz gazdasági helyzet miatt hanyatlani kezdett. Az Egyleti Ifjúságon belül az 1927-re a *Német Szabadcsapat* (Deutsche Freischar) keretében működő csoportok váltak a német ifjúság külföldre irányuló tevékenységének éllovasaivá. A mellékelt ábrák megfelelően szemléltetik nemcsak a külföldi tevékenység irányait, hanem annak súlypontjait is, s egyben rávilágítanak az egyik évről a másikra történő elmozdulásokra is.

Bár az összeállításból hosszabb trendeket nem tudunk meghatározni, mégis kiviláglik belőle, hogy évről évre több fiatal utazott külföldre (1928–29 ca. 10% az emelkedés), s az is, hogy egyre meghatározóbbá váltak azok a területek, amelyek német lakossággal rendelkeztek, de összességében is több országot érintettek az ifjúság útjai. A Vándormadár óta az érdeklődés középpontjában lévő skandináv államok felé vezető utak részeseése viszont kb. egy harmadára esett vissza. 1928-ban kb. az utak fele érintett olyan országot, amelyben jelentősebb német lakosság és kisebbség élt, 1929-re ez az arány már meghaladta a 80 százalékot is. Bár sok esetben más országokat érintő utak részeként, de Magyarország is egyre nagyobb szerepet kapott a külföldi utak sorában.²⁹ Ez az egyértelmű eltolódás egy-

²⁷ Uo.; Hardenberg, i. m., 31–32. o.; Jovy, i. m., 60. o.

²⁸ Jovy szerint erre volt példa Magyarország esete, a magyar ifjúsági csoportot azonban nem nevezi meg. Nagy valószínűséggel valamelyik cserkészcsapatról lehetett szó. Jovy, i. m., 62. o.

²⁹ A Német Szabadcsapat útjai 1928-ban (fő): Svédország – 322, Csehszlovákia – 271, Kelet-Poroszország, Baltikum – 176, Bulgária – 167, Ausztria – 127, Jugoszlávia – 91, Norvégia – 74, Luxemburg – 57, Finnország – 53, Magyarország, Románia – 47, Törökország, Görögország – 41, Dánia – 37, Franciaország – 24, Nagy-Britannia – 12, Spanyolország – 3, összesen 1502 fő. *Deutsche Freischar*, 1928/3. sz., 168. o.; *Deutsche Freischar*, 1929–30/2. sz., 142–143. o.; idézi Hardenberg, i. m., 35. o.; A Német Szabadcsapat útjai 1929-ben (fő): Kelet-Poroszország, Danzig, Baltikum – 280, Csehszlovákia – 260, Észtország, Lettország, Litvánia – 253, Felső-Szilézia, Lengyelország – 189, Magyarország, Románia, Bulgária, Törökország – 138, Svédország, Norvégia – 99, Hollandia – 72, Ausztria és Tirol – 61, Elzász–Lotharingia – 59, Észak-Schleswig,

A Német szabadcsapat útjai 1929-ben Európa különböző országaiba (fő)

ben az új német külpolitikai doktrínát is tükrözte, amely Stresemann halála után már nem látta szükségét annak, hogy a délkelet-európai orientáció mellett Nyugat-Európának továbbra is komoly figyelmet szenteljen.³⁰

A német ifjúsági mozgalom külföldi útjai között Magyarország is fontos szerepet kapott. Mivel Magyarországon a Leventén és az egyházi szervezeteken (KALOT, KALÁSZ) kívül a cserkészmozgalom volt az

Dánia – 53, Jugoszlávia – 43, Saar-vidék, Luxemburg – 40, Nagy-Britannia – 29, Finnország – 23, Spanyolország – 16, Svájc – 13, Franciaország – 12, összesen 1640 fő. *Deutsche Freischar*, 1928/3. sz., 168. o.; *Deutsche Freischar*, 1929–30/2. sz., 142–143. o.; idézi Hardenberg, i. m., 35. o. Jovy szerint 1929-ben 1640–2000 résztvevővel számolhatunk, s 1928-ban az utak egyharmada, 1929-ben egy ötöde volt tisztán külföldi út, vagyis olyan, amely határrégiót nem érintett. Utóbbi adat is alátámasztja a munka súlypontjának erőteljes változását. Jovy, i. m., 60. o.

³⁰ Vö. *Peter Krüger*, *Die Außenpolitik der Republik von Weimar*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1985; *Hans-Paul Höpfner*, *Deutsche Südosteuropapolitik in der Weimarer Republik*. Frankfurt am Main – Bern 1983. Súlypontok áthelyeződése Európa északi és nyugati területeiről kelet felé jól illusztrálható a *Großdeutsche Blätter* egyik 1929-es számában közölt cikk vonatkozó soraival: „Ha a német ifjúság a határon túlra akar menni, fontosabb dolga is akad, mint hogy a nyugati civilizáció csodájára járjon. Olyan szellemiségre van szüksége, amellyel a német ifjúság már ma is részt vehet nemzeté jövőbeni feladataiban, hogy bevesse erőt. Angliai és franciaországi sétautak bizonyosan eltértenek a céltól.” – *Großdeutsche Blätter*, 1929, 142. skk., itt 143. o. Idézi: Tiemann, i. m., 96. o.

egyedüli jelentős ifjúsági tömörülés Németországból is utóbbival vették fel a kapcsolatot, amely nem túl aktív, de kölcsönös látogatásokat tett lehetővé. A német csoportok érkeztek gyakrabban, aminek minden valószínűség szerint anyagi okai lehettek. Magyarországon a leginkább felkeresett területek Budapest és környéke, a Balaton, valamint a Dél-Dunántúl (Schwäbische Türkei) voltak. A magyarországi látogatások már 1921-től datálhatók, s kezdetben 50–120 fős szársországi és sziléziai csoportok (Sächsische Jungenschaft, Schlesische Jungenschaft) keresték fel a magyar cserkészeket. Szinte minden évre esett egy-egy jelentősebb magyarországi látogatás.³¹

Összegezve elmondhatjuk, hogy 1933-ra a német ifjúság külföldre irányuló tevékenységének már több évtizedes hagyománya alakult ki, jól-lehet ez az aktivitás igazából a 20-as évek végére és a harmincas évek elejére öltött igazán számottevő méreteket. Ez a sokéves tapasztalat egyúttal azt is eredményezte, hogy jól bejáratott rendszerben állt össze minden külfölddel kapcsolatos tevékenység az előkészítéstől, a megszervezésen át a lebonyolításig, s így az ifjúsági csoportok egyre nagyobb számban és egyre többször látogattak külföldre.

Ebben az időszakban alakultak ki a külföldi tevékenység irányai is, amelyek elsősorban a birodalmi határokon kívül rekedt németiség felé mutattak. Az ifjúsági szervezetek jó partnerei voltak a külföldi németiséget gondozó szervezeteknek. Az egyéb külföldi kapcsolatok, idegen országok ifjúsági szervezeteivel kialakított kontaktusok fejlődtek, de a népiségi munka szintjét sohasem érték el. Kialakultak azok a tevékenységi formák is, amelyek a csoportok külföldi munkájának összetevőit alkották: például a népi németek és ifjúsági csoportjaik ellátása sajtótermékekkel, kölcsönös utak szervezése, az utak során végrehajtott programok megtervezése, németországi iskolázás, munkaerő-közvetítés Németországba stb.

Az 1933-as hatalomváltás nem okozott azonnal törést az Egyleti Ifjúság külföldi tevékenységében, az egyre kézzel foghatóbb nehézségek csak az 1930-as évek közepétől jelentkeztek. Tevékenységüket azonban a második világháborúig, ha szerény mértékben is, de gyakorolták, mégha ennek egyre inkább a Hitlerjugend adott keretet. A Hitlerjugend elkerülésére a menekülési utat elsősorban az jelentette, hogy tagságuk az életkort figyelembe véve nem csak HJ-korú fiatalokból tevődött össze, hanem annál idősebbekből is.

A Hitlerjugend nem vett részt ebben a némiképp központosított rendszerben, aminek többek között akadálya volt, hogy pártifjúságként számos

³¹ *Vierter Tätigkeitsbericht der Pioniergemeinschaft für Südosteuropa 1919–1932 – PAAA*, R 63607; *Kindt*, *Die deutsche Jugendbewegung*, i. m., 1529–1535. o.; *Hermann Kügler*, *Vom Werdengang unserer Auslandsarbeit. Blätter der Sächsischen Jungenschaft in der Deutschen Freischar*, Heft I, 30. Dezember 1927. Idézi: uu., 1543–1545. o.; *Hartmann*, i. m., 124–131. o.

helyről kiszorult. Hasznosíthatta viszont mindazokat a tapasztalatokat és formákat, amelyeket az említett szervek és ifjúsági csoportok kialakítottak. S a Hitlerjugend kétségtelenül jó szemmel leste el nemcsak a külföldre irányuló tevékenység fontos mozzanatait, hanem mindent, amitől egy ifjúsági csoport ifjúsági csoport lehetett.

A Hitlerjugend külföldi tevékenysége 1933 előtt

A Hitlerjugend és elődei már 1933 előtt is hosszabb történetre tekinthettek vissza, mint ahogy nagy múltjuk volt azoknak a szándékoknak is, amelyek a Hitlerjugendnek nemcsak a birodalmi határokon belüli tevékenységét tartották fontosnak.

A Hitlerjugend elődeinek „kültügyei”

A Nemzetiszocialista Német Munkáspárt is zászlajára tűzte mind a versailles-i béklyóktól való megszabadulást, mind pedig minden német felkarolását, éljen bárhol is a világon. Ennek egyik megnyilvánulási formája lett az *NSDAP Ifjúsági Szövetségének* azon szándéka, hogy a szervezet felépítése során nemcsak a birodalmi területeket vette számba, hanem az azokon kívül eső, de a zárt német településterülethez tartozó vidékeket is.

Reményteljesebb volt az a gondolat, hogy az elszakított területek németisége fogékonyabb lesz a radikálisabb programokra, mint a birodalmi határokon belül élők, s Münchenből, illetve az ifjúsági szövetségének fő tevékenységi területéről, Bajorországból és Szászországból nézve közelebbinek tűnt a Szudéta-vidék és Ausztria is, mint az észak- és nyugatnémet területek. Azért is könnyebb volt itt munkába lendülni, hiszen mindkét országban már jó ideje léteztek azok a csoportok, amelyek magukat csakhamar a nemzetiszocializmusnak kötelezték el.³²

³² A kiindulópontot mindkét országban az Osztrák–Magyar Monarchia idején, 1904-ben Trautenauban (Trutnov) alapított *Német Munkáspárthoz* (Deutsche Arbeiterpartei) közel álló, 1910-ben Iglauiban (Jihlava) életre hívott ifjúsági szervezet, az *Ausztria Ifjú Német Munkásainak Birodalmi Szövetsége* (Reichsverband deutscher jugendlicher Arbeiter Österreichs) jelentette. A háborút követően egyelőre Csehszlovákiában működött tovább *Német Nemzetiszocialista Ifjúsági Szövetség* (Deutscher Nationalsozialistischer Jugendverband) néven. Ausztriában nemzetiszocialista szellemiségű ifjúsági csoportról 1923-tól lehet beszélni *Ausztria Nemzetiszocialista Ifjúságának Egyesülése* (Vereinigung nationalsozialistischer Jugend Österreichs) elnevezéssel. *Johanna Gehmacher*, Jugend ohne Zukunft. Hitler-Jugend und Bund Deutscher Mädel in Österreich vor 1938. Picus Verlag, Bécs 1994, 43–50. o.; *Werner Klose*, Generation im Gleichschritt. Ein Dokumentarbericht. Stalling Verlag, Oldenburg – Hamburg 1964, 244. o.

Mind az osztrák, mind pedig a csehszlovákiai csoportoknak elsősorban egymás között és a németországi NSDAP 1923-ban *Nemzetiszocialista Ifjúsági Mozgalomra* keresztszervezetével álltak fenn kapcsolatai. Kölcsonösen olvasták egymás lapjait, látogatták egymás legfőbb rendezvényeit. Az ausztriai nemzetiszocialista ifjúság egy csoportja 1923 májusában éppen az egy éves születésnapját ünneplő német ifjúsági csoportot kereste fel Münchenben. *Gustav Adolf Lenk*, a Nemzetiszocialista Ifjúsági Mozgalom birodalmi vezetője elégedetten nyugtázta az ausztriai fejleményeket, s egy jelentésében mind az ausztriai, mind pedig a csehszlovákiai csoportokat a Nemzetiszocialista Ifjúsági Mozgalom részének tekintette.³³ 1922-ben Danzigban is megalakult a helyi csoport. A határon kívüli csoportok egy-egy vezetője az Ifjúsági Mozgalom vezetésében is helyet kapott.³⁴

A források hiánya miatt nehéz megmondani, hogy e külföldi csoportok mennyiben követték a müncheni mintákat, hiszen az első években még a birodalmi német szervezetben sem voltak stabil, kialakult és végleges viszonyok, sőt adott esetben éppen ezek a már régebb óta működő külföldi csoportok adhattak mintát. A szudétanémet csoportok belső életéről vajmi keveset tudunk, ennek feltárása további levéltári kutatásokat igényelne. Az ausztriai és danzigi szervezet felépítése és működése nagyon hasonlított a birodalmi mintákhoz. Annyi bizonyos, hogy mindegyik területtel kölcsönös, de nem túl szoros kapcsolatok álltak fenn, jóllehet a birodalmi határokon kívül a 20-as évek első felében – úgy tűnik – nem volt dinamikus a szervezet növekedése. Az ausztriai szervezetnek 1927-ben még csak 3200 tagja volt, s a szudétanémet szervezet is alig haladta meg ezt a létszámot.³⁵

A Hitlerjugend. Német Munkásifjúság külkapcsolatai

A kezdeti csekély külföldi tevékenységnek véget vetett az 1923-as müncheni puccskísérlet, amelynek következtében az NSDAP-t minden alszervezetével együtt – beleértve az ifjúsági csoportot is – az egész ország területén betiltották. Ettől az időponttól kezdve jó három éves intervallumon belül szinte semmilyen forrással nem rendelkezünk arra nézve, hogy a betiltás alatt és után utódszervezetként működő csoportok mit őriztek meg a

³³ Franz Wischpolt. – BArch, NS 26/333.; *Peter D. Stachura*, Nazi Youth in the Weimar Republic. Clio Books, Santa Barbara – Oxford 1975, 260. o.

³⁴ Szudéta-vidék 9 alcsoporttal, vezetője Eugen Weese; Karintia 4 alcsoporttal, vezetője Walter Proksch (Buddrus szerint Fritz Prosch); Bécs 3 alcsoporttal, vezetője Walter Gattermeyer; Tirol (Salzburg) 6 alcsoporttal, vezetője Aldolf Bauer; Danzig 1 alcsoporttal, vezetője Karl Besler. – BArch, NS 26/333; Stachura, Nazi Youth, i. m., 261. o.; *Buddrus, Michael*, Zur Geschichte der Hitlerjugend (1922–1939). Dissertation, Manuskript, Rortock 1989, II. kötet, 135. o.

³⁵ Gehmacher, i. m., 119. o.

kialakított külkapcsolatokból. Valószínűsíthető lehet, hogy ezt a vonalat a köztes időszakban leginkább az a szászországi csoportosulás vitte tovább, amely mint egyetlen épen megmaradt szervezeti egység az újjáalapított párt ifjúsági szervezetének birodalmi vezetését is átvette. Az ausztriai, danzigi és csehszlovákiai csoportok folytonosságát a puccs és következményei nem érintették.³⁶

1926-tól Hitlerjugend néven újjáalakuló náci ifjúsági szervezet más elveket követett, mint jogelődjei, hiszen a határon túli németiségből eleinte (1927) egyik népcsoport sem, 1930-tól pedig csak Ausztria és Danzig tartozott a HJ struktúrájához.³⁷ Egy 1926-ból származó NSDAP-határozat szerint ugyanis csak azokat a párttagokat lehetett a birodalmi tagokkal egy szervezetbe összefogni, akik „német felségjogú államban” éltek. Ennek a kritériumnak viszont csak Németország, Ausztria és Danzig felelt meg, a Szudéta-vidék nem.

A zökkenőmentes kapcsolatokat azonban sok tényező befolyásolhatta, s a 30-as évek elejére egységesülő HJ-szervezethez és ifjúsági tevékenységhez képest főleg az ausztriai szervezet és szervezeti élet mutatott eltéréseket, ugyanis ott nem sikerült maradéktalanul érvényesíteni a birodalmi elveket. Noha e két területet a birodalmi szervezet részének tekintették, a velük fenntartott kapcsolatokat mégis éppúgy a HJ külföldi tevékenysége közé sorolták, mint a többi országgal fennálló kötelékeket. Komolyabb kapcsolatok kiépülésére csak a HJ megerősödése után kerülhetett sor, amelyek továbbra is leginkább a szomszédos területeket érintették, de lassanként túlmutattak azokon.

A Hitlerjugend külföldi tevékenységének intézményi keretei és formái

A külföldre irányuló tevékenység oroszlánrésze Szászországra jutott, mivel ezen a területen létesült 1928 végén a szászországi Klingenbergben³⁸ a Hitlerjugend első *Határvidéki Hivatala* (Grenzlandamt der HJ), amely az ambíciózus *Rudolf Schmidt* vezetésével kezdte meg és folytatta működését jó pár évig. Mint a hivatal neve is mutatta, elsősorban a határmenti

³⁶ Vö. Blohm, Erich, Hitler-Jugend. Soziale Tatgemeinschaft. Verlag für Volkstum und Zeitgeschichtsforschung, Vlotho 1979, 38. o.

³⁷ Brandenburg, Hans-Christian, Die Geschichte der HJ. Wege und Irrwege einer Generation. Verlag Wissenschaft und Politik, Köln 1982, 56. o.; Griesmayr, Gottfried –Würschinger, Otto, Idee und Gestalt der Hitlerjugend. Druffel Verlag, Leoni 1980, 244. o.; Danzig 1930-ban Hans Buchholz, az összausztriai HJ-körzet pedig Rolf West vezetése alatt állt. – Stachura, Nazi Youth, i. m., 261–263. o.

³⁸ Klingenberg ma már nem önálló település, a Drezdától délnyugatra fekvő Pretschendorf része.

németségre, vagyis a szomszédos országok németiségére összpontosította munkáját. A Magyarországgal, Erdéllyel és Jugoszláviával kialakítandó és ápolni kívánt kapcsolatok derítettek fényt azonban arra, hogy Schmidt a határmentiséget tág keretek között értelmezte. Ausztriát német területként, adott esetben Németországgént fogta fel, s így Jugoszláviát és Magyarországot (összekapcsolva Erdéllyel) is a határvidékhez sorolta. Szép számmal akadtak azonban olyanok is, akik már ekkor tágabb szemlélettel tekintettek a külkapcsolatok felé, s a Határvidéki Hivatal vonzáskörzetébe tartozó területeken kívül más, távolabbi, adott esetben akár más kontinensen lévő kapcsolatokat is ápolni kívántak. A hivatal viszont megmaradt a határmentiség saját maga által megteremtett keretei között, és nem támogatta gondozási területét. Látásmódja az Egyleti ifjúsághoz hasonlóan kettős volt: emelni kívánta a HJ-tagság tudását a határmenti kérdésekről, tudatossá akarta tenni bennük a „*tér nélküli nép*” (Volk ohne Raum) tematikát, másrészt felkarolta a határon túli ifjúsági szervezeteket, s ápolta velük a kapcsolatokat.³⁹

1928. június 24-i hatállyal Schmidtet kinevezték a határmenti kérdések referensévé a HJ Birodalmi Vezetésében, ami egyúttal azt is jelezte – legalábbis úgy tűnt –, hogy ez a tevékenység valóban polgárjogot nyert a Hitlerjugendben. Schmidt kinevezése után azonnal hozzálátott annak feltérképezéséhez, hogy a HJ milyen mértékben és milyen irányban épített ki külföldi kapcsolatokat. Schmidt elérhetőnek vélte, hogy a Hitlerjugend határmenti kérdésekben az ellenfelek számára is mértékadó tényezővé váljon. Ebben pedig már benne rejlett az is, hogy a HJ magát azok elé a szervezetek elé helyezte, amelyek adott esetben már évtizedek óta ilyesfajta tevékenységet folytattak (pl. VDA).⁴⁰

Schmidt 1929 nyarán a HJ Birodalmi Vezetésének összegezve az addig teljesített munkát, optimistán nyilatkozott. A szervezést minden területen megkezdték, s bár a kezdetek Észak-Csehország kivételével mindenhol szerények voltak, de minden haladt a maga útján.⁴¹ A Határvidéki Hivatal elveikben minden körzetben keresett megbízottakat, de különösen azokban, amelyek valamelyik birodalmi határ mentén helyezkedtek el. Mivel egy határszakaszra több körzet esett, a feladatokat megosztották. A határszakasszal nem rendelkező

³⁹ Schmidt an Wilhelm Stiehler, 23. August 1929 – BArch, NS 26/372; HJ Hannover-Braunschweig an Schmidt, 22. Dezember 1929 – BArch, NS 26/372; Kroll an die Reichsleitung der NSDAP, 9. April 1930 – BArch, NS 28/79, 28. o.; HJ-Reichsleitung München, 19. April 1931 – BArch, NS 26/370; H.J.! Das Grenzlandamt erwartet euch! (Újságkivágás) – BArch, NS 26/370.

⁴⁰ Achtung, Kameraden! Genau lesen und beachten! von Schmidt, dátum nélkül [1928. június vége – július eleje] – BArch, NS 26/371.

⁴¹ Schmidt an die Reichsleitung der Hitler-Jugend, 31. August 1928; Schmidt an Wilhelm Lönnecker, Führer des Grenzjugendbundes Germania, 11. Juni 1929 – BArch, NS 26/371; *Hitler-Jugend. Kampfblatt schaffender Jugend*, 1929/2. sz., 17. o.

körzetekhez különböző országokat rendeltek, így a távolabbi országokkal való kapcsolattartás is biztosítottnak tűnt.⁴² Az utakról minden esetben bejelentést és értékelő jelentést is várt a hivatal. Schmidt megkérte a felsőbb szerveket, fordítsanak gondot arra, hogy a különböző találkozók, gyűlések, s egyéb ilyen jellegű rendezvényeket a határ közelében tartsák meg, hogy ezáltal is megkönnyítsék a határon túli ifjúság részvételét ezeken a rendezvényeken, erősítve bennük a nagynémet birodalmi területekhez való tartozás tudatát.⁴³ Schmidt arra is gondot fordított, hogy azokon a helyeken, ahol a HJ nem volt erős, illetve olyan ifjúsági csoportok léteztek, amelyek korábban kötődtek az NSDAP-hoz, velük ismét kapcsolatot létesítsen és beilleszesse őket a HJ szervezetébe, erősítve ezáltal is a HJ kifelé irányuló munkáját.⁴⁴

A látható fejlődés ellenére Schmidt egy évvel később már nem volt elégedett a HJ külföldre irányuló tevékenységének alakulásával. Már 1929 nyarán hangot adott annak a szándékának, hogy a hivatal tevékenységének növekedése fejlesszék tovább. A kezdeményezés részbeni sikertelensége következtében Schmidt 1930 tavaszán levonva a konzekvenciákat – túl sok munka, nem rendelkezik elegendő munkatárssal, elégtelenek az anyagi lehetőségek, viták az időközben mellé adott munkatárssal stb. – lemondott a Határvidéki Hivatal vezetéséről, amit Kurt Gruber a Hitlerjugend birodalmi vezetője azonban nem fogadott el.⁴⁵

A Schmidt lemondási szándékával okozott válság a HJ Birodalmi Vezetését is cselekvésre ösztönözte, ha meg akarta tartani mind Schmidtet, mind pedig hivatalát. A továbbiakban biztosították a Határvidéki Hivatalt, hogy a külföldre irányuló tevékenység propagálására rendelkezésére bocsátják a HJ sajtótermékeit (*Hitler-Jugend-Zeitung*, *Junge Front*). Ezen túlmenően a birodalmi vezetés támogatta, hogy a Baltikumba és Erdélybe nagyutakat indítsanak.⁴⁶

1930-ban Schmidt korábbi próbálkozások után egy kedvező pillanatban a párt szervezési vezetőjének (Organisationsleiter), *Gregor Strassernek* vetette fel, hogy nemcsak saját belátásból, hanem a külföldi németiség ez irányú kívánságaitól is vezérelve, arra a következtetésre jutott, hogy

⁴² Württemberg HJ-körzet így kapta feladatát például az Ausztriával és Jugoszláviával való kapcsolattartást. H.J.! Das Grenzlandamt erwartet euch! (Újságkivágás); Schmidt an Otto Schiz, 20. Februar 1931 – BArch, NS 26/370.

⁴³ Achtung, Kameraden! Genau lesen und beachten! von Schmidt, dátum nélkül [1928. június vége – július eleje] – BArch, NS 26/371.

⁴⁴ Lönnecker an Schmidt, 6. Juni 1929 – BArch, NS 26/371.; Schmidt an Georg Anton, Bundesführer der „Geusen“, 19. März 1929 – BArch, NS 26/371.

⁴⁵ BArch, NS 28/77, 19, 24. o.

⁴⁶ BArch, NS 28/77, 29. o.; Schmidt an Hein Schlecht, Chef des Pressedienstes der HJ, 16. April 1931 – BArch, NS 26/370.

mindenképpen szükséges lenne, ha a párt felállítana egy központi szervet a külföldi kapcsolatok koordinálására. Ebben a tekintetben Schmidt az ifjúság által létrehozott hivatal teljesen elégtelennek minősítette, mivel mind az anyagiak, mind pedig a teljhatalom hiányzott. Schmidt e feladat ellátását stratégiai kérdésnek tekintette, s úgy vélekedett, hogy mire az NSDAP megszerzi a hatalmat, ezeknek a kapcsolatoknak már állniuk kell.⁴⁷ Ilyen hivatal azonban nem jött létre, de még ennek kicsinyített mása a Nemzetiszocialista Tanulósövetség, a Nemzetiszocialista Német Hallgatószövetség és a HJ által közösen működtetett hivatal sem, Schmidt szerint azért, mert a HJ felső vezetése nem törődött a dologgal.⁴⁸

1930. november közepén Schmidt mindenesetre arról adott hírt, hogy két hivatali alkalmazottra tett szert, sőt Drezdában egy fiókirodát is felállíthatott. A külügyi munka felértékelődését mutatta, hogy 1931 elejétől egy további munkatárs érkezett. Bár a változások mindenképpen előremutatóak voltak, Schmidt többek között Grubernek is kifejtette, hogy azok még nem elégségesek.⁴⁹

A klingenbergi Schmidt-hivatal azonban már csak rövid ideig működött. A lipcsei körzetvezetőhöz írt leveléből kitűnik, hogy Schmidt 1931. március 5-i hatállyal fejezett be mindennemű tevékenységet az ifjúsággal, miután munkáját az adott feltételek mellett haszontalannak találta.⁵⁰ Végül rövid átmeneti visszatérés után végképp nem volt hajlandó többet ifjúsági ügyekkel foglalkozni.⁵¹ 1931 májusában feladta a hivatal fennmaradásába

⁴⁷ Hitler-Jugend Grenzlandamt an die Reichsleitung der Nationalsozialistischen Deutschen Arbeiterpartei. Organisationsabteilung (Gregor Strasser). Klingenberg, 29. Dezember 1930 – BArch, NS 22/420.

⁴⁸ Schmidt an die Reichsleitung des Nationalsozialistischen Studentenbundes, 15. Dezember 1930; Schmidt an Hein Schlecht, Chef des Pressedienstes der HJ, 16. April 1931; Schmidt an Baldur von Schirach, Reichsführer des Nationalsozialistischen Deutschen Studentenbundes (Weimar), 10. Mai 1931; Schmidt an den Nationalsozialistischen Deutschen Studentenbund (Sudetendeutschland), 20. April 1931 – BArch, NS 26/370.

⁴⁹ Sudetendeutschland, Herrn Ernst Brosche, 31. August 1930 – BArch, NS 28/75, 69. o.; Herrn Graf Rüdiger von Bechelaren [Ernst Brosche – V. Zs.], 16. November 1930 – BArch, NS 28/75, 74. o.; An den Grafen Rüdiger von Bechelaren, 23. November 1930 – BArch, NS 28/75, 76. o.; BArch, NS 28/77, 29. o. HJ-Reichsleitung an das Grenzlandamt, 20. Mai 1930 – BArch, NS 28/77, 45–47. o.; Stachura, Nazi Youth, i. m., 248., 257. o.

⁵⁰ Stachura, Nazi Youth, i. m., 264. o.; Buddrus, Zur Geschichte der Hitlerjugend, i. m., II., 155. o.; Schmidt an Wilhelm Stiehler, 10. Mai 1931; Schmidt an den Nationalsozialistischen Deutschen Studentenbund (Sudetendeutschland), 20. April 1931 – BArch, NS 26/370.

⁵¹ Schmidt an Erich Reuter, Grossdeutsche Spielschar der NSDAP, Gau Berlin, 26. August 1931 – BArch, NS 26/370; „Ezért már semmit sem teszek a HJ-ért, mert ott nincsenek stabil viszonyok, hanem éretlen, tapasztalatlan emberek ismét szétzúzzák, amit áldozat és nélkülözés közepette éveken át fáradságosan felépítettünk.” Schmidt an die Reichsleitung der Hitler-Jugend, 20. Mai 1931 – BArch, NS 26/370.; Schmidt an Walter Buch, 18. Mai 1931 – BArch, NS 26/370.; Stachura, Nazi-Youth, i. m., 139. o.; Baldur von Schirach, Hitler-Jugend. Idee und Gestalt. Koehler & Amelang, Leipzig 1934, 23. o.

vetett minden reményét, s 1931. május 16-án még a Hitlerjugendből is kilépett.⁵²

Az elkövetkező szervezeti káosz közepette Schmidt hivatala önálló intézményként hivatalosan megszűnt, s a Hitlerjugend Birodalmi Vezetés I. osztályát képezte a továbbiakban, amelynek élére 1931. június 1-től Hans Brüß neveztek ki. Ez a változás érintette egyben a Hitlerjugend teljes területi szervezetét is, mivel Gruber elrendelte, hogy minden körzetben (Gau) és járásban (Bezirk) határvidéki hivatalokat állítsanak fel. Ahol nem álltak rendelkezésre a megfelelő erők, ott a körzetvezetőknek magukat kellett kijelölniük erre a feladatra. Különösen fontos volt ez a határvidéki területeken. A központosítás egyben azt is eredményezte, hogy a nagyobb határvidéki és külföldi utakat Brüß hivatalának kellett bejelenteni, s a hivatal engedélye nélkül Hitlerjugend-tag nem mehetett külföldre (kivéve Ausztriát és a Saar-vidéket).⁵³

1931 novemberében a HJ Birodalmi Vezetésének átalakítása az új vezető, *Adrian von Renteln* személyéhez volt köthető, amely révén megszűnt az önálló, a külföldi munkát szervező hivatal. 1933 elején immár Baldur von Schirach birodalmi ifjúságvezető idején került vissza a központi vezetésbe, ezúttal már Külügyi Hivatal néven.⁵⁴ A Schirach felbukkanásával összefüggő átszervezések mellett a változásokban az is szerepet játszott, hogy Schmidt kb. három éves tevékenysége eredményeképpen a HJ külföldre irányuló munkája olyan szintet ért el, amely mindenképpen elismerésre méltó volt. Az új évtizedben viszont úgy tűnik, hogy kitágult a horizont, s ennek a hivatal elnevezésében is nyomatékokat kívántak adni, amely immár nemcsak határmenti kérdésekre koncentrált erősen, hanem minden elérhető külföldi országra.

Hitlerjugend kontra Egyesület a Külföldi Németységért

A Hitlerjugend saját szellemiségéhez mérten nem nézhetett jó szemmel olyan szervezetek működését, amelyek a köztársasági rendszer eszméit a külföldi németséggel szemben is közvetítendő értéknek tartották. Az egyik leginkább az ellenszenv középpontjába került szervezet a VDA volt, amely viszont – érthető módon – nem üdvözölte a Hitlerjugend törekvéseit. Utóbbi a VDA-t viszont nemcsak hogy polgári, hanem egyenesen nyárspolgári

⁵² Schmidt an Walter Buch, 18. Mai 1931 – BArch, NS 26/370. Vö. Buddrus, Totale Erziehung, i. m., Kurzbiographien: Rudolf Martin Schmidt, 1207. o.

⁵³ *Kommando-Brücke*, Nr. 2., 25. August 1931, 15. o. (BArch, NS 28/81).

⁵⁴ BArch, NS 26/337; Stachura, Nazi Youth, i. m., 165. o., Buddrus, Zur Geschichte der Hitlerjugend, i. m., II., 159. o.; Buddrus, Totale Erziehung, i. m., 742. o.

szervezetnek minősítette, s nem tudott hitelt adni a VDA azon öndefiníciójának, miszerint az nem politikai alapon működik. A legfőbb összeütközési pontot az jelentette, hogy a VDA egyes vezetői megtiltották a tanulóknak, hogy belépjenek a Hitlerjugendbe. A Hitlerjugend nem cáfolt rá önmagára akkor sem, amikor Rudolf Schmidt úgy fogalmazott, hogy ahol csak tudják, támadják a VDA-t, mivel „*azt zsidók, demokraták és szabadkőművesek vezetik*”.⁵⁵ A Hitlerjugend központi lapja már 1928 novemberében – bár akkor még finoman – támadta a VDA-t, s tevékenységét Németországon belül bomlasztónak tekintette. A lap úgy értékelte, hogy addig nem lehet a külföldi németséggel maradó egységet létrehozni, amíg ez nincs meg a versailles-i határokon belül.⁵⁶

A HJ elsősorban helyi szinten indított harcot a VDA csoportjai ellen, s arról próbálta meggyőzni azokat, hogy egyesületük irányultsága helytelen és veszélyes. E munka a saját beszámolók alapján eredményesnek is tűnt, miután Németország jó néhány területén állítólag egységesen és zártan léptek a VDA csoportjai a HJ kötelekébe.⁵⁷

A disszonancia egyik leglátványosabb jele volt, hogy 1930 őszén a Hitlerjugend sajtókampányt indított volna a VDA ellen, amitől végül taktikai okok miatt elállt. Be kellett látni ugyanis, hogy a külföldi honfitársak rá voltak utalva a szervezet támogatásaira, amely Németország legfőbb ilyen jellegű intézménye volt. S ezek a támogatások közvetett módon a Hitlerjugenddel partneri viszonyban álló külföldi ifjúsági csoportok munkáját is segítették. Így egyelőre célszerűbbnek látszott semlegesnek maradni, s esetleg nem a VDA egészét, hanem annak egyes, különösen elfogadhatatlan irányt képviselő munkatársait célkeresztbe helyezni.⁵⁸ 1930 áprilisában maga Adolf Hitler tiltotta meg, hogy akár a párt, akár a HJ tovább támadja a VDA-t, s nem alkalmazhatták többé a „Ki a VDA-ból?” jelszót sem, s inkább az volt a cél, hogy hatékonyabb munkával kerüljenek a szervezet fölé. Kétséges persze, hogy a párton és szervezetei legkülönfélébb nyúlványain hogyan értelmezték ezt a parancsot, s abból mennyit tartottak be. Annál

⁵⁵ „*A VDA-hoz semmi közünk, alapvetően ellenségesen viszonyulunk hozzá, s ott támadjuk ezt a zsidók, demokraták és szabadkőművesek által vezetett nyárspolgári szervezetet, ahol csak tudjuk.*” Schmidt an die Hitler-Jugend Gau Berlin-Brandenburg, 3. November 1928 – BArch, NS 26/371.

⁵⁶ A lap ostromozta a VDA egyik rendezvényét, ahol egy katona fúvos zenekar jazz-zenét mert játszani, vagyis „négerzenét”, amin a „szemita ifjoncok” csak úgy tolongtak. Verein fürs Deutschtum? im Ausland. *Hitler-Jugend. Kampfblatt schaffender Jugend*, Folge 11, November 1928, 159. o.

⁵⁷ Der VDA in Arm mit Metternich, Grenzlandamt – BArch, NS 26/372.

⁵⁸ Herrn Manfred Böttger, 15. Dezember 1930 és Kroll levele, Klingenberg, 16. Mai 1930 – BArch, NS 28/75, 31., 33. o.

is inkább, mivel maga a VDA sem óhajtotta okvetlenül szögre akasztani HJ-ellenes megnyilvánulásait.⁵⁹

Schmidt ezt követően – valószínűleg 1931 első harmadában – már nyíltan éles hangvételű felhívást adott ki „Harc?” címmel, amelyben keményen ostorozta a német demokrata valóságot, amely nem törődött azokkal a németekkel, akiknek kevésbé volt jó a helyzete, különösen a határokon túl.⁶⁰ „A harcot a határvidéken nem a VDA folytatja, hanem mi, az iffúság, amely Hitler zászlói alatt menetel. A VDA jó részeivel egyet képviselünk. Ez a harcunk kiegészítése, hadtápot képez a frontig, s még közös munka is kialakulhatna ebből, ha a temperamentumos iffúság magához ragadja a vezetést...” A felhívás végén Schmidt határvidéki harcra hívta fel a német iffúságot.⁶¹ Schmidt kiválásával a két szervezet viszonya enyhülni látszott. Hans Brüß mind a VDA, mind pedig más védszervezet tekintetében semleges magatartást hangoztatott.⁶²

A külföldi kapcsolattartásban résztvevők és felkészítésük a külföldi kapcsolatok ápolására

A határmenti munkára kezdetben csak fiúk jöhettek szóba, magas részvételi arányuk még a Harmadik Birodalom éveiben is rendkívül jelentős volt. Ez leginkább a hagyományokból adódott, másrészt pedig abból a sztereotíp megközelítésből, hogy a testi erőnlétet (hosszú menettúrák stb.) és gyakorlati ismereteket (sátorépítés stb.) csak a fiúk esetében lehet megkövetelni, a lányok nem képesek azokat teljesíteni. Schmidt ennek ellenére olykor-olykor maga is szakított ezekkel a hagyományokkal, s még a nagy, háromhetes túrákra is vitt magával lányokat, akik ugyancsak megállták helyüket.⁶³

Amennyiben lehetséges volt, szem előtt tartották azt a szempontot is, hogy lehetőleg mindig más résztvevőkkel szervezzenek határmenti utakat, hogy minél szélesebb körben terjedjen az egész tevékenység eszméje. Mivel a birodalmi struktúrák még sok esetben kezdetlegesek voltak, különösebb válogatást nem tartottak a külföldre indulók körében, már csak azért sem, mert a fő probléma éppen a jelentkezők alacsony létszáma volt. Ez leginkább az anyagi problémákból fakadt, de adott esetben az érdeklődés hiányából is.⁶⁴

⁵⁹ HJ Grenzlandamt an die Reichsleitung der NSDAP. Organisationsabteilung (Gregor Strasser), 29. Dezember 1930 – BArch, NS 22/420.

⁶⁰ Kampf? (Schmidt) – BArch, NS 26/370.

⁶¹ Uo.

⁶² *Kommando-Brücke*, Nr. 2., 25. August 1931, 15. o. (BArch, NS 28/81).

⁶³ Schmidt an Alfred Bach, 21. Mai 1929 – BArch, NS 26/371.

⁶⁴ Fahrten – BArch, NS 28/79, 23. o.

Az utakra leginkább HJ-korban (14-18 éves) lévő gyermekeket vittek el, de számtalan esetben volt példa arra, hogy egyetemi hallgatók is részt vettek azokon. A kisebbek pedig a heti szolgálat keretében ismerkedtek a tematikával. A résztvevők létszáma meglehetősen különböző volt, de igazán nagyméretű csoportok útjaira nem valószínű, hogy sor került, s erre a források sem engednek következtetni. Az egészen kis, kb. 10 fős csoportok mellett a több tucat „vándort” magukba foglaló csoportok (40–50 fő) voltak az általánosak.⁶⁵

A résztvevő fiatalokat életkor szerint készítették fel a Hitlerjugend külügyi tevékenységére. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy az alsóbb korosztályok számára politikamentes képzést tartottak, vagyis a 14 éves kor alatt nem ismertették azt a szövevényes nemzetközi konstellációt, amelynek következtében az adott területi viszonyok létrejöttek és a nemzetközi viszonyok továbbfejlődtek. Ennek folytán a képzés ismeretterjesztő foglalkozásokat jelentett, amelyeken szót ejtettek a német népi tradíciókról, s azokról a területekről, amelyek határmenti területnek minősültek. Az elméleti oktatás mellett a szokásos, Hitlerjugendben uralkodó képzési formákhoz képest fontosabb szerepet játszhatott az, hogy az ifjakat felkészítsék az ilyesfajta utakkal kapcsolatos tennivalókra.⁶⁶

A meglévő kapcsolatok alapján létrejövő utak során nagy hangsúlyt kellett helyezni arra, hogy minél több új, lehetséges kontaktszemély címét sikerüljön összegyűjteni, ami nemcsak arra volt jó, hogy oda újabb utakat szervezhessenek, hanem arra is, hogy ezeket a személyeket elláthassák újságokkal, könyvekkel stb.⁶⁷ A látogatások előtt és során figyelembe kellett venni a lehetőségeket is, vagyis, hogy mekkora csoporttal érdemes útnak indulni, mekkora költségekre lehet számítani és azokat miből fedezik, milyen szálláslehetőségek adóttak, milyen a helyi hatóságok magatartása, lehetséges-e előadás vagy népiségi est megtartása a helyi németiséggel. Egyben figyelni kellett arra is, hogy a misszióról érdemi információkat nem lehetett kiszivároztatni, oda kellett figyelni, hogy nyilvános helyeken, állomásokon, a vasúton, az utcán miről beszélnek, s nem lehetett mindenkinek bizalommal elmesélni, hogy mi célból vannak egy adott országban, mert számítani lehetett a kémek jelenlétére is.⁶⁸

Az általános szabályok mellett országonként különböző lehetett, hogy a munka során mire helyezték a legnagyobb hangsúlyt. Csehszlo-

⁶⁵ Herrn Manfred Böttger, 6. April 1930 – BArch, NS 28/75, 24. o.; BArch, NS 26/370.

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Schmidt összegzése a határmenti lehetőségekről [1930, aláírás nincs, de a stílusból arra lehet következtetni, hogy Schmidt írta] – BArch, NS 28/79, 5. o.

⁶⁸ Uo.

vákiában például nem tartották szükségesnek a nemzeti érzés felkeltésére tett erőfeszítéseket, hiszen az még mindenhol eleven volt, így ott inkább az együttműködés szociális élet domborították ki. Ausztriában leginkább az Anschluss melletti propagandát helyezték előtérbe.⁶⁹

A gyakorlati munkához rendkívül fontos volt, hogy helyben is olyan vezetők álljanak rendelkezésre, akik nemcsak hogy tudatában voltak e tevékenység fontosságának, hanem megfelelő ismeretekkel és tapasztalatokkal rendelkeznek a gondozásra szánt területet illetően, hiszen a központi hivatal a külföldi tevékenység általános fejlődésével már nem tudott minden ilyen kezdeményezésben tevőlegesen részt venni. De éppen az ilyen vezetők közül volt meglehetősen kevés a Hitlerjugendben. A nem mindig Németországban megtartott vezetőképző tanfolyamok vezetőjeként Schmidt oroszlánrészt vállalt a birodalmi HJ-vezetők felkészítésében, s segédkezet nyújtott a határmenti és határon túli utak előkészítésében is. Egyben óhaját fejezte ki, hogy a határ közelében tartandó gyűlésekre őt is meghívják – akár csendes szemlélőként, akár tevékeny résztvevőként –, hogy folyamatosan teljes képe legyen a HJ ezirányú tevékenységéről. Schmidt rendszeres publikációs tevékenységet folytatott e célból, amelynek egyik fóruma a Hitler-Jugend-Zeitung volt.⁷⁰

Schmidt az ideális utazó csoportok létszámát 40 főben látta, amely már kellő tekintélyt parancsolt. A csoportnak egységesen kellett fellépni, ugyanazzal a felszereléssel. Célszerűnek mutatkozott, hogy a csoport minden tagja egy környékről származzon, hogy a népiségi estek programját kellőképpen begyakorolhassák. Ezekre az estekre a résztvevőknek népdalokkal, néptáncokkal, tornabemutatókkal, szavalással, zenei előadásokkal kellett készülniük. Az estek középpontjában mindemellett azonban a csoport vezetőjének beszéde állt, amelyben hangsúlyt kapott, hogy a Hitlerjugendnek mi a célja az ilyesfajta tevékenységgel.⁷¹

Schmidt megjelölte azokat a területeket is, amelyekre ki kívánta terjeszteni a Hatávidéki Hivatal hatósugarát. Ezek között szerepelt „Német-Ausztria” – különösen Burgenland, Stájerország és Karintia –, „Német-Csehország” – különösen a nyelvhatáron fekvő területek –, Magyar-

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ Achtung, Kameraden! Genau lesen und beachten! von Schmidt, dátum nélkül [1928. június vége – július eleje]; Als neue Vorschläge bringe ich, Schmidt – BArch, NS 26/371. Einladung des Grenz- und Auslandsamtes der Heidelberger Studentenschaft an Schmidt, 10. Juni 1930 – BArch, NS 28/79, 31. o. Schmidt an die Reichsleitung des Nationalsozialistischen Deutschen Studentenbundes, 15. Dezember 1930; Schmidt an Adrian Renteln, Reichsleitung NSS, 29. Dezember 1930 – BArch, NS 26/370.

⁷¹ Grenzlandfahrten. *Hitler-Jugend. Kampfblatt schaffender Jugend*, Folge 11, November 1928, 162–163. o.

ország, Jugoszlávia, Románia – mindenhol a német nyelvű területek –, Észak-Schleswig, Baltikum, Memel-vidék, Danzig, Dél-Tirol, Elzász-Lotaringia, Eupen-Malmedy nem tartozott ebbe a körbe, ezeket egyelőre olyan területként tartották számon, amelyek el voltak zárva a HJ külföldre irányuló aktivitása elől. Az „egyelőre Lengyelországnak nevezett” területre vonatkozóan Schmidt nem tartotta célszerűnek a sajtó nyilvánossága előtti megnyilatkozást.⁷²

Az utak számának növekedésével, az elszaporodó „vad vándorlásokkal” a Hitlerjugend számára szükségessé tette az egységes központi szabályozás kiadását. A Birodalmi Vezetés egységes külföldi igazolványt rendszeresített, amely nélkül egyetlen Hitlerjungend-tag és -csoport sem utazhatott külföldre, kivéve a kishatárforgalmat. Belföldnek tekintették Ausztriát, Danzigot és a Saar-vidéket.⁷³

A külföldi csoportok támogatása és kapcsolattartás formái

A határon túli csoportoknak a szervezeti segítség mellett leginkább anyagi támogatásra volt szükség. A Hitlerjugend által biztosított támogatások forrása meglehetősen összetett volt, különböző fondokból származott, s időben és területileg is eltérő lehetett. A források biztosításában sem maga a párt, sem alszervezetei nem igen működtek közre, holott bizonyosan voltak ilyen irányú kezdeményezések. A legfőbb részt a támogatók által felajánlott természetbeni vagy pénzbeli juttatások jelentették. Ezeknek a támogatásoknak egyik nagy körét képezték az ifjúsági csoportokban folytatott tevékenységekhez szükséges felszerelések: így elsősorban hátizsákok, sportruházat, könyvek stb.⁷⁴

Az egyes adakozni kész csoportok számára a legkézenfekvőbb és leghasznosabb javaslat a természetbeni segítség volt, a határon túli csoportok újságokkal, folyóiratokkal, könyvekkel való támogatását jelentette, s ezt maguk a külföldi német csoportok is szorgalmazták. Gruber és Schmidt 1930-ban közös felhívásban foglalták össze, hogy milyen támogatásokat várnak, s egyben tájékoztattak arról is, hogy a befolyt összegekből miként

⁷² Uo.

⁷³ Az utak engedélyezése két lépcsőben történt, a végső döntést a Birodalmi Vezetés 1. i. hivatala hozta meg. A határvideki körzeteket felhatalmazták arra, hogy a keresztlutató Hitlerjugend-csoportokat ellenőrizzék. Anweisung Nr. 3. *Kommando-Brücke*, Nr. 3., 5. Oktober 1931, 23. o. (BArch, NS 28/81).

⁷⁴ Sell an Schirach – BArch, NS 28/76, 109. o.; Herrn Manfred Böttger, 6. April 1930; An den Sportversand Paul Arendt, 27. Juli 1930 – BArch, NS 28/75, 1., 24–25. o.; Schmidt an die Reichsleitung der HJ, 31. August 1928 – BArch, NS 26/371.

támogatják a külföldi németiséget, illetve főként annak ifjúságát.⁷⁵ A támogatások formái a következők voltak: egy-egy határon túli ifjúsági csoport pártfoglalásának átvétele; a helyi sajtó, a mozgalom és az ifjúsági mozgalom elolvasott lapjainak rendszeres eljuttatása a Határvidéki Hivatalnak; pénzgyűjtés baráti és ismeretségi körben, iskolákban, munkahelyeken; rendszeres adományok a mozgalom számlájára; szakcikkek, közlemények beküldése a határvidéken történekről, vagy a határvidéket érintő birodalmi eseményekről; részvétel és résztvevő-toborzás a határvidéki utakhoz. Az összegyűjtött anyagi javak hasznosítása a következőképpen történhetett: könyvtárak létesítése, fenntartása és fejlesztése; iskolák és óvodák támogatása; tanulók és hallgatók cseréje; a német ifjúság útjai a határvidékekre; hallgatói ösztöndíjak; felvilágosító előadások a birodalmi területeken és a szomszédos határvidékeken; tanulmányi utak; a hivatal kiépítése; szakirodalom beszerzése.⁷⁶

Létrehozták a *Határvidéki Hivatal Adományozói Körét* (Opfering), amelynek tagjai havi járulékot fizettek a hivatal számára, amelyből leginkább az utakat finanszírozták. Schmidt máshol általános pénzalap létrehozásáról beszélt *Határmenti Fond* néven, ami a HJ ezirányú munkáját finanszírozta volna.⁷⁷ A hivatal és a külföldi német csoportok kapcsolattartásának előmozdítására és fejlesztésére rendszeres időközönként gyűjtéseket rendeztek. Az így befizetett összegek egy része a gyakorlati munkát szolgálta, s olyan helyekre került, ahol nem álltak rendelkezésre a kellő anyagiak. Ebben a tekintetben komoly előnyt élveztek az olyan kezdeményezések, amelyek új, addig nem érintett országokba, vagy már működő kapcsolatokkal rendelkező országokban további területek feltáráására irányultak. A befolyt összeg másik felét a hivatal saját hatáskörben használta fel.⁷⁸ Az utak során a finanszírozást gyakran úgy biztosították, hogy az utazók a határig és határtól haza saját forrásból teremtsék elő az útiköltséget. A határokon túl a megtartott német népiségi estek (Abende deutschen Volkstums) keretében kívántak összegyűjteni annyi adományt, hogy az fedezze a szállásköltséget, illetve a továbbutazást.⁷⁹

⁷⁵ Wirksame Hilfe! (Gruber és Schmidt) – BArch, NS 28/79, 12. o.

⁷⁶ H.J.! Das Grenzlandamt erwartet euch! (Újságkivágás) – BArch, NS 26/370.

⁷⁷ Sell an Schirach – BArch, NS 28/76, 109. o.; Herrn Manfred Böttger, 6. April 1930; An den Sportversand Paul Arendt, 27. Juli 1930 – BArch, NS 28/75, 1., 24–25. o.; Schmidt an die Reichsleitung der HJ, 31. August 1928 – BArch, NS 26/371.

⁷⁸ Achtung, Kameraden! Genau lesen und beachten! von Schmidt, dátum nélkül [1928. június vége – július eleje] – BArch, NS 26/371; H.J.! Das Grenzlandamt erwartet euch! (Újságkivágás) – BArch, NS 26/370; Vö. Schmidt an Fritz Thiele, 13. März 1929 – BArch, NS 26/371.

⁷⁹ Schmidt an Herrn Ulrich Knigge, 17. Oktober 1929 – BArch, NS 26/372; H.J.! Das Grenzlandamt erwartet euch! (Újságkivágás) – BArch, NS 26/370; vö. BArch, NS 28/78; Grenzlandfahrten. Hitler-Jugend. Kampfblatt schaffender Jugend, Folge 11, November 1928, 163. o.

A Hitlerjugend és a külföldi csoportok közös szándéka volt, hogy bizonyos időközönként a közvetlen kapcsolattartás céljából összejöveteleket, ún. határvidéki találkozót (Grenzlandtreffen) rendezzenek. Ahogy az ilyen rendezvények neve is mutatta, többnyire valóban a határmenti csoportokra korlátozódott mind a határon túli, mind a birodalmi német csoportok esetében. A határvidéki utakat két szinten szervezték. A legfontosabb a klingenbergi hivatal volt, amely havonta több utat is szervezett a kirándulási idényben. Ezek jelentős részét Schmidt személyesen vezette. Az utak másik részét maguk a HJ-körzetek szervezték a Határvidéki Hivatal megbízottjainak közreműködésével.⁸⁰

Azon túl, hogy e munka során ébren tartották a határon túliak német ségtudatát, mintát nyújtottak nekik munkájukhoz, legalább olyan fontos volt, hogy az önzetlen népközösség szellemében a HJ tagjai is megtanulják szeretni ezeket a vidékeket és az ott élő embereket. E tevékenység révén pedig előbb-utóbb elérhetőnek vélték, hogy az államhatár pusztán jogi fogalomná süllyedjen. A külföldi utakat egyben a fiatalok egyik legjobb politikai iskolájának tekintették, amely sokkal többet ér, mint holmi demonstrációk, s gyűlések, hiszen ezek során átélhették Nagy-Németországot: „*Ez egy olyan politikai nemzedék nevelése, amelynek egykor majd a nemzetiszocialista államot kell vezetnie!*” Hiszen maga a Führer is megjárta a határvidék iskoláját.⁸¹

Olyan területek, illetve országrészek esetén, amelyek újonnan kerültek a HJ látókörébe, illetve amelyeket új tevékenységi területként megcéloltak, személyes úton, vagy esetleg más szervezetek segítségével szerzett kapcsolatok révén a kezdőlépést egy kis csoport, többnyire 2–3 fő utazása jelentette, akik feltérképezték az adott területet, kontaktszemélyeket szereztek, akikre a későbbi kapcsolattartást építeni lehetett. Ezen utak során az előörs megismerkedett a helyi viszonyokkal, az illető ország németiséghez való viszonyulásával, az életkörülményekkel, a németiség szervezetségével és szervezeteivel, – amennyiben voltak – az ifjúsági szervezetekkel stb. Ezek után kerülhetett sor az első valóban határvidéki útra (Grenzlandfahrt). Az ilyen felderítő utakra azért is szükség volt, mert eltérően ítélték meg az egyes országok „veszélyességét”. Így nem volt mindegy, hogy melyik országban lehet egyenruhában megjelenni, vagy karszalaggal, s melyikben volt célszerű mellőzni ezeket a külsőségeket.⁸²

⁸⁰ Uo.

⁸¹ Grenzlandamt der Hitler-Jugend an die Orstgruppen- und Sektionsleiter der NSDAP in Ostsachsen (Kreishauptmannschaften Dresden u. Bautzen), 14. Februar 1931 – BArch, NS 26/370.

⁸² Schmidt an Fritz Thiele, 13. März 1929 – BArch, NS 26/371; Herrn Manfred Böttger, 6. April 1930 – BArch, NS 28/75, 24. o.

Schmidt előszeretettel ajánlotta fel a határon túli németység egyes képviselőinek, hogy az általa és hivatal által folytatott munkát közvetlen munkatársaként is segítsék.⁸³ Ezáltal a határon túli ifjúsági csoportok vezetői közvetlenül tapasztalhatták meg a Hitlerjugend életét, tanulhatták meg mindazt, amire egy HJ-vezetőnek szüksége volt, s első kézből ismerhették meg a HJ ekkor még kevésbé sokoldalú tevékenységét. Ennek egyik szerepesebb megnyilvánulási formája volt, amikor csak egyes rendezvényekre, gyűlésekre és értekezletekre invitálták meg a külföldi németység ifjúsági vezetőit. A különféle csoportos találkozókon kívül más lehetőségeket kínált egy-egy szónok kiküldése a határon túlra, aki hosszabb-rövidebb ott tartózkodása alkalmával több csoportot és rendezvényt is felkereshetett, előadásokat tarthatott.

A náci orientáltságú csoportok kapcsolatai azonban nemcsak Németország és Csehszlovákia, illetve Ausztria stb. relációban álltak fenn, hanem a külföldi csoportok egymás közötti kapcsolatokat is létesítettek. Ezek erősítésére és fejlesztésére a határ közelében élő ifjakat és a határontúliakat a Hitlerjugend igyekezett meghívni a birodalmi pártnapokra is, amely egyúttal a birodalmi ifjúsági napot is jelentette, hiszen a pártnap keretében ifjúsági seregszemlére is sor került. A HJ 1928-ra (december 28–31.) tervezett birodalmi vezetőértekezleten Schmidt nagyon komoly, több száz fős külföldi részvétellel számolt, s az elhelyezésre a HJ hagyományai szerint egy hatalmas sátorvárost helyezett kilátásba.⁸⁴

A Hitlerjugend a határon átvélő kapcsolattartást sajtótermékekkel is igyekezett segíteni. 1930 augusztusában új újságot adtak *Trommelwirbel* (Dobpergés) címmel, amelyet kizárólag a HJ kifelé irányuló tevékenységének szántak, s amelyben a határon túli ifjúsági vezetők is publikációs lehetőséget kaptak. Ez hozzájárult ahhoz, hogy mindazok a HJ-csapatok és tagok is bepillantást nyerhettek a HJ egyre bővülő kapcsolataiba, másrészt értesülhettek a határon túli „néptársak” céljairól, munkájáról és nehézségeiről, akik ebben a tevékenységben nem vettek részt. A másik oldalon a lapok átcsempészése adott alkalmat arra, hogy az ottani csoportok megismerkedhessenek a birodalmi HJ munkájával és feljűk irányuló tevékenységével.⁸⁵

Mindamellet, hogy a Hitlerjugend fellépett saját érdekei mellett, képviselte a németység érdekeit szerte a világban, de leginkább Európában,

⁸³ Schmidt an Hugo Zappe, 29. Dezember 1930 – BArch, NS 26/370.

⁸⁴ BArch, NS 26/371, évszám nélkül; Schmidt an die Reichsleitung der Hitler-Jugend, datum nélkül [1928 nyara]; Tagesordnung für die erste Reichsführertagung der HJ vom 28. bis 31. Dezember 1928 – BArch, NS 26/371.

⁸⁵ Sudetendeutschland, Herrnt Ernst Brosche, 27. Juli 1930 – BArch, NS, 28/75, 63. o.; Schmidt an Herrn Ulrich Knigge, 17. Oktober 1929 – BArch, NS 26/372; BArch, NS 28/79.

nem ismerte el az alsóbb rendűnek tartott népek, így leginkább a szlávok hasonló törekvéseit. Ez különösen akut kérdés volt Szászországban, amely határos volt Csehszlovákiával, ráadásul a határokon belül is jelen volt a szláv vend kisebbség, amelyet éppen Csehszlovákiából „bátorítottak fel”.⁸⁶

A belső használatban már 1933 előtt fel-felbukkannak vérmesebb elképzelések is, amelyek már ekkor túlmutattak a németység „szimpla” megőrzésén: „*Mi, nemzetiszocialisták soha nem mondunk le végleg akárcsak egy szelet német földről is. Minden olyan föld, amelyet német paraszt szánt és német katona védett meg, német föld, amelynek előbb vagy utóbb ismét a birodalomhoz kell tartoznia!*”⁸⁷ A Hitlerjugend Birodalmi Vezetése egyik központi lapjában (*Kommando-Brücke*) Brüß már 1931 nyarán keményen fogalmazta meg a Hitlerjugend szándékait. Célként jelent meg, hogy a határvidéki németek nevelésével, a Hitlerjugendben uralkodó hit és felfogás közvetítésével, szükség esetén rájuk kényszerítésével fokozatosan és óvatosan egy német irredentamozgalom épüljön fel, miközben a saját berkekben továbbra is a néppolitikai feladatok iránti megértés felélesztése és fejlesztése volt a fő szempont. Célpontként azonban továbbra is elsősorban a keleti területek szolgáltak.⁸⁸

A külkapcsolatok földrajzi megoszlása

A HJ által külföldre tett utak száma ma már nem határozható meg pontosan. Az itt következő részletes leírásból mindenesetre azt a következtetést lehet levonni, hogy évente pár tucat útról beszélhetünk, amelyek túlnyomó része a klingenbergi hivatalhoz közel fekvő északi szudétanémet területekre esett.

Csehszlovákia – A Határvidéki Hivatal munkájának legfőbb kedvezményezettjei a földrajzilag legkedvezőbb fekvéssel rendelkező, Peter Donnhäuser vezetésével működő Német Nemzetiszocialista Ifjúsági Szövetség csoportjai voltak, főleg a Szudéta-vidék észak-nyugati és észak-i részén.⁸⁹ A hivatal ezen a területen már 1928-ban nagy sikerű tevékenységet folytatott, ami abból is fakadt, hogy az ide tett utakat maga Schmidt és munkatársai vezették, vagyis olyan rendezettséggel és szervezettséggel zajlottak, ahogy azt minden ilyen tevékenységet folytató HJ-csoporttól el-

⁸⁶ Grenzlandamt der Hitler-Jugend an die Orstgruppen- und Sektionsleiter der NSDAP in Ostsachsen (Kreishauptmannschaften Dresden u. Bautzen), 14. Februar 1931 – BArch, NS 26/370.

⁸⁷ Uo.

⁸⁸ *Kommando-Brücke*, Nr. 2., 25. August 1931, 15. o. (BArch, NS 28/81).

⁸⁹ Az ifjúság másik fontos szervezete volt a *Német Tornaszövetség* (Deutscher Turnverband), amelynek élén 1930-tól *Konrad Henlein* állt. Sudendeutscher Jugend Weg zu Hitler. *Wille und Macht. Führerorgan der nationalsozialistischen Jugend*, 1938/21. sz., 30–34. o.

várták volna. Schmidt egy gossengrűni (Krajková) találkozó után örömmel nyugtázta, hogy a kapcsolatok Egertől Gablonzig és Reichenbergig (Liberec) működnek, vagyis Észak-Csehország teljes egészét lefedik.⁹⁰

A Szudéta-vidék ezen részével Schmidt tehát már ekkor jönnek minősítette a kapcsolatokat, s a legfőbb feladatot azok fenntartásában jelölte meg, annál is inkább mert az ottani ifjúság nézete szerint nyíltan Adolf Hitler követőjének vallotta magát. Észak-Csehország a kapcsolattartás formái számára is mintaadó terület volt. Az egyszerű birodalmi HJ-csapat-látogatásokat, amelyek maguk is sokféle ideológiai és kulturális programot hordoztak magukban a szudétanémet ifjúság számára, legtöbbször a helyi szervezetek rendezvényeinek idejére időzítették: a járási találkozók, körzetalálkozók stb. idejére.⁹¹ A különböző területi alapú találkozók mellett ún. népiségi napokat (völkischer Tag) is rendeztek.⁹² A kezdeményezések ideje korán kétoldalúvá váltak a HJ birodalmi vezetőértekezletein már 1928-tól rendszeresen fordultak elő szudétanémet ifjúsági vezetők, s egy-egy fontosabb helyi csoporttól legalább egy-egy embert vártak az ilyen értekezletekre.⁹³ A hivatal második évében már valóban jól működő és rendszeres tevékenységet folytatott a Szudéta-vidék jelentős részén. A nagy ünnepeken a birodalmi csoportok látogatása valószínűleg nem csupán egy településhez és környékéhez kötődött.⁹⁴

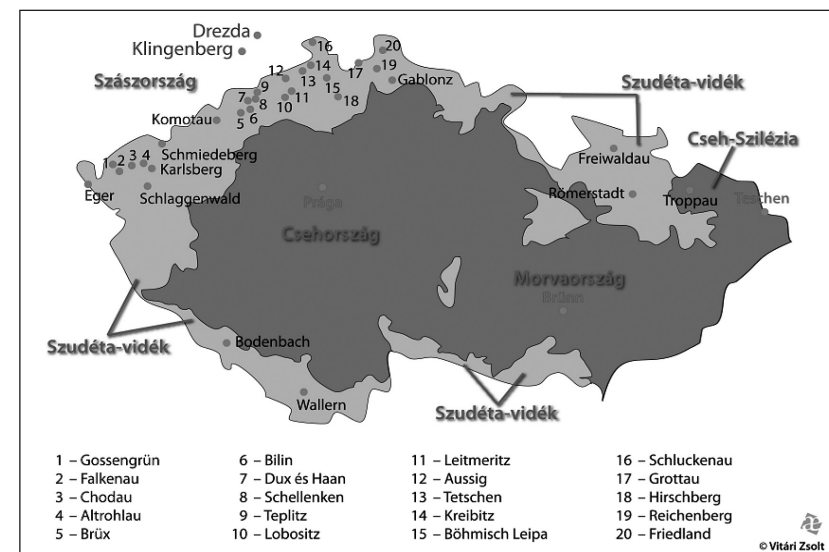
⁹⁰ Schmidt an die Reichsleitung der HJ, 31. August 1928 – BArch, NS 26/371. Schmidt 1928-ban tette meg az első, nyilvánvalóan tájékozódó látogatást Eger vidékén. – Schmidt Herr Dr. Marnitz, 30. August 1928 – BArch, NS 26/371. Deutscher nationalsozialistischer Jugendverband. Ortsgruppe Leitmeritz an Schmidt, 11. Julmond 1928 – BArch, NS 26/371; Schmidt an Ewald Kudielka. Ortsgruppenleiter in Leitmeritz, 16. Dezember 1928 – BArch, NS 26/371.

⁹¹ 1928-ban egeri (Cheb) ifjúsági kerületi találkozó (Bezirkstreffen), az 1928. augusztusi egeri ifjúsági találkozó, az 1928. augusztus 25–26-én megrendezett karlsbadi körzeti találkozó Altrohlauban (Stará Role, Karlovy Vary része) voltak a legfontosabb események. Bericht über das Bezirkstreffen in Gossengrün. Vertraulich; Schmidt an die Reichsleitung der HJ, 31. August 1928; Schmidt an Dr. Marnitz, 30. August 1928 – BArch, NS 26/371.

⁹² Bericht über den Völkischen Tag, 5–6. Juli 1929 in Gablonz (Schmidt) – BArch, NS 26/371.

⁹³ Schmidt Herr Dr. Marnitz, 30. August 1928 – BArch, NS 26/371; Schmidt an Ewald Kudielka. Ortsgruppenleiter in Leitmeritz, 16. Dezember 1928 – BArch, NS 26/371; BArch, NS 28/75, 84. o.; Kroll Herr Peter Donnhäuser, 19. März 1930 – BArch, NS 28/75, 88. o.

⁹⁴ Fontosabb programok: 1929. januári HJ birodalmi vezetőértekezlet a határon túliak részvételével, húsvéti határvidéki találkozó Komotauban (Chomutov) és Böhmisches Leipa (Česká Lípa), pünkösdi találkozó Schmiedebergben (Kovářská), pünkösdi tanácskozás Hirschbergben (am See, Doksy u Máchova Jezera), 1929. augusztus-szeptemberi chodau (Chodov) találkozó. Schmidt an Ewald Kudielka. Ortsgruppenleiter in Leitmeritz, 16. Dezember 1928 – BArch, NS 26/371; An unsere Jugend – BArch, NS 26/372; Bericht über das Pfingsttreffen in Schmiedeberg am 18–19–20. Mai. 1929 (Erich Beyer stellv. Bezirksleiter) – BArch, NS 26/371.; Schmidt an Leonhardt Ernst, 15. März 1929 – BArch, NS 26/371; Hitler-Jugend. Kampfblatt schaffender Jugend, 1929/2. sz., 40. o.

A Hitlerjugend csehszlovákiai kapcsolatai 1933 előtt

Csehszlovákia sziléziai vidékein nehezebben ment a kapcsolatok kialakítása, mivel nézeteltérések mutatkoztak a sziléziai kezdeményezések és a birodalmi vonal között. Eugen Weese (Troppau/Opava, Cseh-Szilézia) helyi vezető kegyvesztetté vált, mivel a HJ számára elfogadhatatlan módon, „Vándormadár”-stílusban igyekezett magát távol tartani a politikai törekvésektől, s az ifjúságot inkább a kultúra és a kulturális nevelés irányába terelte, de végül itt is felülkerekedett a birodalmi HJ-nak szimpatikus „észak-cseh vonal”.⁹⁵

A Hitlerjugend ilyen irányú szándékai és érdekérvényesítése a határon túl egyértelmű megnyilvánulása volt annak, hogy a HJ milyen nyomást gyakorolt a határon túli szervezetekre, s miként használta ki az addigi eredményeket a közelfekvő északcseh területeken. A szudétanémet nemzetiszocialista ifjúságon belül a Hitlerjugend tehát ugyanúgy vezető szervezetként kívánt fellépni, mint a birodalomban, s a birodalmi iránytól semmifajta elhajlást nem tűrt meg. Ez a hozzáállás mutatkozott meg párhuzamosan, illetve később más országok ifjúsága esetében is.

Az 1929-es Magyarországot is érintő, feltérképező úttal egy időben „Szlovákia” is előtérbe került. Schmidt fontosnak tartott itt is egy tájékozódó utat, így azt javasolta, hogy azokat az észak-csehországi ismerősöket keressék, akik éppen a magyar határ mentén teljesítették katonai szolgál-

⁹⁵ Uo.

latukat, különösen Kassa és Munkács környékén. „Szlovákia” így tipikus esete volt annak, amikor nulláról kellett indítani és szervezni a kapcsolatokot.⁹⁶ Ezekre a távoli helyekre nem volt lehetőség intenzív kapcsolattartásra, csak néhány nagyút valósult meg, amelyek az értékelés szerint nem tették meg a kellő hatásukat, illetve nem bizonyultak elégségesnek. Ez irányban is mozgósítani szerették volna az ausztriai csoportokat, amelyek a földrajzi adottságok miatt is könnyebben hozzáfértek a szlovákiai és a magyarországi ifjakhoz.⁹⁷

1929-től nem egy esetben fordult elő, hogy egyes HJ-csoportok több országot érintő útra vállalkoztak, amelyek érinthették egyrészt a már jól működő területeket is, s onnan továbbhaladva olyanokat is, ahol még nem sikerült megvetni a helyi ifjúsági aktivitás és az együttműködés alapjait. 1930 tavaszán egy csoportvezető csapatával Stájerországban, Burgenlandban, a Szudéta-vidéken és még Magyarországon is járt, s további utakat tervezett Erdélybe és a Baltikumba.⁹⁸

1930-ra az utak száma jelentősen megszorodott, s a következő évi tervekben „sok nagy és kisebb út” megszervezése szerepelt.⁹⁹ 1930-ban hagyományyszerűen folytatódtak azok a rendezvények, amelyek már szilárd alapját képezték a kétoldalú kapcsolatoknak.¹⁰⁰

Az észak-cseh területek mellett ugyancsak fontos iránynak bizonyult a Cseh-erdő (Böhmerwald), ahol még gyermekcipőben járt a német mozgalom. Ezért 1930 karácsonyára ide is megszervezték az első utat. Schmidt

⁹⁶ Schmidt összegzése a határmenti lehetőségekről [1930, aláírás nincs, de a stílusból arra lehet következtetni, hogy Schmidt írta] – BArch, NS 28/79, 6. o.; Schmidt an Fritz Thiele, 13. März 1929 – BArch, NS 26/371; Fritz Thiele an Schmidt, 3. März 1929 – BArch, NS 26/371.

⁹⁷ Deutsch-Österreich, Herrn Kurt Brieger, 8. September 1930 – BArch, NS, 28/75, 34. o.

⁹⁸ Herrn Manfred Böttger, 6. April 1930 – BArch, NS 28/75, 24. o.

⁹⁹ Herrn Manfred Böttger, 15. Dezember 1930 – BArch, NS 28/75, 31. o.; Sudetendeutschland, Herrn Ernst Brosche, 31. März 1930 – BArch, NS 28/75, 43. o.; Schmidt an Heinz Schladitz, Gauleiter der HJ Nordwestsachsen – BArch, NS 28/78, 28. o.; 1. Rundschreiben seit dem Freiwaldauer [Jesenik] Verbandstag 1930 (Weese), 11. November 1930 – BArch, NS 28/78, 118. o.

¹⁰⁰ Az első útra és találkozókra 1930. április 13–20. között került sor, amely Haan (Hán u Duchcova), Dux (Duchcov), Bilin (Bílina), Brüx (Most), Lobositz (Lovošice), Leitmeritz (Litoměřice), Böhmisches Leipa, Tetschen (Děčín) településeket érintette. A pünkösdi (június 7–9.) ifjúsági találkozó Lobositzban, július 5–6. Schluckenauban (Šlukov) körzeti ifjúsági találkozó, július 26. – augusztus 2. között nyári tábor Schlaggenwaldban (Horú Slavkov), népiségi napok Falckenauban (Sokolov) s a sziléziai Troppauban voltak további fontosabb események. Grenzlandfahrt in die Tschechoslowakei, 4. April 1930 – BArch, NS 28/75, 23. o.; Bericht über die Grenzlandfahrt nach Nordböhmen vom 13–20. April 1930 – BArch, NS 28/80, 1. o.; Kroll an Donnhäuser, 22. April 1930 – BArch, NS 28/75, 90. o.; Pfingstjugendtag in Lobositz – BArch, NS 28/78, 13–14. o.; Sudetendeutschland, Herrn Ernst Brosche, 31. März 1930 – BArch, NS 28/75, 43. o. és NS 28/78, 99. o.; Kroll an Peter Donnhäuser, 19. März 1930; Kroll an Donnhäuser, 22. April 1930 – BArch, NS 28/75, 88., 90. o.; Völkischer Tag in Falkenau, 2–4. August 1930 – BArch, NS 28/79, 65. o.; BArch, NS 28/76, 172. o.; Schmidt an Robert Hessen, 31. August 1930 – BArch, NS 28/75, 167. o.; Emil Klein an Schmidt, 29. Juli 1930 – BArch, NS 28/77, 79. o.

a römerstadti (Rýmarov) csoport 1930. júliusi müncheni látogatása során figyelmébe ajánlotta Emil Klein müncheni HJ-vezetőnek a cseh-erdei ifjúság járási találkozóját Wallernban (Volary), valamint az osztrák kapcsolatok ápolásának fontosságát is. A wallerni kapcsolatfelvétel azonban sikertelen maradt, pedig az az Ausztria felé irányuló aktivitás miatt sem lett volna érdektelen.¹⁰¹

A távolabbi területekkel a kapcsolatok leginkább a körzetvezetői megbeszéléseken jöttek létre. Ilyenre került sor 1930. december 6–7-én Bodenbachban (Prodmokly), ahol minden szudétavidéki körzetvezető részt vett (Gauführer), a birodalmi Hitlerjugend részéről pedig többek között Schmidt.¹⁰²

Bár az észak-csehországi eredmények voltak kétségtől a legjobbak, sok esetben továbbra is fennállt az a probléma, hogy az ott létrejövő csoportok nagyon hamar szétestek. A szudétanémet csoportok hasonló problémákkal küzdöttek, mint a birodalmi HJ, hiszen itt is akadt bőven példa arra, hogy feloszlatták az addig önálló járási szervezeteket, s ezeket hozzácsatolták egy másikhoz. A birodalmihoz hasonló jelenség volt a vezetők állandó váltakozása is, amely ha lehetett, még nagyobb gondot okozott, mint Németországban.¹⁰³ A szudétanémet ifjúság munkája a kapcsolattartáson túl és a szűkös lehetőségek ellenére amennyire csak lehetett hasonult a birodalmi mintákhoz. Ennek ellenére a birodalmi HJ-ban 1930-ra úgy értékelték, hogy a partnersejzervezetekben teljesen fellazult a Führer-elv, kezdetleges szinten állt a lányok szervezése is, s bár a fiúk teljesítményét átlagosan jónak minősítették, de a vezetőket alkalmatlannak tartották a feladataik ellátására.¹⁰⁴ 1930 végére a csehszlovákiai nemzeti-szocialista ifjúság ennek ellenére a szervezetség olyan szintjén állt, hogy a 10-14 éveseket tömörítő Ifjúnép-csapatok¹⁰⁵ felállítása is megtörtént. Ez

¹⁰¹ Schmidt an Oskar Neff, 19. November 1930 – BArch, NS 28/77, 68. o.; Schmidt an Klein, 17. August 1930 – BArch, NS 28/77, 80. o.; Schmidt an Hanns Wemmer, 22. April 1930 – BArch, NS 28/78, 52. o.

¹⁰² Schmidt Herrn Emil Donack, 16. November 1930 – BArch, NS 28/75, 88. o.; Ungefährter Bericht über den 2. Gautag des Gaués Ost Sachsen der HJ am 23–24. August 1930. Vertraulich (Schmidt) – BArch, NS 28/78, 62. o.

¹⁰³ Kroll an Peter Donnhäuser, 19. März 1930 – BArch, NS 28/75, 88. o.; Bericht über die Grenzlandfahrt nach Nordböhmen vom 13–20. April 1930 – BArch, NS 28/80, 1. o. Az Aussig/Teplitz járást például az egeri és gablonzi járásokhoz csatolták. Schmidt an Donnhäuser – BArch, NS 28/75, 91. o.

¹⁰⁴ Kroll an Donnhäuser, 22. April 1930 – BArch, NS 28/75, 90. o.; Bericht über die Grenzlandfahrt nach Nordböhmen vom 13–20. April 1930 – BArch, NS 28/80, 1. o.

¹⁰⁵ A Német Ifjúnép (Deutsches Jungvolk) a Hitlerjugend keretein belül a 10 és 14 éves korú fiúkat fogta össze, de igazi jelentőségre csak 1933 után tett szert.

azért volt jelentős törekvés, mert e tekintetben még a birodalmi HJ is teljesen gyermekcipőben járt.¹⁰⁶

1931-ben a kapcsolatok ott folytatódtak, ahol 1930-ban abbamaradtak,¹⁰⁷ de a források az előző két évhez képest nagyon gyér tevékenységről számolnak be, ami három oknak tudható be. A gazdasági világválság hatására mind a Hitlerjugend, mind pedig a szudéta német ifjúság a korábbinál jóval korlátozottabb anyagi körülmények közé került, így a munkát nem lehetett olyan intenzitással továbbvinni, mint korábban. Másrészt 1931 tavaszától egyre fokozódott a Határvidéki Hivatal válsága, s Schmidt kiválásával minden valószínűség szerint erősen visszaesett a határon átnyúló együttműködés. Miután a hivatal utódai már Münchenben folytatták a munkájukat, a Szudéta-vidék túl távolinak tűnt. Emellett a nagy HJ-központban a sok ügy mellett a határvidéki tevékenység nyilván nem kaphatott akkora szerepet és nyilvánosságot, mint Klingenbergben. Erre vezethető vissza az is, hogy a határontúliak részvételével zajló rendezvények száma erősen visszaesett a birodalomban.¹⁰⁸ A harmadik okot a csehszlovák belügyminisztérium határozata szolgáltatta, amely alapján 1932 februárjában több nemzetiszocialista szervezetet feloszlattak, köztük a Német Nemzetiszocialista Ifjúsági Szövetséget. 300 ifjúsági vezetőt letartóztattak.¹⁰⁹

Ausztria – Ausztria testvérországgként, s az egységes német települési terület részeként két szempontból is fontos szerepet játszott. Egyrészt birodalmi sémára kellett „téríteni” az itt már régebb óta működő nemzetiszocialista jellegű ifjúsági szervezeteket, másrészt Ausztria jó kiindulási pontot jelentett Csehország déli részei, „Szlovákia”, Magyarország és Jugoszlávia felé, ahol ugyancsak jelentős számban élt német nemzetiségű lakosság. Ennek ellenére Ausztria mindvégig gyenge láncszem maradt a birodalmi HJ kapcsolatrendszerében.

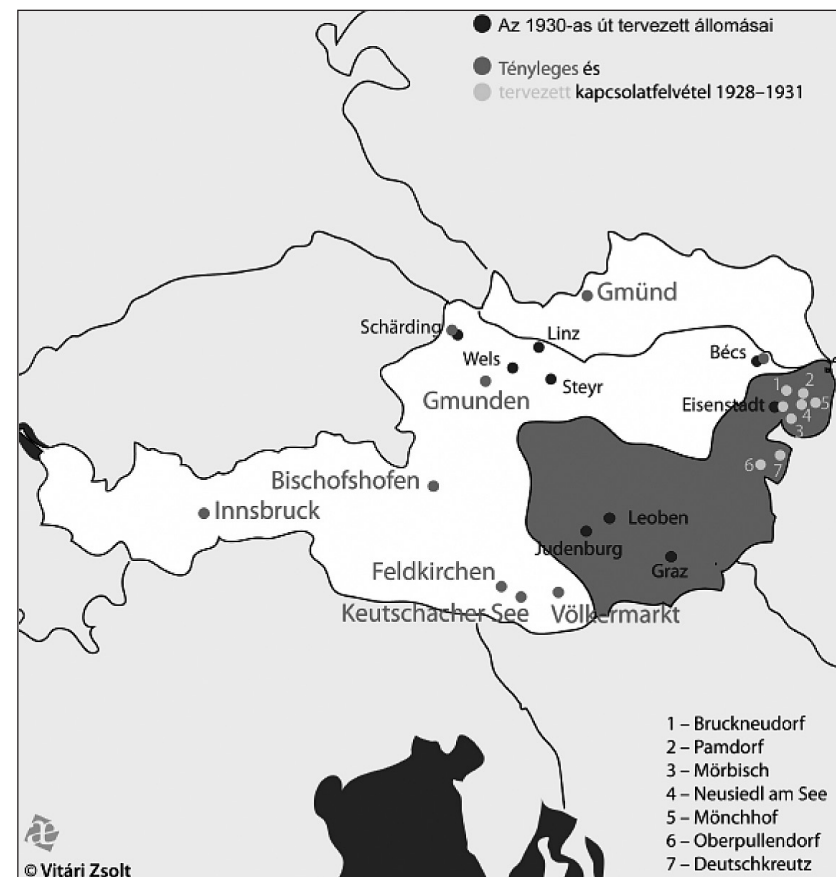
A német és az osztrák Hitlerjugend első találkozására valószínűleg az 1927-es birodalmi pártnapon került sor, melynek során Kurt Gruber, a HJ birodalmi vezére megerősítette Rolf Westet ausztriai országos vezetői tiszttségében. Ez elviekben az osztrák szervezet birodalmi német szervezetnek való alárendelését jelentette. Az osztrák Hitlerjugend a müncheni központtól tisztas távolságot tartó kurzusa azonban egy évvel később már mindkét

¹⁰⁶ Schmidt an Max Hampe, 16. November 1930 – BArch, NS 28/77, 106. o.; Weiner an Schmidt, 19. September 1930 – BArch, NS 28/78, 5. o.; Brandenburg, i. m., 53. o.

¹⁰⁷ Schmidt 10 napos útja Észak-Csehországban 1931 áprilisában, Teplitz és Komotau környékén, nyolcnapos húsvéti vándorlás. Schmidt an den Nationalsozialistischen Deutschen Studentenbund (Sudetendeutschland), 20. April 1931 – BArch, NS 26/370; Schmidt an Adjutant Stag Rosig, 10. Mai 1931 – BArch, NS 26/370.

¹⁰⁸ BArch, NS 26/370. Vö. Blohm, i. m., 38–39. o.

¹⁰⁹ Peter Donnhäuser. *RJP*, 1936/91. sz., 5. o.; Der Marsch ins Reich. *RJP*, 1938/256. sz., 1–2. o.

A birodalmi HJ tevékenysége 1928 és 1931 között

felet tartózkodóbbá tette, így az 1928-as pártnapra már nem érkezett osztrák ifjúsági küldöttség.¹¹⁰

Schmidt 1928 novemberében Berlinben találkozott Rolf Westtel, ahol az osztrák ifjúság Bajorország és Csehszlovákia felé létesítendő kapcsolatairól esett szó. Megállapították, hogy Bajorország felől teljesen hiányoznak a szálak, míg Csehszlovákia vonatkozásában nem rendelkeztek kellő információval, miután Ausztriában úgy gondolták, hogy ott nem léteznek nemzetiszocialista ifjúsági csoportok.¹¹¹

¹¹⁰ Gretz an Schmidt, Wien, 31. Januar 1929. – BArch, NS 26/371; Gehmacher, i. m., 153, 155. o.

¹¹¹ Bericht über die Fahrt nach Danzig vom 28. 11.–2. 12. 28. Streng vertraulich. Nicht für die H.J.Z. bestimmt! – BArch, NS 26/371.; Schmidt an Eugen Weese, 19. März 1929 – BArch, NS 26/371.

1929 nyarán a hivatal még mindig úgy ítélte meg, hogy az igazán fontos területek közül Ausztria továbbra is háttérben van, s Csehszlovákiával és Lengyelországgal is szívélyesebb kapcsolatok állnak fenn. Schmidt a kapcsolatok élénkítése végett állást ajánlott hivatalában egy ausztriai HJ-tagnak, aki a két ország közötti kapcsolatok fejlesztését és életben tartását látta volna el. Rolf Westet referensnek kértek fel, és a nürnbergi pártnap után augusztus első felében csereutat terveztek.¹¹²

1929-től az osztrák pártszervezet, s vele együtt a HJ azonban elmerült az intrikában és a belső harcokban, s ez nyilvánvalóan negatív következményekkel járt a Németországgal fennálló kapcsolatokra, s előrevetítette, hogy az addig is elégtelennek tartott együttműködés a közeljövőben sem fog számottevően javulni. 1930-ra a helyzet odáig fajult, hogy Gruber felszllatta az ausztriai országos vezetőséget, és az egyes HJ-körzeteket közvetlenül rendelte a müncheni központ alá. Ez egyet jelentett West menesztésével, közben a taglétszámok drasztikusan csökkentek, nem működött már a szervezet napi munkamenete sem.

A kölcsönös utak megvalósulásáról nem rendelkezünk forrásokkal, de kimenetelük kétségesnek tűnik, mint ahogy az 1930 pünkösdjére birodalmi, szudétanémet és osztrák csoportok részvételével tervezett határmenti találkozó sem jött létre Passauban vagy Schärding városában. A birodalmi pártnaphoz csatlakozóan viszont sikerült lebonyolítani egy 14 napos utat Bécsbe, Burgenlandba és Stájerországba.¹¹³ A gyenge osztrák szálak tehát annak is betudhatók voltak, hogy csak úgy mint a Lausitzban, itt is rendkívül erőtlén volt a birodalmi Hitlerjugend a határmenti régiókban, így például Passauban nem létezett Hitlerjugend-csoport.¹¹⁴

Schmidt a fellendülést az új müncheni összekötőtől, *Oskar Neff*től várta, de a legaktívabb csoport továbbra is a határoktól viszonylag távolfekvő müncheni csoport volt. Klein müncheni HJ-vezető azonban csak a szudéta-vidékiekkel tudott szerény kapcsolatokat ápolni. Meghiúsult határmenti találkozók, tervezett utak ellenére Schmidt a HJ Birodalmi Vezetése 1930 nyari (1930. július 1.) Münchenbe költözésétől merített újabb reményt arra, hogy a munka „Német-Auszria” felé is megkezdőd-

¹¹² Gretz an Schmidt, 31. Januar 1929 – BArch, NS 26/371; Schnaedter an Wemmer, 27. Januar, BArch, NS 26/372; Schmidt an Wilhelm Jung, 17. Januar 1929 – BArch, NS 26/371; Schmidt an Alfred Bach, 21. Mai 1929 – BArch, NS 26/371; Schmidt an Wilhelm Jung, 23. Juli 1929 – BArch, NS 26/371; Kaufmann, Das kommende Deutschland, i. m., 18. o., Rundschreiben bezügl. Auftreten der HJ beim Reichsparteitag 1929 Nürnberg, dátum nélkül – BArch, NS 26/372. Ld. még Gehmacher, i. m., 177. o.; NSDAP-Geschäftsführung an West, 25. Juli 1929 – BArch, NS 26/352.

¹¹³ Grenzlandtreffen, 25. April 1930 – BArch, NS 28/75, 13. o.; Schmidt an Leonhardt Ernst, 15. März 1929 – BArch, NS 26/371.

¹¹⁴ Schmidt an Oskar Neff, 19. November 1930 – BArch, NS 28/77, 68. o.

jön.¹¹⁵ Ehhez képest 1931 tavaszán Schmidt úgy értékelte, hogy Neff sem a Cseh-erdő, sem pedig Ausztria felé nem volt képes kapcsolatokat építeni.

1930-ra Kurt Brieger vált a Hitlerjugend bizalmi emberévé Ausztriában, aki nagy ambícióval vette kézbe az Ausztriából kiinduló határmenti munkát, s egyik levelében e tevékenység 3 irányát vette számításba: a Cseh-erdőt, Magyarországot és Erdélyt. Dél-Tirolban elképzelhetetlennek tartotta a munkát, mert úgy ítélte meg, hogy az több kárt hozna.¹¹⁶ 1930-ban a ténylegesen végrehajtott Szudéta-vidéki úttal egybekötött stájerországi és burgenlandi út (ld. Csehszlovákia) mellett újra előtérbe került egy kölcsönösen végrehajtott út terve, melyben 30–30 fős, kiválasztottakból álló csoport nagyszabású ausztriai és németországi útját helyezték kilátásba. Egyúttal újra felmerült a csehszlovákia németiséggel való kapcsolatfelvétel is, amely úgy tűnik, hogy egy év leforgása alatt nem igazán mutatott előrelépést.¹¹⁷

Az újabb személycserék következtében 1931-ben az ausztriai HJ konszolidálása érdekében Gruber több alkalommal is járt Ausztriában, s úgy tűnt, hogy a HJ birodalmi vezetése minden korábbinál jobban odafigyel Ausztriára.¹¹⁸ Ausztriában összességében viszont nem sikerült kiépíteni 1933-ig olyan fellegvárat, mint a Szudéta-vidéken. Már a kapcsolatok felvétele is erősen akadozott, s így meglehetősen kevés útra és közös programra került sor, s valószínűleg a közös tevékenység sem ölelt fel olyan spektrumot, mint a Szudéta-vidék esetében, azaz a szezonnak nem volt olyan jól felépített logikája a közös rendezvényekkel, területi találkozókkal, népiségi napokkal, népiségi estekkel, propagandamenetekkel stb.

Danzig – Lengyelország – A Szudéta-vidékhez, sőt Ausztriához képest is sokkal rosszabb helyzetben voltak a kapcsolatok a lengyelországi németiséggel. Itt úgy tűnik, hogy még a legalapvetőbb szálak sem jöttek létre, a teljes egykori Nyugat-Poroszország fehér foltnak számított Klin-

¹¹⁵ Uo.; Rundschreiben No. 7. An die Führer der Hitler-Jugend, 10. Mai 1930 – BArch, NS 28/77, 73. o.; Schmidt an Klein, 15. September 1930; Neff an Schmidt, 14. Scheiding 1930 – BArch, NS 28/77, 81., 83. o.; Klein an Schmidt, 27. September 1930; Neff an Schmidt, 14. Scheiding 1930 – BArch, NS 28/77, 81–83. o.; Schmidt an Wilhelm Stiehler, 10. Mai 1931 – BArch, NS 26/370.

¹¹⁶ Schmidt összegzése a határmenti lehetőségekről [1930, aláírás nincs, de a stílusból arra lehet következtetni, hogy Schmidt írta] – BArch, NS 28/79, 5. o.

¹¹⁷ A két út útvonala a következőképpen alakult volna: – osztrák csoport: Passau, München, Augsburg, Ulm, Stuttgart, Ansbach, Würzburg, Schweinfurt, Meiningen, Weimar, Naumburg, Lipcse, Drezda, Chemnitz, Plauen, Hof, Bayreuth, Nürnberg, Regensburg;

– német csoport: Schärding, Linz, Bécs, Kismarton (Eisenstadt), túra Burgenlandban (Bruckneudorf/Királyhida, Parndorf/Pándorfalu, Mörbisch/Fertőmeggyes, Neusiedl am See/Nezsider, Mönchhof/Barátudvar, Oberpullendorf/Felsőpulya, Deutschkreutz/Sopronkeresztúr.), Graz, Leoben, Judenburg, Steyr, Wels. A burgenlandi települések főleg a magyarországi látogatások kiindulópontjaként jöttek szóba. – Schmidt an Österreich, 31. März 1930 – BArch, NS 28/78, 51. o.

¹¹⁸ Gehmacher, i. m., 174–198. o.; Buddrus, Totale Erziehung, i. m., 1165. o.

genbergben. Danzigban az 1926-ban Hitlerjugend néven működő csoport már 1928-ban feloszlott, a HJ alapjainak újbóli megvetését a Határvidéki Hivatal vállalta magára. Schmidt javaslatára a Hitlerjugend birodalmi vezetése megbízta a hivatalt, hogy szervezzen utat Danzigba, hogy ott a Hitlerjugend számára toborzást hajthassanak végre, amelynek célja az volt, hogy az ottani HJ számára „*olyan alapot teremtsenek, amelyből kiindulva [a danzigi HJ – V. Zs.] azután a HJ birodalmi tagjai személyes beavatkozása nélkül tovább tud élni*”.¹¹⁹

1928. november 28. és 1928. december 2. között nagy nehézségek közepette megvalósult út során Schmidték megbizonyosodtak róla, hogy Danzigban van HJ-vezető, akiről a határmenti munka kapcsán jó benyomást szereztek s bizakodtak, hogy rajta keresztül folytatódhat a munka Lengyelország irányába is, amíg ott nem tesznek szert komolyabb kapcsolatokra. Ráadásul Danzigban rendelkeztek lengyelül valamelyest tudó munkatárssal is, amely „veszélytelenné” tette az első kapcsolatteremtési kísérleteket, ráadásul az átmenő vízum lehetővé tette, hogy lengyel területen kiszálljanak és így teremtsenek lehetőséget arra, hogy érintkezésbe lépjenek a németekkel.¹²⁰ Schmidt úgy értékelte, hogy a célkitűzéseknek sikerült megfelelni, s így a továbbiakban kialakított kötődések kiaknázását tartotta elsődleges feladatnak.¹²¹

Az út egyben arra is alkalmas volt, hogy Schmidt megállapítsa, hogy Szászországtól északra a határmenti HJ-csoportokban nem mindenhol volt alkalmas vezető arra, hogy a határon átívelő munka lényegét átlássa. A hazafelé úton útba ejtették Stettint is, ahol egy-két kifogástól eltekintve alkalmasnak találták a HJ-vezetőt arra, hogy tevékenyen részt vegyen a munkában. A Stettin–Danzig relációt fontosnak tartották a keletre irányuló törekvések szempontjából is.¹²²

A danzigi HJ a vezetőváltások ellenére tovább fejlődött (20 fő). Az utcán is egyre inkább megismerték, miután 1931-től több atrocitásban is részt vett, valamint egy zsinagóga összefirkálását is elkövette. A HJ irányú tevékenysége illeszkedett a korai harmincas évek brutális náci és a

¹¹⁹ Reichsleitung der Hitlerjugend an Schmidt, 6. August 1928 – BArch, NS 26/371; Schmidt an Walter Maass, stellv. Gauleiter Danzig, 3. November 1928; Walter Maass an Schmidt, 8. November 1928 – BArch, NS 26/371.

¹²⁰ Schmidt an Maass, 11. Januar 1929; Bericht über die Fahrt nach Danzig vom 28.11.–2.12.28. Streng vertraulich. Nicht für die H.J.Z. bestimmt! – BArch, NS 26/371.

¹²¹ Bericht über die Fahrt nach Danzig vom 28. 11.–2. 12. 28. Streng vertraulich. Nicht für die H.J.Z. bestimmt! – BArch, NS 26/371.

¹²² Uo.

baloldal erői között lezajló küzdelembe Danzigban.¹²³ 1932 elején a birodalmi NSDAP és HJ előtörése pedig korábban soha nem látott lendületet adott Danzigban is. A danzigi körzet 70 HJ-taggal, 45 Ifjúnép-taggal és kevés számú BDM-taggal rendelkezett,¹²⁴ és Danzig előtelepülése is sorra alakultak meg a helyi csoportok. 1932 végére a tagság már az év elejének sokszorosát tette ki (650 HJ-tag, 550 Ifjúnép-tag és 400 leány), s ezzel a danzigi HJ arányaiban erősebb volt, mint a birodalmi szervezet. A danzigi HJ elismerését, illetve további bátorítást jelenthetett – Kurt Gruber meghisúsult 1930- as útja után – Baldur von Schirach birodalmi ifjúságvezető 1932. januári és 1933. januári látogatása.

Danzighoz hasonlóan 1929-ben Kelet-Poroszországban sem álltak még Hitlerjugend-csoportok, s Koch pártkörzetvezető is úgy vélte, hogy magának a pártnak is lendületbe kell még jönnie. Az elvileg birodalmi területnek számító Kelet-Poroszországot Schmidt és a hivatal ugyanúgy tevékenységi körébe sorolta, mint a nem birodalmi területeket, ugyanis nem hagyhatták figyelmen kívül, hogy Kelet-Poroszország is kiindulópont lehet a határon átnyúló kapcsolatok számára.¹²⁵ 1930 tavaszán a pomerániai Lauenburgból kapcsolatok kialakítását tervezték Nyugat-Poroszország felé, s találtak kontaktszemélyt Lódzban is, de nincs információnk e kapcsolat további kimeneteléről.¹²⁶

A lengyelországi Szilézia felé irányuló kapcsolatok kialakítása érdekében Schmidt már 1929 húsvétján olyan kisebb találkozós megszervezését javasolta az észak-csehországi bajtársaknak, amelyen Böhmisch Laipában vagy Hirschbergben részt vehettek mind a helyi szudétanémet ifjak, mind pedig szászországi és sziléziai fiatalok. Német-Sziléziában a HJ meglehetősen gyengének bizonyult, s Schmidt főleg ennek tudta be, hogy Lengyel-Szilézia felé eddig nem jöttek létre kapcsolatok. Így Schmidt a cseh sziléziai területekhez fordult, hogy bocsássanak rendelkezésére olyan címeket, amelyek mögött lehetséges kontaktszemélyek rejtőztek, s így elősegíthették a kapcsolatfelvételt.¹²⁷

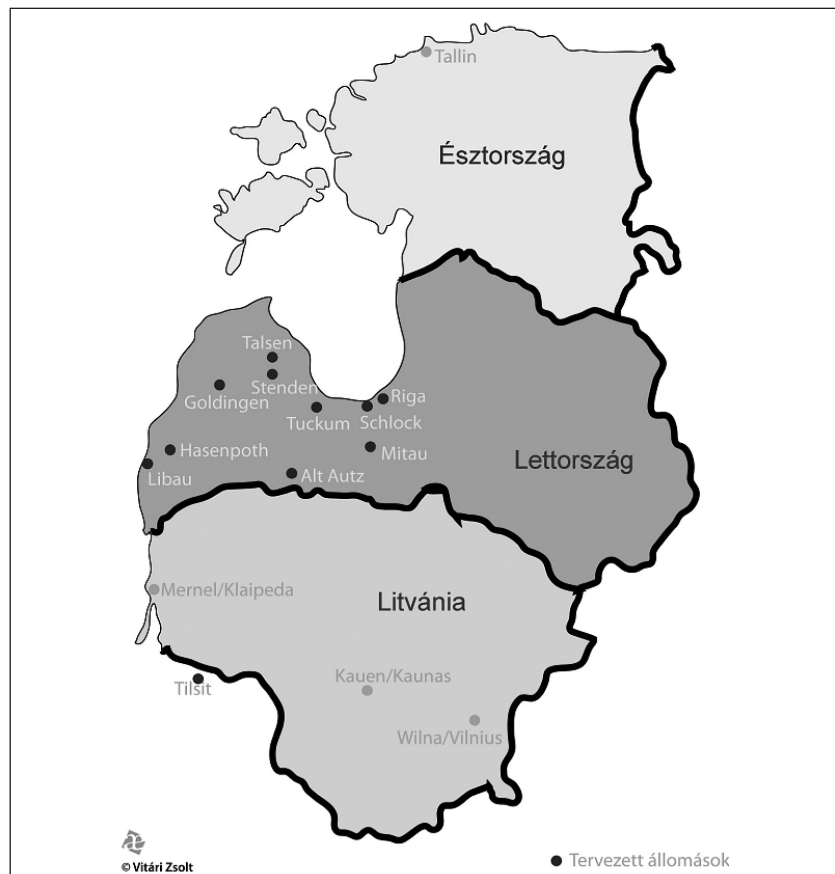
¹²³ Vö. Hans-Georg Buchholz an Schmidt, 26. Juni 1929 – BArch, NS 26/371; Karl Kroll Kanzleisekretär Herrn Hans Georg Buchholz, 7. April 1930 – BArch, NS 28/75, 79. o.; Christoph Pallaske, Die Hitlerjugend der Freien Stadt Danzig 1926–1939. Waxmann Verlag, Münster 1999, 44–45., 48–52., 183. o.; Klose 1933-ban már 12 ezres tagságról tudósít -Klose, i. m., 244. o.

¹²⁴ Német Leányok Szövetsége (Bund Deutscher Mädel, BDM) a Hitlerjugend alszervezte a 14-18 éves lányok szervezésére.

¹²⁵ Karl Kroll Kanzleisekretär Herrn Hans Georg Buchholz, 7. April 1930 – BArch, NS 28/75, 79. o.; Schmidt an Buchholz, 11. Januar 1929 – BArch, NS 26/371.

¹²⁶ Karl Kroll Kanzleisekretär Herrn Hans Georg Buchholz, 7. April 1930; Kroll an Buchholz, 3. Mai 1930 – BArch, NS 28/75, 79–80. o.

¹²⁷ Schmidt an Ewald Kudielka. Ortsgruppenleiter in Leitmeritz, 16. Dezember 1928 – BArch, NS 26/371; Schmidt an Eugen Weese, 19. März 1929 – BArch, NS 26/371.

Az 1929-30-ban tervezett baltikumi út fontosabb állomásai

Baltikum – Nem volt kevésbé fontos, de a távolság miatt még inkább nehéz helyzetben volt a Határvidéki Hivatal, amikor a baltikumi némettség, az ottani német ifjúság gondozását és szervezését kívánta megvalósítani. Schmidt a Baltikum esetében két lépcsőben gondolkodott. Leginkább a teljes Baltikum német ifjúságának megszervezését látta volna szívesen, vagy ha ez nem valósulhatott meg, akkor Lettországot külön.¹²⁸ Észtországban

¹²⁸ Észtországban miután az észt kormány 1925-ben kultúrautonómiát adott a német népcsoportnak, megalakult az Ifjú Férfiak Keresztény Egyesülete (Christlicher Verein Junger Männer, CVJM), amely 1933-ig az egyetlen német ifjúsági csoport volt. 1933-ban újabb csoportok keletkeztek „Farkas” (Wolf) és „Cserkész” (Pfadfinder) néven, amelyek hamarosan Balti Német Cserkészszéknak (Deutschbaltisches Pfadfinderkorps) nevezték magukat, egyenruhájuk kísértetiesen hasonlított a németországi Ifjúnép uniformisához. – Klose, i. m., 245–246. o.

ugyanis csupán kislétszámú némettség élt, amely kultúrautonómiával rendelkezett, Litvániával viszont rendkívül feszült volt a viszony. Így egy cseh-szlovákiaihoz hasonló szervezet lebegett Schmidt szeme előtt, amely a Baltikum Német Nemzetiszocialista Munkásifjúsága nevet viselhette volna, s kifelé teljesen önállóan mutatta volna magát, míg befelé a lehető legszorosabb kapcsolatban állt volna a Hitlerjugenddel. A szándékok alátámasztására Schmidt 1929-re utat szervezett Lettországba, amelyet a HJ birodalmi vezetése is támogatott.¹²⁹

Schmidt a baltikumi szervezés kérdésében levélben Alfred Rosenberget is felkereste, aki köztudottan balti német volt.¹³⁰ Rosenberg megerősítette, hogy korábban egy önálló német párt alapítása kudarcot vallott. Schmidt úgy döntött, megragadja a kezdeményezést, utat tervezett Rigába azzal a céllal, hogy „rést üssön a közvéleményen”. Ezt a következő évben is meg akarta ismételni.¹³¹

A Lettországgal való kapcsolatokat és egy HJ-csapat odautazását Schmidt azért is elsődleges fontosságúnak tartotta, mert más szervezetek is folytattak ilyen irányú tevékenységet. Ez pedig stratégiai kérdés volt egy olyan területen, ahol még nem működött német ifjúsági szervezet.¹³²

A jelek szerint elsőként 1929-ben Nürnbergben került sor balti találkozóra, amelyet a már az év eleje óta tervezett út követett volna. Ez lett volna az első ilyen nagyszabású próbálkozás a Baltikum irányában. 1929 januárjában ráadásul éppen a balti utat szánták a legnagyobb útnak abban az évben, amely ezért Schmidt vezetésével zajlott volna.¹³³ 1929 márciusában az időpontot szeptember 21-re tűzték ki, s az útvonalat is megtervezték (ld. térkép).¹³⁴ Végül már 1929 szeptemberében derült ki, hogy a szudéta-vidéki és az ausztriai résztvevők visszalépése miatt az utat le kellett fűjni. Az elhalasztott baltikumi utat 1930-ban viszont mindenképpen meg akarták tartani, de a források erről és a további kapcsolattartásról már nem számolnak be.¹³⁵

¹²⁹ Schmidt Herrn Dr. Marnitz, 30. August 1928 – BArch, NS 26/371.

¹³⁰ A levélből az is kiderül, hogy Schmidt is eltöltött valamennyi időt Lettorszáiban, de elhagyta az országot 1919-ben. Schmidt an Rosenberg, 13. September 1928 – BArch, NS 26/371.

¹³¹ Schmidt an A. von Behr, 18. Juni 1929; Schmidt an Dr. Marnitz, 26. Juni 1929 – BArch, NS 26/371.

¹³² Schmidt an die Reichsleitung der HJ, 31. August 1928 – BArch, NS 26/371.

¹³³ Schmidt an Wilhelm Jung, 17. 1. 1929 – BArch, NS 26/371; Schmidt an Leonhardt Ernst, 15. März 1929; Rundschreiben Nr. 1. Baltenfahrt (Schmidt) – BArch, NS 26/371.

¹³⁴ Schmidt an Wilhelm Jung, 17. 1. 1929 – BArch, NS 26/371.

¹³⁵ Schmidt an Leonhardt Ernst, 16. September 1929 – BArch, NS 26/372; Karl Kroll Kanzleisekretär Herrn Hans Georg Buchholz, 7. April 1930 – BArch, NS 28/75, 79. o.

Magyarország – 1933 előtt a Hitlerjugend Magyarország irányában kezdetleges kapcsolatokkal rendelkezett, amelyeket még véletlenül sem lehetett összevetni Németország Szudéta-vidékkel létesített kapcsolatainak színvonalával. Ennek legfőbb oka egyrészt a közvetlen szomszédokhoz képest számottevőbb földrajzi távolság lehetett, másrészt a már többször említett kapacitás hiánya.

Ennek ellenére a Határvidéki Hivatal már 1929. június–júliusra kéthónapos utat tervezett Magyarországra, amelynek állomásai Bécs, Budapest és Esztergom lettek volna, majd a csoport tovább folytatta volna útját Kassa, Munkács irányába és onnan tovább Erdélybe.¹³⁶ Erre az útra azonban végül minden bizonnyal nem került sor. 1929-ben egy thüringiai személy, a Schmidtet Danzigba is elkísérő, Fritz Thiele mutatott érdeklődést a délkeleti régió, s azon belül „Szlovákia”, Románia és Magyarország iránt. Mivel az út „Szlovákiát” is érintette, Schmidt elsősorban a két ország határvidékén javasolt látogatásokat, így Budapest és Esztergom környékére, ahol maga is rendelkezett kapcsolatokkal, polgármestereket, tanárokat és lelkészeket ismert.¹³⁷

Schmidt úgy ítélte meg, hogy a látogatás mindenképpen hasznos lesz majd, mert úgy vélte, ritkán jártak ezeken a vidékeken birodalmi német polgárok. Javasolta, hogy keressék fel Csolnok, Kirva (ma Máriahalom), Leányvár, Tát – 70–90 százalékban németek által lakott – községeket, csakúgy mint Csobánkát, Ürömöt vagy Solymárt, valamint Dág, Dorog és Süttő településeket, illetve Pilisvörösvárt, ahol 30–50 százalékos volt a németek aránya.

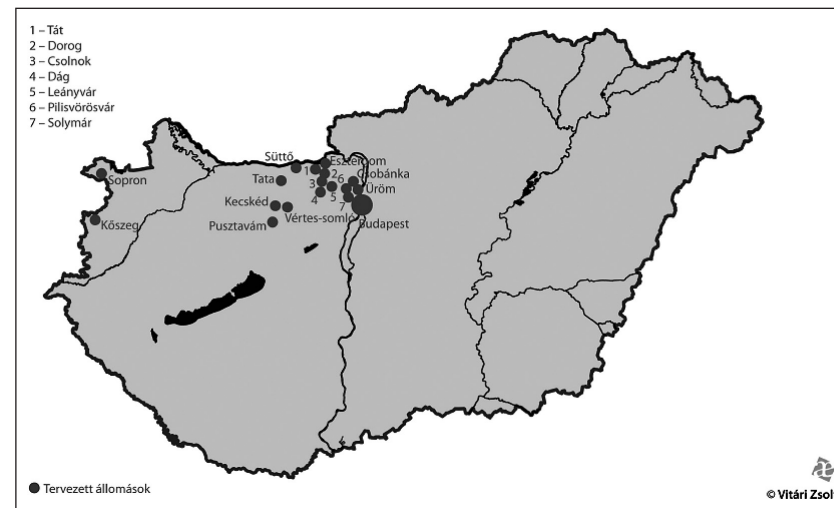
Schmidt 1930-ban hosszabb feljegyzést készített a határvidéki munkáról, amelyben a jövőt illetően a legjelentősebb szerepet Magyarországnak szánta. Az időzítés nem lehetett véletlen, hiszen erre az időre esett, hogy Ausztriában Kurt Briegeret bízták meg a hivatal által propagált munka koordinálásával, s így remény volt arra, hogy a jövőben Ausztriából kiindulva Magyarországon is erőteljesebben érvényesül a határvidéki munka.¹³⁸

A Magyarországra utazóknak figyelmébe ajánlották, hogy a magyarokkal szemben mindig maradjanak semlegesek, s eközben igyekezzenek a passzív németekben is felkelteni a nemzeti érzést, s gyűjtsenek tőlük is címekeket. Erre azért is rendkívül nagy szükség volt, mert Magyarországon még nem tudtak létrehozni semmiféle ifjúsági szervezetet. Az elsődleges

¹³⁶ Schmidt an Leonhardt Ernst, 15. März 1929 – BArch, NS 26/371.

¹³⁷ Schmidt an Fritz Thiele, 13. März 1929 – BArch, NS 26/371.

¹³⁸ Schmidt összegzése a határmenti lehetőségekről [1930, aláírás nincs, de a stílusból arra lehet következtetni, hogy Schmidt írta] – BArch, NS 28/79, 5. o.

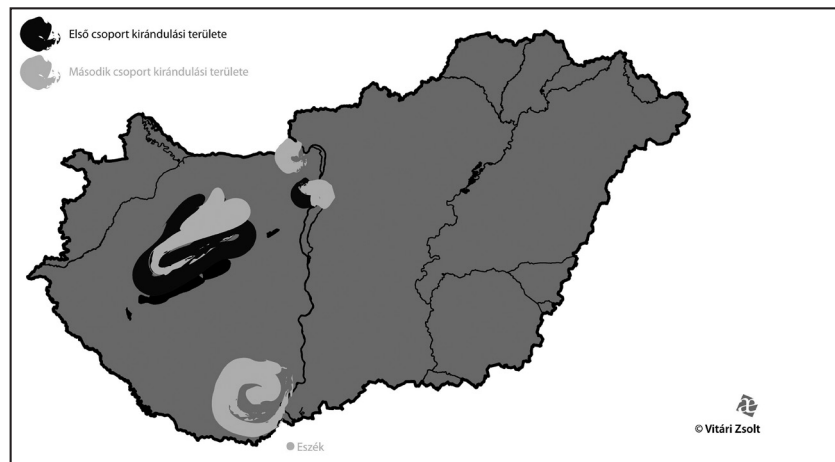
Az 1929 és 1930-ban Magyarországra tervezett utak állomásai, illetve meglátogatására érdemesnek ítélt települések

cél tehát itt sem lehetett más, mint hogy találjanak egy alkalmas személyt, aki átveszi a kezdeményezést és szervezést. A burgenlandi kérdésben szintén nagy óvatosságra intették a Magyarországra tartókat, tudták, hogy ez a magyarok egyik érzékeny pontja. Nyomatékosan felhívták a figyelmet arra, hogy Nyugat-Magyarország Ausztriához csatolásáról még csak véletlenül se nyilatkozzanak, mert azért börtön jár. Ebben a tekintetben a magyarországi németekhez való közeledés sem volt könnyű, mert közülük is nagyon sokan a Magyarországon maradás mellett törtek lándzsát. Összegezve Schmidt úgy fogalmazott, hogy a magyarokkal nem szabad elrontani a viszonyt, de a célokat sem lehet feladni.¹³⁹

Elsősorban az tűnt kézenfekvőnek, hogy Ausztriából kiindulva főleg Nyugat-Magyarországot célozzák meg. Schmidt Mörbischt (Fertőmeggyes) javasolta kiindulópontnak, amelyhez nagyon közel feküdt Sopron is, ahol Schmidt óvatosságra intett, mert korábban egyáltalán nem került sor ilyen látogatásra. Javasolta viszont dél felé Deutschkreutz (Sopronkeresztúr) és Oberpullendorf (Felsőpulya) felkeresését is, hogy délebbre, Kőszeg felé is kapcsolatokat létesítsenek. Úgy ítélte meg, hogy a határmentén jó német falvak és városok helyezkednek el, de nagyon gyűlölködő a magyarság, s „ezer” kém van. A látogatást viszont nem lehetett tovább halogatni.¹⁴⁰

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ Uo., 5–6. o.

Az 1931-es út során meglátogatott területek

Schmidt arra is felhívta a figyelmet, hogy Kőszegtől Szombathelyen át Pápáig terjedő terület, s már Győr is teljesen magyar, s az utóbbi 50 000 fős lakosságából mindössze 1300 vallotta magát németnek a legutóbbi népszámláláson. Ezért azt ajánlotta, hogy ezt a területet átugorva azonnal Bicske felé haladjanak, melynek közelében volt néhány német lakosú falu (Vértessomló, Kecskéd, Pusztavám – 90–95 százalékban német). Innen az út Budapest felé vezethetett, ahol célszerűnek mutatkozott a hazai német-ség vezetőjének, Jakob Bleyer professzornak a felkeresése, akit egyesületével, a *Magyarországi Németek Népművelődési Egyesülettel* egyetemben Schmidt állítólag jól ismert.¹⁴¹

Kiemelkedő fontosságúnak tartotta Schmidt a Budapesttől északra és északnyugatra fekvő településeket egészen Esztergomig, ahol birodalmi német látogatásra szerinte addig egyáltalán nem került sor, s ezért ott fel kellett ébreszteni és erősíteni kellett a szunnyadozó német érzületet (Csolnok, Kirva, Lenyvár, Tata – 72–98 százalékban német). Olyan települések meglátogatása is fontos volt, ahol a korábban hasonló arányú német-ség a 30-as évek elejére 50 % alá került (Dág, Dorog, Süttő, Pilisvörösvár, Soly-már, Üröm, Csobánka).¹⁴² Az út azonban ismét nem jött létre.¹⁴³

¹⁴¹ Uo., 6. o.

¹⁴² Schmidt összegzése a határmenti lehetőségekről [1930, aláírás nincs, de a stílusból arra lehet következtetni, hogy Schmidt írta] – BArch, NS 28/79, 6. o.

¹⁴³ Schmidt an Erich Reuter, Grossdeutsche Spielschar der NSDAP, Gau Berlin, 26. August 1931; Erich Reuter (Die Braunhemden Speilschar des Gaues Berlin der NSDAP an Schmidt, 7. August 1931 – BArch, NS 26/370.

1931 nyarán végül mégis elérkezett a pillanat, amikor az útitervek elkészülte után a hivatal kiadta a felhívást egy magyarországi útra, hogy „meglátogathassák a magyarországi német parasztokat”.¹⁴⁴ Az utat öt hetesre tervezték 1931. július 11. és augusztus 13. között, és három csoport részvételét helyezték kilátásba, amelyek mindegyike eltérő útvonalat járt volna be. Az utazás első közös, Drezdából induló, Prágán át vonattal Linzbe, onnan gőzössel Bécsen át Pozsonyig vezető szakasza után az első csoport *Hans Briuß* vezetésével Burgenland, Balaton, Bakony és Budapest útvonalon haladt tovább. A második csoportot *Karl Willemer*, Schmidt egykori helyettese vezette, s csoportja Esztergomig tovább folytatta útját a gőzössel, majd Bakony, Baranya, Mohács állomások következtek, amelyek után átlátogattak a szlavóniai Eszékre is, majd ők is visszatértek Budapestre. A harmadik csoport drezdai *Heinz Schäfer* vezetésével a bácskai és bánáti részekre összpontosított. Pozsonytól Mohácsig gőzössel haladtak, utána felkeresték a Bácskában Újvidéket (Novi Sad), majd Belgrádot, a Bánságot és annak román oldalán Temesvárt (Timișoara) majd ez a csoport is visszatért Budapestre.¹⁴⁵ Az út lefolyásáról sajnos semmilyen információval nem rendelkezünk, mint ahogy arról sem maradtak fenn források, hogy milyen további kapcsolatok épültek ki Magyarországgal 1933-ig. Annyi azonban mindenképpen sejthető, hogy ezek száma és nagysága mindvégig meglehetősen szerény maradt.

Erdély – Románia – A fentiekből már kiderült, hogy a nagy távolság ellenére Romániát és Erdélyt sem felejtették ki a kívánatos kapcsolatok sorából, főleg azután, hogy sikerült kontaktszemélyeket találni. A kapcsolatkeresés már itt is 1928-ban megindult, mivel 1929 nyarán Schmidt úgy nyilatkozott, hogy Erdéllyel jól alakulnak a dolgok, de a pénz itt is nagy problémákat okozott. Erdély felé a HJ hannoveri és braunschweigi körzete volt a legfőbb kezdeményező, miután Fred Gündisch, a HJ erdélyi vezetőjének személyében egy erdélyi németet vettek alkalmazásba az Erdéllyel kapcsolatos ügyek intézésére. 1930 tavaszára kívánták az első fontosabb találkozót megszervezni.¹⁴⁶

¹⁴⁴ „Fiúk! Már csak néhány hét, és öt egész hétre útra indulunk. Gyertek velünk, vándoroljatok és figyeljétek. Nem kínálunk nektek rengető programot – nem! –, hanem egy friss, vidám, szabad, de mégis fegyelmezett fiú életet azonos szellemiségű bajtársak között. Éjszakai utazásokat a Dunán, sátorozást a Balaton partjainál, vándortúrákat a magyar pusztában, ez jó kell, hogy legyen – velünk kell jönnötök!” Hitlerjugens auf zur Ungarnfahrt! Grenzlandamt der Hitler-Jugend (Heinz Schäfer), 2. Juni 1931 – BArch, NS 26/370.

¹⁴⁵ Uo.

¹⁴⁶ Schmidt an Wilhelm Stiehler, 23. August 1929; HJ Hannover–Braunschweig an Schmidt, 22. Dezember 1929 – BArch, NS 26/372.

A Jugoszláviában felkeresésre ajánlott és szóbakerült városok és területek

Az erdélyi bajtársak németországi befogadása, illetve számukra történő munkahelykeresés 1929-re ugyancsak nem egy esetben alkalmazott stratégiává vált. A cél az volt, hogy ezeknek a személyeknek 1–2 évre munkát találjanak, s ez idő alatt kellőképpen képezzék őket szellemileg, és készítsék fel őket minden szükséges feladatra, hogy azután Erdélybe visszatérve kamatoztathassák a megszerzett ismereteket.¹⁴⁷ Ez annál is inkább fontos volt, mert a nagy távolság következtében Erdélybe semmiképpen nem lehetett olyan élénk kapcsolatokat kiépíteni, s olyan rendszeres utakat megvalósítani, mint közvetlenül a német határ közelében fekvő területek irányában.

A kapcsolat első lépését az 1930-ra tervezett erdélyi találkozó jelentette. Németországban öt, 12 fős csoport útnak indításával számoltak, amelyeknek eltérő túraútvonalon kellett haladniuk Nagyszeben (Sibiu) térségében, s a túra végén közös találkozóra került volna sor Nagyszebenben. Ennek megvalósulását hátráltatta, s valószínűleg meg is hiúsította, hogy Gündischt 1930 májusában a HJ összekötőjeként kiutasították Romániából. Schmidt egy ezt követő feljegyzésében Erdélyben ezért nagyszebeni

¹⁴⁷ Schmidt an Herrn Ulrich Knigge, 17. Oktober 1929 – BArch, NS 26/372.

Fritz Fabritiust, a romániai németység későbbi elsőszámú vezetőjét ajánlotta kontaktszemélynek.¹⁴⁸

Jugoszlávia – Jugoszlávia úgy tűnik a 30-as évek legelején került előtérbe, illetve valószínűleg ebben az időben teremtődtek meg a feltételek ahhoz, hogy a Hitlerjugend erősebb szálakat szőjön az itteni német ifjúsághoz.¹⁴⁹ Ezen a határterületen a feladatok közé sorolták egy jó hírszerzőszolgálat megszervezését. A határ túloldalán élő németsegre irányuló szlovénizáló tevékenységnek ugyanis elejét akarták venni, s a már szlovénizált felső réteget a nemzetiszocialista ideológia segítségével kellett visszavezetni a németséghez. Később már nemcsak a határmenti, hanem a szétszórta, szigeteken élő (pl. Gottschee) németséget is megcélzandónak vélték.¹⁵⁰ Schmidt viszont egyelőre óvatosságra intett, s nem tartotta tanácsosnak egy szlovéniai területeket is érintő jugoszláv utat, mivel ott információi szerint oly nagy volt a németséggel szembeni gyűlölet, hogy az odautazó csoportokat szétkergették, megverték és be is zárták.¹⁵¹

Egyéb területek – A birodalom keleti határvidékeinek külföldi kapcsolatok terén kimutatható túlsúlya elsősorban a Határvidéki Hivatal elhelyezkedéséből és a határvidéki munka profiljából fakadt, de a munka közel sem korlátozódott kizárólag ezekre a területekre. Így már a hivatal működése kezdetén kísérletek történtek arra, hogy a HJ nyugati egységei kapcsolatot létesítsenek a nyugati határ túloldalán élő németséggel. Eupen–Malmedy,¹⁵² a Saar-vidék képezték a fő súlypontokat nyugaton.¹⁵³ Úgy tűnik szinte teljesen kiesett az érdeklődési körből Franciaország. Schmidt úgy ítélte meg, hogy az energiákat és a szűkös anyagiakat máshol sokkal

¹⁴⁸ An Fred Gündisch, 4. Februar 1930; Kroll an Fred Gündisch, 15. März 1930; Schmidt an Gündisch, 15. Juni 1930; Gündisch an Schmidt, 17. April 1930 – BArch, NS 28/75, 147–148., 153–154. o.; Schmidt an Karl Willemer, 29. Mai 1930 – BArch, NS 28/77, 158. o.; Schmidt összegzése a határmenti lehetőségekről [1930, aláírás nincs, de a stílusból arra lehet következtetni, hogy Schmidt írta] – BArch, NS 28/79, 6. o.

¹⁴⁹ Schirach an die Reichsorganisationsleitung der NSDAP, Herrn Dr. Glaser, 30. Juli 1932 – BArch, NS 22/420.

¹⁵⁰ HJ Gebiet Ausland, Bereich Südost, Helmut Ochernal an Kaspar Pozewaunig, 24. Juni 1932 – BArch, NS 22/420.

¹⁵¹ Schmidt an Erich Reuter, Grossdeutsche Spielschar der NSDAP, Gau Berlin, 26. August 1931 – BArch, NS 26/370.

¹⁵² Schmidt an die HJ, Bezirk Aachen, 30. August 1928 – BArch, NS 26/371; Bezirk Aachen an Schmidt, 30. August 1928 – BArch, NS 26/371.

¹⁵³ Schmidt an Anschütz, 30. August 1928 – BArch, NS 26/371; Gau Rheinpfalz und Untergau Saar an Schmidt, 5. September 1928 – BArch, NS 28/78, 92. o.; Schmidt an die Reichsleitung der HJ, 31. August 1928 – BArch, NS 26/371; Schmidt an Anschütz, 30. August 1928 – BArch, NS 26/371; HJ-Reichsleitung. Geschäftsführung an Schmidt, 8. September 1928 – BArch, NS 26/371.; Ein Gebiet Saar-Pfalz der HJ. *Reichs-Jugend-Pressedienst*, 1935/59. sz., 1. o.

hatásosabban tudják kamatoztatni.¹⁵⁴ Északon a dániai Észak-Schleswiggel elsősorban a HJ Északi vidék körzete tartotta a kapcsolatokat.¹⁵⁵ A németiség felkarolásán túl a HJ szemei előtt azonban már ekkor megjelent egy kiterjedtebb kapcsolatrendszer felépítésének víziója is. Sporadikus olaszországi, svédországi kapcsolatokról tudunk.¹⁵⁶

Összegzőképpen elmondható, hogy a Hitlerjugend és elődei 1922 és 1933 között egyre dinamikusabb külföldre irányuló tevékenységet folytattak, amelynek mind növekvő üteme, mind pedig irányai beleillettek a weimari időszak ifjúsági mozgalmának hasonló aktivitásaiba, amelytől a mintát is vették. A Hitlerjugend – nem utolsósorban szűkös lehetőségei révén – a korszakban mindvégig a külföldi, elsősorban a határmenti németiség gondozását tekintette elsődleges feladatának, ezen túlmenően külföldi kapcsolatokra csak nagyon szerény mértékben került sor. Olyannyira ez volt kifelé irányuló tevékenységének fő területe, hogy számos határöntúli csoportosulást tekintett saját, birodalmi szervezete részének, amelyek Csehszlovákia és Ausztria esetében régebbi hagyományokkal rendelkeztek.

Kétségtől megállapítható, hogy ez a tevékenység még ebben a viszonylag szerény formájában sem valósulhatott volna meg, ha nincs az ambiciózus Rudolf Schmidt, aki a Határvidéki Hivatal spiritus rectoraként mindezt nagy elkötelezettséggel koordinálta, megteremtette az intézményi kereteket, s a HJ teljes szervezetében és azon túl is megpróbálta felébreszteni az érdeklődést a szomszédos országok nemzetiszocialista, illetve német ifjúsága iránt. Schmidt munkájának eredményét még inkább elismerésre méltóvá teszi az a tény, hogy azt másodállásban folytatta, s mindvégig egy apatikusnak mondható HJ Birodalmi Vezetéssel szemben kellett dolgoznia. A külföldi kapcsolatok fejlődését jelezte az is, hogy a Határvidéki Hivatalt több lépcsőben bővítették. Schmidt a külföldi munkát annyira fontosnak tartotta, hogy a Határvidéki Hivatalt párhivatallá kívánta emelni, de legalábbis az NSDAP több alszervezete által működtetett intézménnyé. Stratégiájának magvát képezte, hogy nem kívánt addig várni e kapcsolatok kialakításával, amíg az NSDAP hatalomra jut Németországban, addigra ő már szilárd lábakon álló, a németországi befolyást biztosító kapcsolatrendszert akart megteremteni. Ennek elérésére kész volt megküzdeni más, hasonló tevékenységet folytató, ráadásul nagyobb tradí-

¹⁵⁴ Schmidt an Alfred Bach, 21. Mai 1929 – BArch, NS 26/371.

¹⁵⁵ Gau Nordmark (Arnold Peters) an Schmidt, 6. Oktober 1929 – BArch, NS 28/78, 22. o.; HJ Gau Nordmark an Schmidt, 14. Brachet 1929 – BArch, NS 26/371; Kroll an die Gauleitung der HJ des Gaus Hannover–Braunschweig, 24. Mai 1930 – BArch, NS 28/77, 182. o.

¹⁵⁶ Arnold Ross an Schmidt, 7. Februar 1930; Kroll an Ross, 13. März 1930 – BArch, NS 28/76, 72–73. o.; HJ Hannover–Braunschweig an Schmidt, 22. Dezember 1929 – BArch, NS 26/372.; Kroll an die Reichsleitung der NSDAP, 9. April 1930 – BArch, NS 28/79, 28. o.

ciókkal és erővel rendelkező szervezetekkel is. Schmidt kiválása mutatta meg igazán, hogy 1931 és 1933 között a kapcsolatok mennyit vesztek intenzitásukból, jóllehet ebben a nehézkes gazdasági körülmények és az állandó strukturális változások is szerepet játszottak.

Az utak során elvben nagy gondot kívántak fordítani a résztvevők kiválasztására, de a körülmények ezt gyakran nem tették lehetővé, mivel sok esetben nem állt rendelkezésre kellő számú HJ-tag. Az utak előtti felkészítésnek is kiemelt jelentőséget tulajdonítottak, hiszen az egyes külföldi csoportok meglátogatása messze túlmutatott a szimpla szabadidős tevékenységen, identitást növelő, kultúrát megőrző, ideológiát közvetítő szerepe volt. E fő célkitűzés egyúttal kizárólagossággal is társult, vagyis e tevékenységet csak Németország tekintetében ismerték el, más népek hasonló célkitűzéseit elítélendő dolognak tartották. Az utak a külföldi németiség szolgálata mellett egyben a résztvevők egyik leghatékonyabb politikai iskolázását is jelentették. A HJ néhány éves külföldre irányuló munkája révén a német ifjúsági mozgalomhoz hasonlóan, illetve leginkább annak eredményeire építve, kialakította a kapcsolatok létesítésének, fenntartásának forgatókönyvét, illetve a kapcsolatok legkülönbözőbb formáit, s a különöségekre is figyelemmel voltak.

A tervezett és ténylegesen lebonyolított utak nagyobbik részét a Határvidéki Hivatal maga szervezte és bonyolította le, kisebb részüket a HJ különböző körzetei kezdeményezték és valósították meg. Mindvégig jellemző maradt, hogy az egyes viszonylatokban (főleg Szudéta-vidék) ideje korán kialakuló kölcsönösség ellenére, leginkább a német HJ-tagok indultak útra, a Németországba tartó határon túli német ifjúság látogatásai csak szerény mértékben valósultak meg. A közvetlen kapcsolattartás mellett a szűkös anyagi feltételek ellenére újságokkal, könyvekkel, folyóiratokkal és más eszközzel is támogatták a határon túli csoportok működését.

A Hitlerjugend elképzeléseit leginkább a Határvidéki Hivatalhoz legközelebb fekvő Szudéta-vidéken tudta megvalósítani, annak is az északi, észak-nyugati részén, míg Cseh-Szilézia és a déli területek csak nagyon szerény mértékben kerültek a HJ látókörébe. A szudétanémet területek a HJ külföldre irányuló tevékenységének egyúttal kísérleti laboratóriumát is képezték. Az itt megvalósult kapcsolatrendszer, annak minősége és mennyisége is mintaértékű volt. Más területeken a HJ nem volt ilyen eredményes.

Ausztriával az ottani HJ önállóságának megőrzése folytán is, és a közelfekvő németországi területek fásultsága miatt is nehezen indultak meg a kapcsolatok, és sosem érték el a csehszlovákiai német ifjúsággal fennálló szintet. Itt ráadásul az osztrák HJ birodalmi vonalon tartása is komoly erőfeszítéseket igényelt. Ausztria gyengesége pedig nyilvánvalóan rányomta bélyegét a déli szudétanémet területekkel, illetve Ausztria keleti szomszéd-

daival fennálló kapcsolatok minőségére is. Ennél távolabbi területeken – bár a források nagyon hiányosak – még ennél is kisebb együttműködés alakult ki. Sem Danzigban, sem a Baltikumban nem sikerült látványos találkozókat megszervezni és lebonyolítani. Lengyelország felé 1933 előtt még a lehetséges kontaktszemélyek felderítése is alig kezdődött meg.

A Magyarországgal ápoltságok iskolapéldáját mutatták annak, hogy az ausztriai HJ-szervezet nem volt képes, s érdeklődést sem mutatott komolyabb külkapcsolatok építésére, s a Határvidéki Hivataltól való nagy távolság miatt a magyarországi utak száma is valószínűleg nagyon minimális maradt, jóllehet Schmidt és hivatala az asszimiláció előrehaladása miatt prioritásként kezelte Magyarországot. Problémát okozott az is, hogy itt nem volt partnerszervezet sem. Románia volt a jó példa arra, hogy a földrajzi távolságot román állampolgárságú németek felkészítésével lehetett áthidalni, akik azután a HJ mintájára szervezhatték a helyi ifjúságot. Mind Jugoszláviában, mind pedig a nyugati és északi határok mentén éppen, hogy csak kialakult némi kapcsolat, rendszerességről az eddig rendelkezésre álló források alapján azonban semmiképpen nem beszélhetünk. A Szudéta-vidék és Ausztria kivételével a többi terület esetén adott esetben ideológiai ellenérzések is gátolhatták a kapcsolatok kialakulását.

A Hitlerjugend a kapcsolattartások során szükség esetén nyomást is gyakorolt a partnerszervezetekre, ha azt tapasztalta, hogy azok eltérnek a birodalmi irányvonalától, s ezzel világossá tette, hogy a mérce egyedül a nemzetiszocialista ideológia maradéktalan alkalmazása lehet. Ez az önkényesség mutatkozott meg a Külföldi Németek Egyesületével szemben is, s egyben tanúbizonyságát adta annak, hogy a Hitlerjugend nagyon szerény külföldi tevékenysége ellenére miként indított harcot egy évtizedek óta ilyen munkát folytató szervezettel szemben.

A Hitlerjugend összességében már 1933 előtt fontosnak minősíthető külföldi tevékenységet valósított meg, amely a kudarcok ellenére hosszútávon mindenképpen hasznosnak bizonyult, hiszen az 1933 utáni hasonló tevékenység egyik alappilléret képezte, amelyre ugyanúgy lehetett építeni, mint a Hitlerjugendbe áramló egykori egyleti ifjúság még ennél is szélesebb körű tapasztalataira és kapcsolatrendszerére. Baldur von Schirach birodalmi ifjúságvezető Kurt Grubertől eltérően az egyik legfontosabb feladatnak a kifelé fordulást tartotta, s ennél fogva az új viszonyok és lehetőségek közepette a szomszédos területek és az ott élő németység mellett a Hitlerjugend az egész világ ifjúsága felé kitérte horizontját. 1933 után – s ez az egyik leglényegesebb változás volt a korai időszakhoz képest – az ifjúsági kapcsolatok pedig már nem egyszer diplomáciai szempontból is fontos szerepet játszottak.

KISEBBSÉGGKUTATÁS SZEMLE

SZEMLE

Nemzeti tudat, nemzeti és etnikai folyamatok

Marxizmus, rasszizmus, és a „faj” társadalmi-politikai viszonyként való megfogalmazása: interjú Robert Miles professzorral

Ashe, Stephan D, McGeever, Brendan F: Marxism, racism and the construction of 'race' as a social and political relation: an interview with Professor Robert Miles = Ethnic and Racial Studies, 2011, 34. Vol. 12. no. 2009-2026. p.

Robert Miles jelentősen hozzájárult a rasszizmus és a nemzetiségi kutatások területén végzett tudományos munkához. Munkásságának korai szakaszában elsősorban a rasszizmus, és a migráns munkaerő helyzetének tanulmányozásával foglalkozott. Értekezéseiben a politikai gazdaságtant állított a rasszizmus tanulmányozásának középpontjába. Munkái mellett fontos szerepet játszottak kortársaival folytatott vitái is (Paul Gilroy, Stuart Hall), amelyek ráirányították a figyelmet arra a kérdésre, hogy elképzelhető-e a 'faj' társadalmi, és politikai viszonyként való megfogalmazása.

Szemelvények az interjúból:

Mi motiválta az 1980-ban társszerzőként megjelent Munkásosztály és Rasszizmus című könyve megírásában?

A könyv célja egyfelől az volt, hogy összefoglaljam a nyugat-Londonban végzett kutatás eredményét, amely a munkásosztály rasszizmusának magyarázatára volt hivatott válaszokat találni. Azt kívántuk vizsgálni, mi ennek az alapja? Mi a dinamikája? Milyen magyarázat adható a jelenségre? Továbbá az is felmerült bennünk, hogy milyen politikai válasz adható a feltárt jelenségekre. Ez, azért tűnt fontosnak, mert ha valaki, mint mi magunk is, baloldali, vagy marxista érzülettel közelít a problémához, akkor nem szabad hinnie abban, hogy a munkásosztály rasszista lehet. A marxizmusnak egyik legfontosabb eleme éppen az, hogy a rasszizmus megátolja a „teljes osztálytudat” kialakulását...

1978-ban publikálta a „Két kultúra között” című munkáját. Mi vezette arra, hogy a Rasztafariizmussal foglalkozzon?

Abban a munkában arra kívántam rávilágítani, hogy a karibi származású fiatalok tulajdonképpen két kultúra között helyezkednek el, és a Rasz-

tafariizmus vizsgálata ehhez remek alapanyagot szolgáltatott. Ráadásul azokban az időkben komoly vita folyt arról, hogy mennyire kell komolyan venni a Rasztafariizmust, mint politikai-vallásos mozgalmat. Akkoriban sok Raszta élt Bristolban, és magam is többet személyesen ismertem. Ez a mozgalom többek között egy a rasszizmusra adott válasz is volt, és engem abból a szempontból érdekelt, hogy, mint válasz, nagyon eltért a jelenségre adott klasszikus mechanisztikus marxista választól...

Paul Gilroy nyilvánvalóan úgy vélte, hogy ez a fajta rasszizmussal szembeni ellenállás kiaknázható politikai tőkét rejt magában. Mivel ön a '78-as tanulmánya után tovább már nem foglalkozott a kérdéssel, elmondható-e, hogy nem kedvelte a rasszizmussal szembeni ellenállásnak ezt a formáját?

Nos, én mindig pártolom az ellenállást, ha azok oldaláról érkezik, akiket elnyomnak. Mindig is ünnepeltem azokat, akik felvették a harcot, és kiálltak magukért, bármilyen formában tették is ezt. Azért nem foglalkoztam többet a kérdéssel, mert úgy véltem, hogy a Rasztafariizmus nem olyan ideológia, amely tömegeket mozgathat meg...

A Kortárs Kulturális Tanulmányok Központja (Centre for Contemporary Cultural Studies (CCCS)) 1982-ben jelentette meg a Birodalom Visszavág (The Empire Strikes Back) című munkát. Ez ugyanabban az évben történt, amikor ön publikálta a Rasszizmus és Bevándorló Munkaerő-t. Elmondaná, milyen kapcsolata volt a CCCS csoporttal akkoriban?

A Birodalom Visszavág egy adott történelmi pillanatban szólt emberek egy adott csoportjához, akik nem a marxista paradigmához tartoztak. Sokkal inkább olyanokról volt szó, akik az Egyesült Államokban létrejött fekete mozgalmakhoz hasonló megoldásokban gondolkodtak, és ezzel túlélték a munkásosztály kereteit...

Messze állok a valóságtól, ha azt mondom, hogy a mód, ahogyan a CCCS csoport használta a relatív autonómia fogalmát az ön számára problematikusnak bizonyult? Pontosabban fogalmazva, igaz, hogy az ön számára ők túlságosan eltávolították a kulturális kérdéseket az osztálykérdésektől?

Igen, ez pontosan így van. Számomra ez a két dolog azon a módon, ahogyan ők tették elválaszthatatlan. Ők hamar lemondtak a fogalom „relatív” részéről, és az autonómiához sokkal inkább annak politikai vetületét kapcsolták hozzá...

Okozott valaha problémát, hogy ön „fehér” emberként kutatta a rasszizmust, és ha igen, akkor hogyan kerekedett felül ezen, és hogyan érte el, hogy az ön által megfogalmazott üzenetek nyilvános fórumokon megjelenhessenek?

Igen, előfordult, hogy valaki szerint én, mint „fehér” kutató nem lehetek képes releváns üzeneteket megfogalmazni a kérdésben. Ugyanakkor ez a dolog számomra nem bírt komoly jelentőséggel, mert mindenkor arra törekedtem, hogy pontosan azt, és úgy mondjam el, amit és ahogy akarok. Előfordult egyszer, hogy külföldön tartottam előadást, és aki meghívott csak a megérkezésemkor szembesült velem, hogy „fehér” vagyok. Már a repülőtéren nyilvánvalóvá vált, hogy nem fogok szóhoz jutni, mivel a meghívóm egészen a személyes találkozásig abban a hitben volt, hogy „fekete” vagyok...

A Birodalom Visszavágban önt az a kritika is érte, hogy túlonként eurocentrikus. Ugyanakkor ön ezzel akkoriban egyetértett. Megmagyarázná, miért illette a CCCS csoport önt ezzel a jelzővel, és ön miért fogadta ezt el?

Ez a kritika abból a szempontból igaz, hogy akkoriban elsősorban valóban Európára koncentráltam. Az Egyesült Királyságban történeteket elsősorban európai összefüggések között vizsgáltam...

Olvasta Gilroy 1998-as dolgozatát, a „Faj itt végződik” címűt, amelyben Gilroy amellett érvel, hogy a „faj” fogalmának használatát fel kellene adnunk?

Igen, Gilroy valóban írt erről, és számomra úgy tűnik, hogy ezzel igencsak közel került ahhoz az állásponthoz, amelyet én 1982-ben kifejtettem, és amelyet ő akkor hevesen vitatott. Örülök, hogy végül sikerült meggyőződnöm...

Számomra úgy tűnik, hogy míg korai munkáiban elsősorban a munkásosztály etnográfiai alapokon nyugvó öntudata állt érdeklődésének középpontjában, addig a későbbiekben inkább a rasszizmus történeti, és talán strukturalistább tanulmányozása került a figyelem középpontjába. Egyetért ezzel a véleményével?

Igen tökéletesen. Idővel valóban fontossá vált számomra a „faj” elméletének történeti tanulmányozása. Ugyanakkor volt egy konkrét eset is, amivel sokat foglalkoztam. 1992-ben Diana Kay-el közösen jelentettünk meg egy könyvet, ami a Nagy Britanniába való bevándorlás egy nagyon konkrét mozzanatával foglalkozik, az Európai Önkéntes Munkaprogrammal, ami a háború utáni Munkáspárti vezetéshez kötődik. A másik kulcsfontosságú könyv, amire gondolhat, a Kapitalizmus és a Nem Szabad Munkásság...

Nincs abban semmi filozófiai idealizmus, ahogyan a faji kérdés fogalmát használja? Példának okáért, ön többször megpróbálta száműzni a „faj” fogalmának analitikus fogalomként való használatát a munkáiból, mégis gyakran használta a „fekete”, „fehér”, és „barna” kategóriákat. Gondolja, hogy tényleg megszabadulhatunk a „faj” fogalmától azon a módon, ahogyan ön javasolta?

Ha teljesen filozófiai értelemben nézzük a dolgot, akkor önnek igaz van. A faji kérdés fogalma valóban feltételezi, hogy a folyamat végén, valamiféle eredménynek kell születnie. Tartózkodom attól, hogy a „faj” fogalmáról beszéljek, helyette inkább a „faj” elméletét használom. Ehhez azért ragaszkodom, mert szerintem éles különbség van fogalom, és elmélet között... A faj elmélete történeti valóság, a fogalma pedig analizálható jelenség...

A nyelv fontos szerepet játszik abban, hogy ön hogyan definiálja a rasszizmust?

Igen. Ezért mondom azt, hogy fontos a kontextus. Egy cselekedet megítélésekor tudatában kell lennünk, hogy mi történt a cselekvést megelőzően, mi volt az a kontextus, amelyben A tett valamit B-vel, és volt-e közöttük verbális interakció?...

1977-ben még azt írta, hogy elengedhetetlen válasz a rasszizmusra a különböző önszerveződő politikai körök, és mozgalmak létrejötte, de öt évvel később ezt már károsnak vélte. Elmondaná, hogy mi okozta önnél ezt a felfogásbeli változást?

Én ezzel nem értek egyet. Itt két különböző dologról van szó. 1982-ben én nem maguk ellen a politikai csoportosulások ellen szoltam, csak az ellen a nyelvi megfogalmazás ellen, amelyet céljaik elérésének érdekében választottak. Véleményem szerint az ellenállás több síkon megy végbe egyszerre, és ennek része a nyelv is, amit ehhez választunk. Természetesen számít az is, hogy ki, milyen csoportosuláshoz csatlakozik, kiket akar megszólítani...

Mit gondol a poszt-modernizmusról, és a poszt-strukturalizmusról?

A '90-es években tudatában voltam, hogy sokan, akik a rasszizmusról írtak, mondhatni, odahagyták a marxista paradigmát. Látva levő volt, hogy sokkal jobban izgatta őket a poszt-strukturalizmus, és a poszt-modernitás eszméje, mint a korábban magukénak vallott materializmus. Ahogyan a divat, az eszmeáramlatok, és velük együtt az emberek is változnak, és véleményem szerint ez érthető is.

Végül hadd kérdezzem meg, élvezte, hogy az interjú kapcsán felleveníthette korábbi munkáit?

Igen, de indirekt módon. Jó volt ismét szembesülni a velem szemben megfogalmazott kritikái észrevételekkel. Ez mindig kiváló alkalom, hogy bizonyos kérdésekre ismét megválaszolhasson az ember...

Juhász Gergely Ákos

Macedónia: egykor etnikai tűzfészek, ma multietnikus mintaország?

Opfer-Klinger, Björn: Vom Pulverfass zum Musterstaat? Ethnische Minderheiten in Mazedonien. = Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik. 23. Jg. 2011. 7-26. p.

A középkor végére, délszlávok mellett török, görög, albán, arumén (vlach), roma, szefárd zsidó etnikum népesítette be a régiót, ortodox keresztény, iszlám és ortodox zsidó vallási hovatartozással. Az 1991 óta független Macedónia jövőképes fejlődését az etnikai viszonyok alakulására is kiterjedően a jugoszláv tagköztársasági status quo voltaképp előformálta. Emellett szerencsésen elkerülte a belesodródást a posztjugoszláv háborúba. De így sem múlt el minden nyom nélkül a korai 20. századi balkáni háborúk, valamint a két világháború folytatólagos kavardása, amely – alapvetően a bolgár-szerb hatalmi rivalizálás mentén – a török etnikumot kiszorítva az őshonos, az oszmánok alatt viszonylag pacifikált identitásokat szétdobálta. A hol szerb, hol bolgár megszállás alá került Vardar-Macedónia az első világháborút követően a Jugoszláv Királyság részévé vált, a második világháborúban Hitler oldalán megismételt bolgár behatolás annullálásával végül ez az állapot állt vissza. Bulgária és Jugoszlávia viszonyát a továbbiakban is a macedo-szláv identitásvita terhelte, miután az etnikumot Bulgária „bolgárnak” tekintette. A görögök visszahúzódtak „Égei-Macedóniába. Az egyéb etnikai veszteségek sorában irmagja sem maradt a zsidóságnak.

Titóék, a macedónkérdés súlyát és a Balkán egészére kiterjedő jelentőségét megértve, a tartományt a bolgár és a szerb népiségtől egyként elkülönített integritás rangján, önálló tagköztársaságként illesztették a kommunista vezetésű jugoszláv szövetségbe, és politikai-agitációs és kultúrpolitikai úton elindították a többségi szláv lakosság macedón nemzeti tudatának kiformálását. (Lásd Zsebők Csaba: A macedónkérdés 1878-tól az első világháború végéig és a macedón nemzet kialakulásának kezdetei. = Kisebbségkutatás. 11. évf. 2001. 4. sz.) Az ütem fokozása lehetővé vált a Moszkvával történő szakítással, amikor is Belgrád viszonya valamennyi szovjet-csatlós állammal megromlott. Így Bulgáriának fel lehetett hánytorgatni Macedónia népei ellen elkövetett „fasiszta” bűneit, visszaszorítva ezzel minden, esetlegesen még meglévő bolgarofil érzeményt is. Az Albániával megromlott viszonyt szenvedhette egyidejűleg a fiatal tagköztársaság legnagyobb, albán kisebbsége (a közel 800 ezres, jó 68 százalékra rúgó macedón többség mellett 200 ezres lélekszámmal): a nagyfokú bizalmatlanság jegyében elszigetelték, megfigyelés alá vonták értelmiségét. A román állam részéről

hagyományosan figyelemmel kísért és támogatott arumén szórvány iskoláit felszámolták. De ahol korlátozó intézkedések nem történtek, a kisebbség kibontakozását jóideig ott sem támogatták. Az 1948. évi népszámlálás etnikai adatai (a ca. 1,2 milliós össz-lélekszámon belül a macedónok és albánok mellett, törökök: 100 ezer, a bolgár megszállás alatt kiszorított, főként a jugoszláv hivatalokkal, ipartelepítéssel, a hadsereggel azonban visszatért szerbek: 30 ezer, romák: 20 ezer, az időközben részint szétszóródott, részint pedig névtelenül is lappangó arumének: 10 ezer) nem véletlenül csappantak meg 1953-ra legtöbb esetben 10-20 százalékkal. A változások háttere: az albánok tízezrei vándoroltak ki Törökországba (!) vagy mentek át Koszovóba, mások „átigazoltak” a politikailag előnyös macedón vagy szerb tudatra, illetve a törökök, a maguk létszámadatát éppenséggel megduplázva, távozásukat készítették elő szintén Törökország irányába, ami folyamatosan zajlott az 50-es évek végéig. Egyes kisebbségi létszámok csökkenése a macedón és szerb rovatban mutatkozott meg többletként.

A macedón közigazgatás a népszámlálási iverit 1971-ben „muszlim” rovatból bővítette, melyben az elszlávosodott muszlimokat (más néven „torbesekeket”) regisztrálhatták. Általuk lazulhatott fel némileg részint az albán, részint a török lakossági részarány. Az újítás tíz év múltán hozta a maga imponáló, 40 ezres adatát. Ez már a Jugoszlávia-szerte liberalizált, differenciálásra törekvő kisebbségi politika időszaka, a legális önszerveződés lehetőségeivel, az identitás bátrabb megvallásával. A változás alapvetően kedvezett a roma lakosságnak, amely 1981-re már 40 ezret számlált, de becslések szerint ennél már korábban is jóval népesebb volt. A növekedésben az átlagot lényegesen meghaladó szaporulat is közrejátszott. Ugyanez a körülmény jelentkezett, noha visszafogottabban, az albán lakosság körében: létszámnövekedésük 1971-ben 280, 1981-ben pedig 380 ezres részarányt ért el, ami az önmagában is emelkedő összlakosság-számon (1,6, illetve 1,8 millió) belül immár 17, illetve 20 százalékot képviselt. A nagyságrend az újraébredő szerb nacionalizmuson iskolázott macedón nemzetféltés küszöbét is elérte. A légkör csak ingerültebbé vált a mélyülő gazdasági válság, a munkanélküliség növekedése közepette, és sor került olyan megszorító intézkedésekre, amelyek elsőrendűen a nagycsaládosokat, tehát főként az albán vagy a roma etnikumot sújtották, mint például a harmadik stb. gyermektől a családtámogatás megvonása. Ilyen és hasonló, más rendelkezések hatása alatt az albán és a roma népesség nagy részben bojkottálta a soron következő 1991. évi népszámlálást.

*

Macedónia ugyanebben az évben meglehetősen etnoszociális feszültségekkel vágott neki független, demokratikus államisága kikiáltásának. Az országot

a macedón nép „nemzeti államának” deklarálva, alkotmányában garantálta név szerint felsorolt kisebbségei egyenjogúságát és vállalta identitásuk védelmét. A szándék sok ponton haladottabb volt a posztjugoszláv vagy akár a kelet-közép-európai átlagnál. Az arumén identitás deklarált elismerésével például egyedülálló a Balkánon. A szuverén, demokratikus átalakulásból valóban kivették a részüket a kisebbségek. Önszerveződésük, nyilvánosságuk megteremtése megindulhatott már az előkészületi időszakban (pártalapítás, egyesülések, sajtó, média megszervezése, iskolahálózat kiépítése stb.). – Sikeres pártalapítással és iskolai téren is látványosan aktivizálódott a török kisebbség, megragadva emellett a hídszerep lehetőségét a befektetésekre és bilaterális kapcsolatokra hajló Törökország irányában. – A bevalott formában szűk, ám jóval magasabbra tehető népességszámhoz képest széles körűen indult az aruménok feltörekvése; kezdeményezésük a tágabb régióban vagy a nagyvilágban szétszóródott leszármazottak összefogására, az anyanyelv kodifikálására Macedónia határain túlmutató kísérletet jelentett; országon belül az iskolák korábbi elvételével kapcsolatos kártalanításukért ma még perelnek. – Nem maradt el az előbbiektől a szláv muszlimok aktivitása, annál kevésbé, mert lélekszámuk kiegészült a boszniai tisztogatások elől menekülő bosnyákokkal, valamint az albán-koszovói hármashatárról származó „goranikkal”. A bővüléssel két új muszlim színárnyalat és identitás-variáns is megjelent az övezetben. – Ha nem is cselekvőképes nagyságrenddel (másfélezren), a függetlenné válást követően megjelentek az etnikai „bolgárok”, vagy lappangó bolgarofil tudatukkal most színrelépő macedónok. Az új, szuverén Macedónia a megbékélés, a bolgár kapcsolatok konszolidálása érdekében engedett szabad utat ennek a kisebbségnek. De egyesületének működését ugyanakkor máig akadályozza. – A nagyobb városokban ottrekedt, tulajdonképp nem is őshonos szerbek jelenléte folyamatosan szűkül, kisebbségi jövőjük bizonytalanná vált.

A roma-kép mai fejlődése roppant felemás: részint a transzformációs országokból általánosan ismert szociális és kulturális gettósodás nyomja rá a bélyegét (mint a főváros 30 ezres lélekszámú romanegyedében és más, nagyobb városokban), részint vallásilag megosztott: keresztények a déli görög határvidék tájékán, muszlimok az Albániával, valamint Koszovóval határos nyugaton és északnyugaton. Ez utóbbiak helyzete az albán-szimpatiaák gyanújával vált feszültté a koszovói válság alatt. Bizonyosan nem valós statisztikai lélekszámuk 1948-hoz képest 1991-re majdnem a háromszorosára nőtt (55-56 ezer). 2002-re viszont furcsa módon enyhén csökkent, noha a gettók a koszovói menekülteket is befogadták. Az oktatásügy tétova kísérleteknél tart a roma nyelvoktatással.

Tovább növekvő létszámával (2002-ben már 25 százalék), érdekérvényesítő dinamikájával az albán lakosság áll a macedóniai kisebbségi

kérdés súlypontjában. Az első szabad választások (1990) eredményeként több más albán pártszerveződés közül a Demokratikus Prosperitás Pártja a harmadik legnagyobb politikai erőként lett koalíciós partnere az első helyen szereplő, nemzeti szociáldemokrata utódpártnak (Macedón Szociáldemokrata Szövetség). A külföld már-már vérmes reményeket táplált a macedón folyamatok multietnikus irányával kapcsolatban. Az albán pártok azonban csakhamar markáns, radikális követelésekkel léptek fel, mint: az albán második államnyelvként történő bevezetése, a közigazgatás, a rendvédelem stb. területén az arányos képviselőlet rendszeresítése, albán egyetem felállítása stb. A macedón-albán akcióközösség megbomlott, és végül a Koszovó körül súlyosbodó gondok, az albán-szerb fegyveres konfliktus az etnikai választóvonalak mentén erősen megosztotta a macedóniai társadalmat. A többségi kedélyeket a 240 ezer koszovói menekült megjelenése is borzolta. A megbékélés kezdetén (amikor a menekültek is visszatértek), 2001-ben ráadásul szélsőséges albán fegyveres csoportok macedón területen nyitottak frontot a határ felől, amire macedón nacionalisták albánok ellen elkövetett atrocitásokkal válaszoltak. Nemzetközi közvetítéssel, egyben a macedóniai politikai oldalak önmérsékletével sikerült elhárítani a polgárháborús veszélyt (ochridi egyezmény). A következő évben a politikai többség alkotmánymódosítás útján részben engedett egyes, korábban demokratikus formában artikulált kisebbségi követeléseknek a nyelvi jogok, valamint az arányos tisztségviselés vonatkozásában. A második hivatalos nyelv (végül tehát mégsem államnyelv) intézménye a kommunális szférában került bevezetésre a helyi lakosság 20 százalékát elérő népességarány esetében. E lehetőségeknek általában csak is az albánok felelhettek meg, de néhány helyen a törökök is profitálnak belőle. Bizonyos albán igények kielégítésére további biztosítékok is születtek, mint például a „kettős többségi” elv rögzítése, ami szerint az alapvető törvények többségi elfogadása külön az albán pártképviselők többségi állásfoglalásával erősítendő meg. Mindezt Macedónia más kisebbségei elvtelen, túlzó eredményeknek látják.

Ezekhez a döntésekhez a Demokratikus Prosperitás Pártjánál már egy radikálisabb albán szerveződés, a Demokratikus Unió az Integrációért aszisztált. A politikai egyensúly ezen az áron egyelőre stabil. Az erőviszonyokban lényegében patthelyzet állt be a kényszerkompromisszumok, és nem az elvi megegyezés talaján. A patthelyzetben sajnálatosan nem a többség-kisebbség közeledése, hanem a kölcsönös elszigetelődése valósul meg, és mindkét oldalon inkább a résztvevők egyéni haszonszerzését, mintsem a közakarat optimális érvényesülését vagy a multietnikus eszményt szolgálja.

Komáromi Sándor

Örmények Jeruzsálemben

Dum-Tragut, Jasmine: Die Armenier in Jerusalem. = Europa Ethnica. 68. Jg. 2011. 3-4. no. 114-120. p.

A másfélezer éves jeruzsálemi örmény kolónia a legfolyamatosabb életű anyaországon kívüli örmény közösséget foglalja magába, világa szorosabban nem köthető a 11-20. század között a környezeti megrázkódtatások során folyamatosan bővülő, világméretű diaszporához. A maga valójában a nemzeti örökség egyedi színfoltját testesíti meg. Örmény telepések megjelentek már Nagy Tigrán i.e. 1. századi palesztinai hódítása nyomán, majd az i.u. 1-2. századi római-örmény kapcsolatok fonalán. Állandó, szervezett közösségük azonban csak az örmény kereszténység 4. századi megszületésével jött létre, amikor az Örmény Apostoli Egyház létrehozta a maga szentföldi támaszát a jeruzsálemi örmény patriarchátus alakjában. Az örmény kereszténység gyors készenlétének, az anyaország relatív közelségének köszönhetően – Bizánc ellenőrzése alatt is – megalapozó szerepbe került a palesztinai keresztény örökség megerősítését illető tennivalókkal. Mindenekelőtt az örmény szerzetesség tevékenysége vált meghatározóvá Palesztina korai monasztikus életében. A 4.-8. század között a tágabb régióban mintegy 70 örmény kolostor épült fel, a jeruzsálemi hívőközösség pedig a városlakosság markáns csoportját és a város fontos gazdasági tényezőjét alkotta.

Az arab impériumváltással, a 7. századtól a hódítók, amennyire tolerálták a keresztény jelenlétet, inkább az erőteljes városi jelenléttel is bíró, vagyonos örményekben láttak partnert, mint más keresztényekben. Az ezredforduló előtt a félezerre tehető szerzetesség mellett mintegy ezer örmény család lakta a várost. Kialakult szerepüket a Szentföldet felszabadító európai keresztiesek „Jeruzsálemi Királyságában” is megőrizhették, s helyzetük az arabok visszatérésevel, majd az oszmán fennhatósággal (1516) sem változott. (A tanulmányban bőséggel részletezve.) Sorukat időről-időre új meg új anyaországi menekült-csoportok gyarapították a 20. századdal bezárólag, nem csak az „Ifjú török” népiirtás idején, de a korai 90-es évek posztszovjet időszakában is (gazdasági migráció, Hegyi Karabah-konfliktus). Ez utóbbi két bevándorlási hullám jelentős tömegeket mozgatott Palesztina irányában.

A Brit Mandátum időszaka Izrael állam megalakulásáig tulajdonképp a jeruzsálemi keresztény örménység legvirágzóbb korszaka volt, maradéktalan kulturális kiteljesedéssel, gazdasági felemelkedéssel. Az örmények száma, bár jelenlétük már nem korlátozódott a székvárosra, ekkorra el-

érte a 16 ezret. A súlyos zsidó-arab konfrontáció árán megszületett Izrael állam és a kettéosztott város folyamatos további konfrontációkkal kísért élete ezzel szemben az első pillanattól visszavetette az arabokkal általában jó kapcsolatokat ápoló örménység helyzetét és kilátásait. Megindult a közösség elöregedése és erodálódása, az elvándorlás, a történelmi negyed lakóépületeinek pusztulása – az államalkotó újnemzet közönyétől kísérve. A lélekszám mára visszament alig másfél ezerre (a történelmi negyeden belül néhány százra), az egyének pedig bezárkózók lettek.

Alapvetően a jeruzsálemi örmények 20. századi vérfrissítése vezetett oda, hogy hosszúra nyúlt történetük során először bomlott meg a közösség szociokulturális egysége. A sokáig a történelmi negyedbe zárkózott etnikum települtsége nemcsak kilépett a negyed falain kívülre, de a kiterjedésében alaposan megnövekedett város határait is átlépte. A 20. századi fejlődés a közösség hármás rétegzettségét eredményezte, amely nyelvi sajátosságokban is megnyilvánul. – Az alapréteg az utóbbi évtizedek során mindinkább fogyatkozó, a történelmi negyeddal egybeforró őscsaládoké, melyek a családfát olykor nyolcszáz/ezer évre vezetik vissza és a történelmi idők, az arabokkal való együttélés őstapasztalatát hordozzák. Ugyanakkor múltjukra, gazdasági pozícióikra alapozott elit-tudatukat kulturális teljesítményük régóta nem igazolja. Tradicionális nyelvük fejlődése nemcsak leszakadt az anyaországi folyamatokról, de arab elemekkel színeződött, nyelvhasználatuk pedig az idők folyamán örmény-arab kétnyelvűségre váltott. – A történelmi csoport a maga mentalitásával és „avított” nyelvvel távolságtartásra vezetett a kései bevándorlókkal, ám anélkül is szociális választófal emelkedett közöttük. Az 1915/17-es menekültek nyelvükben a modern nyugat-örmény idiómát hozták magukkal, amely az örmény irodalmi nyelvnek is alapjává vált. Kultúrájuk egészében is fölénybe került a tősgyökeres örményekével szemben. Ugyanakkor ez a réteg engedett utat – vegyesházasságokkal is – az identitásvesztésnek, persze, nem zsidó, hanem palesztin-arab irányban. – A posztszovjet kori, legutolsó bevándorlási hullám, nyelvében is, megint egy másféle: a kelet-örmény típussal bővítette a jeruzsálemi és a tágabb izraeli örménység összetételét. Ők azok, akiknek a letelepedése már nem feltétlenül szorított Jeruzsálem területére. A magukkal hozott nyelv a szovjet érának köszönhetően az oroszsal színezett keleti örmény változatot képviselte.

A jeruzsálemi örmény történeti örökség legfőbb hordozója, amely a városi közösség meggyökerezését és fejlődését is megalapozta, természetesen az egyházi központ – a Szent Jakab-székesegyházzal és a kolostorral, a liturgiai hagyománnyal, a papi szemináriummal és sok ezer, ritka kéziratot, ősnymtatványt őrző könyvtárával. A vallási hagyomány eleven súlya mindinkább csökken ugyan a világiasodással, a szárnyai alatt a múlt

azonban elevenen tapintható. A jeruzsálemi örmények városi és a vallási öröksége az örmény nemzeti történelem és kultúra étellel teli oldalhajtása, a keresztény világkultúra páratlan gazdagságú szigete a más ívású zsidó-arab környezetben. További megőrzésének feladatai a kézzel fogható hanyatlásban ma fokozott erőfeszítéseket kívánnának.

Komáromi Sándor

A globális faji és a zsidó irányultságú identitás között: Megbélyegzés ellenes stratégiák az Izraelben élő etióp zsidók között

Mizrachi, Nissim, Zawdu, Adane: Between global racial and bounded identity: choice of destigmatization strategies among Ethiopian Jews in Israel = Ethnic and Racial Studies, 2012, 35.Vol. 3.No. 436-452. p.

A tanulmány bevezetőjében a szerzők két válaszadó reagálását ismertetik Obamának, az USA első színesbőrű elnökké választásának hírére. A két reagálást a kulturális repertoár két ellentétes pólusának nagymértékű megnyilvánulásaként értékelik. Az egyik pólus a különbözőséget, a másik az integrációt és a részvételt hangsúlyozza. Dana, izraeli etióp végzős hallgató az Interneten felhívást tett közzé célzottan megszólítva az etióp hallgatókat és fiatal értelmiségieket, amelyben Obama megválasztását a fajgyűlölet felett aratott nagy győzelemként értékeli, és ezt megünnepeleendő egy nagy party-t akar szervezni a média bevonásával jelezve, hogy ez milyen nagy jelentőséggel bír az Izraelben élő etiópok számára. Dana szerint az izraeli etiópok minden tekintetben a legalacsonyabb státusban vannak az országban. A másik pólust Adam képviseli (Izraelben működő ügyvéd), aki a neten válaszolva élesen ellenzi a kezdeményezést. Hangsúlyozza, hogy az ilyen megmozdulás nem áll érdekében az etióp zsidóknak. Leszögezi, hogy az ő helyzetük teljesen különbözik az amerikai feketétől, akiket rabszolgaként hurcoltak be ellentétben velük, akik önként tértek vissza szülőföldjükhöz, hazájukba. Ezért ő a gyerekeit zsidó szellemben, az izraeli örökség szellemében fogja nevelni, ez identitása alapja, nem a bőrszíne, ezért eszményképként sem pl. a fekete énekeseket kell csodálni csak azért, mert ők is feketék. A felmérésben résztvevő munkásosztálybeli és középosztálybeli válaszadók többsége elveti azt a megbélyegzés elleni stratégiát, amit Dana képvisel. A többség a cionista projekt egyenrangú partnereként az integráció és részvétel stratégiáját akarja választani a megbélyegzés elkerülésére.

Dana elképzelései csak a középosztályhoz tartozó interjúalanyok kis szegmense körében találtak kedvező visszhangra.

A két hang közötti kontraszt felhívás volt olyan vizsgálat lefolytatására, amely célja annak megértése, hogy egy etnikai csoport (az Izraelben élő etióp zsidók) mi módon tudja átalakítani a csoportidentitásához kapcsolódó róla kialakult negatív képet.

A kutatás kontextusba helyezése érdekében a szerzők röviden vázolják az etiópok Izraelbe történt bevándorlásának hátterét, történetét. A 20. században több hullámban érkeztek a bevándorlók, létszámuk mára kb. száztízezer fő.

Az izraeli szociológusok, kulturális antropológusok csak nemrégiben – a „fekete izraeliek” érkezése után – kezdték a közbeszédbe beemelni a faj társadalmi, intézményi és szimbolikus értelemben vett fogalmát. Ezen tanulmányhoz kapcsolódó ösztöndíj keretein belül néhány szerző rámutatott a „fekete zsidók” marginális helyzetére. Mivel ezek az elemzések ritkán bírnak empirikus megalapozottsággal, ez a tanulmány azáltal, hogy feltárja az izraeli etióp zsidók megbélyegzés elleni stratégiáját, új jellemzőket ad a meglévő szakirodalomhoz.

Vizsgálati módszerként a szerzők a több-bemenetes hógolyó mintavételi eljárást alkalmazták, amely széleskörű és változatos ismeretségi hálózat létrehozását teszi lehetővé. A kutatócsoport tagjai a hálózatba tartozó személyekkel interjút készítettek. Jelen tanulmány 40 mélyinterjúra épül.

A 2008-2009 között készült interjúk amhara és héber nyelven folytak. A megkérdezett férfiak és nők 20-60 év közöttiek voltak, csak érettségivel rendelkeztek, alacsony státusú fehér- ill. kékgalléros pozícióban dolgoztak, akiket alsó középosztálybelinek ill. munkásosztálybelinek sorolhatunk be.

Volt még 10 egyetemi végzettségű fiatal értelmiségi, akik már Izraelben születtek vagy kisgyermekként kerültek az országba.

A mélyinterjúk és az adatfelvétel során azt akartuk megtudni, hogy napi életük tapasztalatai alapján a megkérdezettek hol és miképpen jelölik ki és értik meg a társadalmi és szimbolikus határvonalakat, és ezeket hogyan kezelik.

Az interjúadatok átírása minőségbiztosítási okokból (a pontosság, a kérdező memóriája miatt) az adatfelvételt követően rövid időn belül megtörtént. Az összegyűjtés után az adatok az ATLAS.ti tartalomelemző szoftver segítségével kódolásra kerültek, és kvalitatív adatelemzési technika alkalmazásával történt meg az elemzésük (pl. mátrix elemzés). A beszámolók és kérdőívek részletes tartalomelemzése során kiemelten fókuszáltunk arra, hogy az interjúalanyaink miképpen értették bevándorló státusukat a cionista narratíva kontextusában; zsidó irányultságú identitásukat; hogyan használták a beilleszkedő reaktív stratégiákat, mint pl. a nyelvet és az ön-

azonossági politika gyakorlatát (globális faji identitás elfogadása, fekete identitás elfogadása).

A kutatás eredményeinek ismertetésével folytatódik a tanulmány. Négy idézet következik négy válaszadótól (két nő, két férfi) Mind a négyen a velük szembeni hátrányos megkülönböztetést a nagy zsidó narratíva keretén belül fogalmazzák meg. Pl. Vered (ápolónő) azt állítja, igaz, hogy először furcsa a fehérbőrű zsidóknak, hogy egy fekete áll előttük, de ez nem rasszizmus, stigmatizáció, csak különbségtevés. Ezzel személyéhez köti a diszkriminációt és nem etnikai csoporthoz, eltávolítja magától a csoport-stigmatizáció lehetőségét.

Egy másik válaszadó, Yisrael is tartózkodik attól, hogy önmagát faji megkülönböztetés áldozataként láttassa, pedig példájában nyílt diszkrimináció történik (bórszíne miatt nem engedik be egy éjszakai klubba).

Yaakov esetében másik stratégia bontakozik ki. Ő az egyéni alkalmazkodást hangsúlyozza a kollektív beilleszkedéssel szemben. Azt mondja, egyénként kell magát az embernek elfogadtatnia: „Erősnek kell lenni, és nem hagyni, hogy mások lenézően viselkedjenek velem szemben.” Jaysi is azt állítja: Tényleg azt gondolom, rajtam múlik, hogy...” Yaakov is, miközben teljesen tisztában van az etiópok társadalmi helyzetével, nem köti ezt össze a diszkriminációval vagy a fajgyűlölettel.

Mind a munkásosztálybeli és középosztálybeli válaszadók élesen visszautasítják a párhuzamot az ő helyzetük és az amerikai feketék helyzete közt. Ez az elutasítás rávilágít az etióp zsidók erős azonosság tudatára, amely őket Izrael közösségéhez köti, egyúttal elutasítva a globális identitást és a „fekete” közösséghez való tartozást.

A válaszadók törpe kisebbségéhez tartozik Tomer (32 éves, házas, végzős média szakos hallgató).

„Az én fekete identitásom afrikai gyökerű, szeretem az afro-amerikai kultúrát. Nézetem szerint az etiópiai eredetű izraeliek az afrikai kultúrán nőttek fel, nem az izraelin. Lépésről-lépésre afrikai eredetű írókhoz, gondolkodókhöz, színészekhez akarják magukat kapcsolni: pl. mindenki Michael Jackson akar lenni, és senki nem akar Shlomo Artzi lenni (nagyon népszerű askenázi pop énekes).

Összegzésül a cikk megállapítja, hogy a vázolt két diszkriminációellenes stratégia inkább osztálygyökerű. A munkásosztályhoz tartozó interjúalanyok inkább a nagy cionista narratíván belül alakítják ki stratégiájukat. Az értelmiségi válaszadók egy része (pl. Dana és Tomer) szélesebb kulturális repertoárral rendelkezik, amely egyaránt magába foglalhatja a helyi zsidó identitást és a globális fekete identitást is.

Juhász Gergely Ákos

A karaita szórványok kilátásai identitásuk fennmaradására

Hotopp-Riecke, Mieste: Zwischen Auflösung, Konsolidierung und Anerkennung: Die Karaimen/Karäer im 21. Jahrhundert. = Europa Ethnica. 68. Jg. 2011. 3-4. no. 97-114 p.

A zsidó rabbinikus főirányból a 8. században kivált, az ősi esszénus tanításra visszautaló karaita hitvallás („karaizmus”), mely kizárólag a Tóra írott kinyilatkoztatásához tartja magát, a keresztesháborúk tájkán kelet-nyugati irányban szétszélődő zsidósággal terjedt Bizánctól és Alexandriától Perzsiáig, de utat talált észak felé is, híveket szerzett a Kaukázus vidékén és a kelet-európai sztyeppén. A vallásetnikai sajátosság itt, északon önálló etnolingvisztikai dimenziót öltött az egyféle türk, közelebről kipcsak-török nyelvvaltozatot beszélő krími karaimok esetében. A „karaita-” (karaim-) kérdés vallástörténeti-etnológiai-nyelvtörténeti aspektusai az ókor-tudománytól a kelet-európai összehasonlító nyelvészetig és etnográfiaig ívelő kutatásban rendre egybecsúsznak, miközben aspektusonként sok ponton kérdőjeles és hiányos a megismerés. A kutatás nehezen birkózik meg a téma interdiszciplinaritás-, illetve multikulturalitás-igényével. A legkevésbé megvilágított kérdések sorába tartozik a krími karaitáknál a nyelvi más-ság – a héber, arab elemeket is őrző „karaim” nyelviség – megjelenése, amivel kapcsolatban a kazár közvetítés egyébként kézenfekvőnek tetsző hipotézisét a legtöbb mai kutató elveti. A krímiek a hébert szakrális szerepben tovább örítették, mielőtt a másod-diaszpórák további nyelvi asszimilációját követően maga a karaim nyelvet tették volna a helyébe. – Legalább a korai fejlődéskép megragadása tekintetében a vezető szaktekintélyek is kénytelenek elismerni: a karaita-kutatás tulajdonképpen máig „gyerekcipőben” jár. A hazai tudományosságban mértékadó, legújabb publikációk Hrotko Larissza nevéhez fűződnek. (Ld. például: Karaim tegnap és ma. És holnap? In: Remény. 2011. 3. sz.) M. Hotopp-Riecke berlini turkológus itt ismertetett tanulmánya a krími karaita szórványra összpontosít, kitérve németországi jelenlétére is.

A késő-középkor krími karaitái a források tükrében a 12. századtól mutatkoznak a félszigeten, kevéssel a tatár kánság létrejötte előtt. Egy jelentékeny csoportjuk, tatár népességgel vegyesen, a 14. század végén a Német Lovagrenddel hadban álló litván nagyfejedelem, Vitautas (Witold) hívására (vagy legalább részben hadifogolyként?) szakadt ki a közösségből, fegyverforgató szerepben. Utódaik kiváltságokat nyertek, a lengyel szövetséggel „lengyel-litván” illetőségűvé lett közösségeik további krími honfitársakat vonzottak az akkori litván székvárosba, Trakajba és néhány

más központba. A háborús időszak nyugtával kertészettel, szőlőműveléssel, állattenyésztéssel, fuvarozással, kézművességgel vagy kereskedelemmel foglalkoztak. Soványabb az ismeret a Jevpatoria/Kezlev központtal Krímben maradt, az iszlamizált tatár etnikum körében továbbélő csoportokról. Egy részük, főként a kereskedőréteg, a kánság 18. század végi felbomlása, illetve orosz annexiója után – immár „orosz” karaita csoportokat alkotva – a cári fennhatóság alatt álló környező orosz, ukrán és más régiókban széledt szét, s vegyülhettek az ugyancsak cári uralom alá került lengyel-litván hitsorsosokkal.

Az orosz-ukrán-lengyel-litván városi karaita milióból nőtt ki a karizmus és a népszórványok történetét az elsők között kutató Avraham Firkowicz (1786-1874) munkássága, aki a karaita-jelenséget széles körben ismertté tette, egyúttal azonban maga is számos legendát ültetett el. A 19. század második felében a karaita autonóm kultúra fejlődése jelentős mértékben fellendült. Az oroszországi karaiták el tudták ismertetni felekezeti különállásukat az ortodox zsidósággal szemben, ennek köszönhetően a zsidó pogromok is kímélték őket. Az első világháború után függetlenné vált Lengyelországban és Litvániában a karaita kultúra szabadon továbbfejlődött, Szovjet-Oroszországban pedig kezdetben még politikai támogatást is élvezett (oktatás, művelődés, kutatás fellendítése), vélhetően az Unió nemzetiségi összetételében nagy súlyú türk elemre való tekintettel. A 30-as évek elejétől azonban már elnyomatás volt az osztályrésze. A karaitákat érdekes módon a második világháború során elfoglalt keleti területeken (a talmudista krimesákokkal ellentétben) a náci német üldöztetés, illetve a népirtás-program is megkerülte, méghozzá ama, „tudományosan” megalapozott érveléssel, ami szerint a tatár etnikumhoz, illetve a türk népcsaládhoz számítandók, mégis valójában inkább Németország külpolitikai számítása (török politikai szövetség stb.) játszott ebben közre.

A századokon át népes karaita-csoportok, közöttük a krími diaszpóra utódai megfogyatkozott létszámban ma is megtalálhatók a hagyományos központok legtöbbször a Földközi- és a Fekete-tenger térségén belül, valamint a mai Litvániában, Ukrajnában vagy Oroszországban. E csoportok rendkívül szűk körű, de öntudatos emigrációja él továbbá Nyugat-Európában (főként német nyelvterületen) vagy Észak-Amerikában, Ausztráliában. A becsülhető létszám: a mai Izraelben – mint visszatérők – 25 ezer (itt „felekezet nélküli” besorolást nyerve), a világban ezen felül még mintegy 20 ezer, ebből Litvánián és Ukrajnán belül együttesen 3-4 ezer, másutt, ahol még előfordulnak, a szám helyenként néhány százra vagy még inkább száz alá teendő. Galíciai csoportjuk már kihalt. Az UNESCO „vesélyeztetett nyelvek” listáján szereplő karaim nyelv helyzetére jellemző: használata szinte a szakrális dimenzióra korlátozódik, élőszóban legfeljebb a legidő-

sebb nemzedék körében alkalmazzák. A litván, valamint ukrán központokban újabban nagy igényű kísérleti programok zajlanak a nyelvhasználat revitalizálására a fiatalság körében (főképp Éva Csató-Johanson, Mainzban és Uppsalában oktató turkológus iránymutatása, segédletei alapján). A nyelv mellett a vallási vagy az irodalmi és néprajzi örökség átmentésére irányuló törekvések is tapasztalhatók – egyesületekkel, elhagyott imaházak életre keltésével, múzeumalapítással, kutatóközpontokkal, találkozók-kal (mint a karaimok 2005-ben a krími központban megszervezett világtalálkozója), fesztiválokkal. Kiemelkedő fejleményként könyvelhető el a karaiták első világkongresszusát 2009-ben Prágában befogadó rendezvény (*Karaites and karaism – yesterday, today and tomorrow*), azerbajdzsáni (!), izraeli, krími, lengyelországi, hollandiai és USA-részvétellel.

A szovjet diktatúra szorításából szabadulva a krími közösség helyi maradéka is hamarosan újraéledt. A csoportokat átfogó szervezet ernyője alatt mindenekelőtt magához tért a vallási élet. A krími vallási szervezet nagy tudatossággal törekszik az eredeti tan hiteles képviselőre, éberrel elhatárolódva az eltérő felfogásoktól. A krími központ szellemiségéhez közelálló németországi karaita szövetség, melynek vezető tisztségviselői (köztük az azeri Hayim Khan Malkhasy) élénk történeti-teológiai aktivitást fejtenek ki, 2011-ben hivatalosan betagozódott a krími szervezetbe. A krími karaita közösség politikai életét szerencsés formában érintik a tatár megújulás nemzeti-autonóm törekvései. Csak egyetlen, sajtó-vonatkozású mozzanata az együttműködésnek: a *Qinm* című tatár nyelvű hetilap mellékleteként terjesztett karaim nyelvű újság, a *Qinm Qaraylar*. A világgal való kapcsolatuknak sokat segít a Jevpatoriába irányuló nemzetközi gyógyturizmus.

A különböző karaita csoportok egymás közötti ellentétei részint a karaim vallási tanítás lényegéről vallott nézetek divergenciájából, részint pedig a vallási és az etnikai meghatározók eltérő hangsúlyából adódnak. Jelenkorunkban hasznos, kései eszközt kínál a kis közösségeiben egymástól elszigetelt karaita diaszpóra összefogására a világháló nyilvánossága az örökséget illető tudás egybegyűjtésére – mint a „Bakhtawi Akadémia”, „Virtuális karaita múzeum” és más oldalak – vagy a találkozókat, konferenciákat szervező mozgósításhoz, a személyes kapcsolatszervezésre és nem utolsósorban az elvi ellentétek ütköztetésére is, ami feltehetően előbbre visz a tisztázás irányában.

Komáromi Sándor

SZEMLE

Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

Bánsági német avangárd-csoport (1972-1975) – egy alapító tag szemével

Sterbling, Anton: Banat. Einige subjektive Anmerkungen zur „Aktionsgruppe Banat“.
= *Halbjahresschrift für südosteuropäische Geschichte, Literatur und Politik – Online,*
12. 4. 2012.

A korai 1970-es években a romániai német irodalom új nemzedéke erőteljes programmal lépett fel e kisebbség szellemiségének megújítása érdekében. A feltörekvés földrajzi súlypontja a bánsági térfélre esett: zömmel a bánsági térfél Temesvárt tanult fiatal értelmisége egybe az aktuális célkitűzések jegyében. A német nyelvű „irodalmak” negyedik, romániai ága e temesvári írócsoport produkciójával először robbant be az anyaország irodalmi tudatába. A csoport szűkre szabott idejéért a Securitate aknamunkája felel. Tagsága egyik a másik után kiköltözött az NSZK-ba, ahol utóéletük folytatódott. Képviselői közül Richard Wagner, valamint Herta Müller tett szert szélesebb körű hírnévre, de főként utóbbi, aki 2009-ben a Nobel-díjat nyerte el. A romániai német irodalom háború utáni története jeles fejezetének ügyében az alapítás 40. évfordulójára Temesvárt, 2012. április végi időponttal tűztek ki konferenciát. A Sterbling cikke, amely a beavatott tárgyismeretével és tapasztalatával vázolja a csoport legendákkal terhelt geneziséjét, egyben pedig kiformalódó szellemi arculatát, felütésül íródott a konferencia elé.

*

Az „Aktionsgruppe Banat” létrejöttének lehetőségét a kisebbségi oktatás kiszélesítése és fejlesztése készítette elő, ami a kelet-nyugati enyhülés megindulását, a Románia és az NSZK közötti diplomáciai kapcsolatok felvételét (1967) és a kulturális érintkezés felszabadítását követte. Az előzmények a nagyszentmiklósi középiskola német nyelvi tagozatú, kintről könyvekkel, egybekkel szponzorált osztályaiba, s az agilis, lelkes német-tanárnő patronálta szakkörig vezetnek. Az ebből kifejlődő irodalmi kör szárnypróbálgatásának a temesvári *Neue Banater Zeitung* „diákoldala” is helyt adott, a nyilvánosság pedig elvezette a fiatalokat más bánsági kortársaikhoz. Együtt később – a középiskolából kinőve – immár a temesvári lap „Uni-

versitas”-mellékletében kaptak fórumot. (Név szerint: Albert Bohn, Rolf Bossert, Werner Kremm, Johann Lippet, Gerhard Ortinau, Anton Sterbling, William Totok, Richard Wagner, Ernest Wichner; főként költői szöveget írtak, vagy eszmefuttatást, bírálatot; valamivel később kapcsolódott a körhöz a prózájával H. Müller.) Végül kerekasztal-beszélgetés keretében a lapszerkesztőség szervezésében került pecsét az összefogásra, amikor is megerősítették egymást a bevett minták, a szokványos érzékelés bátor áttörését célzó közös készítésben. A továbbiakban nyilvános felolvasásaikra került sor – Temesvárt vagy bánsági falvakban is, hangjuk megszólalt a rádióban, és folytatódott a sajtószereplésük. Különösen fontos volt a reputáció szempontjából az akkor éppen Gerhardt Csejka szerkesztette német nyelvű bukaresti folyóirat, a *Neue Literatur* háromszori szövegválogatása 1972/73/74-ből. A kör szereplői mindenkor csoportkötelékben léptek föl, az „akciócsoport” mint eredetileg kívülről rájuk ragasztott gúnynev vált a védjegyükké.

A csoport írásmódja a nyelvterület egykorú avangárd, éles formáit követte. Minden egyes szavukkal, anélkül, hogy politikumot artikuláltak volna, a nivellált társadalmi felszín eltompult-manipulált mentalitásán szántottak keresztül. Ez egyszerre irányult a román „létező szocializmus” önelégült légköre és az országon belüli németség lapos régimódisága ellen. A Securitaténak természetszerűleg kezdettől szemet szúrt már az aktivitás csoportos jellege és provokatív idegenszerűsége. A szereplések, a személyek megfigyelése, zaklatása folyamatos volt, végül 1975 nyarán egyetlen rajtaütéssel verték szét a csoportot többek lefogásával, mások ravasz megfélemlítésével. A kör szereplői sorban elhagyták Romániát. Első, leleplező kinti beszámolóik mérséklően hatottak a még otthon levőkkel szemben ugrásra kész hálózatra. Az „akciócsoport” hírneve megsokszorozódott a távozásokkal, a németországi nyilvánosság állt az elnémított hazai helyére. Ugyanakkor a másik közegben a hazai használatra szánt „akció” nem volt folytatható, a pályáját irányt váltottak vagy esetenként zátonyra futottak. Az „Aktionsgruppe” legendás múlttá vált, körülötte a legendagyártás megindult. Irodalomtörténeti emlékezetét E. Wichner közreadásában a Suhrkamp kiadó szöveggyűjteménye alapozta meg 1992-ben (*Ein Pronomen ist verhaftet worden*).

Komáromi Sándor

SZEMLE

Kisebbségek kultúrája

**A hangszer-virtuóz Liszt Ferenc 1846/47-ben Délkelet-Európában
– A Liszt-bicentenárium margójára**

Metz, Franz: Der „König des Klaviers“ auf grosser Tournee. Über Franz Liszt in Südosteuropa (1846-1847). = Spiegelungen. 6. Jg. 2011. 4. no. 378-383. p.

A zongoraművész-zeneszerző Liszt (1811-1886) harmincas éveinek derekán fordítja pályáját az alkotó elmélyülés irányába. A világ szerencséjére hosszú évtizedek állnak rendelkezésre a kifutásra. Az elhatározást, hogy véget vet a hódoló közönség tülekedésével körülvelt, hiú ragyogásnak, 1846/47 fordulóján egy utolsó turnéval pecsételi meg. Pestről indulva délkelet felé veszi az irányt; állomásai: Szekszárd, Temesvár, Lugos, Arad, Nagyszeben, Nagyenyed, Kolozsvár, Bukarest, Jászvásár/ Jaşy, Kijev, Csernovic, Isztambul. Fogadtatása már érkezőben mindenütt ünnepi. Temesvárt például diadalívet emeltek a fogadására, Arad polgármestere díszkísérettel egészen Orczyfalváig elébelovagolt, s letette a kezébe a városkulcsokat. Lugoson a zene „fejedelmének” kilétét félreértve viszont román parasztok kérelmeikkel vették körül. (Anekdota?)

Nagyszebenben különös módon csak a zeneegylet küldöttsége fogadta, majd kiderült, hogy az itteni közönség a napokban már kitombolta magát a még fiatal, de Európa-szerte ünnepeelt Sophie Bohrer most is szenzációszámra ment koncertjén, aki szinte kihívásképpen Liszt-darabokat is játszott, többek között a Goethe-versre készült Schuert-dal, az *Erlkönig* feldolgozását. A *Siebenbürgischer Bote* zenekritikusa Liszt küszöbön álló vendégszereplése előtt kissé tapintatlan módon fanyalgott a Bohrertől halott Liszt-darabok üresen dübörgő futamain és belső összefüggés-hiányán. És elkövetkezett a Liszt-est, amikor a műsorterv szerinti darabok végeztével a közönségkívánatra került sor. Akkor a szász közönségből bekiabáltak az *Erlkönig*-et követelték, a magyarok viszont a *Rákóczi-indulót*. A művész a maga részéről gyanútlanul az utóbbit választotta, és utána a zajos sikerbe belevegült a diszsonáns füttyögés. Így osztotta meg az érzelmeket Szászföldön két évvel a magyar forradalom előtt a Rákóczi-induló. A városi potentátok másnap sűrűn kérték az elnézését, egyben felajánlották egy második koncert lehetőségét, amire Liszt nem állt rá. Noha enyedi és kolozsvári szereplését követően (ahol három estét is adott) még egyszer érin-

tette várost Bukarest felé haladtában. A lapkritikus pedig még egyszer alá húzta a Liszt-darabokkal kapcsolatban meglévő különvéleményét.

A szász sajtó a magyar nemzeti hangulatkeltéssel már szembehelyezkedő érzelmekkel a továbbiakban egészében is kritikus szemmel követte Liszt erdélyi koncertkörútját. Nehezményezte a végeredményben német származású, ugyanakkor rendre francia nyelven megszólaló muzsikos magyar hazafiúi kiállását, ironizált a személye körül nyüzsgő, a mestert Bukarestig kísérő mánásifjak, mint Teleki Sándor és mások „magakelletésén”. A szászóság legalább is így appercipálta a Liszt-jelenséget. A zenéje ugyanakkor valóban telis-tele magyar vagy „magyaros” elemekkel. Kolozsvári tartózkodása alkalmával is fontos volt számára, hogy végre megismerkedjék Pócsi Laci híres cigányzenekarának játékával és dallamanyagával. A mester szebeni napjai ugyanakkor mégsem vesztek teljesen kárba későbbi munkássága szempontjából. Majdnem száz év múltán a Liszt-örökségnek elkötelezett Bartók Béla Weimarban rátalált egy rapszódia-kéziratra, amely erdélyi-romániai turnéjának emlékezetéhez kapcsolódik. A rapszódia román népi motívumanyagot dolgoz fel, Octavian Beu nagyszebeni zeneíró „Román rapszódia” cím alatt Bécsben ki is adta, ám egy epizódja előtt a kottában a „szebeni” jelzés áll. A mű egésze előlegezi a későbbi Enescu-rapszódiai hangvételét. Beu egyébként 1933-ban Nagyszebenben közreadta „Liszt Ferenc hazánkban” címmel román nyelven írt vázlatát.

Komáromi Sándor

**A poszt-szocialista emlékezési technikák politikai dimenziója:
önszerveződő énekkarak az egykori Jugoszláviában**

Petrovic, Tanja, The Political Dimension of Post-Socialist Memory Practices: Self-Organized Choirs in the Former Yugoslavia = Südosteuropa, 59 (2011), 315-329. p.

A tanulmány olyan kulturális és társadalmi gyakorlatok elemzését tűzte ki céljául, melyek pozitívan viszonyulnak a jugoszláv szocialista múlthoz. Petrovic szerint ezek a tevékenységek az emancipáció, az emlékezés és az ellenállás lehetséges forrásai, és kollektív együttműködés, szolidaritás utáni vágyat tükrözik a volt jugoszláv világban, etnikai határookra való tekintet nélkül. Az említett gyakorlatok közül a cikk elsősorban azokat az önszerveződő énekkarokat emeli ki, melyek a jugoszláv szocialista időszak dalait vették repertoárjukra, hiszen Petrovic véleménye szerint az önszerveződő énekegyüttesek jelensége tökéletes példa a szocialista múlt önműkö-

dő, autonóm, emancipáló megközelítésére, ami egy „rendes”, „normális”, „európai” jövő kialakításának az előfeltétele.

A szerző tanulmányát azzal a megfigyeléssel vezeti be, mely szerint az elmúlt két évtizedben a kelet-európaiak pozitív viszonya a szocialista múlthoz megdöbbentően hatott a nyugati világra. A nyugati politikai elit számos tagja és sok nyugati újságíró értetlenül, helytelenítőn reagált a nosztalgikus megnyilvánulásokra, a nyugati megfigyelők többsége egészségtelennek, a morális gyengeség, a valóságtól való elrugaskodás jelének vette őket, vagy úgy értelmezte, hogy a szocialista múlthoz pozitívan viszonyuló emberek képtelenek megtalálni a helyüket az átalakuló társadalmi-gazdasági helyzetben. A szocialista jugoszláv múlt iránti nosztalgiát mindenképpen deviánsnak, megdöbbentőnek, természetellenesnek tartották, illetve úgy érezték, veszélyezteti a korábbi kommunista államok még friss, törekény demokráciáját, ezért csírájában el kell fojtani.

Petrovic rámutat, hogy az egykori Jugoszlávia esetében a vonzódás a szocialista múlthoz különösképp problematikus és érdekfeszítő az újságírók és más, a témával foglalkozó szakemberek számára, hiszen Jugoszláviában a szocializmus vége időben egybeesett az államszövetség erőszakos felbomlásával. Sokak szemében a kilencvenes évek háborús történései elegendő okot szolgáltatnak mindenféle szocializmus iránti pozitív érzelmek kizárására. A kelet-európai emberek nosztalgiája azonban a szocializmusnak, mint a nyugati demokráciától gyökeresen eltérő rendszernek szól. Ebben mutatkozik az alapvető felfogásbeli eltérés azokhoz a nyugati bírálókhöz képest, akik úgy látják, az egykori jugoszláv társadalom örökösei megszállottan ragaszkodnak egy érdemtelen múlthoz, és ez a megszállottság megakadályozza őket abban, hogy egy „európai” jövő felé nyissanak.

Európai politikusok gyakran adnak hangot véleményüknek, hogy a Nyugat-Balkán országainak választaniuk kell a (nacionalista, reakciós, konfliktusokkal terhelt) múlt és az (európai, integráló) jövő között, és gyakran illetik kritikával az egykori jugoszláv államokat, amiért nem képesek vagy nem akarnak dűlőre jutni a múltjukkal. A Nyugat-Balkánon azonban ezek a kritikák rendkívül érdekes következménnyel jártak: az ex-jugoszláv társadalmak azon politikusai, akik a történelmi revizionizmust és a szocialista múlt teljes kizárását hirdetik, meglehetősen csekély hajlandóságot mutatnak a kilencvenes évek véres eseményeinek feldolgozására, a felelősségvállalásra. És a hit, hogy a múlttal – kiváltképp a szocialista múlttal – való foglalkozás veszélyezteti a kelet-európai társadalmak fejlődését és demokráciájuk megszilárdulását, nem ritka a témát kutató tudósok körében sem.

Petrovic elemzésének központi tárgyául a volt jugoszláv államok önszerveződő énekkarait (úgynevezett „garázs kórusait”) választotta, melyek a szocialista időszak dalait idézik fel. Tanulmányában, mely két pillérre tá-

maszkodik: partizán dalok és munkadalok, szemlélteti, hogy eltérő tagsági összetételük, hitvallásuk és repertoárjuk ellenére ezek a kórusok számos fontos szempontból megegyeznek. Ezen közös pontok sorában a legszembevetőbb természetesen, hogy – nem kizárólag, de túlnyomó többségükben – a volt Jugoszláv állam területén szerveződtek. Továbbá, egyértelmű kapcsolathálót alakítottak ki maguk között, és folyamatos inspirációként szolgálnak egymás számára. Az előadott szocialista és jugoszláv dalokon keresztül mindegyik énekkar a közelmúlt felé fordul, és mindegyik szerveződés alapvető feladatai között tartja számon a társadalmi tevékenykedést. Petrovic mellett érvel, hogy mindez elengedhetetlenül fontos a múlttal való szembenézés, és egy egészséges, „normális” jövő kialakítása szempontjából.

Bakaja-Dézi Tímea

SZEMLE

Kisebbségi politika

Magyarország és az erdélyi magyar szervezetek

Szesztay Ádám: Az erdélyi magyar szervezetek viszonya és Magyarország = Magyar Kisebbség, 16. évf. 2011. 1-2. sz. 122-136. p.

Az erdélyi magyar politikai alakulatok versengése nem kizárólag erdélyi kérdés. Hogy a magyar alapvetően sikeres vagy kevésbé sikeres nemzet, meghatározók az anyaország pozíciói, de benne vannak a határon túli magyarok sikerei és kudarcai is.

Természetesen az anyaország pozíciói meghatározók a nemzet sikere szempontjából, mert egy szuverén államról van szó, saját természeti és pénzügyi erőforrásokkal és az állam nemzetközi jogalanyiságával. Ezek az adottságok a határon túliak számára nem állnak rendelkezésre, és ezért domináns az anyaország sikere vagy sikertelensége. Nem lehet elfogadni azoknak a magyarországi közéleti megnyilvánulásoknak az igazságát, amely a határon túliakkal való közösségvállalás visszafogását tüzték ki célul, hiszen ez nem csak erkölcsileg hibás felfogás, de pragmatikus szempontból is célt téveszt, mert a racionális együttműködésben testet öltött közösségvállalás elősegítheti, hogy nemcsak a határon túliak pozíciói erősödnek, hanem egyúttal az egységes magyar nemzet pozíciói is.

Ugyanakkor a kisebbségi helyzetben lévő magyar közösségek sem eszköztelenek. Rendelkezésre áll demográfiai erejük, szilárd nemzetudatuk és kisebbségi sors-tudatuk és rendelkeznek intézményekkel is, sőt esetenként parlamenti és kormányzati szerephez is jutnak. Az, hogy a kisebbségi (jelen esetben erdélyi) közösségek saját sorsukat milyen hatékonysággal képesek érvényesíteni, azon múlik, hogy eszközeiket milyen szinten sikerül közösségi sikereik érdekében kihasználni. Ez a kérdés az erdélyi magyar politikai erő együttműködésében, konkrétan az Erdélyi Magyar Egyeztető Fórum (EMEF) működésében artikulálódik. E vonatkozásban nem pusztán az a kérdés, hogy a politikai csoportok közötti vetélkedés vagy az egymással való megegyezés a sikeresség záloga, hanem legalább ilyen fontos kérdés, hogy milyen jellegű, illetve milyen tartalmú a vetélkedés, illetve az együttműködés. A vetélkedés nem szükségszerűen rossz, eredményezheti a közösség belső erőforrásainak hatékonyabb kihasználását. Persze a köztudatban léteznek olyan vélemények, amelyek szerint a

parlamenti és kormányzati képviselők elmaradása jobb, mint a közösségi érdekekért nem eléggé hatékonyan munkálkodó képviselő.

A politikai csoportosulások természetesen nem csak Erdélyben sokszínűek, de a magyarországi pártok között, sőt az egyes pártokon belül is megoszlanak a vélemények az erdélyi politikai alakulatok megítélését tekintve.

Gyakori vád az anyaországgal szemben, hogy az itteni politikai elmentéket kiveti a határon túlra. Ez a vélemény leegyszerűsítő, nem veszi figyelembe a Trianon előtti ország közös történelmi tudatának és politikai struktúráinak egységességét, ugyanakkor tagoltságát, minek következtében a magyar szellemi irányzatok szinte minden táborának híveiből maradtak az ország határon belül is, de bőven kerültek kívül is. Az erdélyi magyaroknak is megvoltak a maguk magyarországi politikai szimpátiái és ellenszenvei.

Tehát a kérdés: helyes vagy helytelen a magyar közéleti irányzatok határon átnyúló szolidaritása. Annyiban pozitív jelenség, hogy a különböző szellemi és politikai irányzatok kommunikációja és közösségérzete a határok felett összekapcsolják a nemzetet. De annyiban káros is, hogy a magyarországi politikai életben érvényesülő éles szembenállás a kisebbségi léthelyzet körülményei között bénítóbban hat a közösség politikai érvényesítő képességére.

A megosztottság azonban nemcsak az anyaország hatásának tudható be, legalább ennyire maga a kisebbségi lét is kelti a megosztottságot. Ilyen törésvonal például a tömb-magyarság és a szórvány-helyzetű magyarság közötti vetélkedés.

A siker nem mindig eredményez sikerélményt. A rendszerváltás utáni első években Magyarország százéves történelme legnagyobb sikereit aratta le: visszanyerte szuverenitását, megkezdte a demokratikus intézmény-rendszerek kiépítését és beilleszkedett az euro-atlanti struktúrákba is. Ezt azonban a magyar társadalom egy része mégis kudarcélményként élte meg. Romániában viszont az 1989 és 1990 fordulóján szabadon megfogalmazott közösségi célok éppúgy nem teljesültek, mint Magyarországon 1956 után, s az elégedetlenség a társadalom tudatában mégis egyre inkább háttérbe szorult. Az anyagi jólét viszonylagos javulásával a magyar közösségek közösségi tudata egyre gyengült, fokozatosan fogyott az iskolába járó gyerekek létszáma és még folytathatnánk a sort. A közösségi jogok csorbítása a társadalom széles rétegeiben mégsem okozott elégedetlenséget, s ha bajt is érzekeltek, az egy általános rossz közérzetben csapódott le, és a szavazók fokozatos eltávolodásához vezetett.

Gyakori – közönyre utaló – kérdés: „mi közöm nekem ehhez?” Az EMEF akkor lenne igazán sikeres, ha a közönynek ezt a falát át tudná törni

és ez egy nemzeti jövőkép megfogalmazásával lehetséges, ami mozgósító erőként hatna a választókra.

Az erdélyi magyar embernek két szinten van köze a közülethez: egyrészt romániai fogyasztóként, másrészt kisebbségi léthelyzetű magyarként. Ez a kettősség azzal a veszéllyel jár, hogy néhány generációt követően már nem szavaz magyar pártokra, sőt olyan vélemény is megfogalmazódik, hogy az ország sikereiben (vagy sikertelenségében) nem a magyar közösség és nem a határok felett összetartozó magyarok érdeme, hanem kizárólag a román államé. Így aztán a magyarok átlagos közéleti értékrendjében a hangsúly fokozatosan a romániai fogyasztóként kitűzött célok felé tolódik. Az EMEF akkor biztosíthat sikerélményt, ha képes artikulálni az erdélyi magyar emberek számára, hogy nagyobb esélyt teremt magyarságából eredő szükségletei kielégítésére, mint amekkorára a szervezet véteklődése mellett nyílhatna lehetőség. A közeljövő egyik legnagyobb feladata az erdélyi magyarok önálló politikai képviseletének biztosítása a világban, felszámolva a mai áldatlan helyzetet, hiszen alig alakultak ki az erdélyi magyarságnak tudatosan tervezett külkapcsolatai (kivéve az egyházakat).

A magyar politikai szervezetek kormányzati illetve törvényhozási képviselete fontos, azonban ez csak eszköz. A cél: az erdélyi magyarság és általa az egész magyarság sikeres érdekérvényesítése, és ehhez nélkülözhetetlen az erdélyi szervezetek hatékony választási együttműködése.

Cholnoky Győző

Névváltoztatás és destigmatizáció a Svédországban élő Közel-keleti bevándorlók körében

Bursell, Moa: Name Change and Destigmatization Among Middle Eastern Immigrants in Sweden = Ethnic and Racial Studies, 2012, 35. Vol. 3. No. 471-487. p.

Kutatások, és tanulmányok igazolják, hogy azok a Svédországba bevándoroltak, akik vezetéknevüket svéd hangzásúra változtatják, jobb fizetési kilátásaik vannak, és kevesebb nehézséggel kell szembenézniük a hétköznapi életben, mint azoknak, akik ezt nem teszik meg. A kérdés, amelyet ez az írás vizsgál, hogy a gyakori névváltoztatások mögött a kulturális asszimilációra törekvés áll-e, vagy a névcseré mellett döntöttek a velük szemben megfogalmazódó diszkriminációt kívánják ezáltal elkerülni. További kérdés, hogy miért nagyobb a nevüket megváltoztató bevándorlók éves fizetése azokénál, akik ezt nem teszik meg. Másképpen fogalmazva, mi az össze-

függés a név, és származás alapján történő megbélyegzés, az előítéletek, és a kereseti kilátások között? Vajon a névváltoztatást egyszerűen egy sikeres kulturális asszimilációs stratégiának kell felfognunk? Mi történik az egyes esetekben az egyén szintjén? A válaszokat, Közel-keleti bevándorlók egy csoportjával készített interjúk alapján kívánom megadni, és amellet érvelek, hogy a kérdéses jelenséget nem az általános bevett nézet szerint a kulturális asszimiláció, hanem sokkal inkább a pragmatikus asszimiláció szférájába kell utalnunk. A válaszadók a nagyobb társadalmi megbecsülés, és a munkához jutás esélyének növelése érdekében változtattak nevet.

Közel-keleti bevándorlók Svédországban

Sok más európai országhoz hasonlóan Svédországba is nagy számban érkeztek bevándorlók egy relatíve rövid idő alatt. Amíg 1940-ben a Svéd lakosság mindössze 1 százaléka volt külföldi születésű, addig ma a 9,3 milliós népesség 14 százaléka az. Egyedül a Közel-keletről 280 ezer bevándorló érkezett az országba. Svédországban 1975 óta létezik integrációs politika, amely azt kívánja elősegíteni, hogy a bevándorlók ugyanolyan mértékben részesülhessenek a jóléti állam előnyeiből, mint a helyiek, és ugyanazokkal az esélyekkel kapják, de anélkül, hogy kulturális értelemben asszimilálnodniuk kellene. Kutatások bizonyítják, hogy ezek a célok nem teljes mértékben teljesülnek. A nem nyugati bevándorlók körében magasabb a munkanélküliség, mint a svédek, és a nyugati bevándorlók körében. Ez a jelenség az 1990-es években volt a legerősebb, amikor a svéd gazdaság válsága miatt a bevándorlók esetében több mint dupla akkora nőtt a munkanélküliség, mint a svédek esetében. Ráadásul a svéd közvélemény egyre erőteljesebben bevándorlásellenessé vált, kiváltképp a muszlim országokból érkezőkkel szemben. Ez a tény csak még inkább alátámasztja, hogy milyen okok vezethettek, és vezethetnek ahhoz, hogy a Közel-keleti bevándorlók megváltoztassák a vezetéknevüket.

Svéd nemzettudat és a Közel-Kelet

A svédeknek történelmük során nem sok alkalmuk volt a Közel-Kelet népeivel való személyes találkozásra. Ezért a velük kapcsolatos sztereotípiákat is nagyrészt olyan nyugati nemzetektől vették át, amelyek közelebbi kapcsolatban álltak a térséggel. A svéd köztudatban a muzulmán férfi erőszakos, a muzulmán nő pedig rettenetes elnyomásban él. Az Iszlámról is általában negatív vélemény alakult ki, mely szerint e vallás veszélyt jelent a svédek számára saját identitásukat meghatározó értékekre, úgyszintén, mint a

demokráciára, vagy a nemek közötti egyenlőségre. Svédnek lenni a svédek szerint több jellemzőből áll össze. Beletartozik a születés (svéd szülők, svéd gyerekei), a külsődleges karakterjegyek (szőke haj, kék szem), és a közös történelem, valamint kultúra.

A bevándorlók beilleszkedése

A bevándorlók beilleszkedésével kapcsolatos tanulmányok többsége rámutat, hogy az eltérő kultúrájú, és népkarakterisztikájú csoportok különböző módokon, és különböző mértékben hajlamosak azonosulni a befogadó ország társadalmi értékeivel, valamint eltérő mértékben hatnak rájuk az adott ország azon (akár törvényekkel is megtámogatott) törekvései, amelyekkel integrálni kívánja őket saját társadalmába. Todd tanulmánya, amelyre részben magam is támaszkodom, ezt a képet tovább árnyalja azzal a felvetéssel, hogy az egyének, vagy akár egész etnikai csoportok privatizálhatják is az őket befogadó társadalom nemzeti identitását, vagyis a szükség rávezetheti őket a pragmatikus azonosulásra.

Stigmatizáló és Destigmatizáló stratégiák

A megbélyegzésnek és az egyén, vagy csoport ez ellen való küzdelmének számos aspektusa vizsgálható. A megbélyegzés, ahogyan erről Goffman 1963-as tanulmánya is beszámol, negatívan érinti a megbélyegzettek társadalmi identitásának kialakulását, bezárkózóvá, és ellenségessé teheti az érintett egyéneket, vagy etnikai csoportokat. Ugyanakkor, ezekkel szemben, vagy mellett megfelelési kényszert is szülhet az érintettekben. A névváltoztatás például, csak az egyik azok közül a stratégiák közül, amelyekkel az egyén valós hovatartozását elfedni igyekszik.

A névváltoztatásra vonatkozó svéd törvény

A svéd törvények, a svéd családneveket a márkanevekhez hasonlóan védik, ezért a vezetéknev megváltoztatása csak kétféleképpen történhet: vagy házasság útján, vagy a megfelelő hivatalnál való kérvényezéssel. A hatóság csak olyan családnévre engedi megváltoztatni az egyén vezetéknevét, ami az elmúlt 100 éven belül már legalább két generáció óta megtalálható volt a családban, vagy egy teljesen új családnévre. Nyilvánvaló, hogy a bevándorlók esetében nem lehet olyan svéd vezetéknevet találni, amit két generáció is viselt volna az elmúlt száz esztendőben, így számukra csak

a második lehetőség marad. Új nevüket megpróbálhatják maguk megalakítani, vagy választhatják a számítógép által generáltat is. Az ilyen nevek, viszont gyakran maguk is hasonló hangzásúak lesznek, és éppen úgy nyilvánvalóvá teszik, hogy a viselőjük nem született svéd, mint, ha az, eredeti nevét megtartotta volna. Másképpen fogalmazva, előfordulhat, hogy a névváltoztatás nem éri el a célját, és az, hogy a svéd törvények nem teszik lehetővé a hagyományos svéd vezetéknevek felvételét, egyáltalán nem segíti az asszimilációt.

Interjúk – a válaszadók életrajzi háttere

Mint számos más társadalomtudományos felmérés esetében, a felsőoktatásban végzetek számaránya itt is túlreprezentált. Ugyanakkor minden más jellemzőben, a megkérdezettek aránya megfelel a névváltoztatók arányának. A válaszadók többségében maguk is azokból az országokból származnak, amelyekből a bevándorlók nagyobb csoportokban települtek be Svédországba: Irakból, Iránból, Törökországból, Libanonból, Afganisztánból, Szíriából, és Bangladesből. A legtöbb válaszadó, a felmérés elkészítésekor társas kapcsolatban élt, és átlagosan két gyermeket nevelt. A legtöbben dolgoztak (28-an), ketten munkanélküliek voltak, de ami, feltűnő volt, hogy a 28-ból, 11-en betegszabadságon voltak. Két megkérdezett volt nyugdíjas, és egy tanult.

A névváltoztatás okai

A megkérdezettek több indokot is felsoroltak, amelyek a nevük megváltoztatására készítették őket. Ugyanakkor, a 45 megkérdezettből 33-an a sorozatos megbélyegzést, és diszkriminációt adták meg döntésük okaként. Huszonötön a nevük rossz kiejthetőségére, és a helyesírásának nehézségére tettek utalást, de voltak pl. olyan kurdok is, akikre korábban török, vagy arab nevet erőszakoltak, és most asszír, vagy kurd nevet vettek fel. Kilenc esetben családi konfliktus is meghúzódott a háttérben.

Stigma, és névváltoztatás, mint destigmatizációs stratégia

A megbélyegzés már nevek rossz kiejtésénél, és helyesírásánál kezdődik. Az egyik megkérdezett pl. arról számolt be, hogy milyen megalázó volt, amikor állandóan leírárták, és elbetűztették vele a nevét, holott az ő nevét egyáltalán nem volt nehéz kiejteni, vagy leírni. A megkérdezettek nyolc-

vanöt százaléka arról is beszámolt, hogy a nevük miatt hátrány érte őket a munkaerő piacon is. Ezekből a jelenségekből arra következtethetünk, hogy a válaszadók nagy többségének fontosabb volt az, hogy emberszámba vegyék őket, valamint, hogy esélyesebbek legyenek a munka világában, mint az, hogy etnikai hovatartozásukat nyíltan vállalják. Másképpen fogalmazva, a névváltoztatás elsősorban nem asszimilációs szándékkal történt, hanem a másodrendű állampolgárból, a társadalom teljes jogú tagjává emelkedés érdekében megtett pragmatikus döntés következményeként. Elmondható továbbá, hogy a névváltoztatók egy köre kerülte a kimondottan svéd hangzású név felvételét, mivel célja szerint nem a svédességgel kívánt azonosulni, pusztán az őt ért megfélemlítéstől szeretett volna megszabadulni. Voltak olyanok is, akik kifejezetten dél-európai hangzásúra változtatták a nevüket, mivel az volt a véleményük, hogy így a bőrszínük alapján sem éri majd őket diszkrimináció. Ha svédnek nem is, de legalább a svédek által sokkal inkább elfogadott etnikum tagjának gondolhatják őket. Az általam elemzett felmérés bizonyítja, hogy az imént említett törekvések az esetek nagy számában sikerrel jártak. A megkérdezettek beszámoltak róla, hogy a nevük megváltoztatása után igen rövid időn belül munkához jutottak, míg korábban tartósan munka nélkül voltak, valamint tovább már nem érték őket atrocitások sem a nevük miatt. Ahogyan arról Todd is beszámol 2005-ös tanulmányában a pragmatikus asszimiláció sokkal inkább abból a szükségéből fakad, hogy az egyének meg kell felelnie a vele szemben támasztott társadalmi elvárásoknak, semmint a valós beolvadási szándékból. Az érintett egyén úgy alkalmazkodik az őt körülvevő új környezethez, hogy közben valós identitását nem adja fel.

Juhász Gergely Ákos

A kurd kérdés Törökországban: a jog a létezéshez nem elég

Baysal, Nurcan; Bozgan, Dilan; Henkens, Nina, The Kurdish Issue in Turkey: The Right to Exist is Not Enough = Südoosteuroopa, 51. évfolyam, 2011. 05-06. no. 12-25. p.

A tanulmány erős, elmarasztaló kritikával indít: az elmúlt években a kurd kérdés, a kurd emberek szenvedésének enyhítésére tett intézkedések vesztek lendületükből, általános az ismerethiány és a félreértelmezés a tárgyban. Noha a kurd probléma gyakori témája a nemzetközi politikának, kevésbé ismert és taglalt probléma a konfliktusnak a kurdok hétköznapi életére gyakorolt hatása. A délkelet-törökországi feszültségnek több klasz-

szikus értelmezése létezik: vannak, akik számára az egész az alulfejlettségnek tudható be – ez gazdasági probléma; a többség identitáskonfliktusnak látja. A tanulmány készítői amellett érvelnek, hogy e két fő okot kizárólag együtt érdemes vizsgálni. Kijelentik továbbá, hogy a Törökország délkeleti részét feldúló fegyveres konfliktus nyílt megtárgyalásának a hiánya jelentősen tovább késlelteti a térség fejlődésének fellendülését, valamint a békefolyamatokat.

Baysal, Bozgan és Henkens munkája nem elméleti alapú politikai elemzéssel szolgál, hanem azokra a nehézségekre világít rá, melyekkel a kurd régiókban élőknek nap mint nap szembesülniük kell, hiszen a tanulmány írói ezekben látják a konfliktus tartós, békés megoldásának a legnagyobb akadályát.

A szerzők sorra veszik a kurdok hétköznapijait érintő legégetőbb problémákat: az erőszakos áttelepítéseket, a faluőröket, az alulfejlettséget, az ebből fakadó szegénységet, a gyermekek jogainak kidolgozatlanságát és az anyanyelvű oktatás hiányát; a helyi szintű demokratikus hiányosságokat, valamint az (elszalasztott) európai uniós csatlakozási lehetőségeket. Ezután először általános megoldási javaslatokat tesznek: Törökországnak érvénytelenítenie kellene a kurdokkal szemben diszkrimináló nemzeti és nemzetközi törvényeket, különös tekintettel a kisebbségi jogokra vonatkozó, antidemokratikus passzusokra; szükség lenne a török adminisztratív rendszer decentralizálására a különböző régiók különböző szükségleteire adott válaszok felgyorsítása, eredményesebbé tétele érdekében; és általános békéltető és tárgyalási rendszert kellene bevezetni a múlt erőszakos megoldásainak elkerülése érdekében, melyhez szükséges, hogy a kormány nyisson a civil kezdeményezések felé, partner legyen a tárgyalási rendszer kiépítésében.

A tanulmány záró részében probléma-specifikus javaslatokat fogalmaznak meg a szerzők. Ezek közül néhány, a teljesség igénye nélkül:

Ajánlások az anyanyelvű oktatás bevezetésére

Olyan kurd-török oktatási modellek kidolgozása, melyek figyelembe veszik a kurd tanulók eltérő szükségleteit.

Olyan tanári továbbképzések indítása, melyek segítik a kurd diákok alárendeltségének oldását.

Kétnyelvű tanárképző tagozatok felállítása.

A nyelvi és kulturális diverzitás oktatásának beépítése a leendő tanárok képzésébe.

Kurd műveltségi tanfolyamok indítása kurd szülők számára.

Olyan tévéműsorok alkotása, melyek fejlesztik a kurd tanulók kurd nyelvi képességeit.

Ajánlások az erőszakos áttelepítésekre és a faluőrökre vonatkozóan

Egy 1999-ben életbe lépett törvény alapján azok az emberek, akik visszatelepedési kérelemmel fordulnak az illetékes kormányzathoz, támogatásra jogosultak. A támogatás építési anyagokra, élő házi állatra, méhkasokra és hasonló, az újrakezdéshez szükséges elemekre terjedhet ki, amennyiben a visszatelepedésnek nincs biztonsági akadálya. A falujukba ezen támogatással visszatelepedők száma azonban meglehetősen alacsony maradt, a biztonsági szint elbírálása ugyanis a kormány hatáskörébe tartozik. A falvak ráadásul rettenetes pusztításon mentek keresztül, és az infrastruktúra csak minimálisan lett helyreállítva.

Azok számára, akik új lakhelyükön szándékoznak maradni, rehabilitációs támogatások és beilleszkedési programok szükségesek.

A faluőr-rendszert be kell szüntetni, a faluőröket haladéktalanul vissza kell illeszteni a polgári társadalomba.

Ajánlások a társadalmi-gazdasági fejlődésre vonatkozóan

A térség egészségügyi és oktatási rendszerének fejlesztése halaszthatatlan.

Ösztönző gazdasági programok indítása a befektetők számának növelése érdekében a térségben.

A kurd régió természeti erőforrásaiból származó bevételekből történő levonásokat a térség fejlesztésére kellene visszaforgatni.

Az európai uniós támogatások szétosztásánál pozitív diszkriminációval szükséges élni a régióban.

Ajánlások a gyermekek jogaira vonatkozóan

A török kormánynak kötelessége biztosítani a békés demonstráció jogát mind a felnőtt mind a kiskorú lakosság jogait illetően.

Kiskorúak elzárása csak végső esetben legyen lehetséges, a lehető legrövidebb ideig.

Az Európai Uniónak aktívan ellenőriznie kellene a kurd gyermekek helyzetét Törökországban.

A szerzők végezetül felszólítják a török kormányt, hogy vállaljon felelősséget a fent említett kérdésekben, hogy egy igaz, őszinte békülési folyamat vehesse kezdetét.

Bakaja-DécsiTímea

SZEMLE

Kisebbségi jog

Magyar kulturális autonómia Vajdaságban az 1974-es szocialista alkotmánytól a 2009-es autonómia-törvényig: útfüggőség a kisebbségi politika visszafordításával szemben

Tolvaisis, Leonas: Hungarian cultural autonomy in Vojvodina from the 1974 Socialist Constitution to the 2009 Statute of Autonomy: path dependence dynamics against the reversal of minority policies = Nationalities Papers, 40. évfolyam, 2012. január, 1. szám, 63-83. p.

Az 1974-es újvidéki alkotmány, egy teljes körű nemzetiségi jogi védelmet biztosító rendszert kiépítve, intézményesített egy meghatározott fejlődési vonalat a kisebbségeket érintő hivatalos politika terén. Az autonómia későbbi, 1989-es megkurtítása, az addigi intézményes fejlődési irány megfordítása, komoly megrázkódtatásként érte a nemzetiségi jogi növekedést, rövid életpályája során azonban az 1974-es újvidéki kisebbségi jogi rendszer lehetővé tette egy olyan kollektív cselekvési potenciál létrejöttét, mely később jelentős erőnek bizonyult az elhagyott fejlődési irány újra-intézményesítésében. Tolvaisis tanulmányában mindebből azt a következtetést vonja le, hogy a jelenlegi újvidéki kisebbségvédelmi rendszer gyökerei közvetlenül a nem túl távoli múltba nyúlnak vissza, noha az egykori tényezők, melyek erre a pályára állították a kisebbségi jogi fejlődést, már rég letűntek. A 2010-es politikai irányvonalak és intézmények természetesen nem azonosak az 1974-esekkel, de az útfüggőség (path dependency) egyértelműen kimutatható.

Tolvaisis szerint az intézménytörténeti nézőpontot nemzetiségi kutatásokra kiterjesztve, az újvidéki magyar kisebbség esete remek példa az útfüggőségre – jól szemlélteti, miért nehéz az államnak a már intézményesített kisebbségi politikát megtorpanásra, visszafordulásra kényszeríteni. Újvidéken a leszűkített autonómiára adott közösségi válasz, valamint a történetek társadalmi értelmezése hozzájárult bizonyos politikai örök kialakulásához egy kritikus átalakulási szakaszban, a többpártrendszer kezdetén. Később ezeket az öröket olyan pártok töltötték ki, melyek az 1974-es alkotmány elveiből merítettek ihletet, amikor kisebbségi és területi politikai elképzeléseiket megfogalmazták. Összességében tehát az útfüggő eszmék kerültek újra-intézményesítésre az újvidéki autonómia helyreállításának

folymatában. A kisebbségi jogok védelmének újra-intézményesítése útfüggő politikai folyamatoknak és útfüggő politikai napirendet követő közszereplőknek köszönhetően valósulhatott meg.

Noha Tolvaisis kutatásának eredményei arra engednek következtetni, hogy korántsem elhanyagolható a politikai pártok eredményessége a kisebbségeket érintő irányelvek követésében, ennek az eredményességnek mégis komoly határokat szabnak a választási megfontolások, illetve a politikai szövetségek aktuális alakulása. Az újvidéki magyar kisebbség tapasztalata tehát azt is egyértelműen mutatja Tolvaisis véleménye szerint, hogy amint a kisebbségi politikai (újra-)intézményesítése megtörténik, hatékonyabb nem pártfüggő megfontolások alapján, hanem szakmai alapon tovább haladni.

Bakaja-Dézsi Tímea

SZEMLE

Nemzeti és etnikai kisebbségek története

Beneš elnök szlovákiai látogatása 1936-ban és annak visszhangja a cseh és a szlovák sajtóban

Vašek, Richard: Cesta prezidenta Beneše na Slovensko v roce 1936 a její ohlas v českém a slovenském tisku. = Historický časopis. 59. r. 2011. 4. no. 705-733. p.

A tanulmány szerzője Beneš elnök szlovákiai látogatásának jelentőségét a napi sajtón keresztül mutatja be, továbbá összehasonlítja a szlovák kérdés-szel szemben megnyilvánuló cseh és a szlovák közvéleményt.

Csehszlovákia létrejötté és az elnök 1936-os szlovákiai látogatása között eltelt 18 év alatt a szlovák közéletben új generáció nőtt fel, amely másképp látta az aktuális politikai, gazdasági és kulturális helyzetet, mint elődeik.

A harmincas évek második felében a Csehszlovák Köztársaságnak a gazdasági válságon túl a szudéta-németek és a szlovákok problémájával is szembesülnie kellett. Az 1935-ös választásokon a Konrad Henlein vezette szudéta-német párt szerepelt a legsikeresebben, ám a választási számlálási rendszer miatt a republikánus (agrár) párt egyetlen mandátum-előnnyel alkothatott kormányt.

A Köztársaság számára a német kérdés mellett súlyos problémát jelentett a szlovákok helyzete is. 1935-ben Masaryk elnököt pozíciójában Eduard Beneš külügyminiszter váltotta, aki biztosította a Csehszlovák Köztársaság bel- és külpolitikájának folytonosságát. A szlovák pártok támogatásukkal hozzájárultak Beneš sikeréhez. Az új elnök legfőbb feladatának a köztársaság megszilárdítását tekintette. 1936 és 1938 között több látogatást tett az ország területén belül, ahol személyesen fejthette ki a kormány programját és hangsúlyozhatta a problémák fokozatos és demokratikus megoldását.

Mandátumának első évében csaknem egy egész hónapos szlovákiai tartózkodással fejezte ki hozzáállását a szlovák ügyekhez. Masaryk elnök utolsó szlovákiai útja óta a szlovák társadalom változásokon ment keresztül: a 30-as évek elejétől megerősödtek a csehszlovák államjogi szervezetet bíráló kritikus hangok, amelyek Szlovákia megerősítését, sőt autonómiáját követelték. E. Beneš a csehszlovák nemzeteszmé képviselőjeként elutasította Szlovákia autonómiáját. Becslése szerint a szlovákok 60% csehszlováknak

érezte magát. Szlovákiának Csehországhoz történő csatolásával Csehszlovákia meghatározó európai politikai tényezővé vált. Az elnök autonómia helyett hatalmi decentralizációt hajtott végre, elutasította a szlovák nyelv kizárólagos érvényességét Szlovákiában. A közös állam húsz éve alatt a központi hivatalokban a szlovák hivatalnokok száma mindössze 1% volt.

Beneš elnök 1936-os szlovákiai látogatásának visszhangja a szlovák sajtóban:

Az elnök szeptember 19-én érkezett Pozsonyba, e napon kezdődött a Hlinka-féle Néppárt (HSLS) pöstyéni kongresszusa.

A kommunista *Slovenské zvesti* tömören tájékoztatott az eseményekről. A *Slovenský denník* (agrárnapilap) rendkívüli figyelmet szentelt Beneš szlovákiai utazásának. Pavol Jób beszámolt az elnök magánútjairól is. Anton Štefánik vezércikkben méltatta az elnök rendkívüli érdemeit, látogatását fontos fejlődési mérföldkőnek tekintette Szlovákia jövője szempontjából.

A *Slovák* (a HSLS lapja, amely a legerősebb szlovák párt és egyben az autonómia legfőbb hirdetője volt) című újságban jelent meg a legtöbb kommentár és rendszeres összefoglaló az elnökkel kapcsolatban. Egyik vezércikkében, amely Beneš Nagytapolcsányban tett látogatása alkalmából íródott, idézi Masaryk elnök A. Hlinkának adott válaszát, amelyben az autonómia lehető leggyorsabb bevezetését ígérte 1921-ben. A HSLS képviselői abban a reményben választották meg Beneš, hogy teljesíti a szlovák követeléseket.

Matuš Černák fogalmazta meg az egyetlen kritikusabb visszhangot az elnök modori beszédével összefüggésben, amelyben Štúr személyét használta fel a csehszlovák egység szükségességének bizonyítására, pedig köztudott, hogy Štúr minden erejét a szlovák nemzeti egység megteremtésébe fektette.

A HSLS másik napilapja a *Slovenská pravda* rövid tájékoztatást nyújtott az elnökkel kapcsolatos eseményekről. Karol Körper kommentárjában írta: reméli, az elnök értékeli a szlovákok sajátos céljait, továbbá méltatja az elnököt, hogy a legádázabb egyházellenes harcban hű maradt a katolikus egyházhoz és elutasítja a marxizmust és a bolsevizmust.

A HSLS lapjai összességében pozitívan értékelték Beneš szlovákiai tartózkodását.

A Csehszlovák Néppárt szlovákiai lapjában, a *Ludová politika*-ban alapvető beszámolók jelentek meg az elnök útjáról. Kiemeli Benešnek a Szlovákia felszabadításában és a háború utáni fejlődésében közrejátszott rendkívüli érdemeit, továbbá hangsúlyozza pozitív viszonyát a katolicizmushoz.

A Szlovák Nemzeti Párt (SNS) *Národné noviny* című újsága bár az elnök érkezésének nagy figyelmet szentelt, a továbbiakban csak rövid tájékoztatást nyújtott.

A szociáldemokrata *Robotnícke noviny* és *Slovenský denník* számoltak be legrészletesebben az elnök útjáról. A *Robotnícke noviny* „Az elnök szavai” című rovatában az elnök fő gondolatait jelentették meg. Az elnök látogatását pozitívumként, a demokrácia és a csehszlovák egység egyértelmű győzelmeként ünnepelték. Dezider Benau a szociáldemokratákat és a szocialista blokkot az elnök programjának leghűségesebb támogatóinak nevezte.

Beneš elnök 1936-os szlovákiai látogatásának visszhangja a cseh sajtóban:

A kommunista párt fő napilapjában, a *Rudé právo*-ban egyetlen jelentős cikk sem jelent meg az elnök szlovákiai tartózkodásáról.

A katolikus *Lidové listy* szolid információkat közölt kivonatok formájában.

A Csehszlovák Nemzeti Szocialista Párt újsága a *České slovo* részletesebb és magasabb színvonalú információkat és érdekes kommentárokat közölt az elnök utazásáról. K. Z. Klíma főszerkesztő vezércikkében Beneš beszédét a *legszlovákabb* beszédnek nyilvánította. Hangsúlyozta, a szlovákok ereje a csehekkel való egységben van. Beneš a csehszlovák állami és nemzeti egység kompromisszumot nem tűrő képviselője.

A szociáldemokrata *Práva lidu* a leginformáltabb kiadványként a szlovák sajtót is figyelemmel kísérte és érdekes referátumot közölt a magyar *Népszavából* a szlovákiai magyarok elvárásairól az elnök látogatásával összefüggésben. A magyarok Beneš szlovákiai útjától a gazdasági, szociális és kulturális egyenjogúság kiáltványát várták el.

Egy másik kommentárban javasolják, hogy az elnök politikai szenzációt kiváltó beszédeit gyűjtsék össze és adják ki.

A légionáriusok *Národní osvobození* című lapja is részletesen beszámolt az elnök látogatásáról. Az újság specifikuma a légionárius téma hangsúlyozása. Beneš Pozsonyban fogadta a légionárius küldöttséget és kihangsúlyozta, hogy a légionáriusok mindig is hűségesek voltak és azok is maradnak halálukig, feladatuk pedig a közös állam egységének megővése.

A Brünnben megjelenő *Lidové noviny* számolt be a legrészletesebben az elnök szlovákiai útjáról egyetért az elnök nézeteivel a csehszlovák egységre, a hatalom decentralizációjára és a szlovák autonómia elutasítására vonatkozólag.

A Republikánus (agrár) Párt *Venkov* című lapjában a szlovák nemzet jellegéről, jelentőségéről Jozef Vraný-Rehoř a következőt írta: „Nagy szerencse, hogy a szlovákok megőrizték földművelő nemzeti jellegüket. Ez teszi lehetővé, hogy Csehszlovákia megőrizze az egyensúlyt a kereskedelem, az ipar és az agrár mozgalom között.” A lap szeptember 6-án terjedelmes „Szlovák melléklet” –tel jelent meg.

Megállapítható, hogy a cseh és a szlovák sajtó eltérően reagált az elnök szlovákiai látogatására. Sok múlott az újságok politikai irányultságán is. A legértékesebb beszámolókat a szocialista lapok jelentették meg (*Právo lidu, Robotnícke noviny, Lidové noviny, Slovenský denník*). A leggyengébb híradásokat a (népi demokratikus) *Národní listy* és a (kommunista) *Rudé právo* közölte.

A sajtó nagy érdeklődést mutatott a HSLS kongresszusa iránt is.

A szlovák lapok kivétel nélkül megjegyezték és nagyra értékelték, hogy az elnök Szlovákiában szlovákul beszélt.

Az elnök beszédei még 1936-ban könyv alakban „*Prezident medzi nás*” (Az elnök közöttünk) címmel jelentek meg. Beszédei arról tanúskodtak, hogy mélységesen megérti Szlovákiát és annak problémáit, bár sosem tagadta a csehszlovák nemzet eszméjéről vallott nézetét és a szlovák autonómia elutasítását.

Az elnök szlovákiai tartózkodásával összefüggő kritikusabb hangok a szlovák ellenzéki pártok (SNS, HSLS) részéről fogalmazódtak meg.

Beneš távozását követően a látogatás jelentőségéről és a szlovák kérdés további lehetséges megoldásáról cikkeztek. Azonban már 1937-ben megjelentek az elnököt szigorúbban bíráló hangok.

Nem véletlen, hogy Beneš elnök már mandátumának első évében ellátogatott a német határvidékre és Szlovákiába mintegy jelképesen demonstrálva Csehszlovákia legfőbb problémáit, amelyek megoldásához hozzá szeretett volna járulni.

Császári Éva

Nacionalizmus és ortodoxia: Nichifor Crainic és a szélsőjobb oldali politikai kultúra az 1930-as évek Romániájában

Clark, Rolan: Nationalism and orthodoxy: Nichifor Crainic and the political culture of the extreme right in 1930s Romania = Nationalities Papers, 40. évfolyam, 2012. január, 1. szám, 107-126. p.

Clark tanulmánya a vallás, az antiszemitizmus és a személyes versengés összjátékának egy ultranacionalista mozgalom kialakulására gyakorolt hatását vizsgálja az 1930-as évek Romániájában, Nichifor Crainic román író, szerkesztő, költő, filozófus és teológus életútját használva a kutatás alapjául. Teológusként Crainic a nacionalizmus és a román ortodoxia olyan egyvelegét hozta létre és terjesztette, melyet a két világháború kö-

zötti Románia ultranacionalista érzületű lakosságának többsége készséggel elfogadott. Újságíróként számos olyan újságot szerkesztett, melyek maró támadásokat intéztek mind demokrata mind ultranacionalista politikusok ellen.

Politikusként csatlakozott a Corneliu Zelea Codreanu által vezetett Mihály Arkangyal Légiójába és A. C. Cuza Nemzeti Keresztény Védelmi Ligájához is, majd mindkettőt otthagyta, hogy megalapítsa saját Keresztény Munkáspártját. Írásai révén két kormányban is miniszteri székhez, valamint román akadémiai tagsághoz jutott. Életpályáján keresztül jól szemléltethető a megosztottsággal és belső ellenségeskedéssel küzdő román ultranacionalista mozgalom, melyet ugyanakkor összetartott egy vallásos nacionalizmust, idegengyűlöletet és antiszemitizmust ötvöző, homályos ideológia.

A tény, hogy egy olyan jelentős egyházi személy, mint Nicolae Balan elismerően ír róla a *Gandirea* lapjain, jelzi, hogy Crainic üzenete milyen fontossággal bírt nem csak az ultranacionalista mozgalom, de a román ortodox egyház számára is. Crainic hajlamos volt összemosni az egyház és az állam fogalmát, melynek köszönhetően az egyház különleges előnyökhöz juthatott jobboldali kormányzás idején, ugyanakkor lehetőségeit, hogy nem-román etnikumú embereknek tartson szertartást, nagyban korlátozták. Számos pap olvasta és terjesztette Crainic *Calendarul* című könyvét, és egyetemi katedrájának köszönhetően Crainic hatást gyakorolhatott jövőbeli papok és teológusok egy egész generációjára is. Sok tanítványa a Légió aktív tagja volt, számos kollégája jelentős ultranacionalista személyiség.

Crainicnak köszönhetően, taktikai és személyes ellentétek ellenére, a jobboldal politikusainak és aktivistáinak nagy része elfogadta, hogy egyház és állam egy és ugyanaz a közösségi entitás, melyet előmozdítani, megvédeni és megtisztítani kötelességüket. A Clark által elemzett, Crainic 1930-as évekbeli politikai pályafutását jellemző, elkeseredett csatározások jól szemléltetik, milyen megosztott volt a korabeli román szélsőjobb, és rávilágítanak az egyéni ambíció jelentőségére a pusztán ideológiai vitákkal szemben, ha egy adott párt sikere vagy bukása a tét.

Bakaja-Dézi Tímea

„A harmadik Európa” gondolata, Lengyelország, 1937-1938: valóságghú elképzelés vagy déliláb?

Kornat, Marek: The Polish idea of „The Third Europe” (1937-1938): A realistic concept or an ex-post vision? = Acta Poloniae Historica, 103, 2011, 101-126.p.

Tanulmányában Kornat a „Harmadik Európa” érdekesítő politikai elképzelését elemzi, melyet Józef Beck lengyel külügyminiszter fogalmazott meg 1937 és 1938 között. Az ötlet merész volt és ambiciózus, ugyanakkor meglehetősen ellentmondásos, ezért sok, a két háború közötti lengyel külpolitikával foglalkozó írásban csak az említés szintjén szerepel. Kornat véleménye szerint vitathatatlan, hogy a Harmadik Európa elképzelésének beható tanulmányozása nélkül lehetetlen megragadni a náci Németország és a sztálini Szovjetunió között öröklődő Lengyelország egyensúlypolitikájának lényegét, illetve megérteni a lengyel politikusok nemzetközi viszonyokra vonatkozó nézeteit a harmincas évek végén.

A tanulmány célja tehát egy kiegyensúlyozott értékelés megalkotása a késő harmincas évek lengyel politikusainak nemzetközi politikai elképzeléseiről. A Harmadik Európa tervzet nem csak, hogy nem vált valóra, de még a diplomáciai tárgyalások szintjéig sem jutott el. Kornat azonban úgy gondolja, ez nem jelenti, hogy a korabeli lengyel külpolitika alakítói híján lettek volna a politikai realitásérzéknek. Józef Beck és a lengyel vezetés nézeteinek értékelésekor óvatos körültekintéssel kell kritizálnunk. Ami az azóta eltelt évtizedek tükrében anakronisztikusnak és naivnak tűnik, az akkori történelmi, szellemi és pszichológiai történések közepette logikus, észszerű volt. A Harmadik Európa-elképzelést nem pusztá propagandának szánták Lengyelország presztízsének emelésére. Sokkal inkább az ország viszonylagos biztonság után indított elkeseredett kutatásának a tünete volt, egy olyan időszakban, amikor a Nemzetek Szövetsége által támogatott berendezkedés darabjaira hullt, a lengyel-francia együttműködés pedig – nem kizárólag Lengyelország hibájából – eredménytelennek bizonyult.

A lengyel vezetés pontosan tudta, hogy Lengyelország nemzetközi helyzete elkerülhetetlenül romlik. A harmincas évek zord realitása egyértelművé tette, hogy az ország nem kaphat katonai támogatást a nyugati hatalmaktól – és ezzel Beck tökéletesen tisztában volt. Noha bizonyos garanciákat kaptak a szövetséges Franciaországtól, biztos volt, hogy katonai beavatkozásra nem számíhattak a lengyel érdekek védelmében. Ez vezetett a Harmadik Európa-elmélet megszületéséhez, ami inkább volt általános jövő-vízió, mint kiérlelt elképzelés. Kornat a Harmadik Európát a két világháború közötti diplomácia beteljesületlen politikai lehetőségeként

értelmezi, egy feltétlenül érdekes kezdeményezésként a Kelet-Közép-Európa két háború közötti újjászervezéséről és integrálásáról szóló elképzelések sorában.

Hosszú évtizedek távlatából már egyértelmű, hogy a Harmadik Európa-terv megvalósíthatatlan lett volna. Lengyelország, kizárólag saját forrásaira támaszkodva, képtelen lett volna újratemeteni a kelet-közép-európai és a délkelet-európai államok olyan szintű együttműködését, ami lehetővé tette volna – akár csak részben – egy Harmadik Európa létrehozását. Passzivitásba burkolózással vagy a francia politikának való ön-alárendeléssel ugyanakkor nem ment volna sokra az ország.

A közép-európai semleges zóna kialakításának ötlete Kornat szerint nem a náci Németország vagy a sztálini Szovjetunió támadására jött létre. Sokkal inkább a két hatalommal szembeni védekezés érdekében. Nem csoda hát, hogy amint Beck hozzáfogott budapesti és bukaresti diplomáciai egyeztetéseihez, a németek azonnal akadályozni kezdték tevékenységét. A szovjet vezetők egyfajta „lengyel imperializmusnak” tekintették Beck kezdeményezéseit, a két ország világháborúk közötti viszonyára leginkább a hidegháború kifejezés illik.

Kornat meglátása szerint az 1938-as lengyel külpolitikáról nem lehet pusztán a Csehszlovákiával szemben támasztott területi igények vizsgálatával valós képet alkotni, a törekvéseknek sokkal átfogóbb céljaik voltak. A csehszlovák területek megszerzése által Lengyelország egy semleges zónát akart kialakítani Németország és a Szovjetunió között. Amikor azonban Beck a csehszlovák területek rovására közös lengyel-magyar határt akart létrehozni, lényegesen felülértékelte a lengyel potenciált és végzetesen alulértékelte Csehszlovákia stabilizáló szerepét. Kornat véleménye szerint ugyanis a Csehszlovák Állam nélkül a Harmadik Birodalom vette volna át az irányítást egész Dél-Kelet-Európa felett. A lengyel külügyminiszter azon elképzelése, miszerint a csehszlovák krízist és az annak nyomán bekövetkező területi instabilitást a lengyel érdekek szolgálatába lehet állítani, tévesnek bizonyult.

Bakaja-Dézi Tímea

Élet a GULAG után a szovjet „házában” – a segélyfolyamodványok tükrében

Sprau, Mirjam: Leben nach dem GULAG. Petitionen ehemaliger sowjetischer Häftlinge als Quelle. = Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte. 60. Jg. 2012. 1. no. 93-110. p.

A diktátor halála után lassanként beindult szovjet desztalinizálás egyik első fejleménye a kényszermunkatáborok fokozatos kiürítése. 1953-1960 között a ca. 2,5 milliós fogolylétszám mintegy a negyedére csökkent. A kirótt büntetés (ha egyáltalában volt ítélet) letöltésével, amnesztiával vagy egyéb típusú döntéssel szabadult elítéltek és internáltak léthelyzete ugyanakkor kilátástalan volt: társadalmi gondoskodás híján nem jutottak hozzá lakhatáshoz, munkalehetőséghez, gyógykezeléshez, nem foglalhatták el helyüket korábbi környezetükön belül, nem találhattak vissza a családjukhoz. Visszaüllesztésük a civil életbe megoldhatatlannak látszott. Az érintettek az országban már korábban megszokott egyéni kérelem formájában („petíció”) folyamodtak gondjaikkal a helyi és magasabb szervekhez, a párthoz, pozícióban lévő személyiségekhez stb. – akkor is, ha már esetleg korábban szabadultak. A kérelmezett tételek: lakhatás, munkaalkalom, segély, nyugellátás, a pénz-mellékbüntetés elengedése; a koncepciók perekben elítéltek esetében ezen felül: rehabilitáció, tulajdoni kártalanítás. A lakhatás és a munkaalkalom ügye ördögi körben mozgott: az egyik a másik meglétét felételezte. A rehabilitáció kérése megkívánta az előélet megfelelő igazolását, miközben a papírok annyi év alatt elkallódtak; a rehabilitálás jeléül egyébként már elég volt az ítélettel megvont régi párttagság helyreállítása. Más, civil hozzátartozói petíciók a légerek gépezetében eltűnt (jeltelenül kivégzett, elpusztult) személyek után kerestek, s folyamodtak az illetékesekhez az áldozatok posztumusz rehabilitációért, amivel a bélyeget és az azzal járó hátrányokat a családról is levehették. A hatóság egyébként 1955-től hajlandó volt közölni a fogvatartás alatt bekövetkezett „elhalálozás” tényét, a halál okáról, idejéről ugyanakkor egészen 1988-ig (!) nem szolgált felvilágosítással. Újabban köztudott: a sorozatos vagy akár tömeges kivégzések lényegében 1936/38 között történtek meg.

A petíciókból milliószám került már 1953-tól kezdve többek között a Legfelső Szovjethoz vagy a Minisztertanácshoz. A beadványdömping egyébként a törvénytelenések 1956. évi hruscsovi beismerését követően veszi kezdetét. – A tanulmány a két legfelső állami szervnél fennmaradt levelek 300 egységnyi, 1953/56-ból datált metszetéből meríti a mondanó-ját, amely a szerző kisdoktori értekezésére (Marburg) megy vissza.

*

A kétségbeesett kérelmezők köre előéletében legkülönbözőbb szociális rétegeket képviselt – a köznapi bűnözőtől az egykor párt- vagy állami, közéleti funkciót betöltött, rendre koncepciók per áldozatává lett, annak idején akár közismert egyénig, és az Unió legkülönbözőbb régióiból származó személyekből tevődött össze. Néhány kiemelésre kínálkozó eset tényköre jól érzékelteti az elképzelendő egyéni sorsok érdemét.

V. J. Csubar politbűró-tagot és pénzügyi népkomisszárt, akinek példáját Hruscsov XX. Kongresszusi beszédében is idézte, 1938-ban fogták le feleségével együtt szovjetellenes szervezkedés címén, majd, vagyonekobbzás mellett, rövid eljárással agyonlőtték. A fogvatartást az asszony sem élte túl. Két fiuk, akiket nagynénjük nevelt fel, 1955-ben tudta meg, hogy a szülők nem élnek. A párt ugyanis éppen akkor rehabilitálta őket visszamenőleg, hozzátartozói kérés nélkül. A fiúk kárpótlásképpen mindjárt igényes lakást, tanulmányi lehetőséget kaptak „személyi” ösztöndíjjal, a megbetegedett nagynénit pedig a Kreml kórházában fogadták. – Wilhelm Munters lett külügyminiszterrel és családjával, és több, más balti politikussal szemben „kényszerevakuációt” foganatosítottak az 1940-es szovjet megszállás során, majd a csoportot 1941-ben le is tartóztatták. 1954-ben szabadultak, a hazatérés tilalma mellett. Munters Vladimír-ból keltezte Molotovnak címzett levelét, melyben segítségét kérte a maga és társai, illetve a családok számára a legegyszerűbb életkörülmények biztosítása érdekében. Válaszképpen kaptak inszégelakást és hasonló szintű munkalehetőséget, a már betegeskedő Munterst magát pedig beutalták kórházba. Mindez elég gyorsan ment, igaz, Muntersnek volt bátorsága azzal zárni a folyamodványát, hogy ha nincs jobb lehetőség, akkor esetleg a Vörös keresztnek vagy a svájci kormányhoz fordulnak.

A két „szerencsés” fordulatot vett eset egykoron prominens személyek különleges esélyeit példázza, melyek csak ritka kivételek a rokon helyzetek tömegén belül. A lágerből szabadult egyének és hozzátartozóik, vagy az odaveszettek esetében a hátramaradt család életviszonyai még a volt nomenklatúra esetében sem mindenkor állhatott vissza az elvesztett vagy akár csak az átlagos színvonalra, a legkritikábban vehették vissza birtokukba elkobzott vagy eltulajdonított javaikat, értékeiket. Az eredeti helyszínekre jó darabig eleve nem is térhettek vissza. A szerencsétlen áldozatok vagy akár csak a megérdemelten bűnhődő köztörvényesek százazrei tengették életüket nincstelenségben és érdemleges távlatok nélkül. Nem ismertek a nemleges válaszok a folyamodványokban előadott kérésekre, igényekre.

A petíciók a mélyére világítanak a szabadultak erkölcsileg és anyagiilag ellehetetlenült helyzetének. Balsorsuk visszafordíthatatlan: a drótker-

rítéseken kívül is páriák maradtak. A volt GULAG-lakók, ha egyáltalán a nyomorúságos éveket túléltek, továbbra is kiszolgáltatottjai a torzzá vált társadalmi gépezetnek. Szívszorító a petíciók hangvételében az állampolgári, emberi igazát kereső, kárenyhítést igénylő kérelmezők alázkodó óvatosságára. Ritka a nyílt kifakadás, mint bizonyos N. G. Alekszejev leveleiben, aki keserűen utal a rehabilitációval, segítségnyújtással kapcsolatos ígéretések és a valós kárenyhítés között nyíló mély szakadéokra. Egyben a folyamodvány-tömeg gazdag tényanyagot kínál az egykorú szovjet hétköznapi általános nyomorúságának feltárásához is, melynek közepette a szabadultak a többi nélkülözővel állt versenyben a megélhetési minimum jogáért. A foglyok akkora tömegének elengedése, mint amit a szovjet légerek nyeltek volt magukba, a társadalom számára egyet jelentett a szociális katasztrófával. A köz véttlen része is megfizetett a politikai elit körében elkövetett bűnökért, s ezt a sorsot a megnyomorított áldozatokkal közösen szenvedték. Folyamodványok sora híven tükrözi az általános elesettséget és a hatalom embertelenségét orvosolni képtelen politika tehetetlenségét. Kérdés, hogy a címzettek és az ügyintézők annak idején mennyi értettek meg a petíciók mélyebb tartalmából. Az anyag kommunikáció-értéke ma a kutatás számára mindenképp tanulságul szolgál.

Komáromi Sándor